

CURS. COMPLECT

DE

ISTORIA UNIVERSALĂ

PRELUCRAT PENTRU LICEUL SUPERIOR

DE

PETRU RĂȘCANU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI.

I.

ISTORIA ORIENTULUI

IAȘI

TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER STRADA PRIMĂRIEI.

1891

Biblioteca Centrală Universităţii
Cota ~~075.3/5115~~
Inventar 427836

38132

RC5/09

B.C.U. Bucuresti

C427836

Domnului

Alexandru I. Odobescu

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

Membru al Academiei Române.

PREFAȚĂ

De două-zeci și cinci de ani, Istoria se învață în Liceele noastre din «Compendiul» tradus de D. P. Cernătescu după Duruy, din «Manualul» prelucrat de I. Meșotă după Pütz, și din «Elementele» prelucrate de I. Mandinescu. Am socotit că este timp a întreprinde publicarea unui «Curs Complet» de Istoria Universală. Trebuia să aleg între sistema franceză care pune în mână elevilor șapte volume de peste cinci sute de pagini și între cea germană care li dă Manuale scurte, impunând Profesorilor îndatorirea a face dezvoltările cuvenite. Am ales pe cea franceză; pentru că elevii Liceilor noastre sunt în marea lor majoritate esteri și foarte adesea nevoiți, din deosebite motive, a se absenta de la școală, și am voit ca, în asemenea împrejurări, cartea însăși să li dea mijlocul a și putea pregăti lecțiunile cât se va putea mai bine. Am aratat, prin numeroase note, izvoarele istorice; și am făcut aceasta, mai cu samă, pentru acei din elevi cari au să rămână numai cu Istoria învățată în Liceu.

Pentru volumul de față ne am servit, între altele, de *Histoire Ancienne des peuples de l'Orient* de G. Maspero și de *Histoire Ancienne de l'Orient* de Fr. Lenormant și E. Babelon (6 vol. în 8°). O spunem aceasta pentru că dorim, mai cu samă, ca această carte să rămână o carte cinstită, și ca lucrările acelor învățați să fie întrebuințate pentru dezvoltarea cestiunilor din Manual.

Ca și la Istoria Grecilor, am urmat sfatul eminentului Profesor și Critic D. Titu Maiorescu: am pus în frunte o listă a principalelor publicațiuni relative la materia tratată pentru ca elevii, de timpuriu, să se familiarizeze cu cele mai însemnate izvoare și lucrări ale erudițiunei contimpurane.

---

8 Noembrie 1891.

Isvoarele Istoriei Orientului

Istoria popoarelor resăritene se face astăzi după monumentele remase de la dinsele. Aceste monumente sunt publicate. Multe din ele sunt traduse. Dăm aici publicațiunile cele mai importante asupra Vechiului Orient.

E G I P T U L.

- Champollion. **Monuments de l'Egypte et de Nubie.**
Lepsius. **Denkmaeler aus Aegypten und Aethiopien.**
Brugsch. **Monuments de l'Egypte.**
Dümichen. **Geographischen Inschriften Altaegyptischer Denkmaeler.**
Mariette. **Abydos. Monuments divers recueillis en Egypte et en Nubie. Karnak.**
Birch. **The monumental history of Egypt.**
Brugsch. **Histoire d'Egypte. Egypt under the Pharaohs. Dictionnaire géographique de l'ancienne Egypte.**
Bunsen. **Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte.**
Chabas. **Mélanges égyptologiques. Etudes sur l'antiquité historique.**
Champollion-Figeac. **L'Egypte ancienne.**
Dümichen. **Geschichte des alten Aegyptens.**
Ebers. **L'Egypte.**
Lepsius. **Chronologie der Aegypter.**
Lieblein. **Recherches sur la chronologie égyptienne.**
Schwarze. **Das alte Aegypten.**

CHALDEIA SI ASSIRIA.

- Botta. Le monument de Ninive.
 Layard. Monuments of Nineveh.
 Place. Ninive et l'Assyrie.
 Sarzec. Découvertes en Chaldée.
 Delitzsch. Assyrische Studien.
 Halévy. Mélanges de critique et d'histoire.
 Haupt. Sumerische Studien.
 Hinks. On the Khorsabad inscriptions.
 Loftus. Travels and Researches in Chaldea and Susiana.
 Ménant. Annales des rois d'Assyrie. Babylone et la Chaldée.
 Oppert. Expédition scientifique en Mésopotamie. Histoire des empires de Chaldée et d'Assyrie d'après les monuments. Les Sargonides.
 Rawlinson (G.) Herodotus. The Five great monarchies on the ancient Eastern World.
 Sauley. Recherches sur la chronologie des empires de Ninive, de Babylone et d'Ecbatane.
 Sayce. Synchronons History of Assyria and Babylonia.
 Schrader. Die Keilinschriften und das Alte Testament.
 Smith. History of Babilonia.
 Vigouroux. La Bible et les découvertes modernes.

F E N I C I A.

- Bochart. Canaan.
 Heeren. Politique et commerce des peuples de l'antiquité.
 Gesenius. Monumenta phoenicia.
 Movers. Das phoenizische Alterthum.
 Levy. Phoenizische Studien.
 Renan. Mission de Phénicie. Histoire générale et système comparé des langues sémitiques. Corpus Inscriptionum Semiticarum.
 Fr. Lenormant. Essai sur la propagation de l'alphabet phénicien.
 Halévy. Mélanges de critique et d'histoire.
 Clermont-Ganneau. Mélanges d'archéologie orientale.

CARTAGENA.

- Meltzer. Geschichte der Kartager.
 Tissot. Géographie comparée de la province romaine
 d'Afrique.

PALESTINA.

- Ed. Reuss. La Bible.
 Wellhausen. Prolegomena zur Geschichte Israël.
 Stade. Geschichte des Volkes Israël.
 Noldeke. Histoire littéraire de l'Ancien Testament.
 Ewald. Geschichte des Volkes Israël.
 Gesenius. Thesaurus.
 De Vogüé. Syrie Centrale.
 Kuenen. Religion nationale et religion universelle.
 Tiele. Histoire comparée des religions sémitiques.
 De Saulcy. Voyage autour de la mer Morte.
 J. Salvador. Histoire des institutions de Moïse.
 Renan. Histoire du peuple d'Israel.

INDIA.

- Pictet. Les Origines indo-européennes.
 Fick. Vergleichendes Wörterbuch der indo-germanis-
 chen Sprachen.
 D'Arbois de Jubainville. Les premiers habitants de l'Europe.
 Benfey. Indien.
 Colebrooke. Miscellaneous essays.
 Duncker. Geschichte des Alterthums.
 Lassen. Indische Alterthumskunde.
 Max Müller. A history of ancient sanskrit literature.
 Weber. Indische Studien.
 Burnouf. Introduction à l'histoire du bouddhisme indien.
 Schoebel. Le Bouddha et le bouddhisme.
 Sénart. La légende de Bouddha.

MEDIA SÏ PERSIA.

Spiegel.	Altpersische Keilinschriften.
Oppert.	Le peuple et la Langue des Mèdes.
Delattre.	Le peuple et l'Empire des Mèdes.
Coste et Flandin.	La Perse ancienne.
Dieulafoye.	L'art antique de la Perse.
Justi.	Geschichte des alten Persiens.
Ménant.	Les Achéménides et les inscriptions de la Perse.
Texier.	Asie Mineure.
Perrot et Guillaume.	Exploration de la Galatie.
Westergaard.	Zend-Avesta.
Spiegel.	Eranische Alterthumskunde.
Duncker.	Geschichte des Arier in der alten Zeit.
Darmsteter.	Ormazd et Ahriman. Essais orientaux.
Lenormant.	Les origines de l'histoire.
Harlez.	Avesta. Origine du Zoroastrisme.
-

ISTORIA ORIENTULUI

E G I P T U L

I. EGIPTUL ÎNAINTE DE ISTORIE.

§. 1. Geografia Egiptului. Fluviul Nil.

Egiptul este o fâșie îngustă de pământ udată de cătră fluviul Nil și mărginită la apus cu lanțul de munți numit *Libye*, iar la răsărit cu lanțul *Arabic*. Între aceste două șiruri de munți se întinde un pământ vegetal, foarte roditor din pricina inundațiunii Nilului. Cel dintâiu istoric care a călătorit prin Egipt, grecul Herodot (viacul V a. Chr.) zice că Egiptul este *un dar al Nilului*. În adevăr, dacă nu ar fi acest fluviu, Egiptul s'ar preface într'un deșert năsipos; pentru că ploaia este un fenomen foarte rar în această regiune și soarele arzător al Africei l'ar usca cu desevârșire. Nimic mai trist de cât țara Egiptului în luna lui Maiu și începutul lui Iunie. Vântul Khamsin timp de patruzeci de zile bate neconținut despre mează zi și aduce o cantitate enormă de năsip foarte fin, care acopere totul în Egipt. Ori ce vegetațiune se pare că încetează; până și arborii sunt acoperiți cu o pătură de năsip. Cătră solstițiul de vară începe a bate un vânt despre nord, care recorește atmosfera și dă înapoi deșertului cea mai mare parte din pulberea îngrămădită în luna precedentă.

Odată cu acest vânt Nilul începe a veni mare *); mai întâi apa sa

---

*) Toată natura strigă de bucurie. Barbați, copii, turme de boi selbateci, se aruncă în apele recoroase; latele lui valuri aduc bănci de pești a cărora solzi se par de argint, pe când paseri de colori deosebite se adună în stoluri deasupra. Și această serbătoare a creațiunii nu se mărginește la ordinele cele mai înalte ale creațiunii. În momentul când năsipul devine umed la apropierea apelor roditoare, el

devine verde, din pricina apelor stătătoare din lacurile prin care trece ; în câteva zile apa ajunge din ce în ce mai turbure, până se face roșie ca sângele. Atunci ea e foarte bună de băut. Nilul se revarsă peste malurile sale și acopere tot pământul Egiptului ; pentru aceasta orașele și satele sunt construite pe înălțimi naturale sau artificiale. Cătră equinoptiul de toamnă apele încep a se retrage și, la începutul lui Decembre, Nilul reîntră în albia sa.

Revarsarea apelor Nilului nu numai a udat pământul Egiptului. Cum se întâmplă numai cu rari fluvii de pe suprafața globului pământesc, Nilul aduce un mâl foarte roditor care acopere întreaga țară. Cum începe a se retrage apele, în acest mâl se aruncă semința, care e ingropată în pământ de picioarele numeroaselor turme ce se poartă pe pământurile semămate. Peste trei luni începe săcerea, și de multe ori, se strânge a doua recoltă, provenită din semințele scuturate în timpul celei dintâi. La sfârșitul lui Maiu lucrarea pământului a încetat ; grânele sunt asigurate în locuri ferite de inundațiune.

Din pricina revărsărilor periodice ale Nilului, Egiptul a fost una din acele țeri fericite în care omul și a putut scoate cu mare înlesnire hrana sa de toate zilele. Pământul nu are nevoie a fi arat ; omul n'a avut nevoie să munciască din greu pentru a câștiga cele necesare pentru traiu. În mâlul adus de cătră fluviiu, semința aruncată a dat roade bogate sub indoita acțiune a umezelei și a căldurei soarelui. Pentru aceasta Nilul și Soarele au și fost cele întâi zeități ale vechilor Egipteni. *)

---

se insufletește și apar milioane de insecte. Inundația ajunge la Memfis și la Cairo cu câteva zile înainte de solstițiul de vară ; ea ajunge la punctul culminant și începe a da înapoi spre equinoptiul de toamnă. Aproape de solstițiul de iarnă, Nilul a reîntrat în albia sa. În acest interval s'au făcut semănăturile și s'au terminat odată cu inundația.» (Osburn, *The monumental history of Egypt*, I, 9—14).

*) «Salutare, Nilule, tu care te ai aratat pe acest pământ, și care vii în pace ca să dai Egiptului viață ! Zeu ascuns, care aduci întunericul în ziua când ți place să 'l aduci, udător al ierburilor pe care le a creat soarele ca să dea viață tuturor dobitoacelor... Creator al grâului, producător al orzului, el perpetuă durata templelor ; repaos al degetelor este lucrarea lui pentru milioane de nenorociți. Când scade, zeii i... cer cad cu fața în jos, oamenii slăbesc... Când crește, pământul se umple de veselie... El aduce provisiuni delicioase ; el crează toate lucrurile bune. Domnul bucatelor plăcute, alese ; numai lui se

Egiptul mai are încă și un alt dar. În ori ce parte a lumii, plugarul nu știe ce are să scoată din munca sa, sămănăturile fiind es-puse la o mulțime de primejdii. În Egipt agricultorul știe exact care are să i fie recolta anului. Când *Nilometrul* *) arată că inundația a fost mică atunci, este sigur, recolta are să fie slabă ; dacă, din contra, Ni-lul a adus mult mâl, atunci recolta are să fie foarte bună. Prin ur-mare, mai înainte de a și face sămănăturile, agricultorul știe cât are să scoată din o bucată de loc și ia măsuri.

Pe lângă aceasta, Egiptul mai oferia locuitorilor sei siguranța în contra dușmanilor. Cataractele Nilului spre mează-zi ; deșertul care se întinde dincolo de catena Libycă și Arabică ; marea spre mează noapte, opriau ori ce năvălire a popoarelor străine. Trăind prin urmare într'o țară unde se putea nutri foarte ușor ; aparat contra dușmanilor ; cu puține griji în ceia ce privește locuința și înbrăcămintea, omul a putut foarte de timpuriu să se ridice, în Egipt, la o treaptă de des-voltare ; pentru aceasta, în starea actuală a cunoștințelor istorice, pu-tem afirma că Egiptul este cea întâi țară civilisată din lumea vechiă. El este civilisat într'un timp când ceia altă parte a omenirii era cu-fundată în întunericul barbariei ; mai mult încă, în istoria vechiă a E-giptului, găsim noi cele întâi lumini și asupra începutului istoriei cel-lor alte popoare din vechime **).

---

datorește, că sunt ofrande. El face să crească iarba pentru dobitoace ; el prepară sacrificiile pentru fie care zeu. Bună e tămăia adusă de cătră el. El cuprinde cele două țeri, ca să umple întreprizele, să um-ple grânarele, să pregătiască bunurile săracilor.» (*Imn cătră Nil*).

*) «Nilometrul, zice Strabon, este un put zidit de piatră, pe malul Nilului, în care apa se suie și se pogoară după cum e și în fluviu, ceia ce permite a se vesti cu siguranță dacă inundarea viitoare va ajunge la maximum, la minimum sau la nivelul mijlociu a creșterii apelor. Pentru acest scop, s'a însemnat pe pârreții puțului niște dungi co-res-punzătoare cu creșterile normale și cu alte 'nălțimi la care poate a-ajunge fluviul ; și inspectori speciali comunică observațiunile lor celor cari vor să știe, pentru că ei știu cu mult mai înainte după semne sigure data precisă și importanța inundației viitoare... Nimic mai folo-sitor pentru cultivatori, pentru că li spune câtă apă să pună în rezervă, cum trebuie să se îngrijiască de iezeturi și de canale, și ce felu de precauțiuni trebuie să ia.»

***) «Un fenomen curios, zice E. Renan, are să se petreacă în cri-tică. Egiptul va fi în curînd ca un felu de far în mijlocul nopții pro-funde a celei mai îndepărtate anticități. Teestele egiptene devin cele

De aceia și istoria lumii vechi se începe cu istoria Egiptului.

Multe viacuri Egiptul a fost acoperit cu apă. Marea acoperia toată partea care s'a numit mai pe urmă Delta și se înainta mult spre mează-zi. Aceasta a ținut până când Nilul aducând mâl neincetat, a silit marea să se retragă și a înalțat solul Egiptului. Nilul dar a creat Egiptul și l' întreține până în ziua de astăzi.

Ni este foarte greu a determina epoca când a început cultura egipteană. Un lucru însă este sigur : ea este foarte vechiă. Avem o inscripțiune înainte de anul 4000 a. Chr. În acea inscripțiune un rege zice că a reparat templul care se află la picioarele marelui Sfîncs, templu care cădea de vechime. Acest templu există până astăzi și este unul din cele mai însemnate edificii clădite de mîna omului. Când a trebuit să fi fost construit el pentru că cu șese mii de ani în urmă să aibă nevoie de reparațiune ? Chiar și marele Sfîncs e sculptat înainte de anul 5000 a. Chr. Dar acest monument presupune o artă foarte înaintată. De sigur că a trebuit să treacă mii de ani de la începuturile arhitecturii și sculpturii egiptene, până la sevârșirea acestor monumente.

Pe lângă noțiunile asupra vechimei civilizațiunii egiptene trase din monumente, mai avem unele indicațiuni care ne duc așa de departe că mintea noastră rămîne uimită. S'a constatat că Nilul depune, în termin de mijloc, mâl în grosime de un metru și două zeci centimetri într'o miie de ani. S'au făcut mai multe sondaje în solul Egiptului ; s'a scos hirburi de oale și cărămidă de la o adîncime de două sprezece metri. După mai multe sondaje și săpături, făcute în deosebite locuri, rezultă că omul a început a se civiliza în Egipt mai înainte de anul *Zece Mii* înainte de Christos.

În textele egiptene, Egiptul se numește *Kem* sau *Kemi* ceia ce însemnă «Cel Negru» sau «Pămîntul Negru.» Solul Egiptului se deosebește în adevăr, prin culoarea sa neagră. Pămînturile libyce se numiau *Teser* sau «Țara Roșie,» pămînt ars de soare. Egiptul se mai numia și *Tamera* «Țara inundațiunii »

La început Egiptul se împărția în două părți mari : *Egiptul de Jos* sau țara de la nord (To-mihi) cu Delta, și *Egiptul de Sus* sau țara de la sud (To-risi). Mult mai târziu, el s'a împărțit în trei : Egiptul de

---

mai vechi documente ale istoriei Asiei Anterioare și a lumii de pe țărmul Mediteranei.»

jos cuprinzind *Delta Nilului*; Egiptul de mijloc sau *Heptanomida* și Egiptul de sus sau *Tebaida*.

Pe lângă această divisiune în trei, Egiptul se mai împărțea în *Nome*. Numărul acestor *Nome* a variat în deosebite timpuri. Scriitorii greci și romani, spun că erau treizeci și șese; pe când listele egiptene ni dau patru-zeci și patru. Aceste *Nome* nu erau numai niște simple divisiuni administrative. Ele și aveau centrul lor politic și religios, și erau o dovadă că la început Egiptul a fost împărțit în o mulțime de state mici, până când s'a putut face unitatea națională, care n'a fost înse nici odată deplină.

Vechiul Egipt avea o mulțime de cetăți înfloritoare, între care mai însemnate erau:

a) În *Egiptul de sus*: *Abu* (Elefantina), *Suanu* (Syena), insula *Lak* (Philae), *Debu* (Edfu); *Apit*, *Tapit* sau **Teba** «locuința lui Ammon-Ra, regele zeilor și creatorul lumii», *Diöspolis Magna* i se zicea pe timpul Romanilor «Originea ei se pierde în noaptea timpurilor. În timpul strălucirii sale, ea se întindea pe amândouă malurile Nilului, de la piciorul catenei libyce până la catena arabică. Capitală a Egiptului sub nouă dinastii consecutive; căzută apoi; cuprinsă și pradată de către dușmani, ea fu distrusă de către un cutremur de pământ în viacul al III a. Chr. Pe ruinele ei s'au ridicat o mulțime de sate care subsistă și până astăzi: *Lucsor* și *Karnak* pe malul drept; *Gurnah*, *Medinet-Abu*, *Deir-el-Bahari*, pe malul stâng;» apoi veniau *Qubhi* (Coptos), *Tantarir* (Denderah), *Abudu* (Abydos) «vestită ca cetate sfântă»; în apropiere de această cetate s'a fundat mai pe urmă *Ptolemis*.

b) În *Egiptul de mijloc*, de la Abydos și până la Memfis, se aflau următoarele cetăți: *Hermopolis*, una din cele mai vechi cetăți din Egipt; *Crocodilopolis*.

c) În *Egiptul de jos*, **Memfis** «cetatea lui Ftah, Hacunptah,» de la care Grecii au născocit cuvântul de *Egipt*, una din cele mai puternice cetăți ale Egiptului. Ea se alcătua din cetatea vechiă, Zidul-Alb, în care se afla templul cel mare al lui Ftah. Măsurată prin fundarea Alesandriei, întemeierea Cairului i a dat ultima lovitură. Cătră viacul al XIII-lea d. Chr. ea era numai o ruină impunătoare. «Cu toată întinderea nemărginită a acestei cetăți și anticitatea îndepărtată la care se suie... rămășițele ei oferă încă spectatorului o întrunire de minuni care

confundă inteligența, și pe care omul cel mai eloquent în zadar s'ar pune să le descrie... Pietrele care provin din dărâmarele edificiilor umplu toată suprafața acestor ruine. Ruinile Memfisului ocupă o jumătate zi de cale în toate direcțiunile.» Ast-fel scria despre această cetate un geograf arab din viacul XIII-lea d. Chr. *On* de la nord (Heliopolis) una din capitalele religioase ale Egiptului și scaunul unei scoale de teologie, celebră în lumea întreagă. În fine, în Delta erau : *Sai* (Sais) *Khson* (Xois), *Didu* (Mendes) și *Tanis*. Cetățile din Delta n'au avut nici odată vre o mare însemnătate ; cu toate că erau foarte vechi și bogate. Fundarea cetății *Naucratis* *) și, mai pe urmă, a **Alesandriei** le a ruinat cu desevirșire.

De Egipt a făcut parte multă vreme *Ethiopia* cu regatele *Napata* și *Meroe*.

§. 2. **Isvoarele Istoriei Egiptului.**

Până în viacul nostru, istoria Egiptului se făcea numai după câteva noțiuni cuprinse în scriitorii vechi, greci și romani. Dar aceștia au vizitat Egiptul într'un timp când această țară și pierduse de mult independența sa. Au rămas entuziasmați de mărețele monumente de care era plin Egiptul ; au capatat câte-va noțiuni false de vechia istorie a terei, noțiuni transmise prin tradițiune, și ni au descris pe poporul egiptean din timpurile aproape de Isus Christos. Pentru aceasta și istoria scrisă după acești scriitori nu e adevărata istorie a Egiptului. Grecii și Romanii au văzut monumentele egiptene pline de inscripțiuni ; dar nu și au dat osteneala a le ceti, pentru că ei credeau că ele cuprind numai cestiuni religioase.

La sfârșitul viacului trecut, în urma expedițiunii întreprinsă de cătră Napoleon Bonaparte, s'a publicat «Descrierea Egiptului» în care monumentele egiptene erau descrise, cercetate și desenate. Cu acea ocaziune s'a găsit la *Rosetta* o inscripțiune din sec. II a. Chr. în două

---

*) *Naucratis* era odinioară singura cetate în care era permis străinilor a veni pentru comerț. Dacă vre un neguțitor intra pe o altă gură a Nilului afară de cea Canopică, trebuia să jure că n'a intrat de bună voie, și după acest jurământ, era dator să plece cu aceeași corabie la gura Canopică ; sau dacă vinturile l'impedica, era obligat să transporte mărfurile la *Naucratis*. (Herodot, II, 179).

limbi : grecește și în limba egipteană. Champollion, născut la Figeac, studiază această inscripțiune ; află cetirea caracterelor hieroglifice și alcătui o gramatică egipteană. Mulțemită geniului acestui învățat, s'a creat *Egiptologia*, adică știința cetirei, traducerei și cercetării inscripțiunilor egiptene. Descoperirea lui Champollion a arătat lumii o civilizațiune aproape necunoscută până atunci. După dînsul, Francesii : De *Rougé*, *Mariette*, *Maspero*, *Pierret* și alții ; Germanii : *Lepsius*, *Ebers*, *Brugsch*, *Dümichen* ; Englezii : *Birch*, *Osburn*, *Bunsen*, au făcut așa de mari progrese că astăzi inscripțiunile și toate scrierile remase de la Egipteni se cetesc cu mare înlesnire ; istoria lor ni este cunoscută și știm, până în cele mai mici amănunte, care era viața vechilor Egipteni.

Ei scriiau foarte mult. Templele și monumentele lor sunt pline de inscripțiuni ; unele din aceste inscripțiuni ni dau istoria regilor, an cu an ; istorie ilustrată, fiind că e nu numai scrisă, dar reprezentată prin o mulțime de bas reliefuri ; în mormintele lor găsim istoria morților, regi sau persoane particulare, cu reprezentări de scene din viața zilnică ; iar în năsipul Egiptului, nesupus inundațiunei, s'au conservat așa de bine manuscriptele și obiectele lor de artă, că cu drept cuvînt s'a zis că mai degrabă au să se strice ele în Museiele noastre de cît în timpul cît au fost îngropate în pămîntul Egiptului.

Prin urmare suntem în stare astăzi a face istoria acestei țeri după documente originale. Cele mai principale dintre aceste documente sunt :

- a) Monumentele egiptene, care în mare parte sunt publicate.
- b) Listele de regi cuprinse în : *Papirul din Turin* ; *Camera lui Tutmes III* în care se află o mulțime de regi cărora el li aducea sacrificii ; *Masa din Abydos* și *Masa nouă din Abydos* în care regele Ramses II sacrifică la o mulțime din predecesorii sei ; *Masa din Sakkarah* în care un preot cîstește cu sacrificiile sale pe cinci-zeci și opt de regi.

c) Pe la jumătatea viacului III a. Chr. **Manethon**, un preot egiptean, a scris o istorie a Egiptului în limba grecească. El a lucrat după documente originale și autentice. Din nenorocire, această operă, neprețuită pentru noi, s'a pierdut și ni au ramas numai cîteva fragmente din cartea învățatului preot egiptean. La sfîrșitul cărții sale, Manethon pusese o listă de dinastiile care au domnit asupra Egiptului, listă completă pentru că conținea numărul regilor din fie care dinastie cu anii cît a domnit fie care rege. Adunând anii deosebiților regi,

ajungem la incheierea că cel întâiu rege al Egiptului s'a suit pe tron în anul 5004 înainte de Christos. Aceasta a făcut pe unii învățați să creadă că dinastiile lui Manethon nu sunt consecutive și că multe din ele ar fi contimpurane. Cercetările mai nouă dau dreptate istoricului egiptean. Este adevărat că de multe ori s'a întâmplat ca în Egipt să domniască, în deosebite părți ale țerei, două sau chiar mai multe dinastii; dar Manethon știa aceasta. El a trecut în lista sa numai dinastiile consecutive, pe acele care erau privite ca legitime. Listele lui sunt dar adevărate; ele corespund exact cu cele alte monumente cunoscute; și descoperirile moderne confirmă, pe fie care zi, arătările lui. Prin urmare opera preutului egiptean este un izvor neprețuit pentru istoria Egiptului vechiu.

d) Scriitorii vechi ca Grecii *Herodot*, *Diodor*, *Strabon* și Romanul *Pliniu* sunt însemnați nu atâta pentru istoria pe cât pentru moravurile și obiceiurile poporului egiptean. Trebuie să se consulte.

e) Lucrările Egiptologilor moderni sunt de asemenea foarte importante. Istoria critică, în felul cum se face astăzi, aruncă o lumină vie asupra istoriei celui mai vechiu popor din antichitate.

Avem, prin urmare, de ajuns izvoare pentru a păși pe o scândură sănătoasă la descrierea aceluia minunat Egipt care este, cum zice E. Renan «ca un far strălucitor în mijlocul întunericului din lumea vechiă.»

§. 3. Origina Egiptenilor. Timpurile ante-istorice.

Egiptenii credeau că sunt autochtoni în Egipt. Cărțile lor sacre învățau că: «sub acțiunea de viață dătătoare a razelor solare, mărul roditor depus de Nil, a făcut să nască corpurile oamenilor.» *) După

*) La începutul tuturor lucrurilor, cei întâi oameni s'au născut în Egipt și aceasta din pricina temperaturii fericite din această țară și a proprietăților fizice ale Nilului, a căruia ape naturalmente fecunde și producând de la sine deosebite felii de alimente, au putut nutri fără greutate pe cele întâi ființe care au fost inzestrate cu viață. În adevăr, rădăcina de papyrus, lotus, bobul din Egipt, și multe alte plante sunt o hrană potrivită cu natura omenească. Este dar evident că la cea dintâi formațiune a lumii, Egiptul a fost țara cea mai favorabilă pentru generațiunea oamenilor, prin constituțiunea escelentă a solului său. (*Diodor Siculul*, I, 10).

o altă versiune, zeul *Knum* a frământat argil și a făcut pe Egiptean, pe când cele alte rase inferioare au fost făcute de cătră zei mai mici. Ieșit perfect din mâinile Creatorului, omul s'a stricat cu timpul. Pentru aceasta zeii l'au pedepsit distrugând mai tot neamul omenesc prin un potop. *) Aceste credinți le găsim mai la toate popoarele din lumea vechiă. Ele insamnă că omul antic, în starea de greutate și de miserie în care trăia, simțea o mângâiere a și inchipui că au fost, la început, niște timpuri fericite în care era scutit de boale, de miserii și de moarte, timpurile fericirii în paradis. După cum, de asemenea, fie care popor se socotia superior celor alte, popor ales a zeilor sei, născut din pământul sfânt al patriei care i era așa de scumpă.

Știința modernă nu admite asemenea credinți. Ea probează că cele întâi timpuri ale Omenirii au fost timpuri grele, de miserie și violență ; susține că lumea progresază neconținut și, în loc de a pune fericirea în trecut, ea pune în viitor Viacul de aur spre care năzuiește neconținut activitatea omenească.

Știința dovedește că Egiptenii au venit din Asia ; că mai înainte de a intra în valea Nilului populațiunile care aveau să o stăpâniască atâta vreme, mlaștinile pînă care curgea fluviul erau locuite de cătră o populațiune neagră. Această nenorocită populațiune a fost pusă de cătră noii veniți O parte au fost redusă în sclăvie ; foarte mulți au fost uciși ; iar unia și au părăsit patria lor. Cum că au rămas unia în Egipt, aceasta se dovedește mai ales prin cultul animalelor, cult pe care l găsim în religiunea egipteană, religiune așa de

*) «Zis de cătră Ra cătră Nun (Abisul) :» Tu, mai marele zeilor, din care sunt născut, și voi, zei antici, eată oamenii cari s'au născut din mine însu-mi ; ei vorbesc vorbe în contra mea ; spuneti-mi ce ați face voi în o astfel de împrejurare ; eată, am așteptat și nu i-am omorit mai înainte de a fi auzit cuvintele voastre.»

«Zis de cătră zei : «Ca forța ta să permită, ca să fie loviți acești oameni cari urzesc lucruri rele, dușmanii tăi, și ca nime (să nu mai rămână dintre ei).»

«Zeita plecă și omori pe oameni pe pământ.»—Și eată că zeita Sekhet, timp de mai multe nopți, a calcat în picioare sângele lor.»

Zeului inse i părea rău că au rămas câți-va oameni.

«Zis de cătră Ra : Eu trăiesc, dar inima mea s'a săturat de a mai fi cu oamenii, și nu i am distrus cu desevărsire. Nu i am distrus eu însu-mi.» (Cărțile lui Tahout).

pură ; cult care nu poate fi de cât un fel de ultimă concesiune făcută vechilor locuitori.

Egiptenii sunt veniți din Asia. Cât va timp a fost discuțiune asupra locului pe unde au intrat ei în Egipt. Unii au susținut că ei au trecut strimtoarea Bab-el-Mandeb ; s'au așezat mai întâiu în Etiopia și pe urmă s'au pogorât pe valea Nilului până la gurile fluviului *). Astăzi această întrebare nu se mai discută. E dovedit că ei au intrat pe la istmul de Suez. În adevăr, cele mai vechi monumente ale Egiptenilor, începuturile artei și ale scrierei lor, sunt în Egiptul de mijloc. Cu cât ne înaintăm spre mează-zi cu atâta monumentele sunt mai perfecte ; semn că sunt mai târzie.

Inzestrați cu calități superioare, noii veniți s'au apucat să facă bună de locuit această minunată țară. Ei au început a face iezeturi, a regula cursul fluviului, a sapa canale pentru ca apa să se distribuie în toate părțile. Fie care bucată de pământ, pe care o înbunătățiau astfel alcătuia o *Nomă*, stat independent cu legile și cultul seu. Numai după multe mii de ani, întreg pământul Egiptului a fost locuit ; numai foarte târziu a putut să se nască ideia de unitate națională, cu un rege stăpân peste întreaga țară. Până când să ajungă la această evoluțiune istorică, Egiptenii, împărțiți în mai multe state mici, au fost guvernați de către Preuți, cari cărmuiau țara în numele Zeilor. La începutul, dar, a Istoriei Egiptului găsim mai multe dinastii *divine*. Egiptenii credeau că acesta a fost un timp de fericire pentru țara lor. Strămoșii din acele vremi erau niște oameni foarte pioși, *Sasu-Hor* (servitori a lui Hor). Conducătorii din acele timpuri au introdus cele întâi legi și ordinea în Egipt ; au contribuit la buna starea poporului egiptean ; au sevărsit mari lucrări de utilitate publică ; au ridicat pe popor din sta-

---

*) Ethiopienii spun că Egiptul e o colonie a lor... Chiar solul Egiptului e format din mărul adus de către Nil... sunt mari asemănări între obiceiurile și legile ambelor țeri : regii ieau titlul de zei ; se îngrijesc mult de imormintări ; scrisoarea din Ethiopia e chiar aceea din Egipt, și cunoașterea caracterelor sacre, rezervată numai preuților în Egipt, era familiară tuturilor în Ethiopia. În ambele țeri erau colegii de preuți, organizate în același mod, și cei întrebuințați în serviciul zeilor urmau aceleași reguli de sfințenie și de puritate, erau rași și înbracați în același chip... Ethiopienii mai adăogiau multe alte considerațiuni pentru a dovedi că sunt anteriori Egiptului, și pentru a demonstra că această țară era o colonie de a lor. (Diodor Siculul, III, 8)

rea de trib și l'a adus, treptat, până la ideea de a forma două state : Egiptul de jos și Egiptul de sus. Trebuie să fi adus mult bine acești preuți poporului de oare ce domnirea lor a ținut așa de mult și de vreme ce au putut intipări ei atâta religiositate în poporul egiptean. Ei au înființat cele mai multe cetăți din Egipt ; au inventat scrierea și au pus fundamentele culturii egiptene. Când se începe Istoria Egiptului totul e regularizat «fie care e la postul seu ; fie care și joacă rolul cu acea perfecție care, chiar și în zilele noastră, deșteaptă cea mai înaltă admirațiune.» Partea mijlocie a Egiptului de sus a fost centrul principal a acestei epoci. Teba, Denderah, Edfu, sunt cele mai vechi și mai venerabile sanctuare ale religiunii egiptene.

După aceste zise, nu mai este nevoie să ne ocupăm cu istoria dinastiilor din acest timp. Este destul numai a ști că Egiptenii împărțeau această epocă în trei părți : dinastia Zeilor, a Semi-zeilor și a Umbrelor celor morți. Impărțire ingenioasă pentru a ajunge, pe nesimțite, la dinastiile curat omenești.

De ce origină sunt Egiptenii ? Este greu de respuns la această întrebare. Cu cât trece timpul omenirea se diferențiază din ce în ce mai tare ; dar cu cât ne întoarcem în cursul timpurilor, cu atâta diferențele dispar și asemănările devin, din ce în ce, mai mari. Egiptenii au venit din Asia, și a nume de pe lângă golful Persic. Aceasta se dovedește prin faptul că ei numiau regiunea de pe lângă acest golf : *Țara zeilor*, semn că de aici și au adus elementele religiunii lor. Tipul fizic ni arată un popor de rasă albă, deosebit de tipul semitic. Cu toate că cestiunea nu e încă pe deplin limpezită, putem zice că Egiptenii făceau parte din acel grup de popoare care s'au numit popoare *Chamitice*, înrudite de aproape cu popoarele Semitice. Limba lor e o limbă a parte. Sunt asemănări cu limbile semitice ; dar aceste asemănări se pot explica prin împrejurări istorice. Chiar acei istorici cari susțin că Egiptenii sunt de rasă semitică, sunt nevoiți să admită un popor proto-semit ; adică un popor din care s'au tras, mai pe urmă, Semii și Chamii ori Kușii. Se înțelege că nici vorbă nu poate fi de origina indiană a Egiptenilor, despre care menționăm numai pentru că, într'o vreme, această opinie a fost sprijinită de istorici însemnați.

«În perioada primitivă a istoriei Egiptului, preuțimea, puternic constituită, depozitara a principalelor cunoștinți și inițiatorea poporului

la viața civilisată, și asigurase pe nesimțite o domnire absolută asupra națiunii, care nu realizase încă unitatea sa. Dar veni o zi când această putere teocratică, greu suferită de clasa resboinică, fu zdrobită de cătră ea; când un om îndrăzneț, ieșit din rindurile acestei clase și punându-se în fruntea ei, a intrunit întreaga țară sub acelaș sceptru, a creat o putere ereditară, curat politică, militară mai înainte de toate, și a fundat o monarchie pe ruinele puterii preuțești.»

II. ISTORIA EGIPTULUI.

Pe la anul 5004 a. Chr. un barbat originar din *Teni*, Egiptul de sus, și numit **Mena** a resturnat domnirea preuților și a întemeiat regalitatea în Egipt. Monarchia întemeiată de cătră el a ținut aproape patru mii cinci sute de ani. În această îndelungată curgere de timp, poporul egiptean s'a transformat prin imigrarea de popoare nouă; limba egipteană s'a schimbat cu totul; religiunea, scrierea, întreaga sa cultură, nu e aceeași în cursul istoriei Egiptului. De aceia cu drept cuvânt s'a zis că Istoria Egiptului e istoria mai multor popoare și că limba egipteană e o familie de limbi.

S'a căutat a se pune oare care ordine în această perioadă îndelungată și s'au propus două divisiuni în Istoria Egiptului.

Unia o împart în: *Imperiul vechiu* (dinastia I—XI); *Imperiul de mijloc* (dinastia XI până la invasiunea Păstorilor); *Imperiul Nou* (de la invasiunea Păstorilor până la cucerirea Egiptului de cătră Persi). Această împărțire nu ține samă în de ajuns de mersul Istoriei, nici de transformările lăuntrice a poporului egiptean.

A doua divisiune e mult mai bună. Istoria Egiptului s'ar împărți în următoarele perioade:

- 1° Perioada *Memfită* (de la I—X dinastie); 2000 de ani.
  - 2° Perioada *Tebană* (dinastia XI—XX) împărțită în două părți:
    - a) *Vechiul Imperiu Teban* (dinastia XI—XVI); 1200 de ani.
    - b) *Noul Imperiu Teban* (dinastia XVI—XX). 700 de ani.
  - 3° Perioada *Saită* (dinastia XX—XXX) care se împarte în două prin cucerirea persană;
    - a) *Prima perioadă Saită* (XXI—XXVI dinastie); 600 de ani.
    - b) *A doua perioadă Saită* dinastia (XXVI—XXX). 200 de ani.
- Această divisiune ni amintește mai bine, prin un singur cuvânt,

mutările de centru și de influință, precum și chiar mișcarea istorică a Egiptului.

§ 1. Perioada Memfită.

Avem puține cunoștinți asupra lui Mena și asupra celor întâi dinastii. Aceasta se explică prin anticitatea îndepărtată în care au trăit ei și prin ura preuților, cari aveau în mâinile lor știința și, prin urmare, și istoria. Despre Mena știm numai atâta că a fondat templul cel mare a lui Ftah din Memfis, a regulat cultul zeilor și a întreprins câteva expedițiuni *). Preuții ziceau că el a fost mâncat de un hipopotam. Cu toate acestea, memoria lui a rămas scumpă Egiptenilor. Toate listele regilor cuprind în frunte numele lui și el a fost adorat ca zeu până în cele de pe urmă timpuri ale Egiptului. Opera lui Mena a întințat multe greutăți; urmașii lui au fost nevoiți, multă vreme, să lupte în contra deosebiților capi de Nome, cari voiau să-și recapete independența. Se zice că *Teta*, fiul lui Mena, s'a ocupat cu medicina și a compus o carte de anatomie; sub *Hesepti* s'a alcătuit o parte din «Cartea Morților» și cărți de medicină.

Regele *Kakeu*, din dinastia următoare, este însemnat ca legislator; urmașul său *Bainuteru* a dat femeilor dreptul de succesiune la tron. O piramidă de la Sakkarah se crede a fi din timpul lui Kakeu; dacă se va dovedi aceasta, atunci pe acea vreme era constituită sistemul de scriere egipteană.

Cu dinastia III, Memfis ajunge capitala Egiptului. Aceasta însemnă că de acum înainte, a căzut cu totul autoritatea preuților. Din acest moment și istoria Egiptului începe a ni fi cunoscută, pentru că mormintele din acest timp ni dau o mulțime de amănunte asupra vieții Egiptenilor. Regii încep a fi cuceritori, și înfringerea Libyenilor ni arată că regii din această dinastie și îndeplineau cu sfințenie misiunea

---

*) «Menes a fost cel întâiu rege al Egiptului și a zidit, după cum spun preuții, cetatea Memfis. Nilul, până pe timpul lui, curgea de a lungul muntelui năsipos care este despre Libya; dar după ce a umplut cotitura ce o forma fluviul despre mează-zi și după ce a construit o iețetură cam o sută de stadii mai sus de Memfis, Menes secă vechia albie și sili fluviul să curgă prin un canal nou, pentru ca să fie la o distanță egală de munți. Apoi el construi cetatea chiar în locul de unde îndepărtase fluviul.» (Herodot, II, 99).

lor. Dar dacă se ocupau cu resboaietele, ei nu neglijaau partea culturală. Aşa regele *Tosorthros* este însemnat pentru că sub el s'a perfecţionat scrierea şi lucrarea pietrelor.

Snefru este întemeietorul dinastiei IV. El cuprinse peninsula Sinaï ; începu a exploata minele de aramă de acolo ; zidi mai multe cetăţi pentru a ţine în respect populaţiunile prădalnice din deşert şi fu un rege aşa de mare că, până la sfârşitul istoriei Egiptului, el a fost adorat ca un zeu. Urmaşii sei Cheops (Kuvu) Chefren (Kawra) şi Mycerin (Menkera) se pot pune între cei mai mari regi ai Egiptului. Ei sunt însemnaţi prin *Piramidele* lor. Aceste monumente colosale, înălţate numai pentru a adăposti rămăşiţele muritoare ale Faraonilor, ridicate cu multe sacrificii din partea poporului, ni arată că, în timpul dinastiei IV, puterea regală ajunsese la culme ; că regele putea face ori ce ar fi voit. De aceea, multă vreme după dinşii, poporul egiptean tot ţinea minte suferinţele îndurate când cu înălţarea piramidelor. Cu toate acestea nu este adevărat ceia ce se spunea că ar fi fost nereligioşi *). Inscriptiunile remase de la ei dovedesc din contra **). Din această epocă s'a găsit în pământ o statuă de lemn, admirabilă ca lucrare de artă. «Cele întâi domnii din dinastia IV sunt epoca culminantă din istoria primitivă a Egiptului. Strălucirea şi bogăţia in-

*) «El (Cheops) ordonă ca să se închidă templele şi opri a se mai aduce sacrificii ; apoi sili pe toţi Egiptenii să lucreze pentru din-sul. Pe unia i însărcină să scoată blocuri din carierele din catena arabică până la Nil ; blocurile puse în barcă, el ordonă la alţii să le tragă până la catena libycă. Ei lucrau câte o sută de mii de oameni care se schimbau tot la câte trei luni. Timpul cât a suferit poporul se împărţi în chipul următor : zece ani pentru construirea soşelei pe care se trăgiau blocurile, lucrare, după părerea mea, cu puțin mai pre jos de cât piramida ; s'a întrebuiţat dar zece ani pentru construirea acestei soşele şi a camerelor de sub pământ, separte în stânca pe care se 'nalţă piramidele... Cât despre piramidă, s'au întrebuiţat două zeci de ani cu făcutul ei ; ea e patrungiulară şi fie care lature are opt plethre (246^m 64) la basă şi o înălţime egală ; totul e făcut din stinci cioplite şi perfect potrivite : nici o piatră nu e mai mică de trei-zeci de picioare.» (Herodot, II, 124).

***) «Hor cel viu, regele Egiptului (Kuvu), de viaţa dătătorul, a găsit templul Isidei, regulătoarea piramidelor, lângă templul Sfîncşului... Înscriind donaţiunea sa pe o stelă, el i a dat din nou un apanagiu ; a reconstruit sanctuarul ei de piatră, şi a găsit pe aceşti zei în templul seu.» (*Inscripţiune* a unei regine).

terioară a țerei se pare că au fost nemărginite sub acești principii, și sunt dovedite prin minunatele lor construcțiuni.»

Regii din dinastia V au continuat opera înaintașilor lor. Ei au purtat resboai în contra populațiilor nomade din Asia ; au construit piramide ; au reparat temple și au întemeiat cetăți nouă ; cu un cuvânt, Egiptul n'a căzut întru nimic din starea de înflorire în care se aflase sub dinastia precedentă.

Cu dinastia următoare, reședința se mută la Abydos. Dintre regii dinastiei VI, cel mai însemnat a fost *Papi I*. Ajutat de cătră ministrul Una, a căruia viață o cunoaștem după inscripțiunile de pe mormântul său, *) Papi I puse din nou stăpânire pe peninsula Sinai ; întinse hotarele Egiptului ; deschise o cale între Nil și marea Roșie prin deșertul Coptos ; fundă o cetate nouă și construiește o mulțime de monumente. Pe acele timpuri la sudul Egiptului locuiau încă populațiile negre, care se aflau sub suzeranitatea Faraonului. Aceasta o vedem din inscripțiunea lui Una care spune că a recrutat pînă populațiile negre Uuaitu și Kaau, armata regală. Această noțiune este prețioasă pentru că ea ni arată că, în timpul dinastiei VI-a, nu veniseră în Etiopia populațiile de origine-Kușită, care au să o locuiască mai pe urmă. Cu o puternică armată, Una plecă în contra popoarelor Herușaitu și Amu, care atacau Egiptul din partea nord-estică. Aceste popoare erau puternice ; pentru că s'au dat o mulțime de bătălii și numai cu mare greutate au putut fi învinși. De aceia și favoarea ministrului a ajuns la culme în urma acestor succese. **)

Kavra 'și dă numele de «Hor și Set» «Hor, inimă puternică» «bunul Hor, zeul mare, domnul coroanelor.»

*) *Carierea ministrului Una.*

a) simplu paj ; b) amic ; c) privighitor al profetilor piramidei funerare ; d) auditor ; e) amic al regelui ; f) suprintendent al casei reginei ; g) ministru a tot puternic ; h) principe guvernator a țărilor de mează-zi de la Elefantina până la vârful Deltei. Plin de favoruri, el s'a bucurat de cea mai mare favoare pe care un rege o acorda unui supus : permisiunea de a sta cu sandalele în picioare în palat și chiar în fața Faraonului.

**) «Această armată a mers în pace : ea a intrat, cum i-a plă-

După moartea lui Papi I i urmă în tron fiul seu *Mirinra* sub care energicul Una remase tot în fruntea trebilor publice. El construi o flotă pe Nil și intră în Etiopia. Sub Păpi II care se zice că a domnit o sută de ani, Egiptul este de asemenea înfloritor. Monumentele remase din acele timpuri ni arată o artă foarte înaintată și o țară prosperă. După moartea lui Papi II urmară mai multe lupte lăuntrice și dintre urmașii sei nu avem de însemnat de cât numai pe regina *Nitakrit* «frumoasa cu obrazii de rose» care a isprăvit piramida lui Menkera, remasă neterminată.

După moartea acestei regine, istoria Egiptului se întunecă cu desvirșire. Se pomenește de patru dinastii și de o mulțime de regi, cari nu au nici o însemnătate. Se pare că Egiptul s'a împărțit în mai multe state independente, vecinic în dușmănie unele cu altele. Se poate prea bine ca dușmanii Egiptului, cari pândiau de mult ocaziunea a năvăli în această țară bogată, să fi profitat de aceste lupte lăuntrice pentru a subjugă Egiptul. Nu știm nimica pozitiv; dar avem un indice după care am putea susține că a fost o năvălire a unor popoare străine în Egipt: craniurile mumiilor din dinastiile următoare se deosebesc de ale celor de dinainte de dinastia VI; am putea, prin urmare, afirma că în epoca această întunecoasă s'a făcut modificări adinci în poporul egiptean prin introducerea unui element nou.

Cultura în perioada Memfită.

În timpul perioadei memfite, Egiptul ajunsese înfloritor și în privirea culturală. În o inscripțiune a unui funcționar, între alte titluri ale sale, găsim și titlul de «gubernator al casei cărților.» Aceasta ni arată că literatura era așa de bogată că se puteau alcătui biblioteci, cu un conservator în fruntea lor, funcțiune considerată pînă la cele dintâi. Trebuie să fi fost cărți scrise sub cele întăi dinastii, sau poate

---

cut, în țara Hirușaitu. Această armată a mers în pace: ea a zdrobit țara Hirușaitu. Această armată a mers în pace: ea a intrat în toate cetățile lor fortificate. Această armată a mers în pace: ea a tăiat smochinii lor și viile lor. Această armată a mers în pace: ea a ars toate grânele lor. Această armată a mers în pace: ea a măcelărit zeci de mii de soldați de ai lor. Această armată a mers în pace: ea a adus în robie pe barbați, pe femei și pe copiii lor în mare număr, de care lucru Sântenia sa S'a bucurat mai mult de cât de ori ce.» (*Inscripțiune a ministrului Una*).

și mai înainte, cărți relative la geometrie, medicină și astronomie ; opere cu conținut religios ; documente istorice ; opere de morală și filosofie, poate și romane. Din nenorocire, ni au ramas foarte puține fragmente din această bogăție științifică și literară.

Dar din câte ni au ramas putem afla următoarele :

a) In Astronomie, *) Egiptenii /ajunseseră să facă deosebire între stelele călătoare «care nu se odihnesc de feliu» și stelele fixe «care nu se clintesc de loc.» Cunoșteau planetele : Jupiter, Saturn, Marte, Mercur, Venus. Se pare chiar că credeau că și pământul e o planetă. Aveau observatorii și cataloage de stele. Anul lor se alcătua din douăspre-zece luni ; fie-care lună de trei-zeci de zile se împărția in trei decade ; împărțiau ziua și noaptea in două-spre-zece oare ; aveau și cinci zile complementare ; iar la 1460 (365×4) ani adăogiau încă un an, pentru ca anul civil să corespundă exact cu anul astronomic.

b) Medicină. Avem un manuscript cunoscut sub numele de *Papyrus Ebers*, alcătuit pe timpul dinastiei II. In acest manuscript se cuprind o mulțime de rețete medicale, din timpurile cele mai vechi. Pentru multe boale avem diagnosa lor, de multe ori exactă ; dar învățații egipteni credeau că multe boale provin din pricina spiritelor necurate care intră in om și 'l necăjesc ; de aceia, pe lângă observațiuni și rețete curat științifice, găsim și formule de descântece, care aveau puterea a goni spiritele necurate. Ast-fel că descântecul nimicia cauza misterioasă a boalei ; iar medicamentele combăteau manifestările esterne ale ei.

c) Filosofie. Ni s'a pastrat un manuscris (*Papyrus Prisse*) scris pe timpul dinastiei XII, in care se află două tractate filosofice, unul

---

*) *Cerul Egiptenilor.*

Pentru astronomii egipteni, ca și pentru scriitorul celui întâiu capitol din Genesa, Cerul e o masă liquidă care cuprinde pământul de toate părțile, și se razimă pe atmosferă ca pe o temelie solidă. In zilele creațiunei, când chaosul s'a rezolvit in elementele sale, zeul *Schou* a ridicat apele de sus și le a imprăștiat in spațiu... Pe acest Ocean ceresc, *Nou*, plutesc planetele și in genere toate stelele. O altă concepțiune, tot așa de răspândită ca și cea dintâi, presenta stelele fixe ca niște lampe (Khabesou) suspendate de bolta cerească, și pe care o putere divină le aprindea in fie-care sară pentru a lumina nopțile de pe pământ. (Maspero).

din timpul dinastiei III și unul din a V-a ; de aceea a și fost numită *Ceia mai vechiă carte de pe fața pământului*. Autorul acestor opere *Ftahotep* «ni dă reflecțiunile și sfătuirile care i vin în minte, fără a le grupa și fără a trage de loc o concluziune generală. Știința e folositoare pentru a ajunge la cunoștința binelui : el recomandă știința ; blândeța cătră cei de jos e necesară pentru mântuire : el laudă blândeța. În acelaș timp el ni dă sfaturi de purtare în deosebitele împrejurări din viață, d. e. când ne găsim în fața unui om imperios, când ne ducem în lume, când ne asigurăm, etc.» Baza înțelepciunii, după el, este respectul și ascultarea de părinți și de guvern ; guvernul e investit cu o autoritate părintească. Al doilea manuscris e o colecțiune de pilde, ca ale lui Solomon. Unele cugetări sunt foarte frumoase, d. e. «Cuvântul bun lucește mai tare de cât smarandul pe care mâna sclavului 'l găsește printre pietre. — Învățatul e săturat prin ceia ce știe ; bună este legătura inimii sale ; plăcute sunt buzele lui.» *)

d) Arta era foarte înaintată în această perioadă. Construcțiunea Piramidelor presupune foarte multe cunoștinți. Și astăzi ar fi o lucrare foarte grea ridicarea unui monument înalt de o sută cinci-zeci și doi metri cu o basă de două sute trei-zeci și cinci pe fie-care lature ; și astăzi ar fi o problemă grea în arhitectură a construi câte-va camere care să poarte o greutate de două-zeci și cinci milioane de metri cubici de piatră, și să stea, mii de ani, perfect orientate spre cele patru puncte cardinale, fără a se apleca în vre o parte. Statuiele care ni au rămas din acel timp dovedesc de asemenea progrese foarte mari în sculptură. Statuiele regilor Kuvu și Kawra, minunata statuă de bronz numită Scribul șezind, statuia de lemn numită *Primarul*, ni arată că artiștii egipteni apucaseră pe o cale foarte raționată ; ei căutau să ni pre-

---

*) «Fiul care ascultă de povețele părintelui seu, va ajunge la a-dînci bătrânețe... Ascultarea fiului e bucuria părintelui. Rebelul crede că ignoranța este știință, că viciile sunt virtute ; el comite în fie care zi cu îndrăzneală tot felul de fraude, și trăiește ca și cum ar fi mort. Ceia ce înțelepții știu că e moartea, pentru el e viața de toate zilele ; el și continuă drumul, încarcat de o mulțime de blesteme... Fiul supus va fi fericit pentru că a fost ascultător ; el va ajunge la bătrânețe, la favoare... Așa am ajuns eu om bătrân pe pământ ; am petrecut o sută zece ani plin de favoarea regelui și cu aprobarea celor mai bătrâni, împlinindu-mi datoria cătră rege în locul favoarei sale.» (*Ftahotpu, Tractat de morală*).

sinte adevărul naturii, fără pretenție de idealizare; și cu toate aceste e multă eleganță de compoziție, naivitate, adevăr și viață în toate figurile aceste.

Are dreptate dar A. Mariette când zice: «Priveliștea ce ni oferă pe atunci Egiptul este vrednică a ni fisa atențiunea. Pe când restul pământului e încă afundat în întunericul barbariei; pe când națiunile cele mai ilustre care vor juca mai pe urmă un rol așa de însemnat în treburile lumii sunt încă în stare de selbătăcie; țărmurile Nilului ni apar nutrind un popor înțelept și lustruit; și o monarhie puternică, răzimată pe o organizare formidabilă de funcționari și de impiegați, regulează deja destinatele națiunii. De cum o zărim la începutul timpurilor, civilizațiunea egipteană se arată formată cu desevărsire, și secolele viitoare, ori cât de numeroase vor fi, nu i vor mai da nimic nou. Din contra, intru cât va Egiptul va pierde; pentru că, nici într'o epocă, el nu va mai înălța monumente ca Piramidele.»

§. 2. Vechiul Imperiu Teban.

Până atunci Teba fusese o cetate foarte neînsemnată; monumentele sale sunt foarte grosolane; chiar zeul său, *Ammon*, este rar citat. Lucrurile se schimbă cu dinastia XI. De acum înainte se începe un Egipt nou, care a avut o influință puternică asupra omenirii.

Regii din dinastia XI sunt foarte neînsemnați. A trebuit să treacă mult timp până ce și au putut întinde stăpânirea asupra întregului Egipt; pentru că la început erau niște simpli principii de Teba, vasali ai regilor din Heracleopolis. Numai sub *Mentuhotep IV*, ei încep a lua titlul de «rege al celor două regiuni» ceea ce însemna că erau stăpâni peste întreaga țară. Inscripțiunile remase de la dinșii ni vorbesc despre resboaie cu Negrii și cu Asiaticii; unul dintre ei pretinde că «a impus groaza tuturilor națiunilor»; dar de sigur că aceste resboaie au fost puțin lucru. Cu toate aceste *Mentuhotep IV* a meritat ca să aibă un loc de onoare printre Faraonii următori; el reprezintă pe toți regii din această dinastie.

Dinastia XII ni este bine cunoscută. Ea este una dintre cele mai însemnate. Regii din această dinastie au respins pe barbari; au asigurat hotarele Egiptului; s'au îngrijit de prosperitatea țerei; și cu numărării sclavi aduși din expedițiunile lor, au acoperit Egiptul de mo-

numente și au întreprins opere, nu așa de colosale ca ale dinastiei IV, dar cu mult mai folositoare. În același timp, arta ajunge la mare grad de înflorire; dar, din nenorocire, ni au rămas puține monumente artistice din pricina invasiunii barbarilor.

Cel întâi Faraon din această dinastie a fost *Amenemhat I.* El a pus capăt luptelor civile care desolau Egiptul și a bătut pe popoarele vecine. Pentru a asigura Egiptul din partea nord-estică, el a reparat și a ținut în bună stare zidul construit de către predecesorii săi. Nu a întreprins cuceriri în această direcțiune, afară de peninsula Sinai. Prin urmare, spre partea aceasta, el s'a îngrijit numai a ține în respect pe Asiaticii, cari erau în mare parte niște oarde prădătoare; cu toate că, după monumentele egiptene, se vede că nu erau selbatici. *Sassu* erau dușmanii Egiptului în această parte; de aceia erau și numiți ei cu acest nume: Hoți. Dar în partea despre mează-zi se schimbase fața lucrurilor. În loc de populațiunile negre, care fuseseră de multe ori bătute și supuse de către Egipteni, veniseră în Etiopia, pe la strîmtoarea Bab-el-Mandeb, niște populațiuni Kușite. Aceste popoare se deosebiau de Negri. Erau înzestrate cu o cultură superioară, cu puțin mai pre jos de cât a Egiptenilor, și erau, prin urmare, primejdioase. Faraonii înțeleseră primejdia; de aceia și luară de la început măsuri ca să-i zdrobiască mai înainte de a se putea ei întări. Urmașii lui Amenemhat continuară multă vreme lupta în contra «mișeilor Kușiți» și isbutiră a-i infringe și supune. Unul din urmașii săi întemeie o cetate, Semneh, la cataractele Nilului, pentru ca să țină în respect pe popoarele supuse. Aice se făceau și observațiunile necesare asupra creșterii apelor Nilului, care serviau mai pe urmă pentru regularea cursului fluviului și pentru distribuirea apelor.

Amenemhat I și asocia la tron pe fiul său; iar el «împodobit cu stofe fine ca să pară înaintea ochilor ca o plantă din grădină; s'a parfumat cu atâtea esențe mirositoare, ca și cum s'ar fi spălat cu apă din cisterne» și s'a retras în viață privată. Retras în palat el se mărgini a da *) sfaturi; aceste sfătuiri ni s'au conservat. În această scriere, regele istorisia și o parte din viața sa.

---

*) Ori că lăcustele organizau prădăciunea; ori că se plănuiu desordine în palat; ori că inundația nu era de ajuns și rezervoriile erau secate; ori că vedeau că tu ești tânăr și se ridicau în contra;

Dintre urmașii sei, cel mai însemnat a fost *Amenemhat III*. După ce a asigurat Egiptul continuând resboaiele înaintașilor sei, acest rege a întreprins separea *lacului Moeris*. Egiptul se afla între două alternative. Când era inundația prea mare, apele nu se retrăgeau degrabă și semănăturile nu se puteau face la timp ; când era prea mică, atunci nu se udau toate pământurile arabile. Amenemhat III și propuse a săpa un rezervoriu, în care să se scurgă apele în timpul inundațiilor prea mari ; și care să contribuie la inundație, în cazul contrar. Mai sus de Memfis, catena Libycă se intrerumpe și dă loc unei văi, care se infundă spre apus în formă de amfiteatru. Regele construi jezeturi puternice la intrarea acestei văi. Două canale o puneau în comunicațiune cu Nilul. Aice se scurgeau apele în cas de inundație și li se da drumul în cas de secetă. El întemeie aice un palat care a deșteptat admirațiunea tuturilor călătorilor sub numele de *Labyrint* de la Lope-ro-hunt (templu așezat la intrarea lacului,) «o clădire masivă patrunghiulară de două sute de metri lungime și o sută șapte-zeci lățime. Fațada, spre lacul Moeris, era toată din un calcar așa de alb că Grecii ziceau că i făcută din marmură din Paros. Restul edificiului era în granit. Cum intra cineva înăuntru, se găsea ca pierdut în mijlocul unui dedal de camere mici obscure, patrute, acoperite numai cu un bloc de piatră în loc de acoperemint și legate unele de altele prin coridoare așa de incurcate că un străin fără povățuitor nu putea ieși. Se zice că erau trei mii de camere, dintre care jumătate erau sub pământ». *)

---

eu nu am dat înapoi nici odată de când m'am născut... Am pus să se lucreze tot pământul până la Abu ; am întins bucuria până la Adhu. Eu sunt acel care face să crească cele trei felii de grâne, amicul lui Neprat. Nilul a acordat după rugămintea mea inundația peste toate câmpiile ; pe timpul meu nime n'a simțit nici foamea nici setea ; căci toți lucrau după ordinele mele, și tot ce ziceam pricinuia o nouă bucurie. Eu am zdrobit pe leu ; am prins pe crocodil.

Poartă-te mai bine de cât înaintașii tăi. Măntine buna armonie între supușii tăi și tine, de teamă ca ei să nu ajungă a se îngrozi de tine. Nu te isola în mijlocul lor ; nu te mândri ; nu considera ca frate numai pe cel bogat și pe nobil ; dar nici nu primi lingă tine pe cei întâi veniți, de a cărora prietinie nu ești sigur.» (*Amenemhat I, Instrucțiuni către fiul seu*).

*) Am văzut Labirintul, și mi s'a părut mai mare de cât reputația sa. Dacă am aduna toate edificiile și toate construcțiunile Grecilor, încă

Regii din dinastia aceasta in frumusețară Egiptul ; construirea un templu lui Ammon la Teba și alte temple in deosebitele cetăți ; după cum avură grijă a și construi și morminte mărețe. Mormintele private din acel timp sunt de asemenea foarte însemnate. Statuiele regilor din această dinastie ni arată o artă foarte înaintată. Ele au servit ca model artiștilor viitori.

Asupra regilor din dinastia XIII și XIV avem foarte puține amănunte ; nu găsim nici un Faraon care să merite atențiunea noastră.

Invasiunea Păstorilor.

Din timpuri imemorabile, se așezaseră pe țărmurile mării Eritreie popoarele numite Kușite. Unii din acești locuitori s'au îndreptat spre nord și au format poporul *Chaldei* ; iar alții s'au așezat in partea răsăriteană a Tigrului, unde au trăit până mult mai târziu, păstrându-și numele de *Cossei* sau *Kisii*. Sunt înrudiți cu Semiții ; limba lor se aseamăna cu a Semiților ; cu toate acestea sunt un popor deosebit ; după cum se deosebesc și prin tipul fizic.

Cătră anul 2300 a. Chr. s'a întâmplat un eveniment care a avut mare influență asupra istoriei omenirii. Un rege al Elamiților, popor Kusit de dincolo de Tigru, a năvălit asupra Kușitelor din Chaldea și de pe țărmurile Golfului Persic, cari ajunseseră la un mare grad de cultură, deșteptând lăcomia fraților lor. Înaintea acestei grozave năvăliri, cea mai mare parte din locuitori fugiră spre apus, târând împreună cu dinșii pe popoarele ce le găsiu in cale. Voiau să și găsiască o patrie nouă.

O parte dintre acești fugari se năpustiră asupra Egiptului ; pentru că mersese vestea in departare de bogățiile acestei țeri. Egiptul se afla tocmai guvernat de nemernicii Faraoni din dinastia XIV. Ei nu sunt in stare a se opune năvăliților *). Aceștia ruinară și prădară cetățile

---

le am găsi inferioare ca lucru și ca cost ; și cu toate aceste, templul din Efes e însemnat, însemnat este și cel din Samos. Piramidele 'mi păruse de asemenea mai mari de cât renumele lor, și numai una dintre ele întrece cu mult pe cele mai mari construcțiuni grecești ; și cu toate aceste Labirintul întrece chiar și Piramidele. (Herodot, II, 148).

*) «A fost un rege numit Amintimaos, sub domnia căruia mânia lui D-zeu s'a revărsat, nu știu pentru ce, asupra noastră. In contra ori cărei așteptări, niște oameni obscuro, veniți despre resărit, au in-

și templele ; uciseră o mulțime de oameni și reduceră pe cei alți în sclăvie. După ce au cuprins Memfisul și au pus stăpânire pe Delta, ei aleseră de rege pe un cap al lor numit *Salatis* care 'și așeză capitala în Memfis. Numele *Salatis* vine de la rădăcina semitică *salit* «suveran.» Cea dintâi grijă a năvălitorilor a fost de a se asigura în contra noilor năvălitori din Asia. Ei doriau să remână stăpâni peste țara cucerită, închizind drumul acelora dintre frații lor, cari ar fi voit să-i imiteze și să năvăliască în bogatul Egipt. Pentru aceasta regii Păstori au întemeiat cetatea *Avaris* (*Hauar*) cu un câmp întărit de 240,000 de soldați. Cu aceste trupe alese, ei puteau ținea în respect pe barbari și a sfârși cucerirea Egiptului. Număi principii din *Teba* și au conservat independența ; dar au fost siliți să recunoască autoritatea regilor numiți *Hicsosi* «regi ai Hoților» (*Hic* «rege.» *Sasu* «hoți»).

Cu *Hicsosii* s'au întâmplat ceia ce se va întâmpla ori de câte ori un popor barbar se va așeza într'o țară civilisată. Dacă barbarii au intrat pentru a se așeza în țară iar nu numai pentru pradă, în scurt timp biruitoarii primesc moravurile și obiceiurile învingătorilor ; superioritatea intelectuală devine învingătoare. Ast-fel după cele întâi pustieri și brutalități, regii *Hicsosilor* ajung a fi protectori ai artelor și ai științelor ; infrumusețază capitala lor *Tanis* cu o mulțime de monumente ; arta începe a înflori din nou ; și după dinastia XV, dușmană de moarte a Egiptenilor, regii Păstori din dinastia XVI au ajuns a fi considerați de cătră Egipteni ca regi naționali.

Faraonii din aceste două dinastii aveau interes a primi pe acei dintre Asiatici, frați ai lor, cari veniau să se așeze în Egipt, recunoscând stăpânirea lor. Dacă, în timpurile mai vechi, vedem bande asiatice așezându-se în această țară cu permisiunea autorităților ; cu atât mai mult trebuia să vină acum, când Egiptul era stăpânit de cătră frați de ai lor. De aceea se poate foarte bine ca în acest timp să se fi așezat *Evreii* în Egipt și ca unul dintre dișșii, *Iosif*, din simplu sclav să ajungă la demnitatea de ministru primar. În țerile despotice ale O-

---

drăzmit a face invasiune în țara noastră, pe care au cuprins-o cu armele, ușor și fără luptă. Ei au supus pe capii cari comandau ; au ars cetățile și au dărâmat templele zeilor ; au făcut locuitorilor mare rău, omorînd pe unia, reducând în sclăvie pe femeile și copiii altora.» (Manethon, *Fragment* conservat de *Josif Flaviu*).

rientului o asemenea înălțare nu era un lucru rar. Așezarea Evreilor în Egipt s'a făcut sub regele *Apapi I* (Apofis).

Dinastia XVI părea intemeiată puternic și domnia Hicsosilor definitivă. Principii din Teba ; micii principii egipteni din cele alte părți ; suferiau cu resignare domnirea străină. Câte-va încercări făcute de către cei din Teba pentru a-și recapata independența fuseseră înădușite cu cruzime. Se perduse aproape ori ce nădejde de a se recăștiga independența națională, când însuși regii Păstori dădură ocasiunea unui războiu, care avea să se sfârșiască cu alungarea definitivă a Hicsosilor din Egipt. Aceștia voiau să impună Egiptenilor ca să adoreze ca zeu suprem pe zeul Păstorilor *Sutek* și începură a persecuta pe zeul Tebei Ammon. Atunci lupta pentru recăștigarea independenței naționale se prefăcu în o luptă religioasă. Deosebiții principii egipteni se strinseră în jurul marelui zeu național ; regele teban *Taaa I*, luă titlul de rege și fundă o dinastie nouă, XVII-a, în opoziție cu cea din Tanis. Războiul ținu mult timp. Hicsosii fură alungați din Egiptul de sus și de mijloc ; Memfisul a fost cuprins ; și lor nu li a rămas de cât numai câmpul întărit de la Avaris *). În fine, sub regele *Ahmes I* s'a cuprins și această formidabilă cetate a Păstorilor **). Remășițile armatei

---

*) « În sfârșit, Păstorii, învinși, au fost alungați din Egipt și închiși în Avaris. Cetatea era întărită cu un zid înalt și solid ; pentru că aice păstrau ei bogățiile și prada lor. Fiul regelui se încercă a lua cetatea cu forța și o impresură cu patru sute opt-zeci de mii de oameni ; dar, desperând de a o putea lua, el tractă cu următoarele condițiuni : ca dușmanii să părăsiască Egiptul și să se refragă în liniște ori unde vor voi. Ei se retraseră dar, ducându-și și averile lor ; numărul lor se ridică la două sute patru-zeci de mii și ei apucară prin deșert drumul Siriei. Dar temându-se de Assirieni, cari stăpâneau atunci Asia, ei se opriră în țara care astăzi se numește Iudea. » (Manethon, *Fragment conservat de Iosif Flaviu*).

***) « Când m'am născut în fortăreța Nekhet, părintele meu era corăbier al reposatului rege Ta-aa... Eu am fost tot corăbier împreună cu el pe vasul numit « Vițelul » pe timpul reposatului rege Ahmes. Am plecat la flota de nord pentru luptă. Serviciul meu era a întovărăși pe rege când se suia în car. Și s'a încunjurat cetatea Ha-uar, și am luptat pe picioarele mele înaintea Majestății Sale. Eată că am trecut pe vasul numit « Intronarea la Memfis. » S'a dat o luptă navală pe apa care poartă numele de apa din Ha-uar... Lauda regelui 'mi fu acordată și am primit colielul de aur pentru bravură... Lupta s'a dat la sudul fortăreței... S'a cuprins cetatea Ha-uar, și eu am prins un bar-

lor au fugit în Asia, urmăriți de cătră energicul rege ; puțini dintre ei au ramas în Egipt. Locuitorii de astăzi de pe lângă Menzaleh se par a fi urme de ale Hicsoșilor, cari au domnit asupra Egiptului aproape șese sute de ani.

§. 3. Noul Imperiu Teban.

Ahmes «liberatorul» a fost în tot d'a una venerat de cătră Egipteni. El a fost considerat ca întemeietorul unei dinastii nouă, XVIII-a. A meritat această onoare ; pentru că a alungat pe Hicsoși și a regulat trebile lăuntrice. Egiptul suferise foarte mult ; dar ceia ce era și mai grav, țara ajunsese din nou împărțită în o mulțime de principate aproape independente. «Liberatorul» după ce a scapat Egiptul de străini, a căutat să reconstituiască unitatea națională. Prin arme și ghibăcia sa politică, el a isbutit. A lăsat micilor principii titlul de rege ; dar i-a făcut să se supună autorității sale. Faraonul domnește din nou peste Egiptul întreg, de la cataracte până la gurile Nilului. După aceasta, el se ocupă a infrumuseța Teba și a ridica Memfisul din starea tristă în care ajunsese în timpul îndelungatelor resboaie cu străinii ; el reconstrui cu mai multă măreție templul lui Ftah. Sub fiul seu, țara de la sudul Egiptului a fost supusă până dincolo de Napata. Civilizațiunea egipteană prinde rădăcini puternice în Etiopia. Se întemeiază mai multe colonii egiptene ; se ridică o mulțime de monumente, care rivalisază cu cele din Egipt ; fusiunea este completă.

Dar resboaiele îndelungate, susținute în contra Păstorilor, au deșteptat patima cuceririlor în poporul egiptean. Scăpat de străini, Egiptul ajunge un popor cuceritor. Asia oferia un câmp de bătălie minunat pentru legiunile egiptene ; aice se putea câștiga prăzi multe și glorie militară. Sub dinastia XVIII se începe perioada de expansiune a Egiptenilor, luptele pentru întinderea hotarelor, lupte care au să țină mai bine de cinci viacuri.

Ce era această Asie, care intră pentru întâia oară în istoria lumii ?

---

bat și două femei, în totul trei capete, pe care Maiestatea Sa mi le a dăruit ca sclavi.» (*Inscripțiune* a lui Ahmes, fiul lui Abna).

La resăritul Egiptului se afla *Syria*, care se întindea la nord până la muntele *Taurus*; se mărginea la resărit cu deșertul și cu Eufratele; ajungea spre sud până la marea Roșie și spre apus până la marea Mediterană. Ea era întretăiată prin lanțurile munților *Liban* și *Anti-Liban* și era scaldată de două fluvii mai însemnate: *Natsana* și *Orontele*. Foarte roditoare în partea de nord, ea era săracă și arsă de soare până în apropiere de *Damasc*, grădina Asiei; cu un pământ admirabil în centru; tristă în regiunea mării Moarte și stearpă cu cât se înaintează spre mează-zi. *Syria* fusese locuită odinioară de acele populațiuni fără nume și fără istorie, cărora noii veniți li dăseră nume de: *Refaim* «popor 'nalt și puternic la statură,» *Anakim*, așa de voionici că era un proverb «cine va fi în stare a se măsură cu copiii lui Anak?» *Zomzommim* (oameni fără grăire), *Emim* (monștri intricoșiți) «pe lângă cari cei alți oameni păreau niste locuste,» etc.

Cu timpul, năvăliseră mai multe popoare în *Syria* și când începe cucerirea egipteană, găsim aici următoarele națiuni: la nord și la est de *Liban*, trăiesc *Arameenii*; în valea *Orontelui* superior, în centrul și mijlocul țerei, s'au așezat *Cananeii* și *Fenicienii*, veniți pe aceste locuri, odată cu năvălirea *Hicsosilor* în *Egipt*; în fine, în regiunea mării Moarte și la sud, au venit de peste *Eufrate* *Eveii*.

Afară de *Eveii* cari încă sunt în perioada pastorală, cele alte populațiuni sunt popoare așezate; au cetăți întărite, între care cele mai însemnate erau: *Rafia*, *Gaza*, *Ascalon*, *Mageddo* așezată la trecătoarea *Libanului*, *Kades* pe *Oronte*, *Khalep*, *Karkemis*, *Damascul*. *Rutenu* (numele egiptean al *Arameenilor*) au ajuns la un oare care grad de civilizațiune; industria lor este dezvoltată; au comerț și o literatură; și nu sunt cu mult inferiori *Egiptenilor*. Cetățile lor sunt înflorite și puternice; dar li lipsește unitatea. În caz de primejdie ei se intrunesc pentru a rezista năvălitorilor; dar îndată ce a dispărut primejdia încep din nou neînțelegerile și certele lăuntrice. De aceea, multă vreme, ei au să fie ușor supuși de către *Egipteni*.

Cucerirea egipteană începe cu regele *Tutmes I*. În fruntea armatelor sale victorioase, el ajunsese până la *Eufrate*, unde a lasat monumente amintitoare victoriilor sale. Popoarele din *Syria* nu au fost în stare a se opune armelor *Faraonului*. Unele, precum *Fenicienii*, s'au supus de bună voie; multe înse au fost supuse numai după lupte îndelungate. Ast-fel întreaga țară au fost supusă. Cu toate aceste, această

supunere a fost vremelnică. Regii egipteni lăsau supușilor lor dinastiile lor locale cu legile și moravurilor lor, mulțemindu-se numai cu un tribut anual. Acest fel de supunere avea multe defecte. Popoarele supuse stăteau liniștite pe câtă vreme se temeau ; îndată înse ce se întâmpla în Egipt, lupte lăuntrice, ori ajungea la tron vre un suveran incapabil, ele se grăbiau a scutura jugul ; și trebuia resboaie nouă ca să le supună din nou. De aceea Faraonii egipteni au să fie nevoiți a întreprinde neconținut resboaie în Syria.

După moartea lui Tutmes I, i urmă fiica sa *Hatasu*, care fusese asociată la tron de cătră părintele seu și măritată cu fratele seu *Tutmes II*. Ea fu în realitate domnitoare a Egiptului și în timpul minorității celui alt frate al seu, *Tutmes III*. Ea construi și dedică mai multe temple ; se puse în fruntea armatelor ; întreprinse expedițiuni ; și nu numai că mănănu cuceririle părintelui seu ; dar încă le mai adăose. Ea construi o flotă pe marea Roșie ; ajunse până la țara *Punt* și trimise ca să se cerceteze țara *To-nutri* « care posedă zeii, » insulele din golful Persic. Aceste două țeri erau pe atunci foarte bogate ; pentru că erau centrul unui comerț întins între India, Asia Sudică și Arabia. Din acest întreprisit se espediau produsele în toate părțile.

Tutmes III (1625).

Tutmes III fusese asociat la tron de cătră sora sa *Hatasu*, care mai trăi încă două-zeci de ani ; așa că el domnia, numai cu numele, de două-zeci și unu de ani când rămase singur domnitor. Îndată după suirea sa pe tron, Tutmes III avu de purtat resboiu cu popoarele din Syria. Rutenu și cele alte popoare supuse nu mai voră să plătiască tribut. Pretutindinea supușii Egiptului luară armele și, din toate cuceririle din Asia, Egiptenii remaseră numai cu cetatea Gaza. Faraonul se puse în fruntea armatelor sale și plecă spre răsărit. El se așază în Gaza, pe care o alese ca basă a operațiunilor sale. Aice făcu pregătiri în curs de un an. În primăvara următoare, regele trecu muntele Liban și găsi în fața sa pe toate populațiunile dintre Anti-Liban și Eufrate. Dușmanii lură zdrobiți și cetatea Mageddo capitulă. În urma acestei victorii, armatele Faraonului ajunseră până la Eufrat, fără să întâmpine vre o rezistență serioasă. El cuprinsé mai bine de o sută de cetăți, între care Baruta (Berytul) și Tamescu (Damascul).

După ce puse garnisoane in cetățile supuse, el se întoarse in Egipt, ducând cu sine o mulțime de ostațici și prizonieri, precum și o pradă imensă. In anul următor el plecă din nou in fruntea armatelor sale ; trecu Eufratele și supuse o mulțime de popoare, între care pe regii din Singara și Assiria. Mai înainte de a se întoarce înapoi, el construi o cetate pe malurile Eufratelui, ale căreia ruine subsistă până in ziua de astăzi. După patru ani de liniște Tutmes III a fost nevoit a înăduși o nouă revoltă a Syrienilor. El cuprinse cetatea Aratu (Arad) ; luă Kadeș și supuse din nou pe Rutenu. In urma acestei campanii «fiii principilor și frații lor au fost luați de cătră rege și duși in Egipt. Și dacă vre un rege muria, Maiestatea Sa trimitea din Egipt pe succesorul seu ca să-i ocupe locul.» Peste patru ani, găsim nouă resboai in Syria ; dar, și de astă dată, încercarea Syrienilor n'a avut nici un rezultat. Tutmes III a pătruns atunci până in Assiria. In fine in anul al patru-zeci și doilea an al domniei sale popoarele din Syria au făcut ultima sfortare pentru a-și recăștiga independența. Ne reușind nici de astă dată, ele au ramas liniștite in tot timpul cât a mai domnit acest mare rege. expedițiunile lui Tutmes III ni sunt foarte cunoscute. In templul de la Karnak pe un părete întreg sunt descrise toate resboaiile sale până in cele mai mici amănunte. Această lungă inscripțiune cuprinde numărul popoarelor revoltate, cetățile cuprinse, morții și prizonierii făcuți pe câmpul de luptă. De aceia se și numește ea : «Zidul Numeric.» Cifrele sunt foarte modeste ; și tocmai aceasta este o garanție de autenticitate. Alte inscripțiuni completează istoria lui, și vedem că el a meritat cu dreptul numele de «Cel Mare» pe care i 'l dă Istoria. El a fost pururea in fruntea armatelor sale victorioase, străbătând întinsul imperiu egiptean și întinzind departe hotarele lui. Nemulțemit cu gloria dobindită prin victoriile sale pe uscat, Tutmes III a pus să se construiască o flotă de resboiu in Marea Mediterană. După ce a cuprins Ciprul și Creta, flota egipteană supuse o mulțime de insule din Archipel, o mare parte din Grecia, mai toate țărmurile Asiei Mici și, poate, o parte din țărmurile Italiei sudice. Această expedițiune maritimă a lui Tutmes III este cel întâiu fapt istoric pozitiv in Istoria Europei ; pentru întâia oară avem o dovadă sigură despre existența in resăritul Europei a aceluia popor grecesc, care va face atăta sgomot in istoria lumii. După supunerea țărmurilor Archipelului, flota egipteană s'a îndreptat spre apus și a cuprins o parte din țer-

mul nordic al Africei. In acea parte imperiul egiptean s'a intins până in Algeria de astăzi, unde s'a găsit o inscripțiune a lui Tutmes III.

Tutmes Cel Mare este insemnat și prin construcțiunile sale. Cu averile nenumărate adunate in timpul expedițiunilor sale ; cu mulțimea de sclavi pe cari i-a adus in Egipt, el a construit templul de la Karnak. Acest templu, adaos neconținut de cătră succesorii sei, este unul din cele mai strălucite monumente ale artei egiptene. Era dedicat zeului Ammon, căruia regele atribuia fericitul rezultat al expedițiunilor sale.

Tutmes III a domnit cinci-zeci și patru de ani și unspre-zece luni. «Dintre Faraonii din acest timp și, poate, din întreaga istorie a Egiptului, el e de sigur cel mai mare. Pe timpul lui, Egiptul este in apogeul puterii sale. In cursul viacurilor, Egiptul a onorat memoria marelui rege, ca pe a unui zeu. Și o mulțime de persoane, până pe timpul Grecilor și a Romanilor, au purtat la gât, ca pe niște talismane care asigurau succesul in întreprinderi și norocul, niște cărăbuși făcuți din deosebite materii, pe cari era săpat numele lui.»

Timpul lui Tutmes III a fost și o epocă insemnată in istoria literaturii egiptene. Pentru aceasta avem esemplu inscripțiunea cunoscută sub numele de «Cântecul de triumf a lui Tutmes III» in care zeul Ammon arată favorurile ce a acordat regelui *).

*) *Cântecul de triumf a lui Tutmes III.*

«Am venit, ți am acordat a lovi pe principii din Tsahi, i-am aruncat sub picioarele tale prin țerile lor. I am făcut să vadă maiestatea ta, asemenea unui domn al luminei, luminând fețele lor ca imaginea mea.

«Am venit, ți am acordat a lovi pe popoarele asiatice ; ai redus in selăvie pe capii popoarelor Rutennu. I am făcut să vadă maiestatea ta, investită cu ornamentele sale ; tu apucaai armele și luptai de pe carul tău.

«Am venit, ți am acordat să lovești pământul orientului ; Kefta și Asebi sunt sub teroarea ta. I am făcut să vadă maiestatea ta, asemenea unui taur tânăr cu inima fermă, cu coarnele ascuțite, căruia nime nu-i poate rezista.

«Am venit, ți am acordat să lovești pe cei cari locuiesc in porturile lor ; țerile Madeu tremură inaintea ta. I am făcut să vadă maiestatea ta, asemenea rechinului, stăpân teribil al apelor, de care nime nu se poate apropia.

«Am venit, ți am acordat să lovești pe cei cari reșed in insule ; cei cari locuiesc in mijlocul mării sunt atinși de rugetele tale. I am

Strălucirea imperiului a ținut și sub urmașii lui Tutmes III. Popoarele supuse suferiau jugul cu resignațiune; ordinea și pacea domniau pretutindinea. Numai regele Assiriei a îndrăznit să scuture jugul; dar a fost cumplit pedepsit și capitala sa pradată. În tot timpul acestei dinastii se vor întreprinde expedițiuni mai mult pentru ca să procure Faracnilor sclavii trebuitori pentru construcția monumentelor mărețe, care fac fala acestei dinastii.

Amenhotep III este cel mai însemnat dintre urmașii sei. El e vestit prin resboaiele și monumentele sale. Dintre aceste monumente nenumărate, cel mai însemnat e colosul care s'a numit de cătră Greci statuă lui *Memnon*, fiul Aurorei, statuă care saluta aurora *).

Din nenorocire încercarea lui *Amenhotep IV* aduse mari nenorociri asupra Egiptului. Acest rege era născut din o mamă străină, regina Taia. El se lepădă de religiunea strămoșilor sei și adoptă o zei-tate nouă, Discul solar; proscrise cultul lui Ammon; începu a persecuta pe Egiptenii curați, cari țineau la religiunea părinților lor; stră-

---

făcut să vadă maiestatea ta, asemenea unui resbunător care stă pe spațele victimei.

«Am venit, ți am acordat a lovi pe Tahenu (popoare din nordul Libyei); insulele Danaunilor (Danai sau Greci) sunt sub puterea spiritelor tale. I am făcut să vadă maiestatea ta, asemenea unui leu furios care se culcă pe leșurile lor, prin văile lor.

«Am venit, ți am acordat să lovești estremitățile mării; jurul mării zone a apelor e strins în mâna ta. I am făcut să vadă maiestatea ta, asemenea uliului care planează, îmbrățișind tot ce i place cu privirea sa.

«Am venit, ți am acordat pe cei cari reșed în lagune; a lega pe stăpânii năsipurilor în captivitate. I am făcut să vadă maiestatea ta, asemenea șacalului de la mează-zi, domnul iutelei; alergător care pân-dește între cele două regiuni.

«Am venit, ți am acordat a lovi barbarii din Qens; până la poporul din Pat, totul e în mâna ta. I am făcut să vadă maiestatea ta, asemenea celor doi frați ai tăi, a căroră brațe le am unit pentru a asigura puterea ta.»

*) «El e Horus, taurul puternic; cel care domnește prin sabie și distruge pe toți barbarii; el e regele Egiptului de sus și de jos, stăpânul absolut, fiul Soarelui. El lovește pe șefii tutulor țărilor. Nici o țară nu ține înaintea feței sale. El merge și adună victoria, ca Horus, fiul Isidei, ca soarele în cer. El restoarnă chiar și fortărețele lor. El obține pentru Egipt tributurile tutulor națiunilor prin voinicia sa; el, domnitorul celor două lumi, fiul soarelui.» (*Inscripțiune a lui Amenhotep III*).

mută capitala din Teba și și construi o capitală nouă la Tell-el-Amarna, unde ridică și un templu mareț noiei sale divinități. Atunci se începură lupte religioase, care se continuară și sub urmașii sei până când *Horemheb* restabili ordinea, suprimă noul cult și distruse toate monumentele ridicate în onoarea noiei divinități. Dar în timpul luptelor religioase, Egiptul pierduse toate posesiunile din Asia, chiar și Etiopia. Ast fel că, pentru a readuce Egiptul în vechile sale hotare, trebuiau nouă lupte și noi cuceritori.

Seti I (1455).

Inercarea lui Amenhotep IV nu era efectul unei nebunii din partea acestui rege, care se făcuse și eunuc din zelul pentru divinitatea sa. Cuceririle Egiptenilor în Asia aduseseră în Egipt bogății nenumărate și sclavi foarte mulți; dar, în acelaș timp, ei primiseră multe din ideile popoarelor supuse și o mulțime de Asiatici se așezaseră în Egipt. Ast-fel că Egiptul de jos ajunge a fi locuit în mare parte de către acești străini cari intră în armată, se strecoară la curte și ajung la tron cu dinastia XIX, în persoana lui *Ramses I*. În adevăr, regii din această dinastie se deosebesc în trăsăturile lor fizice de tipul egiptean; ei s'au asimilat cu vechii egipteni; au primit limba egipteană; se închină lui Ammon și celor alte zeități naționale; dar, în acelaș timp, nu au uitat origina și vechia lor religiune. Așa ni esplicăm pentru ce Ramses I ridică un templu zeului Hicsosilor, Sutek, și pentru ce numește el pe regele Păstorilor «părintele seu» «strămoșul seu.» Această infusiune de sânge străin în poporul egiptean va continua în tot timpul dinastiei acesteia.

Horemheb murind fără a lăsa moștenitor, tronul fu ocupat de către Ramses I, care era înaintat în vîrstă. El domni numai șapte ani și lăsa corôna fiului seu *Seti I*.

Noul rege se arată din capul locului ca un resboinic de frunte. El întreprinse o expedițiune în Asia și pătrunse cu armele sale victorioase până în valea Orontelui. Aceste succese entusiasmară pe Egipteni, cari, de multă vreme, nu mai câștigaseră nici o victorie. De aceea, întoarcerea Faraonului la Teba fu serbătorită cu multă bucurie. Egiptenii credeau că au venit din nou timpurile fericite. Dar această bucurie nu avea să țină mult.

În timpul revoluțiunilor lăuntrice din Egipt, se schimbasesc cu

totul fața Syriei. Poporul Hittiților ieșise din munții în cari trăise până atunci, și întemeiasă un imperiu care se întindea de la Eufrate până la muntele Taurus și marea; iar spre mează zi până la Kades și Damasc. «Constituiți în o singură monarhie; avind o armată numeroasă și puternică, Hittiții aspirau să domineze peste întreaga Syrie și să-și resbune asupra Egiptenilor.» Hittiții se deosebiu de Semiți prin tipul lor físic. Ei sunt mult mai albi; cu părul negru; și rădeau barbă, mustețile și capul, lăsând numai o șuviță de păr la creștet. Limba lor nu semăna cu cea semitică, dar nici cu cea arică; se apropiia de limba vorbită de populațiunile primitive ale Asiei Mici. Ei aveau începuturi de artă, oare care industrie și o cultură întru cât va desvoltată, care semăna cu cea din Babilona, dar în multe părți era originală; aveau o sistemă de scriere, inventată de cătră ei; chiar și începuturi de literatură. Imperiul dar era puternic constituit, mai cu samă pentru resboiu. Armata lor era numeroasă și foarte bine organizată; iar zeul lor principal era Sutek. Autoritatea lor se întindea asupra întregii Asiei Mici și, în resboaiile lor în contra Egiptenilor, deosebitele popoare din această peninsulă se luptă sub steagurile lor. Ni au remas o mulțime de monumente de la ei; mai toate amintesc de victoriile câștigate de cătră ei sau represintă scene religioase. Arta lor a avut mare influință asupra artei indigene din Asia Mică.

Prin urmare Seti I găsia în Syria un imperiu puternic constituit. În al doilea an al domniei sale, el plecă în contra Hittiților. După un șir de lupte teribile care se dau în jurul cetății Kadeș, Faraonul icși invingător dar resboiul nu se termină. El ținu până când Seti încheie pace cu regele Hittiților, și în acelaș timp o alianță ofensivă și defensivă, care ținu până la moartea sa.

De acum înainte imperiul egiptean se întinde în Asia numai până la Oronte; în schimb inse, Seti organizează mult mai bine posesiunile din Asia. În loc de a se mulțemi numai cu tributul, el li impune guvernatori egipteni și așază garnisoane în cetățile mai însemnate. Cu această organizare, revoltele deveniră mai rari și liniștea fu mai bine asigurată. Cu toate aceste, Egiptul este tot mai pre jos de cât în timpul dinastiei precedente.

Pe când Hittiții impedicau drumul Egiptenilor cătră Eufrate, națiunile pelasgice, care ajunseseră la mare putere maritimă, închideau Marea Egea pentru flotele egiptene.

Cu toate aceste, Seti I a fost un mare rege. Pe lângă resboaiele sale fericite, el este însemnat prin construcțiunile sale. El construi mărețul templu de la Abydos, lung de 162 de metri ; zidi palatul de la Karnak cu vestita sală hypostilă sau «Sala Columnelor» *) ; și 'și sepă un mormînt subteran, care este considerat pîntre cele mai însemnate monumente ale artei faraonice. El făcu, de asemenea, o mulțime de lucrări de utilitate publică, între care un puț artesian în deșertul de la sudul Egiptului, pentru lucrătorii cari exploatau minele de aur de acolo.

Istoria lui Seti I e sculptată în vestita «Sală a Columnelor.» «Inscripțiunile și bas-reliefurile sale alcătuiesc o întreagă epopeică resboinică, o *Seteidă* complectă, care se desfășură în o serie de tablouri nemărginite sculptate cu o artă admirabilă.»

Cei de pe urmă ani ai domniei lui Seti I au fost foarte liniștiți. El a domnit mai bine de trei-zeci de ani.

Ramses II (1400).

Născut din o principesă de sânge regal, fiul lui Seti I avea mai multe drepturi la coronă de cât părintele seu ; de aceia de mic a fost asociat la tron. Era numai de zece ani când a fost trimis în fruntea armatelor din Syria ; la vîrsta de trei-zeci de ani a rămas singur domnitor și a domnit șese-zeci și șapte de ani. O domnie așa de îndelungată și evenimentele întimplate pe timpul lui a făcut o mare impresie contimpuranilor și a avut mare influință asupra posterității. Pe când numele altor Faraoni mai mari de cât dînsul, s'au pierdut din amintirea Egiptenilor, numele lui Ramses II, numit și Sesu-Ra sau Sestesu-Ra, schimbat de cătră Greci în Sesostris, s'a păstrat și după pierderea independenței Egiptului. Istoricii greci pretindeau că ilustrul Sesostris a cuprins toată lumea cunoscută de cătră cei vechi, de la

---

*) «Inchipuiți-vă, zice Ampère, o pădure de turnuri ; inchipuiți-vă o sută trei-zeci și patru de colonne groase cât columna de pe piața Vendôme, cele mai înalte de șapte-zeci picioare înălțime și unsprezece picioare diametru, acoperite cu bas-reliefuri și hieroglife ; capitulurile au o circonferință de șese-zeci și cinci de picioare ; sala are o lărgime de trei sute nouă-spre-zece picioare și e mai mult de o sută cinci-zeci în lungime. Această sală era acoperită peste tot, și se văd și astăzi ferestrele prin care intra lumina.»

hotarele Traciei până dincolo de Gange *). Realitatea este cu totul departe de inchipuirea legendară. În adevăr Ramses II a fost un mare rege. El a petrecut mai tot timpul domniei sale în lupte neconținute; dar aceste lupte sunt numai defensive. El a fost nevoit să stea pururea în fruntea armatelor sale ca să înădușe revoltele sau să respingă pe barbarii gata a invada în imperiu. Numai cu prețul unor silinți enorme, el a fost în stare să asigure integritatea imperiului egiptean. Aceste resboaie neconținute; popoarele necunoscute până atunci, care au fost zdrobite; au contribuit foarte mult la renumele lui.

Pe timpul regilor de mai înainte se făcuse o mare strămutare de popoare. O mulțime de barbari cu părul blond, cu ochii albaștri, popoare de rasă arică, ajunseseră ași forma o flotă puternică în Arhipel și apoi se așezaseră pe coastele Africii. Egiptenii 'i numiau Tamahu «oameni de la nord» și Tahenu «oameni cu pelița albă.» Acești Libyeni atacau Egiptul despre apus, pe când alți frați de ai lor Sardana și Tursa năvăliau pe marea. Încă trăind părintele seu, Ramses II bătu pe Libyeni; zdrobi pe aliații lor; dar nu i putu nimici. Puțin după aceasta, el avu a susține o luptă teribilă în contra unei coalițiuni de popoare asiatice, în fruntea căreia erau Hittiții. Aceștia ridică pe toate populațiunile vasale lor. Syrienii de mează zi, Leka (Licienii), Akerit (Carienii), Mesa (Mysii), Mauna (Meonii), Dardana, și alte popoare din Asia Mică pleacă cu intenția de a pătrunde și a se așeza în Egipt. Armata coalițiunei era foarte mare și pericolul iminent. Faraonul se pune în fruntea armatelor sale și pleacă în Asia. În această expedițiune s'a întâmplat episodul cântat de cătră Pentaur, cel mai mare poet al timpului. Regele se departase de armata sa, amăgit fiind de cătră un spion, când se văzu de o dată incunjurat de toată armata dușmanilor. El nu și pierde curajul; chiamă pe Ammon în ajutor;

---

*) «Sesostris, după legendă, fusese pregătit de minune pentru rolul de cuceritor. Din copilăria lui, părintele seu intrunise în jurul lui pe copiii născuți în aceeași zi cu el, și 'l pusese să se deprindă cu resboiul prin exerciții grele, prin curse îndelungate, prin lupte continue în contra animalelor din deșert și contra selbaticilor locuitori de pe acolo. După moartea părintelui seu, Sesostris aspiră la alte vitejii și visă alte cuceriri. El supuse mai întâi Etiopia. El i impuse un tribut în aur, abanos și dinți de elefant. Pe urmă făcu pe golful Arabic o flotă de patru sute de vase lungi, de care nu mai văzuseră până atunci Egiptenii. Pe când această flotă supunea țermurile mării Roșie,

și se luptă cu bărbăție până la sosirea armatei sale. Această faptă vitejească e cântată în poemul lui Pentaur, o adevărată bucată literară *). Dușmanii au fost zdrobiți. Cu toate aceste resboiul nu s'a sfârșit. În timp de patru-zeci ani s'au dat lupte teribile între Egipteni

Sesostris, în fruntea armatei sale de pe uscat, năvălia în Asia. El supuse Siria, Mesopotamia, Assiria, Media, Persia, Bactriana și India, și pătrunse până dincolo de Gange. Apoi apucând spre nord, el a supus triburile Scitice până la Tanais ; intemeie în istmul care desparte marea Neagră de Caspica o colonie care fundă statul Colchos, trecu în Asia Mică, unde lăsa monumente ale victoriilor sale ; în fine, trecând Bosforul, se înaintă în Tracia, unde lipsa, asprimea climatului, greutatea locurilor puseră un sfârșit triumfurilor sale. După nouă ani, Sesostris se întoarce în statele sale, tirind în urma sa o mulțime de captivi, încarcat cu spoliile imense și acoperit de glorie.

*) *Din poemul lui Pentaur.* «Nici un principe nu e cu mine, nici un general, nici un ofițer de arcași sau de cară. Soldații mei m'au părăsit ; călăreții mei au fugit ; nici unul n'a rămas să lupte lângă mine ! Cine ești dar tu părintele meu Ammon. Poate uita un părinte pe fiul său ? Făcut'am ceva fără tine ? Nu am mers și nu m'am oprit după cuvântul tău ? Nu am înfrunt ordinile tale.

«Nu ți-am consacrat ofrande nenumărate ? Am umplut locuința ta sacră cu prizonierii mei ; ți-am zidit un templu pentru milioane de ani... Ți-am oferit lumea întreagă pentru a-ți înbogăți domeniile tale. Am ordonat să se sacrifice înaintea ta trei-zeci de mii de boi... Am pus să se aducă obeliscuri din Elefantina ; și eu am adus aceste pietre eterne. Corăbiile mele călătoresc pentru tine pe marea, și-ți aduc tributurile națiunilor.

«Te invoc, părinte Ammon ! Iată mă în mijloc a popoare numeroase și necunoscute de mine ; toate națiunile s'au intrunit contra mea, și sunt singur cu persoana mea, nime nu mai e cu mine. Soldații mei m'au părăsit ; nici unul din călăreții mei nu s'a uitat spre mine, și când i chemam, nici unul dintre ei n'a ascultat glasul meu. Dar eu știu că Ammon face pentru mine mai mult de cât un milion de soldați, de cât o sută de mii de călăreți, de cât zece mii de frați sau fii, fie ei toți la un loc.

«— Alerg către tine, sunt cu tine, Eu, părintele tău ; mâna mea este cu tine, și eu fac mai mult pentru tine de cât sute de mii de oameni. Eu sunt domnul puterii, care iubește vitejia ; am găsit inima ta curajoasă și sunt satisfăcut. Voința mea se va îndeplini... Voiu fi ca Baal în oara sa. Cele două mii cinci sute de cară, când voiu fi în mijlocul lor, vor fi zdrobite înaintea cailor tăi... Inimile lor vor slăbi în piepturile lor și toate membrele lor se vor muia. Nu vor mai putea să arunce săgețile și nu vor mai avea putere să țină lancea. Am să-i fac să sară în ape, cum se aruncă crocodilul ; se vor asvirli unia în contra altora și se vor ucide între dinșii.»

și Hittiți până când, în anul al douăzeci și unulea al domniei lui Ramses II, s'a încheiat o pace serioasă și, în fine, definitivă. Pacea se face pe un picior de perfectă egalitate. O alianță ofensivă și defensivă se prevede în acest tractat «care poate fi considerat ca cel mai vechiu monument al științei diplomatice.» *)

În urma acestei păci, Asia fu liniștită până la sfârșitul domniei lui Ramses II. Din această îndelungată prietenie între Egipt și Asia a rezultat introducerea a o mulțime de zeițăți asiatice în Panteonul egiptean; se introduse și moda de a se întrebuița cuvinte syriace. Ast-fel, cu toată strălucirea sa, Egiptul împrumută multe de la Asiatici.

Introducerea elementelor străine în religie și în limbă erau un semn că Egiptul începe a înbătrâni. Simptome și mai grave aratau începutul decadenței. Sub Seti I găsim garda regală alcătuită din Sardanani; sub urmașul său o parte din Libieni se așază în Egiptul de jos; Delta începe a fi plină de străini, cari sunt primiți cu brațele deschise; pentru că puteau fi ca un zăgaz în contra năvălirilor de pe marea. Pe de altă parte, Ramses II e un mare constructor. El a făcut templul subteran de la Ipsambul în Nubia de astăzi; a mărit templele de la Karnak și Luksor; a făcut construcțiuni mărețe ca Rameseum din Gurnah și templele din Memfis. Pentru aceste clădiri el avea nevoie de brațe multe. Pe fie-care an armatele egiptene întreprindeau vânători de oameni pe la fruntarii, și așa numărul străinilor sporia necontenit. Poporul gemea sub apăsarea greutăților de tot felul; pe când clasele de sus se deprindeau cu lăcomia și cu viața liniștită și desprețuiau meseria armelor. Ni a rămas o corespondență, din acel timp, dintre poetul Pentaur și profesorul său. Acesta descrie cu culori triste starea agricultorilor și soldaților și laudă numai cariera Scribilor, a funcționarilor, singurii cari duc o viață liniștită **).

*) *Din tractatul încheiat între Ramses II și Hittiți.*

«Dacă vre un dușman va porni în contra țărilor supuse marelui rege al Egiptului și acesta va trimite să se spună marelui principe al Heteenilor. «Eată, adă-mi puteri în contra lor,» marele principe al Heteenilor va face ceia ce i s'a cerut de către marele rege al Egiptului; marele principe al Heteenilor va zdrobi pe dușmani. Dacă marele principe al Heteenilor va prefera a nu veni în persoană, el va trimite arcașii săi și căruțile sale marelui rege al Egiptului ca să zdrobiască pe dușmanii acestuia.»

**.) «Cel care se face scrib e scapat de datorie servilă, cruțat de

Ramses II și asocie la bătrâneță pe fiul seu Kamuas cu care domni două-zeci și cinci de ani. La moartea sa, el lasă tronul fiului seu *Meneftah*.

Meneftah (1340).

Meneftah era bătrân când se sui pe tron. Aceasta incurajă pe dușmanii Egiptului. Cu toate aceste, cei întâi ani ai domniei sale au fost liniștiți. El asigură liniștea în provinciile și continuă construcțiunile începute de cătră părintele seu. Dar popoarele din Syria și din Libya formară în curînd o puternică coalițiune în contra Egiptului. Se auzi în curînd că au debarcat în Africa *Tyrsenii*, *Sardanii*, *Leca* și alte popoare necunoscute până atunci, cum erau *Acheii* și *Sekulsa*. Ei veniau cu intențiunea a se așeza definitiv în Egipt. Libyenii se uniseră cu dinșii. Egiptul nu se aștepta la o invasiune. Efectivul armatei era micșurat; cetățile reu întreținute; populațiunile deprinse cu pacea. La început Barbarii nu întimpinară nici o rezistență *) «Meneftah aleargă la locul de primejdie; restabili ordinea și disciplina. El adună și recrută o armată, aduse mercenari din Asia și trimise înaintea dușmanilor cavaleria sa; pe când cu grosul armatei sale protegia Memfisul și întăria brațul cel mare al Nilului, ca să feriască de incursiune macar partea resăriteană a Deltei.» Egiptenii sunt înbărbatați prin energia bătrânului lor rege; de aceia când se aratară dușmanii se începu o luptă crâncenă. După șese oare de luptă, barbarii sunt zdrobiți și puși pe fugă. Cei cari se așezaseră mai de mult în Delta fură lasați în pace cu con-

---

ori ce corvadă, nu mai are nevoie să umble nici cu plugul nici cu cața. Nu ai în mîna ta condeiul? Aceasta e deosebirea între tine și între cel care mînuiește visla. Ești la adăpost de ori ce miserie; nu ai stăpîni violenți pe capul tău, nu ai mulți superiori... Numai scribul e fericit; el, e mai pre sus de ori ce pe acest pămînt. (*Correspondența* între Amon-em-Apt și elevul seu Pentaur).

*) «Acești barbari pradă fruntariile; acești nelegiuiți le violează în fie care zi; ei pradă... Ei pustiesc porturile, năvălesc în câmpiile Egiptului, venind pe fluviu. Ei s'au așezat: trec zile și luni și ei nu se mai duc... Nu s'a mai văzut așa nenorocire, nici pe timpul regilor din Egiptul de jos, când această țară a Egiptului era în puterea lor, și când nenorocirea nu se mai sfîrșia, în timpul când regii din Egiptul de sus nu aveau puterea a respinge pe barbari.» (*Inscripție* de la începutul domniei lui Meneftah).

dițiune ca să recunoască autoritatea Faraonului și să i dea un contingent de trupe. Victoria lui Meneftah asigură pe cât-va timp Egiptul *).

Dar după moartea sa se iviră mai mulți competitori la tron și numai după lupte civile a putut ajunge la tron fiul seu *Seti II* care era aproape bătrân ; nu avea energia necesară **). «Și toate aceste deosebite cauze: neputința regilor prea înaintați în vârstă, revolta funcționarilor înalți, usurpări ale dinastiilor colaterale, care aproape de jumătate de secol slăbiau Egiptul, aduseră în fine sub domnia lui Seti II, sau îndată după moartea sa, disolvarea complectă, nu numai a imperiului egiptean dar chiar și a Egiptului. Trupele din Syria fuseseră chimate pentru înădușirea resboaielor civile ; și când popoarele străine și mai încercară încă o dată norocul, nu mai găsiră nici o rezistență și isbutiră pentru un moment în întreprinderile lor.»

Atunci s'a putut întâmpla și eșirea Evreilor din Egipt. În mijlocul acestor desordine s'a putut foarte bine ca o populațiune străină, persecutată de cătră Egipteni și sătulă de atâtea persecuțiuni, să părăsiască țara și să apuce drumul deșertului fără a fi oprită de cătră stăpânii cari erau amenințați în existența lor proprie și nu și mai băteau capul cu fuga unei turme de sclavi. Egiptenii amintiau în istoria lor despre această fugă, povestind'o, negreșit, alt fel de cum o povestiau Israeliiți.

*) *Triumful lui Meneftah.*

«E a tot puternic, Banra (fiul soarelui) viață, sanătate, forță ; — foarte înțelepte sunt proiectele sale ; — cuvintele lui sunt binefăcătoare că Thot. — tot ce face el se îndeplinește. — Când e ca un povătuitor în fruntea arcașilor, — cuvintele lui pătrund zidurile. — Foarte prietin celor cari și au plecat capul — 'naintea lui Meiamnu v. s. f. — Vitejii sei soldați cruță pe cel care s'a umilit — 'naintea curajului și a forței sale ; ei cad asupra... — Consumă pe Syrian. — Sardanii, pe cari i ai adus cu sabia ta, — fac prizonier pe propriile lor triburi. — Prea fericită întoarcerea ta la Teba, — triumfătorule ! Carul tău e tras cu mâna, — pe când tu i conduci cătră părintele tău venerabil, — Ammon, barbat al mamei sale.»

***) Intoarceți fața ta cătră mine, Soare resărind, care luminezi lumile cu frumuseța ta, disc strălucitor pintre oameni, care alungi întunericul Egiptului. Tu ai forma părintelui tău, când el se nălță în cer, și razele tale pătrund în toate țerile ; nu e loc care să fie lipsit de frumusețile tale, pentru că cuvintele tale regulează destinele tutulor țerilor. Când tu te repausezi în palatul tău, tu auzi ce se vorbește în

După moartea lui Seti II se începură din nou luptele lăuntrice. Egiptul slăbi așa de tare că Syrianul *Arisu* a putut năvăli în Egipt și stăpâni țara pentru cât-va timp. Aceasta ținu până când un descendent a lui Ramses II *Set-nekt*, stăpân peste Teba, grupă în jurul său o parte din popor; întreprinse o luptă inversunată în contra năvălitorilor și isbuti a i alunga din Egipt *). Cu el se începe dinastia a XX-a. După câțiva ani de domnie, el muri lăsând tronul fiului său *Ramses III*.

Ramses III (1311).

Ramses III a fost cel de pe urmă rege mare al Egiptului. În timp de trei-zeci și doi ani el a luptat neconținut ca să dea imperiului vechia sa strălucire. Dar resboaiele, ca și cuceririle sale, au mai mult un caracter defensiv. Bogățiile Egiptului ațîtau lăcomia popoarelor de prin prejur, care pândiau neconținut ocaziunea a se arunca asupra acestei bogate țeri. Popoarele din deșerturile Arabiei și ale Siriei hărțuiau neconținut provinciile resăritene; pe când Libyenii despre apus se înaintau pe fie care zi. De astă dată, o înțelegere deplină se făcuse între dușmanii Egiptului și planul era ca să îl atace, de o dată, din toate părțile. Noroc că Libyenii au apucat mai înainte. Ei năvăliră despre apus și cuprinseră toată țara până la Memfis și o mare parte din Delta. Ramses III, care asigurase hotarele resăritene în contra Beduinilor, strînse oștile sale și se îndreptă în contra lor. În anul al cincilea al domniei sale, el câștigă o victorie deplină asupra năvălitorilor. Bătălia fusese crâncenă. Egiptenii, infuriați de prădăciunile barbarilor, s'au aruncat asupra lor și i au măcelărit fără milă. Puțini dintre Libyeni au scăpat. Cei cari mai rămăseseră în Delta au fost surprinși, luați prizonieri și încorporați în armata egipteană.

Era și timpul; pentru că o nouă și teribilă invasiune se pregătia despre resărit și mează noapte. La apelul *Filistinilor* «din mijlocul mării»

---

toată țara pentru că tu ai milioane de urechi. Ochiul tău strălucește mai mult de cât steaua pe cer și vede mai bine de cât soarele. Când vorbește cineva, chiar dacă gura care vorbește ar fi între pereții unei case, cuvintele lui ajung la urechia ta. Dacă face cineva vre o faptă ascunsă, ochiul tău o vede, o rege, domn grațios, care dai tutulor suflarea de viață.» (Imn către Seti II).

*) *Set-nekt* «a fost ca zeul Kepra și ca Sutek în violența sa, punând în bună stare țara întreagă care era în desordine, omorînd

cari stăpâneau insula Creta, se formase o coalițiune alcătuită din *Tsekri* (Teucri din Troada), *Daanau* (Danai din Pelopones), *Tursa* (Tyrzeni), *Uasasa* (Osei, Opi, Ausoni), *Sakalasa* (Sikuli), *Leka* (Lycieni). Această invasiune pornia pe uscat și pe marea. Scopul barbarilor era să se așeze în Egipt. Ei ficsaseră ca loc de întâlnire virful resăritean al Deltei, unde s'a zidit mai pe urmă cetatea Pelusium. Cetele de pe uscat tiriseră cu ei pe Hittiți și pe o mulțime de popoare din sudul Syriei și din Palestina.

Ramses III întări gurile Nilului; așeză garnisoane puternice în cetățile de prin prejur; și, în anul al optulea, plecă într-o întimpinare barbarilor. Flotele și armatele dușmanilor se întâlniră sub zidurile unei cetăți, construite de curînd, care se numea Turnul lui Ramses III. Dușmanii Egiptului fură zdrobiți*). Dar mulți dintre ei plecaseră cu gândul a nu se mai întoarce în patria lor, precum erau Filistinii. Fiind că nu mai aveau o patrie, ei se rugară Faraonului să li permită a se așeza în imperiu. Ramses III li dădu voie a se așeza între Yafa și torrentul Egiptului, în jurul cetăților Azah, Asaod și Ascalon. Aice întemeiară ei cu timpul un regat spăimântător pentru vecinii lor, Fenicieni și Israeliti.

După această strălucită victorie, Ramses III întreprinse o cam-

pe rebelii cari erau în Delta, purificând marele tron al Egiptului. El fu regent al celor două țeri în locul zeului Tum, aplicându-se a reorganiza ceea ce fusese resturnat, așa că fie-care recunoscă drept frați pe cei cari fuseseră atîta vreme despărțiți de el ca prin un zid, restabilind templele și sacrificiile, ast-fel că a început a se da din nou cyclelor divine omagiile tradiționale.» (*Papirus Harris*).

*) «Gurile fluviului erau ca un zid puternic de galere, de vase, de bastimente de tot felul, pline de brațe puternic înarmate. Soldații din infanterie, toată partea cea mai aleasă din armatele Egiptului, erau pe țerm ca niște lei cari rugiau; soldații de pe cară, aleși pîntre cei mai rezezi dintre eroi, erau comandați de tot felul de ofițeri siguri de ei. Căii ardeau de dorința de a călca națiunile în picioare. Cât despre mine, eu eram ca zeul Mont resboinicul; m'am pus în fruntea lor și ei au văzut faptele brațelor mele. Eu, regele Ramses, m'am purtat ca un erou care și cunoaște valoarea sa și care și întinde brațul seu asupra poporului seu în ziua luptei. Cei cari au violat fruntariile mele nu vor mai secera pe pămînt; timpul sufletului lor e numărat pentru vecie... Pe cei cari erau pe țerm, i am făcut să cază întinși pe malul apei în grămezi de corpuri măcelărite; am inecat vasele lor; bunurile lor au căzut în fundul apei.» (*Inscripțiune a lui Ramses III*).

panie in Asia pentru ca să inspire groază dușmanilor. El cuprinse, prădă și supuse toate țerile și cetățile până dincolo de Eufrate și până la marea Neagră. In armata sa erau și o mulțime de Sardana, Tursa și Lebu. In acelaș timp o flotă puternică supunea Creta cu cetatea *Knisenen* (Cnosisos); primia tributuri de la cetățile din Cipru: *Salamaski* (Salamis), *Katiau* (Kition), *Ital* (Idalios); de pe coasta Ciliciei: *Tarska* (Tars), *Tsaur* (Tyr) și de pe coasta nordică a Archipelului, *Putar* (Patara din Lycia), *Kanou* (Caunos in Caria), *Samai* (Samos). N'au cutezat inse să se atingă de puternicul imperiu al Teucrilor din Asia Mică.

Cu toate aceste resboaiele nu se sfârșiseră. Libyenii nu luaseră parte la navălirea din anul al cincilea, pentru că erau încă slabi din pricina infrîngerilor anterioare. Peste șese ani, ei chemară in ajutor pe Tyrseni și pe Lycieni și intrară in Delta. Ei fură din nou zdrobiți *).

Ast-fel Ramses III asigură integritatea imperiului. Hotarele imperiului se intindeau din nou până la Eufrate. El trimise o expedițiune in contra Arabiei care avu un rezultat fericit **); alte expedițiuni in

*) «Sufletul lor 'și zisese pentru a doua oară că 'și vor petrece viața in nomele Egiptului și că i vor ara văile și câmpiile ca pe teritoriul lor propriu... Moartea veni asupra lor in Egipt; căci alergaseră cu propriile lor picioare spre cuptorul care consumă corupțiunea, sub focul voiniciei regelui care pedepsește ca Baal din inaltul cerurilor. Toți membrii lui sunt plini de forța victorioasă; cu dreapta sa el apucă mulțimile; stînga lui se intinde asupra celor cari sunt inaintea sa, asemenea unor săgeți in contra lor, ca să i distrugă; sabia lui taie ca sabia părintelui seu Mont. Kapur care venise să ceară omagiu, orbit de frică, aruncă armele sale, și armata sa făcu ca și el; el ridică spre cer un strigăt de rugare. Dar eată că se ridică lingă el zeul care cunoștea cele mai ascunse cugetări ale lui. Maiestatea Sa căzu asupra capetelor lor ca un munte de granit; ea i zdrobi și umplu pământul cu sângele lor, care curgea ca apa. Armata lor a fost măcelărită; măcelăriți soldații lor... Au fost prinși; au fost loviți, cu mâinile legate, asemenea unor paseri de apă aruncate in fundul unei bărci, sub picioarele Majestății Sale. Regele era asemenea lui Month; picioarele lui victorioase apăsară asupra capului dușmanilor; capii cari erau inaintea lui au fost loviți și ținuți in pumnul lui. Cugetările lui erau vesele, pentru că faptele lui erau indeplinite.» (*Inscripțiune* a lui Ramses III).

**) «Am pregătit corăbii și galere, pline cu mateloți și lucrători de ajuns. Capii ausiliarilor maritimi erau pe ele impreună cu verificatori și comptabili, pentru a le aprovisiona cu produsele nenumărate ale Egiptului: erau de toată mărimea cu zecimile de mii mergând pe

peninsula Sinai au pus din nou sub puterea Egiptenilor minele din acea regiune.

Resultatele resboaielor lui Ramses III sunt foarte importante pentru istoria omenirii ; pentru că prin aceste resboaie s'a pus capăt acelor frământări de popoare care țineau de două sute de ani. Unele din aceste popoare și găsesec o patrie aiurea. Ast-fel Tyrsenii se așază în Italia unde vor forma celebrul popor al *Etruscilor* ; Sardanii se așază în insula care s'a numit cu numele lor. Numai Filistenii au isbitut a se așeza, cum am văzut, în o provincie, egipteană, sub autoritatea Faraonilor. Cât pentru Libyenii Masuah ei s'au așezat în partea apusană a Deltei ; multă vreme, ei vor fi soldații credincioși ai Faraonilor.

Marele rege petrecu în pace cei de pe urmă ai vieții sale. El construi, la Teba, marele palat de la Medinet-Abu, pe care sunt descrise victoriile sale ; mări templul de la Karnak ; restaură pe cel de la Lucsor. Un document prețios din acel timp, Papirus Harris, ni descrie toate monumentele aceste ; din el videm că Egiptul ajunsese sub acest rege nu numai puternic, dar că era în deplină activitate comercială și industrială. Se părea că au venit din nou timpurile lui Tutmes III și a lui Ramses II. Ni a mai ramas din această epocă un alt document important. În templul de la Medinet-Abu este săpat un Calendar al serbătorilor religioase. În el se spune că în anul al doispre-zecelea al domniei lui Ramses III s'a întâmplat ca anul astronomic să concordeze cu anul ordinar al Egiptenilor. Astronomul francez Biot a calculat că aceasta a fost în 1300 a. Chr. Prin urmare e sigur că *Ramses III s'a suit pe tron în anul 1311 a. Chr.*

Cu toată această strălucire, decadența se începe, îndată după moartea lui Ramses III. Cei zece Ramesizi cari urmară sunt cu totul neinsemnați. Egiptul este liniștit pe timpul acestor regi ; dar această

---

marea cea mare a apei Kati (nume al mării Roșie). Ei ajunseră în țara Punt, fără a suferi nici un rău, și pregătiră incarcarea galerelor și a vaselor cu produse din Tonuter, cu toate minunile misterioase din țara lor, și cantități mari de parfumuri din Punt, incarcate cu zecimile de mii, nenumărate. Fiii lor, șefii din Tonuter, veniră chiar ei în Egipt cu tributurile lor ; ei ajunseră sănătoși și teferi în țara Coptos și se pogoriră în pace cu bogățiile lor. Ei le aduseră în caravane de asini și oameni și le incarcară pe bărci pe fluviu, în portul Coptos» (*Papirus Harris*).

liniște venia din pricina neputinței și a dorinței de pace cu ori ce preț. În timpul acestor regi slabi, marii preuți a lui Ammon din Teba, cari ajunseseră ereditari, puseră mâna pe putere, și unul dintre dinșii, *Herrhor*, luă coroana regală. Dar această încercare n'a isbutit. Ramesizii au continuat a domni până când un principe din *Tanis* întemeie o dinastie nouă.

§. 4. Primul Imperiu Sait.

«Pe câtă vreme cuceririle Faraonilor se mărginiseră numai în basenul Nilului, Teba fusese centrul natural al țerei. Situată în centrul principalelor căi comerciale din Africa și Arabia, ea era ca un întrepasaj vast în care se îngrămădiau toate bogățiile țărilor străine, de la golful Persic până dincolo de Sahara, de la Mediterana până la regiunea marilor Lacuri din centrul Africei. Cetățile din Delta, îndreptate către națiuni cu care Egiptul era numai în relațiuni neregulate, aveau puțină influență; chiar Memfisul, cu toată întinderea sa, cu toate amintirile lui Mena și a celor întâi dinastii, era pe planul al doilea. Invasiunea Păstorilor făcând din Tebaida adăpostul și ultima întărire a naționalității egiptene, mai adause această importanță; în timpul viacurilor de luptă, Teba n'a fost numai cea întâi cetate din țară, ci țara însăși, și inima Egiptului bătut între zidurile sale. Victoriile lui Ahmes, cuceririle lui Tutmes I, lărgiră cercul lumii; istmul de Suez fu trecut; Siria supusă; Eufratele și Tigru trecut, în folosul și spre mărirea Tebei; timp de două sute de ani ea văzu pe toate popoarele învinse defilând la umbra palatelor sale.

Dar când veniră timpurile pline de neliniște ale dinastiei XIX-a și XX-a; când barbarii din Asia, așa de mult timp călcați în picioare, ridicară capul și ținură piept Faraonilor; aceștia începură a simți că e prea departe de la Karnak până la fruntaria Syriei; și că o cetate așezată mai bine de o sută de leghe în interior era un cartier general nepotrivit pentru niște principii cari erau datori să fie pururea cu arma în mână. Ramses II, Meneftah, Ramses III, petrecură cea mai mare parte din viața lor activă în regiunea resăriteană a Deltei. Ei adaosară cetățile de aici și fundară altele nouă, pe care comerțul cu Asia le înbogăți în curînd. Centrul de gravitate a Egiptului, care după căderea primului imperiu fusese strămutat la sud, spre Teba, prin cucerirea

Etiopiei și prin desvoltarea puterii egiptene în Sudan, se îndreptă din nou către nord și se așează în Delta. Tanis. Bubasta, Sais, și disputară puterea și ajunseră pe rând cetăți regale, fără a se apropia vreodată de strălucirea Tebei; și fără a produce vre o dinastie care să se poată compara cu dinastiile regilor tebani.»

Strămutarea capitalei la Tanis era și un fel de protestare a cetățivilor de la nord în contra pretențiunilor preuților lui Ammon și a Egiptenilor curați. Faraonii din Tanis nu și au putut întinde autoritatea asupra întregului Egipt; mai multe Nome se declarară independente; și ei nu aveau puteri de ajuns pentru a le reduce la ascultare: Egiptenii începuseră a uita meseria armelor. Atunci Faraonii din dinastia XXI începură a înrola cete de barbari cari formară aproape întreaga armată egipteană. Când isbutiră cu mijlocul acesta a pune stăpânire peste tot Egiptul, marii preuți din Teba, cari tot continuau a se intitula regi ai Egiptului, se retraseră în Etiopia și întemeiară regatul din *Napata*. Sanctuarul lui Ammon din această cetate ajunse adevăratul sanctuar național, în opoziție cu cel din Teba, căzut sub influința regilor din Delta. Cu încetul înse, elementul indigen Kusit capătă supremația și ast-fel s'a format un regat Etiopian, care ajunse la mare înflorire. Religiunea este egipteană; arta derivă din cea egipteană; scrisoarea e aceeași; dar în religie ca și în artă sunt amestecate o mulțime de elemente Kușite și limba e tot Kușită.

Dinastia XXII e o dinastie străină, de origină syriană. Un cap al barbarilor așezați în partea resăriteană a Deltei luă în căsătorie pe fiica celui de pe urmă rege tanit și întemeia o dinastie nouă. *Sesank* (960) supuse întreg Egiptul; întreprinse o expediție fără nici un rezultat în contra Etiopiei; intră în Asia și prădă Ierusalimul. Dar această expediție glorioasă nu putea ridica Egiptul din amorțiala sa. Ea se datoră numai energiei unui om. Urmașii lui nu au fost în stare a păstra cuceririle făcute în Asia; ei trăiră în pace mulțemindu-se numai cu Egiptul; dar nu au fost în stare se impede decadența Tebei. Această cetate nu mai putea prospera de cât cu condiția ca să fie capitala unui întins imperiu.

Regii din dinastia XXII au luat măsuri pentru ca să impede luptele lăuntrice și pretențiunile capilor de Nome de a ajunge la tron. Ei se îngrijiră ca să dea funcțiunile cele mai importante la membrii din familia lor, nădăjduind că aceștia li vor fi credincioși. Dar acești

funcționari superiori, a tot puternici în provincia lor, răzimați pe un corp de armată alcătuit din barbarii auxiliari, au să ajungă încetul cu încetul independenți. Ei nu numai că nu mai recunosc autoritatea Faraonilor ; dar luară și titlul de regi.

Sub dinastia următoare, Egiptul a ajuns a fi așa de împărțit că găsim douăzeci de principii dintre cari patru ieau numele de regi. Dintre acești principii cei mai însemnați au fost cei din *Sais*. Ei începură a desființa deosebitele principate pentru a uni Egiptul întreg sub autoritatea lor. Regele *Tafnekt* cucerise mai tot Egiptul ; când principii amenințați chiamă în ajutor pe Etiopieni. *Pianki-Meri-Amun* li veni întru ajutor ; bătu pe regele din *Sais* ; aduse sacrificii solemne lui Ammon în Teba și cuprinse Memfisul după o luptă teribilă. *Tafnekt* fugi în deșertul Libyei ; de unde se întoarse numai după ce recunosc autoritatea regelui din Etiopia, care i lăsa provincia sa din *Sais*. Fiul lui se încercă a scutura acest jug și a supune din nou Egiptul ; el credea ocaziunea favorabilă ; pentru că murise *Pianki-Meri-Amun* și tronul Etiopiei ajunsese electiv. Și au ales înse foarte rău timpul ; pentru că *Sabaka*, regele ales, 'l bătu, 'l prinse și 'l arse pe rug. Urmașii sei și găsiră adăpost în Delta unde și mântinură independența.

Cu *Sabaka* (715) ajunge la tron o dinastie etiopiană (XXV). Am putea o numi mai degrabă egipteană curată ; pentru că de și elementul Kușit este foarte important în Etiopia, civilizațiunea egipteană prinsese rădăcini puternice în acea regiune. La Napata și Meroe se conservau vechile tradițiuni și moravuri egiptene ; arta era înfloritoare ; zeitățile naționale și găsiseră aice un adăpost ; aice se transportaseră până și mumiile regilor mari egipteni. *Sabaka* luă titlul de rege al Egiptului și al Etiopiei ; se încercă a face pe Egipteni se uite originea sa străină prin înțelepciunea administrațiunei sale ; el ținu în respect pe deosebiții principii ; repară drumurile ; curăți și mări canalele ; restaură mai multe temple și Egiptul începu a se ridica din decadența sa. Dar o primejdie se ivia despre resărit. Assiriienii supuseseră toată Asia ; mai rămăsese numai țara Filistinilor. *Sabaka* văzu primejdia ce amenința Egiptul. El plecă întru întimpinarea dușmanului, după ce se îngrijise a încheia o alianță cu regii din Siria sudică. Sub zidurile Rafiei se dădu o luptă crâncenă, în care *Sabaka* fu bătut. Noroc că o ciumă decimă armata assiriană, ceia ce scăpă pe Egipteni. Dar principii din

Delta se declarară independenți. Nepotul seu *Taharca* supuse din nou Egiptul întreg ; reduse la ascultare pe principii din Delta ; și întinse supremația asupra Palestinei și în timp de zece ani fu stăpân peste întreg Egiptul și avu o mare influență asupra Syriei sudice. Aceasta ținu până când Assirienii năvăliră în Egipt. *Taharca* fu bătut și Egiptul prefăcut în o provincie assiriană. Două-zeci de principii și împărțiră țara sub suveranitatea Assiriei. Peste doi ani, *Taharca* veni din Etiopia și cuprinse din nou Egiptul. Bătut de cătră Assirieni, el încercă pentru a treia oară a scapa țara de sub jugul străin ; dar n'a isbutit nici de astă dată, nu numai pentru că el nu era în stare a se măsura cu Assirienii ; dar și pentru că principii din Delta găsiu mai de folos pentru ei a fi sub autoritatea regilor assirieni, de cât sub a lui *Taharca*. De aceea auzind că regele Assiriei se pregătește a veni în contra sa, el părăsi Egiptul și se retrase în Etiopia, unde muri după ce domnise două-zeci și șese de ani asupra Egiptului.

După ce Egiptul fu încă odată cucerit și pradat de cătră Assirieni, *Psametic* (650), unul din cei doi-spre-zece principii din Delta, isbuti a întemeia dinastia XXVI, cea de pe urmă dinastie mare națională. El se puse să ridice Egiptul din decadența sa. Sub el începură din nou a înflori artele ; el iutreprinse mai multe lucrări de apărare națională și putu scapa Egiptul de invasiunea Sciților. El deschise Egiptul popoarelor străine ; dădu voie Grecilor a se așeza în Delta și li incredință lor apărarea țerei. Această preferință acordată străinilor nemulțemind pe Egipteni, mai bine de 200,000 de resboinici părăsiră țara și se duseră în Etiopia. Această emigrare slăbi foarte tare Egiptul ; de aceea *Psametic* nu s'a putut folosi de căderea imperiului assirian, pentru a reda țerei sale vechia supremație în Asia.

Lui i urmă fiul seu *Neko II*, un rege foarte energic. El organiză o armată puternică ; construi o flotă pe marea ; deschise un canal între Nil și marea Roșie și însărcina pe Fenicieni ca să facă o călătorie în jurul Africei. Văzind că Assirienii sunt slăbiți, atacați cum erau ei de cătră Mezi ; știind că pe tronul Babiloniei e un bătrân neputiincios ; *Neko* voi să profite de ocaziune, pentru a supune din nou Asia. El intră în Syria ; bătut pe regele Evreilor ; supuse toate țerile în drumul seu și ajunse până la Eufrate. În 605 se dădu o bătălie teribilă sub zidurile cetăței *Karkemis*. *Nabucodonosor*, principele regal al

Babiloniei, bătu pe Neko și l sili a fugi in Egipt, părăsind toate cuceririle sale. Intors in Egipt, Neko muri peste zece ani.

Sub urmașii sei, Egiptul și putu mântinea independența, până când, in locul Babilonilor, se ridică in Asia un nou popor, care amenința să cuprindă lumea intreagă. După ce a desființat regatul Babilonienilor, și a cuprins toată Asia, *Cirus*, regele Perșilor, lăsă fiului seu *Cambyse* sarcina de a cuprinde Egiptul. Acesta veni, in 525, bătu pe *Psametic III* și prefăcu țara in provincie persană *).

§. 5. Al doilea Imperiu Sait.

Cu toată pierderea independenței sale, nu putem zice că soarta Egiptului a fost tristă sub domnia persană. *Dariu I* e trecut intre marii legislatori ai Egiptenilor. Țara și conservă neatinsă vechia sa religiune; nobilimea și avea drepturile ei; tributul era relativ mic in comparație cu bogăția țerei; comerțul era foarte infloritor. Cu toate aceste Egiptenii nu incetau a se gândi la independență și căutau să profite de ori ce ocasiune favorabilă. După infringerea Perșilor la **Maraton**, Egiptul se revoltă sub *Kabișa*, care se trăgea din vechii regi. Xerxe inăduși revolta. Sub urmașul lui Xerxe, *Inaros* chiemă pe Greci in ajutor; bătu armata persană trimisă in contra sa; distruse flota feniciană care venia in ajutorul Perșilor și cuprinse Memfisul. Dar aceste succese ținură puțin. Cu tot ajutorul venit din Grecia, Egiptenii fură batuți; Inaros fu făcut prizonier și pus pe cruce. Numai câți-va fugari și găsiră un adăpost in Delta, unde se apărară multă vreme in contra Perșilor.

Timp de patru-zeci de ani a fost liniște in Egipt; dar in timpul acesta se ridică o generațiune, insufletită de o mare ură in contra străinului. Aceasta isbuti a recâștiga independența pierdută. In 405 *Amyrteu* chiemă pe Egipteni la arme; dar el nu putu scapa cu totul țara de Perși. Sub *Neforit* Egiptul deveni independent. Urmașii sei intrebuințară multă ghibăcie pentru a se mântinea pe tron. Ei intrară in bune relațiuni cu Syria și Cyprul; provocară pretutindinea revolte in contra Perșilor și intrebuințară o mare parte din averile lor pentru mercenarii greci. Perșii ocupați in resboaie cu *Evagoras* din Ci-

---

*) Am văzut pe câmpul de resboiu un lucru foarte minunat Oasele celor cari au perit in acea zi formează două grămezi deosebite

pru nu 'și puteau întrebuița toate puterile pentru a supune Egiptul. Dar când Evagoras a fost invins și s'a supus, atunci Marele Rege trimise o armată puternică în contra Egiptului. Faraonul *Nectanebo I* luă măsuri energice. El întări țărmurile ; construi mai multe cetăți și era gata a se opune Perșilor cu o puternică armată, care fusese organizată de cătră generalul atenian Chabrias. Perșii făcuseră mari pregătiri în timp de trei ani. În 373 o armată de peste două sute de mii de oameni ajunse la Pelusium ; dar se întoarse înapoi fără nici un rezultat, pentru că fu împedicată de inundația Nilului. Egiptul respiră două-zeci și cinci de ani. Dar în 345 și perde pentru deapurarea independența, sub Nectambo II.

«Egiptul prosperase sub administrația celor de pe urmă regi indigeni. De la Amyrteu până la Nectanebo, toți lucraseră în conștiință pentru a face să dispară urmele invasiunilor străine și a reda țerei starea de dinainte de cucerire : chiar cei cari au domnit numai scurt timp, tot au construit și decorat temple. Tebaida, neglesă de cătră regii Perșii, a fost obiectul îngrijirilor lor.

Cucerirea din 345 a fost mai nenorocită pentru Egipt de cât a lui Cambise. Templele au fost arse ; cărțile sacre duse în Persia ; zidurile cetăților au fost rase până în temelie și principalii partizani ai regalității indigene jertfiți fără milă. După ce s'au sfârșit cu torturile, mercenarii greci s'au întors în patria lor încarcați de prăzi ; iar Marele Rege luă drumul spre Susa.»

III. CIVILISAȚIUNEA EGIPTULUI.

§. 1. Poporul.

(Vechiul Egiptean era în genere înalt de statură și subțire ; cu trăsături fine, fruntea mică și ochii mari. Unia zugrăvesce pe Egipteni ca pe un popor grav, serios, foarte religios, ocupat mai mult cu grija

---

ale Egiptenilor de o parte, ale Perșilor de cea altă. Capetele Perșilor sunt așa de fragede că se pot sparge lovindu-le numai cu o petricică ; ale Egiptenilor, din contra, sunt așa de tari că de abia le poți sfarma cu pietre mari. Egiptenii, în adevăr, încep din copilărie a și rade capul, așa că craniul lor se întărește la soare ; Perșii, din contra, au craniul slab, pentru că din tinereța lor umblă tot cu capul acoperit. (Herodot, III, 12).

unei alte vieți. Aceasta e o greșală. Cum s'ar putea să trăiască un popor morocănos, într'o țară așa de roditoare, cu un fluviu așa de maiestos, într'un climat așa de dulce cu un cer pururea senin ? Din contra ; in toate monumentele vedem un popor foarte vesel, căruia i plac petrecerile, foarte naiv ; un popor care ține la viață pe lumea aceea și care e foarte vesel că trăiește pe un pământ așa de bine cuvîntat de cătră zei. Egipteanul se ruga zeilor să i acorde o bătrâneță fericită «până la vrâsta deplină de o sută zece ani ; *)» petrecerea bine ; i plăcea bunurile pământești și le prefera chiar inaintea Raiului. Veselia este până in ziua de astăzi trăsătura caracteristică a poporului egiptean, și numai D-zeu știe dacă e mulțemit de stăpânii sei. **)

*) «O frate, amice, barbate, bea, mănâncă, deșartă cupa plăcerii, iubeste și celebrează serbători ; fă-ți după dorință și nu lasa să ți intre intristarea in inima ta, pe cât ești pe pământ. Pentru că Ament e țara somnului greu și a intunericului, loc de doliu pentru cei ce locuiesc aici. Ei dorm in formele lor necorporale ; nu se mai deșteaptă ca să vază pe frații lor ; nu mai recunosc pe tatăl și pe mama lor ; nu se mai mișcă spre femeia și spre copiii lor. Fie care se satură de apa de viață ; numai mie mi e sete. Apa vine la cel care trăiește pe pământ ; unde mă găsec eu, chiar apa mi pricinuieste sete. Numai știu unde mă găsec de când am intrat in această țară ; plâng după apa care isvorăște colo sus ; plâng după adierea de pe malul fluviului, pentru ca să-mi recoriaască inima mea in jalea sa. Pentru că aice locuiește zeul al cărui nume e *Numai Moarte*. El chiamă pe toată lumea la el și toți se supun, tremurând inaintea mâinii sale. Puțin i pasă lui și de zei și de oameni ; mari și mici sunt tot una inaintea lui. Fie care se îngrozește a i adresa vre o cerere, pentru că el nu ascultă. Nime nu vine să 'l laude, pentru că el nu e binevoitor pentru cel care 'l adorează. El nu se uită la nici o ofrandă care i se intinde.» (*Inscripțiune pe mormîntul unei femei*).

**) *O vizită la Mariette in 1862.*

«Petrecusem timpul de după amiază inspectând, impreună cu magistrul, sepăturile care se continuau sub ordinele lui, in acea necropolă de la Sakarah de unde s'au scos atâtea minuni ; sepăturile erau făcute de cătră 400 de copii sau adolescenți, aduși la beilic pe cinci-spre-zece zile din nu știu care district al Egiptului. La apusul soarelui, toți micii lucrători lasă lucrul, și ne uităm cum se așază ei, grupați pe sate, pe năsipul încă cald. Dintr'o legătură, in care 'și are provisia pe două sau trei septămâni, fie care scoate o turtă uscată ; fiii de părinți mai cu dare de mână, cei cărora li dă mâna să facă lucra la masă, au câte o ceapă sau un praj. Chiar delicații aceștia nu

Erau inse foarte mândri și ambițioși ; fie care doria să facă mai bine, să ajungă mai departe. Negreșit aveau și Egiptenii vechi defectele lor. Erau plini de invidie și răutate ; mândri peste măsură, nemulțemiți de soarta lor și gata de revoltă. Dar aceste defecte nu ne împiedică de a considera pe Egiptenii vechi ca pe cel mai cult popor din lumea vechiă ; ca pe un popor vrednic de strălucirea sa.)

Istoricii vechi, Herodot și Diodor, spun că poporul egiptean era împărțit in mai multe clase. Cel întâiu zice că erau șapte : preuți, resboinici, văcari, porcari, meseriași, interpreți și piloți ; pe când cel de al doilea numără numai cinci clase : preuți, resboinici, agricultori, păstori și meșteri. Din aceste spuse ale acestor doi Greci cari au vizitat Egiptul, unii învățați au susținut că in vechiul Egipt erau *Caste*. Această afirmare nu este esactă. Când intr'o țară sunt *Caste*, aceasta insamnă că unia oameni n'au voie să se ocupe cu unele profesii ; că un om nu poate să se amestece de loc cu cei de mai sus sau mai jos de cât el ; că profesiunile sunt ereditare. Nu era ast-fel in vechiul Egipt. Monumentele ni arată că un om putea să treacă prin deosebitele stări sociale ; că nu era nime obligat a rămânea in condițiunea părinților sei ; că meritul ori favoarea regală deschidea celui mai de jos om cariera cea mai strălucită. Negreșit, in Egipt, ca mai pretutindinea, fiii continuau profesiunea părinților ; dar nu urmează din aceasta că li era absolut interzis a se ocupa cu alta. *)

---

se zăbovesc mult cu mâncarea. Cum au sfârșit cina, se pun pe vorbă, apoi se culcă ; cei mai mari, cei mai voinici, ocupă grotelile, tainițele părăsite ; cei alți se întind pe pământul gol ; dar, înainte de a adormi, se pun pe cântat ; ei formează două coruri care cântă pe rind și 'și răspund, până noaptea târziu.» (Perrot și Chippiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité. L'Egypte*).

*) «Am mers in calitate de fiu de șef, de șambelan, general de infanterie, nomarh la Meh... Toate pământurile au fost semanate de la nord la sud. Mi s'au adus mulțumiri din partea regelui pentru tributul adus in vite mari. Nimic nu s'a furat in atelierile mele. Eu am lucrat și intreaga provincie era in deplină activitate. Nici odată copil mic n'a fost mahnit, nici odată văduva n'a fost maltractată de mine ; nici odată n'am tulburat pe muncitor nici năcăjit pe păstor, nici secetă n'a fost pe timpul meu, și n'am lasat pe nime in lipsă in anii răi. Am dat de o potrivă văduvei și femeiei măritate, și n'am preferat pe cel mare inaintea celui mic in judecățile ce am făcut. Când revărsarea Nilului era mare și proprietarii aveau bună nădejde, eu n'am tăiat brațele de apă care udă câmpiile.» (Amoni, sub Usertesin I).

I. *Preuții*. Preuții alcătuiau o nobilime care avea o mulțime de privilegii. Ei ocupau funcțiunile cele mai înalte și stăpâneau mare parte din pământul Egiptului: zeita Isis li dăruise a treia parte din sol. Aceste pământuri erau scutite de imposit. Ei li dădeau în arendă. Fie care preut primia câte o porțiune de carne friptă, carne de găscă și de vacă, și vin. Nu li era permis să mânânce pește, nici carne de porc. Erau opriți de asemenea a mânca unele legume. Posteau mult și erau datori să se poarte curat; purtau o haină de în foarte fin și, ca semn al dignității lor, preuții de rangul superior purtau *sam*, o piele de leopard, pe deasupra tunicăi. *)

Preuții se împărțiau în mai multe clase, după rolul și importanța lor. Cei mai de sus se numiau *profeți*, adințiți în științele religioase și în toate cele relative la cult și disciplină. Ei presidau ceremoniile templului; administrau veniturile și și dădeau întâi părerea în adunările preuțești. Un preut slujia numai în un templu și anume unui zeu. În fie care templu erau o mulțime de preuți sub președința unui profet. În fie care Nomă, marele preut din templul principal era șeful preuțimei din acea Nomă. Marii preuți a lui Ammon din Teba erau ca un fel de Papi.

În timpurile vechi găsim și «profetese;» cu timpul ele au dispărut; dar femeile au avut în tot d'a una un rol însemnat în cultul egiptean. Pe lângă «cântărețe» mai găsim pe «soțiile» sau «servitoare concubine» ale zeilor, care erau foarte onorate; de oare ce de multe ori principese de sânge regal, sau chiar regine, se mândresc cu asemenea titlu.

II. *Militarii*. Clasa resboinicilor se bucura de asemenea de privilegii foarte mari. Organizarea acestei clase se pare că s'a făcut mult mai târziu, de vreme ce în timpurile vechi armata se alcătua din șefii Nomelor cu oamenii de sub ascultarea lor. De timpuriu vedem de asemenea pe Faraoni întrebuițind corpuri străine în armatele lor.

Mai târziu găsim o armată permanentă, foarte numeroasă, bine

---

*) Ei (preuții) și rad întreg corpul la fie care trei zile. Poartă numai o haină de în și încălțăminte de scoartă de papirus; nu li este permis să aibă altă haină ori altă încălțăminte. Ei se spală de două ori pe zi cu apă rece și de două ori pe noapte; într'un cuvânt ei au o mulțime de obiceiuri religioase pe care le observă cu mare sfințenie. (Herodot, II 37).

esercitată, în stare de a întinde departe supremația Egiptului. Infanteria se împărțea în trupe de linie și trupe ușoare. Cele întâi se luptau în mase grele și compacte ; pe când cele din urmă se alcătuiau mai mult din arcași. Deosebitele corpuri se deosebiau între dinsele prin stiajuri și armătura diferită. Erau grade ofițerești și fie care ofițer primia o dotație teritorială în raport cu gradul său. Gradele se capatau prin naștere ; dar puteau ajunge și oamenii din alte clase. Serviciul militar era foarte greu ; și înaintarea se făcea de ordinar în urma unor esamene. Nu se poate determina modul recrutării ; dar de sigur că întreaga populație era chemată la serviciul militar. Ereditare curat erau numai corpurile străine intrate în serviciul Faraonilor.

Clasa resboinicilor stăpâna aproape a treia parte din sol. Fiecare soldat primia toate cele necesare pentru traiu ; garda regală era cu mult mai favorisată de cât cele alte trupe. Multe viacuri serviciul militar a fost considerat de către Egipteni ca un privilegiu și ca o mare onoare. Am văzut cum au emigrat clasa resboinicilor când cei de pe urmă Faraoni au acordat prea mari favoruri Grecilor. Aceasta a și fost cauza pentru care țara a căzut așa de ușor sub Perși.

III. *Agricultorii*. Agricultorii erau considerați în vechiul Egipt la un loc cu meseriașii. Proprietatea solului era în mâinile Regelui, a preuților și a resboinicilor. Agricultorii erau oameni așezați pe pământurile acestor proprietari, îndatoriți să lucreze pământul și să dea cea mai mare parte din recoltă stăpânilor. Ei erau înscrși, din timp în timp, în niște registre, ținute cu mare îngrijire. În aceste registre se înscriseră numele și starea lor civilă, signalementul, și observațiuni asupra purtării lor. Ei erau vinduți de o dată cu proprietatea și nu puteau părăsi locuința fără învoirea guvernului ; li se cerea un pașaport chiar pentru călătoria prin interiorul Egiptului. Tot ei erau luați la toate muncile pentru ridicarea monumentelor și facerea lucrărilor de utilitate publică. Guvernul se asigura astfel că tot pământul Egiptului era bine lucrat și că nici o părticică nu se pierdea.

Tot în asemenea condițiune se aflau și Păstorii. Pământurile mlăștinoase se întrebuințau pentru creșterea paserilor de apă ; fânățele pentru vite. Cei însărcinați cu ridicarea paserilor și cu paza turmelor erau supuși de asemenea la regulamente foarte minuțioase.

III. *Industria și Comerțul*. Industria egipteană ajunsese la un mare grad de dezvoltare. Articolele de lăcuș au ajuns de timpuriu la un mare

grad de perfecțiune. Nici o societate veche nu ni a lasat atâtea obiecte de artă ca vechiul Egipt. Meșterii egipteni erau vestiți pentru fabricarea țeseturilor. Avem mai multe probe din țeseturile lor și ele sunt de ajuns pentru a ne încredința că ei erau foarte ghibaci în țesătorie și brodare ; unele museline remase sunt de o fineță admirabilă.

Ei știau a lucra metalele ; făceau lucrări minunate de aramă, fier și oțel. Era mare abundență de aur. Din timpul dinastiei IV știau a fabrica stecla, cu toate varietățile ei : albă sau colorată, translucidă sau opacă. Erau inese inferiori în lucrarea vaselor de lut ; poate pentru că pământul Egiptului nu li oferia argilul potrivit.

Un comerț foarte activ alimenta Egiptul. Ei aduceau din Asia multe materii primare și umpleau lumea cu produsele industriei lor, mai ales prin intermediul Fenicienilor. Nu cunoșteau moneda și întrebuințau bucăți de metal în locul ei. Unitatea de schimb era *uten*, o bucată de aramă de 91 grame. În tranșățiunile cu Asiaticii se serviau cu inele de aur, de un pond determinat, pondul Asiei Anterioare.

După documentele remase suntem în stare a ni face o idee de prețul deosebitelor articole în vechiul Egipt ; se înțelege, valoarea fiind calculată în aramă. *)

Egiptenii mâncau carne de vacă, de oaie și de capră. Li plăceau vinaturile și paserile. Știau a scoate pui încălzind ouăle în cuptoare ; făceau mai multe feliuri de pâne, de grâu, orz și malaiu. Cultivau via mai ales în Delta ; dar băutura principală era berea ; **) hainele lor erau simple ; dar femeile țineau mult la juvaieruri. Ei purtau barbă

*) Un bou 110 uteni (10 kil. 829 gr)

Un cuțit 3 „ (273 gr.)

Un briciu 10 „ (910 gr.)

5 litri unt de lemn uteni 10 (910 gr.)

O rață „ 4 (364 gr.)

O păreche de găște „ $\frac{1}{4}$ (22 gr. 75)

2 litri miere „ 4 (364 gr.)

Un vas de bronz în greutate de 20 uteni, 50 uteni.

**) Eu nu cunosc oameni mai sănătoși și de un temperament mai bun de cât Egiptenii, după Libyenii. Cred că aceasta vine de la anotimpurile care nu variază de loc ; pentru că numai variațiunile atmosferice și mai cu samă schimbarea anotimpurilor aduc boale. N'au vin, ci beau bere ; se nutresc cu pește crud, uscat la soare, sau pus în salamură ; tot uscate și sarate mănâncă și prepelițele, rațele și alte paseri mai mici (Herodot, II, 77).

falsă și lungimea barbei era semn de nobilime ; barba regilor venia până la piept ; a zeilor era și mai lungă.

Casele și mobilele erau simple ; grădinile inse foarte lucsoase și costisitoare.

§. 2. A d m i n i s t r a Ț i u n e a.

I. *Regele.* Autoritatea regelui este nemărginită. El este considerat ca un zeu ; e «fiu al soarelui» ; Egiptenii 'l adorează ca pe un zeu ; și el însuși 'și aduce sie-și sacrificii. «Egiptenii, zice Diodor, respectează și adorează pe regii lor ca pe niște zei. Autoritatea suverană cu care a investit Providența pe regi, cu voința și puterea de a împărăștia binefacerile, li se pare un caracter al divinității.» Regii mai ieau numele de «zeul mare, zeul bun.» Indată ce se suia pe tron, regele inceta de Ța fi om ; el se transforma in zeu. El este «soarele domnitor al justiției» pentru că de la el purcede totul in ordinea morală, ca și in cea materială ; el regulează toate, in tocmai ca și soarele. Divinitatea regelui se continuă și după moarte ; șirul Faraonilor alcătuia o serie de zei, cărora li se aduceau sacrificii și rugăciuni. Erau preuți anume pentru cultul fie-cărui rege. De aceia nu este esact ceia ce s'a spus de cătră unii istorici că, după moartea unui rege, se convoca un tribunal care 'l judeca și că acest tribunal avea drept să 'l lipsiască de onorurile funebre, când se constata că se purtase rău. Cine ar fi îndrăznit să judece pe un zeu ?

Egipteanul se cutremura inaintea regelui ; el era dator să se supună orbește poruncilor sale ; pentru că așa i poruncia religiunea ; funcționarii cei mai inalți erau ca niște servitori față cu Faraonul. Pe mormintele lor inscriiau ca un titlu de glorie cele mai mici favoruri ce li s'au acordat de cătră rege. Unul se laudă că regele i a permis să stea cu sandalele in picioare inaintea lui. Toți lucrau numai pentru gloria stăpânului ; li lipsia, prin urmare, cu desevărsire acel simțimint de dignitate personală, fala națiunilor moderne.

Și cu toate aceste, acest guvernămint arbitrar a ținut mai bine de trei mii de ani. Religiunea 'l făcea așa de puternic ; dar, ca să fim drepți, trebuie să mărturisim că și recunoștința poporului a contribuit foarte mult. Acest rege egiptean, așa de puternic, 'și intrebuița tot timpul seu numai pentru a privighia la buna stare a Egiptului ; pen-

tru a mări gloria lui. Toate faptele vieții publice a regelui, chiar și viața sa privată, era regulată prin o etichetă foarte severă. Indată ce se scula, regele era dator să primiască și să cetiască scrisorile și raporturile, care i erau trimise din toate părțile; pe urmă aducea un sacrificiu zeilor. Cu această ocaziune marele preut amintia toate virtuțile regelui.

Regele era în acelaș timp și pontifex suprem. Erau în fie care templu unele ceremonii pe care numai regele le putea îndeplini; numai el putea pătrunde în unele sale misterioase din temple, în care nimăru nu i era permis a intra. Numai el putea deschide ușile acelor Naos din temple, în care se credea că locuiesc zeii; pentru că numai zeul de pe pământ putea privi față în față pe zeii din cer.

Suveranul dar stie toate; vede toate; se îngrijește de toate. El face fericirea Egiptului; și întreaga istorie a acestui popor ni a aratat că această credință nu era deșartă. Acestei puteri regale se datorește că Egiptul a fost o țară prosperă în privința economică; puternică și glorioasă în privința politică; strălucită în privința culturală.

Semnul principal și caracteristic al regalității era *șerpele uraeus*, care decora truntea suveranului, prins de diademă; apoi veniau cele două coroane, a Egiptului de sus și a Egiptului de jos, care se intruniau pentru a designa pe stăpânul celor două Egipturi. Când erau ambele intrunite se numiau *Psent* sau *Skent*. Costumul regilor era foarte mareș.

II. *Administrațiunea*. Egiptul era, cum știm, împărțit în mai multe *Nome*, care corespundeau cu principatele independente din timpurile primitive. Dar Noma era și un district religios. Ea și avea zeii sei, sanctuarul ei central, cultul și ceremoniile sale proprii. De aceea și vedem noi atâtea rivalități, certe lăuntrice și dorință de independență în deosebitele Nome. Fie care Nomă se împărția în trei: a) Capitala și orașele; b) pământurile arabile, pe care se cultivau cereale, locurile inundate de cătră Nil; c) locurile mai joase și mlăștinoase, rezervate pentru pășuni, pentru cultura plantelor lotus și papyrus, pentru paseri aquatice; d) canalele.

Era o carte oficială intitulată; «Cartea cetăților situate în Egipt și descrierea a tot ceia ce se referă la ele.» Acesta era un tablou complet și statistic despre toată organizarea administrativă și religioasă a Nomelor și a subdivisiunilor lor; cu nomenclatura cetăților, a teri-

toriilor de deosebite naturi, a templelor și a proprietăților lor, a moaștelor cuprinse în ele ; enumerarea produselor locale ; statul hierarhic a funcțiunilor civile și a preuțimei ; în fine, indicarea principalelor serbători celebrate în Nome.» Avem câteva extracte din această carte pe pereții unor temple. Numărul Nomelor a variat în deosebitele timpuri.

Din timpurile cele mai vechi, administrațiunea era în mâinile unei biurocrații puternice, numeroasă, bine organizată, cu o hierarhie puternic întocmită. Acești funcționari lucrau foarte mult și scriiau foarte mult. Ni au rămas destule acte după care să ni putem face o idee despre chipul cum lucrau ei. Corporația *Scribilor* alcătuiă această biurocrație. Erau *Scribi sacri*, depositari ai cărților sacre, însărcinați a le conserva și copia și *Scribi regali*, însărcinați cu administrația civilă și militară. Ei înaintau în gradele hierarhice în urma unui examen. Se cerea să ai titlul de scrib chiar pentru cea mai neînsemnată funcțiune ; omul învățat putea ajunge cât de sus. Erau grade academice în scoale ; cel mai înalt, un fel de doctorat, se da în urma unui examen : *Asupra secretelor*. În scoalele egiptene domnia o disciplină foarte severă ; se întrebuița bataia și profesorii țineau mult să fie laudați. Cariera de scrib era foarte căutată ; poeții o puneau mai pe sus de cât toate cele alte cariere ; *) și, în adevăr, față cu cele alte sarcine sociale, sarcina de scrib era foarte ușoară.

Grija principală a administrațiunii era : lucrările publice, resbuoiul și stringerea veniturilor. Statul 'și luase sarcina de a privighia ca pământul să fie lucrat ; ca meseriile să progreseze și ca Egiptul să se bucure de pace și liniște. El trebuia să 'și îndepliniască aceste obligațiuni. De aici nevoia unei administrațiuni neadormită, care să

---

*) «Scribule, scrie un profesor, lasă lenea de o parte ori ai să mânânci bataie. Nu te deda plăcerilor, sau vei fi în miserie. Cu cartea în mână, lucrând din gură, discută cu învațații. Dacă vei capata instrucțiunea care face pe funcționar, de sigur, vei regăsi la vremea bătrâneților resplata necazurilor tale.

«Bine pregătit, scribul meșter în meseria sa este sigur că va ajunge departe. El se întărește prin o muncă continuă. Brațul tău să 'ți fie dar pururea ocupat a scrie literile. Nu te odihni nici o zi, pentru că altmintrelea vei fi bătut. Spatele tânărului sunt făcute pentru bataie ; ascultă când e bătut. Ascultă bine ceia ce 'ți se spune, și vei trage mari foloase. Caprele învață a juca, caii se înblânzesc, porumbii se învață a 'și face cuibul unde voim, șoimul a sbura. Nu te îndepărta nici odată de raționament ; nu te disgusta de cărți ; ai să tragi foloase.»

controleze și să privighieze totul. Ocupația principală era strângerea impozitelor. Fiind că moneda era necunoscută, toate veniturile statului se strângeau în natură. Ast-fel, cetățile plăteau în produse ale industriei; pământurile arabile dădeau cereale; mlaștinile aduceau vite; canalurile pești și vînat. Guvernul se îngrijise a forma un Cadastru, pe care 'l ținea în curent cu schimbările efectuate; în acest Cadastru erau trecute deosebitele pământuri după calități, cu numele celor așezați pe ele. Ast-fel guvernul știa în tot d'a una cât trebuia să ceară de la fie care.

III. *Justiția*. Puterea judecătorească era aproape independentă de puterea regală. Regii judecau în ultima instanță, și aceasta numai foarte rar, mai mult când era o chestiune politică în proces. În cazuri de conspirațiuni și crimă de înaltă tradare, regele numea comisii extra-ordinare. Incolo, judecata ordinară era încredințată unor tribunale, care aveau datorie a se conforma legilor. Judecătorii erau luați dintre Scribii învățați și însemnați prin puritatea moravurilor.

Nu prea cunoaștem bine organizarea tribunalelor inferioare; dar avem mai multe amănunte asupra Curții Supreme, sau cum ziceau ei «Auditorii plângerilor de la tribunalul de justiție.» Această Curte se alcătua din trei-zeci de membri, aleși câte zece de către cele trei cetăți: Memfis, Heliopolis și Teba. Acești consilieri și alegeau pe președintele lor. Ei trăiau pe socotiala statului și aveau lefi foarte mari. Procesele se tractau înscris; și nici odată din viu graiu. Curtea pronunța sentința care se scria și apoi se întăria cu sigiliul președintelui. Judecata era fără apel.

Zeul Tahut fusese cel întâiu legislator al Egiptenilor. După el, puterea legislativă era în mâna regelui. Cei mai însemnați legislatori egipteni au fost: *Mena*, *Ramses II*, *Bokenranf*, Etiopianul *Sabaka* și *Dariu* fiul lui Histaspe.

Lumea antică admira foarte mult înțelepciunea legilor egiptene. Din nefericire, ni lipsesc texte originale. Avem numai știrile date de către Diodor și câteva dosare după care putem să ni facem o idee; ni s'au păstrat unele contracte de interes privat; iar legislația lor relativă la iezeturi și canale, s'a primit și de către Romani și figurează în Dreptul Roman. Cum că legile lor erau perfecte, avem dovadă faptul că mai toți legislatorii greci căutau să viziteze Egiptul ca să se inspire din înțelepciunea legilor sale.

Pe când Diodor a vizitat Egiptul, vechiele legi tot se aplicau înaintea tribunalelor egiptene ; prin urmare putem pune temeiul pe spusurile lui. Afară de aceste, descoperirile nouă le confirmă pe fie care zi. Legile lor penale erau foarte aspre. Ast-fel : sperjurul era pedepsit cu moartea ; era dat morții de asemenea cel care putea ajuta pe un om în primejdie de moarte și nu voia ; aceiași pedeapsă pentru acuzatorii mincinoși ; era condamnat la moarte cel care a ucis un sclav ; fiecare egiptean era dator să declare în scris mijloacele sale de traiu. Pentru delictul se întrebuița închisoarea și bataia.

În ceea ce privește legislațiunea civilă, însemnăm următoarele legi : dobânda datorită nu putea întrece capitalul ; cel nevoiș putea pune amanet averile sale, dar nu persoana sa ; putea amaneta cineva mumiă ori mormintul părintelui său, etc.

Femeia era sus pusă în vechiul Egipt. Pe cele mai vechi morminte, femeia e numită stăpâna casei ; fetele regelui au drept a succede la tron ; femeia administrează gospodăria casei. Căsătoria e un adevărat contract între soți. Prin acest contract barbatul se obligă a da soției o sumă anumită, pe lună ori pe an, pentru înbrăcămintea ei și pentru cheltuiala casei, pe care o administrează numai ea. Barbatul putea avea mai multe femei, dacă avea mijloace. Era prevăzută despărțenia ; dar în contract se prevedea ce sumă trebuia să se dea femeiei în acest caz. Copiii moșteniau pe părinți, fără deosebire de sex. Proprietatea se transmitea prin vânzare. Dobinzile erau mari. Păcat că nu avem nimic din codicilele civil egiptean, care cuprindea opt cărți.

§. 3. Religiuena.

Poporul egiptean era foarte religios ; religiunea intra în arta, în scrierea, în știința sa ; el nu putea face nici un pas fără să nu se loviască de prescripțiuni religioase, care regulau toată viața sa. Dar ni este greu să ni facem o idee despre religiunea egipteană ; pentru că în vechiul Egipt au fost o mulțime de religiuni. Religiunea a variat după timpuri, pentru că, în curs de patru mii de ani, ideile religioase s'au transformat de mai multe ori ; a variat după loc, pentru că nu era aceiași religiune în deosebitele părți ale Egiptului ; a variat după clase, pentru că alta era religiunea claselor de jos, și cu totul alta era religiunea ieșită din speculațiunile metafisice ale preuților. Cu toate aceste, tot se poate pune oare care regulă în această varietate.

Mai întâi găsim ideia despre un singur D-zeu. «Acest zeu al Egiptenilor era o ființă unică, perfectă, inzestrat cu o știință și o intelpciune sigură ; așa de neînțeles că nici nu putea spune cineva, pentru ce este neînțeles. Tot d'a una același ; tot d'a una neschimbat în neschimbătoarea sa perfecțiune ; tot d'a una de față, în trecut ca și în viitor ; el umple universul fără ca ceva de pe lume să ni poată da o idee cât de slabă de imensitatea lui. 'L simțim pretutindinea ; dar nu-l vedem nicăiera.» *)

Acest D-zeu unic în esență, nu i unic în persoană. El are puterea de a naște din sine însuși alți zei, cari sunt tot el înse sub altă persoană. Acest zeu, astfel închipuit, e *Soarele, Ra*, numit cu deosebite numiri, după cum apare pe orison. «În zilele de la început puterea lui Ra întinzându-se de asupra Chaosului primordial, l'a regulat fără greutate. El a zis astrului solar : «Vino la mine» și Soarele venind la el, a început a străluci. Prin porunca lui, zeul *Su*, luminosul, a făcut pământul neted și a despărțit apele în două mase. Una, împărțiată pe suprafața globului, a produs fluviile și mările ; ceia altă, suspendată în aer, formează bolta cerului «apele de sus» pe care astrele și zeii, duși de un curent etern, începură a pluti.»

Dar fiind că zeul introdusese pretutindinea ordinea și lumina, el a ridicat în contra sa pe *Apap*, căpetenia spiritelor necurate, care s'a încercat să nimiciască opera divină. O luptă s'a încins între zeul *Hor* și *Apap*, luptă care vă ținea cât lumea, pentru că monștrii sunt învinși, slăbiți, dar nu distruși.

El un singur zeu *Soarele* ; dar același *Soare* e adorat cu nume deosebite, în deosebitele sale stațiuni pe cer ; *Tum* sau *Atum* (când luminează ceia lume), *Harmakuti* (la răsărit), *Harpocrad* (la apus), *Hor* (când strălucește pe meridian), *Nofri-Tum* (la apus) etc. Pentru oamenii

---

*) «D-zeul unic, fără păreche, e unic chiar în mijlocul colecțiunii zeilor. El e unic, dar are o mulțime de nume, o mulțime de forme. El e sufletul sfânt care naște pe zei, care înbracă forme dar rămâne necunoscut. El intrunește pe toți zeii în corpul său. Zeii sunt numai forme care sunt în lăuntrul lui, în sinul lui. Substanța zeilor e însuși corpul lui D-zeu, substanța lui primară. El a produs'o, a creat'o, a născut'o ; ea a ieșit din el.»

«Ceia ce este și ceia ce nu este atiră de la el.»

luminați e același zeu ; dar pentru vulg, sunt tot atâția zei deosebiți. *)

Acelaș zeu e numit cu numiri deosebite in diferitele părți ale Egiptului. La Teba el e *Ammon* **); *Ftah*, la Memfis ; *Sevek* in Egiptul de sus ; *Osiri*, la nord. Când a început a se simți nevoia de unitate națională, atunci s'a văzut că Egiptul nu putea forma o unitate politică dacă nu se făcea și unitatea religioasă. Atunci zeul suprem a început a avea două sau trei nume pentru ca să poată fi adorat pretutundine. Și atunci s'au format numirile *Sevek-Ra*, *Ftah-Sokari*, *Ftah-Sokari-Osiri*, etc. Prin aceasta se înmulțiau numele și formele zeului ; dar rămânea tot numai un zeu.

Dar Egiptenii nu-și puteau inchipui ca un zeu să trăiască singur ; i trebuia o familie. De aici nevoia de treimi : tată, mamă și fiu ; care sunt tot un singur zeu ; pentru că, prin puterea sa, el poate fi in toate aceste trei stări de o dată. Aceste treimi purtau numiri deosebite : *Ammon-Ra*, *Mut*, *Konsu* (la Teba) ; *Ftah*, *Seket*, *Ra* (la Memfis) ; *Osiri*, *Isis*, *Hor* (Abydos) etc.

*) *Inn către Ra.*

«Laudă ție, mume care intinerești sau renaști vecinic ; ființă care te naști singur in fie-care zi !

Laudă ție, care strălucești in *Nu*, pentru ca să dai viață la toate ce a creat el ; care ai făcut cerul și ai încunjurat cu mistere orizontul lui !

Laudă ție, Ra, care, aparând la oara ta, arunci raze de viață pentru ființele inteligente !

Laudă ție, care ai făcut pe zei in totalitatea lor, D-zeu care se ascunde și a cărui imagine nu poate fi cunoscută !

Laudă ție, când tu circuli pe firmament, zeii cari te însoțesc scot strigăte de bucurie.»

***) «Salutare ție ! laudă ție pentru că locuiești in mijlocul nostru ! Prosternări inaintea ta, pentru că tu ne ai creat ! Tu ești binecuvintat de către toate creaturile ; tu ai adoratori in toate regiunile, in inalțurile cerurilor, in toată întinderea pământului, in adâncimile mărilor. Zeii se pleacă inaintea sfințeniei tale ; sufletele laudă pe cel care le a creat. Ele se bucură că se presintă inaintea născătorului lor, ele îți zic : «mergi in pace, părinte al părinților tuturilor zeilor, care ai suspendat cerul, ai întins pământul ; creatorul ființelor, formător al lucrurilor, rege suveran, viață, sanatate, putere ; cap al zeilor, noi adorăm spiritele tale, pentru că tu ne ai făcut ; îți aducem ofrande, pentru că tu ni ai dat naștere ; te binecuvintăm, pentru că locuiești in mijlocul nostru.» (*Inn către Ammon-Ra*).

Materia este insufletită și trăiește pentru că zeul *Knum* i a dat suflarea de viață ; el e creator.

Zei s'au pogorît de multe ori pe pământ și s'au aratat oamenilor sub forme deosebite ; și așa s'au creat dinastiile divine care au domnit asupra Egiptului.

Cu timpul ideea de luptă între bine și rău în lume s'a personificat în legenda lui Osiri. Osiri personifică spiritul binelui, în luptă cu Set, spiritul răului. Osiri făcut bucăți, plâns de cătră soția sa Isis, renaște sub forma lui Harpocrad pentru a-și resbuna asupra lui Set. Această însemna, după ideile Egiptenilor, că existența de pe acest pământ e numai una din stările sufletului ; că omul renaște neconținut ; că existența sa continuă și după moarte.

Alătura cu această religie înaltă, cu un cult și cu ceremonii pline de austeritate și de o moralitate superioară, suntem mirați când găsim în vechiul Egipt *Adorarea Animalelor*. E, în adevăr, de mirare că la un popor așa de inteligent să se găsiască o religie așa de grosolană. Unele divinități sunt reprezentate sub formă de animale. Așa d. e. *Knum* e reprezentat prin un berbec ; *Hat-Hor* vacă sau cap de vacă ; *Seket* cap de leoaică ; *Baast* cap de mătă ; *Osiri*, cap de fenic *) ; *Hor* cap de uliu ; *Isis* cap de leoaică sau vacă, etc. Nu numai atâta ; dar se adorau chiar și animalele. Unele erau adorate în țara întreagă, d. e. cărăbușul, ibis, uliul, șacalul ; altele numai în o parte, d. e. crocodilul **) ; mătă era de asemenea adorată ca un zeu. Dar dintre toate animalele adorate, cel mai însemnat era boul Apis, al căruia cult a

---

*) «Paserea fenic am văzut'o numai zugrăvită : se vede rar ; și cum spun Heliopolitanii, se arată în țara lor numai la cinci sute de ani când i moare tatăl. Dacă samănă cu portretul, apoi aripele sale trebuie să fie parte aurite și parte roșii și samănă cu vulturul la figură și la mărime. Se spune despre fenic o particularitate care se pare de necrezut. Ei spun că fenicul vine din Arabia la templul Soarelui cu corpul părintelui seu, pe care 'l aduce învălit în arome și 'l îngroapă în acest templu.» (Herodot, II, 73).

**) «Unia dintre Egipteni cred că crocodilii sunt animale sacre ; dar alții 'iucid. Cei cari locuiesc pe lângă Teba și pe lângă lacul Moeris au multă venerație pentru ei. Aleg pe unul, 'l cresc și 'l învață ca să vină la om. I pun cercei de aur și brațele la picioarele de dinaintă. 'L hrănesc cu carnea victimelor, și i dau și alte bucate prescrise. Cât trăiește, au mare grijă de el ; când moare 'l înbălsămează și 'l pun într'o cutie sacră.» (Herodot, II, 69).

fost instituit din timpul dinastiei VI-a *). A trebuit să se dea o explicație acestui fapt curios. După unia, preuții au voit să arăte mai bine, să facă mai înțeleasă, puterea ori bunătatea unui zeu și l'au comparat cu leul ori cu vaca. Poporul a luat de bună această identificare și a crezut că de oare ce zeul e ca vaca și vaca e ca zeul; prin urmare vaca e zeu. Se poate; dar mai pozitivă se pare a doua explicație. Se știe că Egiptenii au găsit Egiptul locuit de câtră popoare negre, care erau feticiste. De oare ce era peste puțină a isgoni sau a i estermina pe toți acești vechi locuitori, noii veniți au trebuit să li facă loc in mijlocul lor. Pentru ca amestecul să se poată face mai ușor, ei au adoptat unele din divinitățile lor. Ori care ar fi inse introducerea lui, un lucru este sigur că cultul animalelor a ținut in Egipt până la Creștinism. **)

Egiptenii credeau că corpul omului e făcut din pământ și că materia aceasta a fost insuflită de câtră Knum, care i a dat o părticică din esența divină. De timpuriu inse ei și au pus intrebarea, pentru ce omul păcătuiește ? de ce scânteia divină nu e așa de puternică ca să conducă pe corp, ci 'l lasă să facă fapte rele ? La aceste două intrebări, ei au respuns in chipul următor. Scânteia divină, *Inteligența*, nu poate intra in corp, pentru că l'ar mistui. Ea se inbracă in o umbră și numai astfel corpul este in stare a o primi. Această umbră, sufletul, care invălește inteligența divină, conduce corpul; el este respunzător de faptele sale. Animalele au suflet și corp; dar n'au inteligență divină. Când moare omul, inteligența scapă și se preface in zeu; corpul e imbalsamat și imormintat cu mare ingrijire; iar sufletul e dator să meargă inaintea tribunalului lui Osiri, pe ceia lume, ca să dea samă de faptele sale. Călătoria e lungă și plină de primej-

*) «Apis e un vițel. Egiptenii spun că el e conceput prin un fulger căzut din cer peste mama sa. El se cunoaște după oare care semne. Părul lui e negru; are pe frunte o pată albă in formă de triunghi; pe șele figura unui vultur; sub limbă o increșitură in formă de cărbuș, și perii din coadă sunt dupli. (Herodot, III, 28).

**) «Sanctuarele templelor sunt umbrite de văluri țesute cu aur, zice Clement din Alesandria. Dar când te inantezi spre fundul edificiului și cauți simulacrul, un preut se presintă cu un aer grav cântând un imn in limba egipteană; el ridică puțin vălul, ca pentru a ți arata pe zeu. Și ce vezi atunci? O măță, un crocodil, un șerpe sau vre un alt animal primejdios. Zeul Egiptenilor apare!... E un animal necurat, tăvălindu-se pe un covor de purpură.»

dii; dar pe pieptul mortului s'a pus «Cartea Morților» în care se cuprinde tot ce trebuie să știe și să răspundă sufletul. *) Umbra omului pleacă cu umbra acestei cărți. Ajuns înaintea tribunalului, sufletul e supus judecății; inima e cântărită în balanța verității. Dacă sufletul e vinovat, inteligența vine, 'l mustră pentru păcate, 'l pedepsește și 'l dă pe mâna monștrilor infernului. După secole de chinuri grozave, mai ales dacă nu și găsește corpul, i se permite în sfârșit să moară și să se nimiciască. Sufletul dreptului, din contra, după ce s'a curățit de pacatele mici, intră în raiu, alături cu Osiri. Une ori omul avea să învie.

De aceia Egiptenii se îngrijiau așa de mult de morții lor. Se construia un mormint trainic. În acest mormint se săpa o groapă adincă, apoi o hrubă și aice se depunea corpul înbalsamat, *Mumia*. Pe urmă se astupa groapa cu ciment, pietre, bucăți de steclă, așa ca să fie imposibil a se mai găsi corpul. Se sculptau pe pereții mormintului scene din viața de toate zilele: arătură, vinătoare, gătirea bucatelor, facerea hainelor, musica, etc. și se descria istoria mortului. În mormint era o masă pentru ofrandele adusă de cătră familie. Sufletul avea dar ce mânca. Când se stingea familia, el tot nu muria de foame; pentru că sculpturile aveau umbre; fie care umbră de om lucra; făcea umbră de bucate, haine, musică, etc. cu care se mulțemia sufletul, umbra, mortului. Acestor credinți datorim noi că astăzi cunoaștem viața egipteană în cele mai mici amănunte.

§. 4. C u l t u r a.

I. *Scrierea*. «De timpuriu, omul a trebuit să se gândiască prin ce mijloc ar putea conserva noțiunile dobândite și a le comunica se-

---

*) «N'am blestemat. — N'am înșelat. — N'am furat. — N'am mințit înaintea judecății. — N'am înșelat pe nimine. — N'am necăjit pe vădavă. — N'am pus pe un șef de lucrători să lucreze mai mult de cât putea. — N'am ațîțat tulburare. — N'am făcut pe nime să plângă. — N'am adus pe nime la foame. — N'am fost leneș. — N'am fost neglijent. — Nu m'am inbatat. — N'am dat ordine nedrepte. — N'am avut o curiozitate indiscretă. — N'am fost limbut. — N'am lovit pe nime. — N'am ucis. — N'am ordonat ucidere prin tradare. — N'am cauzat nimărui frică. — N'am vorbit de rău de altul. — N'am ros inima mea de invidie. — N'am intentat acușațiuni false — N'am luat laptele de la gura pruncilor. — N'am pârât pe sclav la stăpânul seu. — N'am făcut rău sclavului meu abusând de superioritatea mea asupra lui.» (*Cartea Morților*).

menilor sei, in altfel de cât nu numai cu vorba. Din această nevoie s'a inventat *Scrierea*. Scrierea este de două feluri: *ideografismul* sau zugrăvirea ideilor și *fonetismul* sau zugrăvirea sunetelor. Zugrăvirea ideilor se putea face sau prin reprezentarea chiar a obiectului de care era vorba, *figurația* directă; sau prin reprezentarea unui obiect ori figură care putea reprezenta o imagine directă, *simbolismul*. Fonetismul, la rîndul seu, se imparte in *silabism*, când o silabă este esprimată prin un semn; și *alfabetism*, când silaba e descompusă și se pune un semn a nume pentru vocală și pentru consoană. Toate sistemele de scriere au început prin ideografism și au ajuns la fonetism.

Reboajele sunt cel mai primitiv semn de scriere.»

Egiptenii vechi au întrebuițat la început scrisoarea ideografică, *Hieroglifele*, care nu sunt de feliu niște litere misterioase, întrebuițate numai pentru materiile religioase, cum credeau Grecii și Romanii. Era foarte greu a se figura toate cuvintele; era peste putință a se desena, d. e. un cuvint abstract. De aceia de timpuriu ei au întrebuițat simbolul! Au început a reprezenta ochiul d. e. prin pupila ochiului; boul prin cap de bou; soarele prin discul solar; regele prin albină; justiția prin o pană de struț; setea prin un vițel mergând spre apă, etc. Cu timpul a început a se lua, pentru cetire, nu întreg cuvîntul reprezentat prin obiectul desenat, ci numai sunetul silabei de la început; și așa au ajuns la o scriere care samănă cu *rebusurile* noastre. Egiptenii aveau scrierea: *hieroglifică, hieratică, demotică*.

Scrierea hieroglifică se întrebuița mai cu samă pe monumente și in inscripțiuni. Ea se alcătuia din trei feluri de semne: *alfabetice, silabice, ideografice*. Acest mod de scriere era foarte greu; pentru aceasta clasa Scribilor avea o importanță așa de mare. De aceia s'a inventat mai pe urmă scrierea hieratică, mai simplă de cât cea dintâi și care se putea scrie mai repede. Din această scrisoare a derivat, mai pe urmă, acea demotică sau populară care a început a se întrebuița in timpul dinastiei XX.

II. *Cărțile*. Egiptenii aveau biblioteci bogate, puse sub protecția lui *Tahut*, zeul știinților și al artelor. Planta numită *Papyrus* li dădea un material de scris escelent; cu toate aceste se întrebuițau și pieile preparate spre acest scop.

«Literatura egipteană cuprindea: tractate științifice, cărți istorice și curat literare, cărți religioase. Cărțile de știință cuprindeau: geome-

trie, astronomie și medicină, cu superstițiuni astronomice și magice. Cărțile de istorie și literatură erau mai cu samă cronice în care erau înregistrate zisele și faptele vechilor regi; poeme ca a lui Pentaur; povestiri oficiale despre faptele regilor ca Papirus Harris; corespondențe literare a Scribilor cu discipulii lor; colecțiuni de sentenții de morală și, în fine, romane și povești. Cărțile religioase erau considerate ca sacre. Se zicea că au fost alcătuite de cătră zeul Tahut. Grecii li ziceau Cărți Hermetice, pentru că ei identificau pe zeul Tahut cu Hermes al lor.»

Din timpuri foarte vechi Egiptenii făcuseră progrese mari în astronomie; prin urmare științele matematice trebuie să fi fost foarte dezvoltate. Construcția piramidelor; agricultura; măsurarea pământurilor făcută după fiecare inundație, presupune cunoștinți însemnate în Geometrie. S'au pierdut înse cărțile ce tractau despre această materie; avem numai un fragment din timpul dinastiei XIX-a, care cuprinde câteva teoreme de trigonometrie plană și de măsurarea solidelor. Numerarea lor era decimală. Din nenorocire, ei credeau în Astrologie; admiteau zile faste și nefaste; credeau că stelele au influință asupra vieții omului și că se putea ceti în ele viitorul. În ceia ce privește Medicina, ni a rămas de la ei două manuscripte din timpul dinastiei II și IV. Medicina era la ei în floare, și Herodot chiar zice că erau medici speciali pentru fie care boală. Cu toate acestea, progresele acestei științi erau împedicate prin oprirea formală de a face disecțiuni. Magia ținea un loc important în medicina egipteană. Ni a rămas o mulțime de formule magice.

Pe lângă cărțile de morală pe care le cunoaștem mai avem niște Maxime alcătuite de cătră scribul Ani pentru învățătura fiului său. Ele cuprind o morală foarte naltă și pură, cu mult superioară scrierilor de acest fel din timpul perioadei memfite. *) Un alt papirus ni a conservat

---

*) «Eu ți am dat mamă, dar ea te a purtat, și cât te a purtat a suferit mult, și nu și a resbunat pe mine. Te ai născut după luni de sarcină, și ea te a purtat ca pe un adevărat jug, cu țita în gură în timp de trei ani. Ai crescut mai mare, și ea nu s'a desgustat de necurătențiile tale așa ca să zică «oh! ce fac?» Ai fost dat la școală; pe când învățai, ea era în fie care zi lângă profesorul tău, aducându-ți de acasă mâncare și băutură. Ai ajuns adult; te ai însurat; ai gospodărie. Nu pierde nici odată din vedere durerile ce le a suferit ma-

mai multe sentenții morale *). Din aceste câteva fragmente putem încheia că morala Egiptenilor era superioară și că aveau dreptate Cei Vechi când nu se mai săturau a i lăuda în această privire **). Și de sigur că merita această laudă poporul care, pe ceia lume, 'naintea tribunalului lui Osiri, espunând faptele sevârșite, zicea : « Am făcut zeilor ofrandele la care aveau drept. Mi am atras favoarea divină prin dragostea mea. Am dat de mâncare celui flămând ; am dat de băut celui însătat ; am îmbrăcat pe cel gol ; am dat o barcă celui care era oprit în drum. » În ceia ce privește literatura propriu zisă, avem destule remășițe pentru ca să ne încredințăm că era înfloritoare ; avem o mulțime de povești și romane.

Dintre cărțile religioase, afară de imnuri, cele mai însemnate sunt două : *Cartea Morților*, din care se punea o copie în sicriul mormintelor și *Cartea despre ceia ce este în emisfera inferioară*. Cea dintâi cuprinde o mulțime de rugăciuni care au puterea de a apăra pe mort în încercările la care e supus pe ceia lume, pentru a l face să ieasă biruitor și să ajungă la fericire. A doua cuprinde o descriere, ceas cu ceas, despre călătoria Soarelui pe ceia lume, în cele două-spre-zece oare cât lucește în emisferul de desubt, arătând în acelaș timp ce mai vede el pe acolo, locurile unde trăiesc prea fericiiți și acele unde sunt chinuți cei osândiți. O mulțime de imnuri sunt săpate pe pereții mormintelor.

III. *Arta*. « Egiptenii au făcut mari progrese în artă. Încredințați

ma ta când te a născut, nici toate îngrijirile ce le a avut de tine. Să nu dai motive ca să se plângă de tine, de teamă ca nu cumva să se adreseze zeilor și aceștia să i asculte plângerea. » (Poveștele lui *Ani* către fiul seu).

*) « Să nu te legi cu omul reu. — Să nu te iei după sfatul prostului. — Nu te preumbla cu nebunul, și nu i asculta cuvintele lui. — Să nu între amărăciunea în inima unei mame. — Nu maltracta pe inferiorul tău ; respectă pe superiorii tăi. — Nu maltracta pe soția ta, a căreia putere e mai mică de cât a ta ; ea să găsiască în tine un protector. — Nu face pe un copil să sufere, din pricina slăbiciunii sale ; dă i ajutor. — Nu ți face o petrecere a ți bate joc de cei cari atarnă de tine. — Nu ți scapa viața ta cu prețul vieții altuia. » (Autor necunoscut).

**) Dintre Greci, numai Lacedemonii se potrivesc cu Egiptenii în ceia ce privește respectul ce au tinerii pentru bătrâni ; când un tânăr întâlnește pe un om bătrân, se dă într'o parte ; când un bătrân intră într'un loc unde se găsește un tânăr, acesta se scoală în picioare. Când Egiptenii se întâlnesc, în loc de a se saluta prin cuvinte, ei și fac o reverință adincă plecând mâna până la genunchi. (Herodot, II, 80).

că omul este nemuritor, Egiptenii s'au silit să ridice monumente care să trăiască cât lumea ; de aceia au căutat să facă construcțiunile lor mai mult joase, ca să fie cu atât mai trainice. Un alt caracter al artei egiptene este că e mai pre sus de toate religioasă.»

Nu cunoaștem începuturile artei egiptene. Cel mai vechiu templu este cel de la *Giseh*, nu departe de Piramide. E fără inscripțiuni, fără bas-reliefuri, fără picturi. Templele lor nu formau o singură construcțiune. În jurul clădirii primitive se adăogiau cu timpul o mulțime de construcțiuni. Așa s'a întâmplat cu *celebrul templu de la Karnak*, care e alcătuit din un-spre-zece temple deosebite și patru curți ; templul cel mare avea o lungime de 365 metri și 113 metri lărgime. Aice era minunata *Sală a Columnelor*, lungă de 50 metri și largă de 100, cu o înălțime de 25 metri ; în lăuntrul templului erau două-spre-zece colonne mari și apoi 122 ceva mai subțiri ; din această sală, după ce treceai prin mai multe camere mai mici, ajungeai în fine în sanctuarul unde se afla statua zeului. Construcțiua și infrumusețerile succesive ale acestui templu mareț au ținut mai bine de 3000 de ani. La două kilometre spre sud de Karnak era templu din *Lucsor*, lung de 255 de metri ; și legat de cel întâiu prin un drum cu lespezi de granit, avind pe margine 1200 de sfincși colosali. Înaintea acestui templu ridicase Ramses II două obeliscuri dintre care unul e pe piața Concordiei din Paris. *Rameseum* ridicat de cătră Ramses II ; templele de la *Medinet-Abu* și altele erau niște adevărate minuni artistice ; iar templul subteran de la *Ibsambul*, înalt de 38 și larg de 28 de metri ; cu statui colosale de 20 de metri, sunt construcțiuni, care și astăzi ar pune la grea încercare pe artiștii moderni. Aceste temple erau decorate ; acoperemintul era zugrăvit azuriu cu stele de aur ; și toate columnele, ca și părăreții, erau plini de inscripțiuni și bas reliefuri.

Am văzut ce feliu de monumente erau Piramidele și Labirintul. *Sfincsul* colosal de lângă Giseh uimește și astăzi pe călători ; *) e anterior celui întâiu rege egiptean.

Pictura a fost considerată de cătră Egipteni ca ajutorătoare arhitecturei. Pictorul zugrăvia figurile desenate de cătră desenator.

---

*) «Această figură mare ciuntită, zice Ampère, este de un efect prodigios ; e ca o aparițiune eternă. Fantoma de piatră pare atentă ;

CHALDEIA ȘI ASSIRIA

I. CHALDEIA.

§. 1. Geografia țărilor dintre Tigru și Eufrate.

Regiunea cuprinsă între Tigru și Eufrate a fost de asemenea leagănul unei civilizațiuni însemnate. Ca și în Egipt, omul a găsit aici un pământ foarte roditor, pământ de aluviune. Apărat despre apus prin un deșert întins ; mărginit spre mează zi cu marea ; având spre răsărit un fluviu adânc și o catenă de munți cari opreau năvălirile ; după cum munții despre mează noapte erau o puternică barieră în contra dușmanilor, pământul *Mesopotamiei*, cum îi ziceau Grecii, era potrivit pentru o așezare primitivă.

Partea de pe lângă golful Persic a fost locuită mai întâi ; aici s'au și găsit cele mai vechi monumente ; cu timpul, civilizațiunea s'a întins mai spre nord, așa că întreaga regiune a ajuns, în curînd, un mare focar de lumină, de unde cultura s'a împrăștiat asupra țărilor de prin prejur.

Mesopotamia este a doua oază în mijlocul aceluși deșert care se începe pe țărmurile Oceanului Atlantic și ține până la cel Pacific ; deșert care se numește : Al Saharei, Arabiei, Syriei, al Asiei Centrale și Gobi ; și care incinge ca un brîu cele trei continente care alcătuiesc lumea vechiă. Întrerupt întâia dată prin acea admirabilă vale a Nilului, acum se întrerumpe din nou prin nu mai puțin roditorul basen

---

ar zice cineva că ea aude și privește. Marea sa urechie se pare că culge șgomotele trecutului ; ochii sei întorși spre răsărit par că caută să găiască viitorul ; privirea are o profunditate și un adevăr care farmecă pe privitor. Pe această figură, jumătate statuă, jumătate munte, se observă o măreție singulară, o mare seninătate și chiar oare care blîndețe.»

al Tigrului și Eufratului. Această oază este așezată tocmai în punctul unde acest deșert și schimbă constituțiunea lui geologică și, dintr'o câmpie nemărginită, se preface de o dată într'un podiș foarte înalt, ajungând până la cinci mii de metri mai sus de nivelul mării.

Mesopotamia, *Aram Naharaim* cum i ziceau Semiții, se mărginește la apus cu *Eufratele* și la răsărit cu *Tigrul*. Aceste două fluvii isvorăsc foarte aproape unul de altul; curg mai întâi în direcțiune opusă; intră în câmpie la cele două extremități ale muntelui Masios, unde încep a deveni navigabile; se apropie încetul cu încetul; curg paralel multă vreme și apoi se intrunesc pentru a forma un singur fluviu care se numește *Şat-el-Arab*. În vechime se vărsau pe deosebite guri în golful Persic. Mălul adus a astupat aceste guri și a unit cursul ambelor fluvie. În fie care primăvară aceste fluvii revarsă peste malurile lor și udă întreaga Mesopotamie, imprăștiind pretutindinea apă și recorea în această regiune arsă de razele soarelui. Ca și Nilul ele aduc un măr, care este foarte roditor. Astăzi această revărsare e foarte primejdioasă; pentru că apele, neavind scurgere, formează bălți și mlaștine care dau naștere la epidemii grave*). Nu era înse tot astfel în lumea vechiă. Pe atunci Mesopotamia era inzestrată cu o mulțime de canale; apa se imprăștiia conform necesităților agriculturii; nimic nu se pierdea din mărul și apa binefăcătoare și, din această cauză, țara era foarte roditoare. Herodot descrie cu mult entuziasm rodnicia Mesopotamiei**) și călătorii moderni nu găsesc cuvinte de ajuns pen-

---

*) Se știe că Eufratele revarsă în fie care an în cele întâi zile de vară: creșterea fluviului care a început cu primăvara și odată cu topirea omătului în munții Armeniei, iea atunci așa de mari proporțiuni că toate câmpiile ar fi prefăcute în mlaștine și inecate dacă, prin gropi și canale, nu s'ar abate aceste ape. Această primejdie a dat naștere canalelor din Babilonia. Dar canalele, și ele, cer mari lucrări de întreținere. Pătura de pământ vegetal în toată țara aceasta e așa de groasă, acest pământ e așa de moale, are așa de puțină consistență, că poate fi ușor tirat de curentul fluviului. El astupă albia canalelor. Și atunci canalele revarsă și ele, și se formează lacuri, bălți, mlaștine, în curînd acoperite de trestie și de papură. (Strabone, XVI, I, 9).

**) În Assiria nu plouă și eată cum se nutrește rădăcina grâului: se udă planta cu apă din fluviu; ea prinde la putere și se formează spicul. Udarea se face cu mâna sau cu ajutorul mașinelor și nu ca în Egipt unde revarsă Nilul și acoperă câmpiile. Tot teritorul

tru a lăuda această țară binecuvîntată de natură, cu toată părăsirea în care se află astăzi. Mai în toate părțile vegetațiunea e foarte puternică ; pretutindena turme de animale care cresc în libertate ; pe dealuri grăul crește în stare selbatică și fără nici o cultură ; și toată câmpia e numai o floare, nu ca în țerile noastre unde florile sunt presărate pe câmp.

Tigrul și Eufratele primesc o mulțime de fluvii care isvorăsc din munții de la nord și de la răsărit. Principalii afluenți ai Tigrului sunt : *Zab* superior și *Zab* inferior, *Gyndes*, *Choaspes* și *Pasitigris* ; în Eufrate se varsă *Chaboras*. În partea sudică sunt o mulțime de canale, rău întreținute, rămășițe a vechilor lucrări hidraulice. Între aceste canale însemnăm : *fluviul regal* și vechiul *Pallacopas*.

Regiunea dintre Tigrul și Eufrate se împarte în două părți. Partea de la nord începe de la munții din care isvorăsc cele două fluvii și merge până la cetățile *Hit* (pe Eufrate) și *Samara* (pe Tigrul). Partea sudică începe de la aceste două cetăți și ține până la golful Persic. Această împărțire se bazează pe constituțiunea geologică a solului care este deosebită și pe aspectul câmpiilor și rodnicia lor. Partea de la nord se împărțea în două : *Assiria* spre răsărit și *Osroena* spre apus. Aceste două se despărțeau prin fluviul *Chaboras*, afluent al Eufratului. Întreaga regiune e roditoare pe poalele muntelui *Masios*, fiind că are isvoare inelșugate ; în cele alte părți ea a fost mai în tot d'a una stearpă și puțin proprie pentru cultură. Partea de la mează zi se împărțea în *Babilonia* (spre nord) și *Chaldeia* (la sud). Întreaga țară e o câmpie nemărginită formată de aluviunile celor două fluvii ;

Babilonei, ca și al Egiptului, e tăiat prin canale, dintre care cel mai mare e navigabil ; el se îndreaptă, mergând spre sud est, de la Eufrate până la Tigrul, pe care e zidită *Niniva*. Din toate țerile pe care le cunoaștem aceasta e cea mai fecundă în fructele *Cererei*. Nici nu se încearcă a pune arbori : nici smochin, nici vie, nici maslin ; dar e așa de roditoare în grâne că dă două sute la unu, și în recoltele cele bune ajunge până la trei sute. Frunza grăului și a orzului are o lățime de patru degete, și macar că știu la ce înălțime ajung trunchiurile de malaiu și de sesame, nu mai spun, incredințat că cei cari n'au călătorit prin *Babilonia*, n'au să creadă cuvintele mele. (Herodot. I, 193).

Nu i țară pe lume care să producă atâta orz ca *Babilonia* : se zice în adevăr că dă trei sute la unul. Incolo, oamenii trăiesc mai mult cu curmale : din aceste fac ei pâine, vin, oțet, miere și făină. Din fibrele lui, *Babilonienii* fabrică tot felul de lucruri, înpletite sau țesute ; simburii sunt întrebuințați în loc de cărbuni ; și cu simburii aceștia, putreziiți în apă, se îngrașă boii și oile. » (Strabone XVI, I, 14).

e o câmpie care așteaptă numai puțină apă, pentru a ajunge una din cele mai roditoare țeri de pe fața pământului. Vara sunt călduri foarte mari, nesuferite chiar și pentru oamenii din resărit; din contra, ierenele sunt temperate și foarte plăcute.

Cele întâi așezări s'au întemeiat în regiunea de mează zi, mai ales lângă golful Persic. Nu numai că pământul era foarte roditor, dar cei întâi oameni așezați aici găseau în insulele din golf un adăpost și mai sigur în contra dușmanilor. Înse, țara era o câmpie nemărginită fără nici un accident de teren. Eufratele, neștrâns între malurile sale, avea o mulțime de brațe, dintre care unele ajungeau până la Tigr; pe când altele se pierdeau în mlaștine. O parte din sol, tot tot d'a una lipsită de apă, se întăria ca fierul din pricina razelor arzătoare ale soarelui; altă parte dispărea mai cu desevârșire sub grămezi de năsip, adus de cătră vântul deșertului; restul era numai o mlaștină plină de boale. Pentru a face din această țară tristă una din cele mai bogate, dacă nu cea mai bogată țară de pe lume, trebuia să se reguleze cursul apelor; să se împartă pe dreptate prin canale și iezeturi inundația care se întindea numai pe unele locuri în paguba celor alte... Această operă au întreprins'o cei întâi locuitori al Chaldeiei.

Țara dintre Tigr și Eufrate, leagănul unei civilizațiuni înfloritoare și centrul unui imperiu puternic, cuprindea o mulțime de cetăți vestite, a căroră ruine se găsesc și astăzi. Mai toate aceste ruine sunt acoperite cu pământ vegetal sau cu năsip, formând dealuri sau movile 'nalte care se numesc *Tell*. Cele mai vechi cetăți sunt în Chaldea. Dintre aceste cele mai însemnate au fost: cele două *Sippara*; *Agade*; *Nipur*; *Urak*; *Eridu*; *Larsa*; *Ur*. În golful Persic erau mai multe insule celebre între care cea mai însemnată era *Tilmun*. În Babilonia erau: *Sumer*; *Opis* și măreata **Babilona**. Cetățile mai însemnate din Assiria erau: **Niniva** (astăzi Kuiungik și Nebi Iunus); *Kor-sabad*; *Resen*; *Kalah* (Nimrud); *El-Assur* sau *Ellassar*, prima capitală a Assiriei; *Singara*; *Harran*; *Urfa*; *Hit*.

Chaldeia se împărția în: *Sumer*, partea despre mează zi cu două districte mai însemnate: *Meluha* și *Magan*; *Accad* la nord. Aice se află Babilona. Regiunea din jurul Babiloniei se mai numea și *Kar-Dunias* adică «locul zeului Dunias.» Acest ținut se întindea până la *Dur-Kurigalzu*, unde întemeiaseră regii Babiloniei o cetate puternică pentru a se apăra în contra vecinilor de la mează noapte și resărit.

§. 2. **Isvoarele Istoriei Mesopotamiei.**

Până la jumătatea viacului al XIX-lea, istoria acestei regiuni se făcea după Biblie, Herodot și fragmentele preutului chaldeu *Berosiu* și a grecului *Ctesias*. Știrile date de cătră Herodot erau puține și în cea ce privește istoria propriu zisă, chiar dacă ni s'ar fi păstrat istoria Assiriei, pe care se zice că ar fi scris'o el, tot nu ar fi fost mare lucru. Am avea numai o parte din legendele formate cu timpul, care sunt foarte departe de adevăr. Chiar și asupra moravurilor și obiceiurilor Assirienilor și Babilonenilor spusele lui nu sunt așa de prețioase ca pentru Egipt; pentru că pe vremea lui circulau o mulțime de povești, care nu aveau nici un fond real. E o nenorocire inse că ni s'a pierdut opera alcătuită de cătră *Berosiu* (în viacul III a. Chr.). Descoperirile moderne ni probează că el o scrisese după documente originale și autentice, păstrate în templele chaldeiene, din timpurile străvechi. Avem inse de la el puține fragmente. *Ctesias*, medicul regelui persan *Artaxerxe Memnon*, ni a lăsat mai mult cele ce povestiau Perșii despre istoria popoarelor supuse lor. Se înțelege că acest popor cuceritor avea interes ca să presinte în alt chip acea istorie; astfel că nu e mare pagubă pierderea acestei opere. Mai însemnate au fost lucrările întreprinse în viacul II d. Chr. de cătră învățații greci și romani și lucrările celebrei scoale din *Edessa* în cele dintâi timpuri ale erei creștine. Dacă pe lângă aceste isvoare, adăogim știrile geografice importante cuprinse în *Strabone* și noțiuni aflate în deosebiți scriitori, precum *Diodor Siculul*, *Hygin*, *Psellos*, am aratat mai tot ce ni au lasat cei vechi relativ la istoria acestei regiuni.

Pe de altă parte, cea mai mare parte din ruinile cetăților și monumentelor de pe aceste locuri fiind acoperite cu pământ de viacuri, curiozitatea învățaților nu se îndrepta spre studiul istoriei acelor imperii dispărute; după cum ruinile importante ale Egiptului, Greciei și Romei li atrăgea atențiunea și i obliga a se ocupa cu cercetarea lor. Se făcuseră oare care încercări de a se descifra inscripțiunile persane; dar încercarea a ramas, multă vreme, fără rezultat. Numai la începutul viacului nostru, a început a se cerceta serios monumentele scrise cu caractere *Cuneiforme*. *Grotefend* determină valoarea câtorva semne, în 1802. Trei-zeci și patru de ani după aceea, *Lassen* în Germania, *Eug. Burnouf* în Franca și *H. Rawlinson* în Anglia, determinară alfabetul

scrierei cuneiforme cu care se scria limba persană. În curînd inscripțiunea lui Dariu I, regele Perșilor, de la *Behistun*, inscripțiune în trei limbi, a dat învățaților mijlocul de a ceti inscripțiunile din Mesopotamia ; pentru că una din coloanele acestei inscripțiuni era în limba assiriană. Cercetările făcute au dovedit că Assirienii vorbeau o limbă semitică.

În 1842 *Emil Botta* fiind numit consul al Franței la Mosul, și propuse a găsi locul pe care fusese odinioară Niniva. Nici nu se mai cunoștea acel loc. El începuse a săpa la dealurile *Kuiungiuk* și *Nebi-Iunus*, unde începu a găsi oare care ruine ; dar un țaran i spuse că în localitatea numită *Khorsabad* se găsesc o mulțime de lucruri. El și îndreptă într'acolo activitatea sa și descoperi ruinele unui palat, pe a căruiă părăți, pe o suprafața de două mii de metri pătrați, erau numai inscripțiuni și bas-reliefuri. Nu erau ruinile Ninivei ; ci ale unui palat zidit de cătră regele *Sargon*. Atunci *Angleterra* trimise în Mesopotamia pe *H. Layard*. Pe când *Botta* era strămutat la *Jerusalem*, *Layard* descoperi ruinile Ninivei și găsi aice o mulțime de anticități, care fură trimise la *Londra*. În 1851 se trimise o expedițiune științifică în Mesopotamia, în fruntea căreia era *J. Oppert*. Acesta descoperi ruinile Babilonei care ocupau o întindere de 513 kilometri pătrați. Afară de ruinile Babilonei, expedițiunea francesă a cercetat o mulțime de ruine până la *Niniva*. Din nefericire, corăbiile care aduceau în Europa toate minunile descoperite s'au înecat în *Tigru*. Cercetările sau continuat sub *Taylor*, *G. Smith* ; *Loftus* și de *Sarzec* au cercetat mai cu samă *Chaldeia* de jos. Astfel cu toate greutatele, de multe ori peste putință de invins, activitatea stăruitoare a științei contimpurane a reușit să desgroape o civilizațiune înmormintată de mii de ani. Meritul acestor învățați este cu atât mai mare, cu cât ei au avut a se lupta cu apatia, cu reaua credință și cu ignoranța funcționarilor musulmani de pe acele locuri. Se zicea că ei caută comori ; se mai afirma că ei caută în pământ documente prin care să se probeze că creștinii au drepturi asupra acestei țeri și alte credințe deșerte, care erau tot atâtea piedici pentru cercetări. Mulțemită lor, astăzi suntem în stare a face istoria acestor țeri după documente sigure ; pentru că avem istoria mai a tuturilor regilor scrisă de cătră ei pe monumentele lor ; avem o întregă bibliotecă assiriană, după care cunoaștem cultura lor și, ca și în *Egipt*, istoria este în mare parte foarte sigură. Mai toate monumentele sunt publicate.

§. 3. Origina Chaldeilor și Assirienilor.

«Au fost la început în Babilona o mare mulțime de oameni de națiuni diferite, care au colonizat Chaldea.» Așa ni spune istoricul Berosiu. Cum că în Mesopotamia au fost populațiuni de diferite origini, aceasta e pe deplin stabilit astăzi. Se vorbeau limbi deosebite; erau diferite geniuri și aplicări particulare; nu era același tip fizic. Întrebarea este: de ce origină erau acele populațiuni?

În ceia ce privește pe Assirieni, cestiunea e pe deplin limpezită. Ei vorbeau o limbă semitică; și e sigur că o mare parte dintre ei erau Semiți de origină. Dar inscripțiuni numeroase ni arată că, pe lângă limba assiriană, se mai vorbea o altă limbă, care se apropie de limbile numite ugro-fineze, vorbite în centrul și nordul Asiei și în nordul Europei. Această limbă se deosebește cu totul de limbile semitice și se apropie mai degrabă de familia numită *turanică*. Această împrejurare a făcut pe unii învățați să susțină că vechii Chaldei au fost un popor turanic. Această părere a fost înlăturată pentru următoarele cuvinte. Se numesc popoare turanice acele populațiuni cari locuiau în centrul Asiei; popoare de diferite origini, cum ni arată tipul lor fizic, apropiate înse între dinsele prin asemănări de limbă. Popoarele care s'au numit cu acest nume ni sunt cunoscute. Ele s'au însemnat în istorie numai prin selbătăcia lor și prin turbarea cu care au distrus tot ce au întimpinat în calea lor. Vechii Chaldei înse erau foarte civilizați. Civilizațiunea lor, în multe părți, e superioară civilizațiunei egiptene; și este așa de vechiă că astăzi se discută serios dacă ea nu este anterioară celei egiptene.

Ni vine dar greu să presupunem că o ramură dintre Turani s'au pogorit până pe țărmurile golfului Persic; a ajuns aice la un mare grad de cultură; și s'a despărțit cu totul de frații sei. Afară de asemănări limbistice, nici un semn altul nu ne face să credem că avem a face cu un popor turanic. Altă părere care caută a și face loc în știință este că vechii Chaldei ar fi fost Semiți. Această părere se întemeiază pe următoarele fapte: numirile geografice sunt semitice; scrisoarea se potrivește numai cu o limbă semitică; civilizația e națională semitică și nu venită de aiurea. Contra acestor afirmațiuni se opun următoarele obiecțiuni: din inscripțiunile assiriene făcute în două limbi; din gramaticile și dicționarele întocmite de către ei, se dove-

dește că limba Chaldeilor era o limbă deosebită de cea assiriană ; pe urmă religiunea și geniul Chaldeilor sunt cu totul deosebite de a le Semitelor ; tot așa e și cu tipul fizic. Înălăturată fiind și această părere, rămânea următoarea afirmațiune. Chaldeii fac parte din populațiunile Kușite. Această opiniune se susține prin următoarele argumente : Biblia susține că cei întâi locuitori ai Mesopotamiei au fost Kușiți ; cele mai vechi inscripțiuni sunt în o limbă care nu era înțeleasă de către Assirieni, limba *Sumero-Accadică*, pe care ei trebuiau să o învețe ; tot d'a una a fost antagonism între Chaldei și Assirieni ; limba Chaldeilor a ajuns a fi, cu timpul, o limbă moartă ; asemănările între limbi în perioada această străvechiă, nu au importanța pe care ar avea-o astăzi.

Ar rămânea numai greutatea de a se admite într'un chip definitiv în știință numirile de Kușiți și Chamiti. Cuvintul *Semit* e adoptat pretutindinea ; pentru ce nu s'ar primi și *Chamit* ? Numirea de *Kușit* o găsim întrebuintată în vechiul Egipt ; un popor al *Koseenilor* sau *Kisiilor* a fost până în epoca clasică *) ; și numirea aceasta ne ajută mult la determinarea etnografică a poporului egiptean, fenician și chaldeu ; autoritatea Bibliei de asemenea nu trebuie înălăturată ; pentru că e demonstrat astăzi că capitoul zece din Genesă care cuprinde etnografia popoarelor din Asia apusană și Egipt, se bazează pe tradițiuni vrednice de toată credința.

Prin urmare, într'o epocă care nu se poate determina, Kușiții «acești frați vechi ai Semitelor» locuiau pe țărmurile golfului Persic ; în partea resăriteană a Arabiei și dincolo de Tigru, în țara Elam și de a lungul mării Eritreie până în India.

Kușiții din Chaldea s'au împărțit cu timpul în două ramure. Cei de la sud au luat numele de *Accad*, pe când cei despre mează-noapte s'au numit *Sumeri*. Accadii au ajuns repede la un mare grad de cultură și, în acelaș timp, și au pierdut virtuțile lor militare ; drept care au și căzut sub puterea fraților lor de la nord, formându-se ast-fel poporul

---

*) «Cosseienii sunt mai toți arcași escelenți, ca și cei alți munteni vecini ai lor ; ca și aceștia ei trăiesc de azi pe mâne numai din prăzi. Puțina întindere și sterpiciunea teritoriului lor i făcea numai de cât să trăiască pe socoteala altora ; numai de cât, cu obiceiurile lor resboinice ei erau meniți să formeze, mai curînd sau mai târziu, un stat puternic.» (Strabone, XVI, I, 18).

Sumerilor și Accadilor. Cum că lucrul a trebuit să se întâmple ast-fel, ni arată numele lor: Sumer «limbă nobilă» Accad «limbă de femei» «limbă de sclavi.» Această denumire a ținut până târziu. Când regii Assirieni au cuprins Chaldea, ei au luat titlul de «rege al Sumerilor și al Accadilor, rege al țerei lui Assur.»

Pe lângă acest popor au început a veni în Mesopotamia o mulțime de Semiți, a căroră patrie primitivă se pare a fi fost Arabia, care nu era în vechime un deșert năsipos cum este astăzi. Nenumărate ruine ni arată că odinioară Arabia era foarte locuită; pe altă parte, albia unui mare fluviu, care străbătea țara și avea o mulțime de afluenți însemnați, se cunoaște și până astăzi. Ducând viața pastorală, acești Semiți treceau Eufratele cu turmele lor și și făceau loc prin bogatele câmpii ale Mesopotamiei. Aceasta a ținut până când ei au ajuns destul de numeroși pentru a pune stăpânire pe toată partea de nord; cu toate că au fost în tot d'a una în mare număr și la sud. Și așa s'a întâmplat cu timpul ca deosebirea între nord și sud, deosebire geologică, să ajungă a fi și un antagonism etnografic: *Chaldei* și *Assirieni*, reprezentați prin Babilona și Niniva. Are să fie o vecinică rivalitate între aceste două centre politice; predominarea asupra Mesopotamiei întregi are să alterneze neconținut între nord și sud; are să fie *Imperiul Chaldean* ori *Imperiul Assirian*; dar aceste două imperii au să aibă același cult, aceleași moravuri, aceiași civilizațiune, și, mai pe urmă, și aceeași limbă.

§. 4. Imperiul Chaldean.

«Din Kuș, zice Genesa, s'a născut Nemrod care începu a fi puternic pe pământ. Și el a fost un puternic vânător înaintea lui Jehova. De aici a și venit proverbul: un vânător puternic înaintea lui Jehova, ca Nemrod. Și începutul imperiului său a fost Babel, Erech, Accad și Kalneh, în țara Sennaar. El a părăsit această țară spre a se duce în Assiria, și a zidit acolo Niniva, Rechoboth-Ir și Kalah. Și Resen, de asemenea, între Niniva și Kalah: (aceste patru cetăți) formează (împreună) cetatea cea mare.»

În timpul când s'a redactat Biblia se ținea dar minte că a fost un timp când întreaga Mesopotamie forma un singur imperiu. Berosiu pomeneste asemenea de niște imperii fabuloase, care ar fi ținut mai bine

de 400,000 de ani. El zice că cel întâiu rege, numit *Evechous*, Abal-Kus «fiu a lui Kus» a domnit 2,400 de ani. Din afirmările Bibliei și ale lui Berosiu, trebuie să tragem încheierea că un asemenea imperiu a existat : pentru că până în ziua de astăzi amintirea despre Nemrod e încă vie în regiunea dintre Tigru și Eufrate. Pe de altă parte, cele patru cetăți care au fost începutul imperiului lui Nemrod au conservat în tot d'a una un caracter sacru. Multă vreme regii chaldei se intitulau regi «a celor patru regiuni.» Este prin urmare ceva istoric în aceste afirmări ; dar ele s'au investit mai pe urmă în așa de frumos vestmint poetic ; imaginația Chaldeilor a lucrat așa de mult ; că noi astăzi nu mai putem de felii deosebi elementele istorice sub podobebele poetice. Dar și astăzi cele mai vechi și mai însemnate ruine se atribuiesc de cătră Arabi lui Nemrod, care ajunsese așa de îndrăzneț că a voit să se suie la cer ținându-se de un vultur.

Prin urmare, istoria Chaldeiei nu se începe cu un imperiu mare. Cele mai vechi inscripțiuni ni vorbesc despre regi, cari domniau în cetățile *Agade* sau *Accad*, *Eridu*, *Sirtella* și *Ur*.

a) Dintre regii din Agade cel întâiu cunoscut este *Sargon I* sau *Sargon Cel Vechiu*, a căruia amintire a ținut până la căderea Babiloniiei, pururea venerat de cătră urmașii sei. El a fost protector al literilor ; a pus să se facă o colecțiune de tecste relative la magie, astrologie, prevestiri și științi sacre. Această colecțiune care forma șeptezeci de tablete s'a tradus mult mai târziu, și această traducere ni s'a conservat în parte. Pe lângă o mulțime de formule vrăjitoarești și descântece, găsim și unele noțiuni istorice. Știm că a purtat resboaie norocite și că a înădușit o revoluțiune urzită în contra sa. Autoritatea lui se întindea până la insula Tilmun, pe care a cuprins'o. Prevestiriile alcătuite pentru el ni vorbesc de expedițiuni întreprinse în contra Syriei și a Babiloniiei *) Fiul și urmașul seu *Naram-Sin* ni este cu-

---

*) «Sargon, rege puternic, rege din Agade, Eu. Mama mea m'a conceput fără participarea părintelui meu, pe când fratele părintelui meu apăsa țara. Ea m'a conceput în cetatea Azupirani, care este așezată pe riul Eufrate. Mama mea deveni grea și mă născu într'un loc ascuns, m'a pus într'un pașer de lozie uns cu smoolă, și m'a lasat pe fluviu care mă duse spre Akki, căpetenia apelor. Akki, căpetenia apelor, mă luă la dragoste și mă crescui. Akki, căpetenia apelor, mă ținu ca lucrător și Istar mă făcu să prosperez în cultură... Am ajuns rege și am guvernat omenirea... Am... pe cară cu roate de bronz, țeri

noscut după o inscripțiune a sa și după o alta a unui rege al Babilonei *Nabonid* *). Acesta ni spune că Naram-Sin a domnit 3200 înainte de el. Fiind că Nabonid a domnit la 550, a. Chr. rezultă că cei doi regi din Agade au trăit pe la anul 3800 a. Chr. Amândoi au înfrumusețat cetatea lor cu monumente strălucite și au fost mari protectori ai artelor. Ei au construit un templu celebru care a fost restaurat de către Nabonid. Cu ocaziunea acestei restaurări, regele Babilonei ni a lasat importanta inscripțiune, de care am vorbit.

b) Cetatea Eridu era una din cele mai sfinte cetăți din Chaldea. Sanctuarele sale erau celebre și venerate; scoalele ei înfloritoare. Se vorbește de multe ori despre această cetate în textele magice care ni s'au conservat. Avem numele câtorva regi din Eridu; dar nu cunoaștem nimic despre faptele lor. Atâta știm numai că ei nu luau numele de regi; ci se numiau *Patesi*; și că această demnitate era ereditară. Ei erau în același timp și mari preți ai cetății. Nu știm când au trăit ei; după câteva fragmente de inscripțiuni conchidem că trebuie să fie foarte vechi; pentru că limba este foarte arhaică. După remășișile ce se găsesc aici se poate zice că templul era foarte bogat; căci s'a găsit o cantitate enormă de obiecte de ivoriu, alabastru, marmură și aur.

c) În ruinele cetății Sirtella s'au descoperit mai multe statuie de ale regilor. Cei mai însemnați au fost *Ur-Nina* care a construit o mulțime de sanctuare și *Gudea*. Aice s'au găsit și două morminte chaldeiene. Pe pieptul statuiei regelui Gudea se află o inscripțiune foarte însemnată care cuprinde întreaga istorie a acestui mare rege **).

grele... am supus regiuni muntoase... am domnit peste regi din câmpie... Am încunjurat pentru a treia oară și am supus Tilmun.» (*Inscripțiune* a lui Sargon Cel Vechiu).

*) «Cilindrele de fundațiune a templului E-Ulbar, din Agade, nu fuseseră văzute tocmai de pe timpul lui Sargon, regele Babilonei, și a lui Naram-Sin, fiul seu, regi antici, până în zilele lui Nabonid, regele Babilonei.»

«Inscripțiunea lui Naram-Sin, fiul lui Sargon, pe care de trei mii două sute de ani, nici un rege pînă la predecesorii mei nu o văzuse, zeul Samas, mare domn din E-Parra, locuința inimei sale vesele, mi-a descoperit-o și m-a făcut să o găsesc.» (*Inscripțiune* a lui Nabonid).

**) «Zeului Nin-Girsu, eroul puternic din Mulkit, Gudea, patesi din Sirtella, al căruia nume este celebru, care conduce barca din Mul-

Nu se poate determina epoca în care a trăit el. Sirtella avea o marină foarte puternică.

d) Regii din Ur se intitulau : «rege din Ur, rege al Sumerilor și Accadilor.» Avem mai multe inscripțiuni de la dinșii. Într'o inscripțiune posterioară se vorbește despre «zece mine a lui Dungi» ceea ce ne ar face să credem că el a introdus o nouă sistemă de măsuri și greutateți. *Dungi* și părintele seu *Lik-bagus* au domnit pe la anul 2400 a. Chr. Aceasta se vede din o inscripție a lui *Nabonid*. Amândoi sunt însemnați ca mari constructori de temple. Din mai multe lămuriri ce tragem din inscripțiuni rezultă că, pe acele vremi, cetatea Ur ajunsese să aibă supremația asupra întregii Chaldeie.

Dar pe când *Kușitii* din Chaldeia înaintau pe calea culturii ; perdeau vechia bravură militară sau și o întrebunțau pentru certele lor lăuntrice, dincolo de Tigru, *Elamiții* ajungeau la o mare putere. Cătră anul 2300 acești *Elamiți* intrară în Chaldeia ; supuseră întreaga țară ; și siliră pe mulți dintre locuitori a-și căuta o patrie aiurea. Atunci au plecat spre apus, cum știm, *Hicsoșii*, *Fenicienii* și *Chananeii*. Cum că acest eveniment important s'a întâmplat cătră 2300, aceasta o știm din o inscripție a regelui *Assurbanipal* care a cuprins *Susa*, capitala *Elamului*, în 660 *). El zice că a adus înapoi statua zeiței

kit, păstorul care și amintește de statornicia inimei lui *Nin-Girsu*, puternicul ministru a lui *Nina*, barbatul care binecuvintează cuvintele zeiței *Bagus*, cu care se trage din *Mazip*, regentul credincios supus sfintei voințe a lui *Ninkis*, în care zeul *Dunsangana* are deplină încredere, și care guvernează locuința favorită a lui. El a pus să se sape acest cuvânt ; el a făcut acest templu a lui *Mulkit*, zeul luminei strălucitoare. Această locuință de care se leagă cu statornicie inima zeului, oamenii de mai înainte o construiseră. Templul Instrumentului de scris, templul celor șapte atribuțiuni ale sale, *Gudea* l'a făcut. Pentru ca zeița *Bagus* să dirigă inima barbaților și a femeilor, el a îndeplinit dorința ei. O corabie favorisată de ea, a ieșit din marea cea mare și a mers înainte. A ajuns la marea *Kansurra*. Navigatorul a cărui curaj n'a slăbit și a ținut cuvântul. Cât despre templul regelui său, *Gudea* a ridicat culmea casei locuinții sale. *Bagus*, mesagera, fiica cerului, e suverana lui *Gudea* ; el a construit acest templu care este scaunul sanctuarului seu. Prin voința lui *Nina*, prin voința lui *Nin-Girsu*, corăbii au adus lui *Gudea* din țerile *Magan*, *Meluha*, *Gubi*, *Tilmun* și alte țeri, mărfuri de toate felurile la *Sirtella*. Venind din munții din *Magan*, piatra care este ascunsă în mine, a fost sculptată pentru statuiele sale.» (*Inscripțiune* a lui *Gudea*).

*) «Regele din Elam, *Kudur-Nahunta*, care nu adora pe marii

Nana, luată de cătră regele Elamului *Kudur-Nahunta* și dusă la Susa, 1635 ani mai înainte. Prin urmare cunoștem esact și epoca și numele regelui sub care s'a făcut această invasiune. Elamiții, după primul avînt al cuceririi, s'au purtat bine cu vechii locuitori. Ei au lăsat guvernul cetăților în mîinile capilor lor ; au respectat și înfrumusețat sanctuarul zeilor. Dar Chaldeii n'au putut uita umilirea lor ; ei nu puteau suferi jugul străin și au profitat de cea întăi ocaziune pentru a-l scutura. Un rege elamit, *Kodor-Lagamer*, zice Biblia, a intrat în Syria. El a bătut pe micii principii de pe aceste locuri. A fost însetacat fără de veste de cătră Abraham și bătut. Această înfringere suferită în Syria a putut aduce căderea puterii Elamiților, cari și stabiliseră capitala în cetatea Larsa.

După alungarea dușmanilor, Chaldea se împarte din nou în mai multe state rivale. De rîndul acesta însete, vechiele cetăți sunt pe planul al doilea ; de sigur pentru că ele suferiseră mai mult în timpul dominațiunei străine. Dintre regii, cari domnesc în acest timp, însemnăm pe *Sin-Idimam*. Acesta repară și înfrumuseță templele zeilor : construie canale ; incurajă agricultura și ridică ast-fel țara la un mare grad de prosperitate economică. Înflorirea era foarte mare mai a-

---

zei, și care, în răutatea sa, se încrezuse în propriile sale puteri, puse mîna pe templele din țara Accad și luă statua zeiței Nana : zilele lui au fost pline de toate și puterea lui nemărginită. Marii zei au permis aceste lucruri, și timp de două nere, șapte sosse și cinci-spre-zece ani (adică o mie șese sute trei-zeci și cinci de ani) această imagine a ramas în puterea Elamiților. Pentru aceasta eu Assurbanipal, principele care adorează pe marii zei, am cucerit țara Elam.» (*Annalele* lui Assurbanipal).

«Statua zeiței Nana era în nenorocire de o mie șese sute trei-zeci și cinci de ani ; ea fusese dusă în captivitate în Elam, țară care nu i era consacrată. Zeița, cu zeii părinții sei, proclamă, de atunci chiar, numele meu pentru suveranitatea națiunilor, și mi încredință grija de a i readuce statua sa. Ea zise : «Assurbanipal are să mă scoată din Elam, țară dușmană, și are să mă așeze iar în templul E-Anna.» Acest ordin divin fusese pronunțat din zile îndepărtate, dar numai contimpuranii mei le au putut esplica. Atunci, eu am luat mîinile statuiei marei zeițe, și pentru a i înveseli inima, am pornit-o drept spre templul E-Anna. În prima zi a lunei Kisilev (noiembrie-decembrie) am adus-o în cetatea Uruk și am instalat-o din nou în altarele eterne de la E-Anna, templul predilecțiunei sale.» (*Annalele* lui Assurbanipal).

les in Chaldea de jos ; cu toate aceste, Babilona are pretențiunea a domina asupra țerei întregi.

(Cunoaștem încă unspre-zece regi ai Babilonei, din acel timp. I avem in ordine chronologică in o tabletă cuneiformă. Ei au domnit de la 1800—1500. Dintre acești regi, cel mai insemnat a fost *Hammurabi* care a guvernat țara in timp de 55 de ani (1700—1645). El este insemnat prin săparea canalului care a purtat numele seu și a altor canale ; prin ridicarea de temple in deosebitele cetăți. Din nenorocire inscripțiunile remase de la el nu fac nici o alusie la evenimentele politice și militare *).

Nu ni sunt cunoscute evenimentele intimplate sub urmașii lui Hammurabi ; atâta știm numai că in momentul când se incepe din nou istoria cunoscută, Babilona nu mai este independentă.

Niște triburi prădătoare care trăiau la resărit de Tigru, Cosseienii (*Kaschi*), după ce cuprinseseră mai multe ținuturi din țara Elam, trecură Tigrul și se îndreptară in contra Chaldeiei. Regii babiloneni n'au fost in stare a li se opune. Cosseienii cuprinseseră cu incetul intreaaga Chaldea ; cu toate aceste Sumerii 'și conservară multă vreme regii lor naționali. Nu avem noțiuni asupra resboaielor ce s'au intimplat atunce. Atâta știm că ei au domnit aproape trei secole (1518—1273), că, la urmă, au adoptat limba și moravurile invinșilor și că regii Cosseienilor s'au ilustrat prin măreția cu care au zidit și au infrumusețat o mulțime de temple. Dintre regii lor cel mai insemnat a fost *Kurigalzu* **). El a fundat cetatea cu asemine numire. După moartea lui, Babilona incepe a decădea și supremația trece la populațiunile de la nord.

*) «Zei Raman și Bel mi au incredințat popoarele Sumerilor și Accadilor ca să le guvernez ; ei au umplut mâna mea cu tributurile lor. Eu am ordonat să se sape canalul Nahar-Hammurabi, binecuvintarea locuitorilor din Babilonia. Acest canal udă pământurile Sumerilor și Accadilor ; am îndreptat apele ramurilor secundare in câmpii deșerte ; le am făcut să curgă in canale secate, așa ca să dea apă nesfirșită popoarelor Sumer și Accad. Am împărțit in sate numeroase pe locuitorii din țerile Sumer și Accad ; am transformat câmpiile deșerte in pământuri roditoare ; le am dat fertilitatea și abundența ; le am făcut un locaș de fericire.» (*Inscripțiune* a lui Hammurabi).

***) «Din ziua ajungerei mele la tron, am domnit asupra țerei care se intinde de la Dur-Kurigalzu până la Sippara, cetatea Soarelui, și de la Pasil, in țara Duna, până la Nipur.»

II. ASSIRIA

§. 1. Cei întâi regi ai Assiriei.

Istoricul *Ctesias* care a trăit la curtea regilor persani pe la anul 400 a. Chr. ni spune că cel întâiu rege care a domnit in Assiria a fost *Ninu*. Acest rege a fundat cetatea Niniva; a intemeiat imperiul assirian; a făcut o mulțime de cuceriri și a murit ucis de cătră soția sa *Semiramida*. Această femeie minunată a fost fiica zeiței Derceto; a fost aruncată de mică copilă pentru a fi sfășiată de fiarele selbatice; dar a fost nutrită de cătră niște porumbițe care erau consacrate mamei sale; a crescut voinică și foarte frumoasă, ca fiică de zeiță ce era; s'a măritat mai pe urmă cu unul din generalii lui Ninu, pe care l'a insoțit in toate expedițiunile sale; a ajuns soția regelui, pe care l'a omorât ca să poată domni singură. A guvernat multă vreme statul cu o destoinicie mai mult de cât bărbătească, in numele fiului seu *Ninias*; a cucerit toată lumea cunoscută pe atunci; s'a insemnat prin vitejia sa, prin petrecerile sale șgomotoase ca și prin lucrările de utilitate publică și la moarte s'a prefăcut in porumbiță, trecând apoi in numărul zeilor. Fiul seu *Ninias* a fost departe de a semăna mamei sale. Retras in palatul seu, el și a petrecut toată viața in desfrinări.

Aceste povești a lui *Ctesias* au fost considerate multă vreme ca istoria pozitivă a celor întâi timpuri ale monarhiei assiriene. Grecii afirmău chiar că *Alesandru Cel Mare* a găsit o inscripțiune a *Semiramidei*, inscripțiune in care vestita regină și descriia intreaga istorie a vieții sale *). In realitate toată povestirea aceasta este numai o le-

---

«Zeului Bel, suveran al pământului, regele seu *Kurikalzu*, pontifice a lui Bel, a construit *E-Ugal*, templul predilecțiunei sale.» (*Inscripțiune* a lui *Kurikalzu*).

*) «Natura mi a dat corp de femeie, dar faptele mele m'au pus alătura cu cei mai viteji barbați. Am guvernat imperiul lui *Ninus* care, spre resărit, ajunge până la fluviul *Hinamanes*; spre mează zi până la țara tămăiei și a myrului; spre mează noapte până la *Saci* și *Sogdiani*. Inainte de mine, nici un Assirian nu văzuse mări; eu am văzut patru, la care nime nu ajungea, așa erau de îndepărtate. Am constrins fluviile să curgă pe unde voiam eu, și nu am voit să curgă de cât pe unde ele erau folositoare; am făcut roditor pământul sterp udându'l cu fluviile mele. Am ridicat cetăți peste puțință de luat; am străpuns cu ferul drumuri pintre stânci greu de străbătat. Am făcut

gendă fără nici o însemnătate istorică. Semiramida, ca și Ninus și Ninias, n'au existat. Știința este în stare să explice cum s'a plăsmuit această legendă. Regii Perșilor aveau interes ca popoarele supuse lor să creadă că imperiul persan nu e un rezultat numai al forței brutale; că regii Perșilor nu se trag din un popor neînsemnat care cu arma în mână a supus lumea întreagă și o ține sub picioarele lor. În special, ei voiau să și atragă pe energicii Assirieni. Pentru aceasta ei se siliau să facă pe popoare să creadă că imperiul lor nu e de cât continuarea aceluia măreț imperiu assirian, care dominase asupra Asiei întregi; prin aceasta ei măguliau ambițiunea Assirienilor și i întăreau în credința lor cătră stăpâni. Pe de altă parte, orientul nu și putea închipui ca un imperiu așa de strălucit să aibă niște începuturi slabe. De aici nevoia de a se crea legenda. Atunci s'a personificat numele cetății Niniva în Ninus și Ninias; s'au luat câteva credințe religioase și s'a alcătuit acea frumoasă, dar absolut neadevărată, poveste a lui Ninus și Semiramida.

Nu cunoaștem începuturile istoriei Assiriei. De sigur că și aici puterea a fost la început în mâinile preuților; de vreme ce se zice în o inscripțiune, că «regele care a mers cel întâiu, origina regalității» a fost *Bel-Pasku* și de oare ce cea întâi cetate care o găsim în Assiria se numește *Ellassar*, consacrată lui Assur, zeul suprem al Assirienilor. Aice s'au găsit o mulțime de inscripțiuni foarte vechi, cu toate aceste mult mai nouă de cât cele din Chaldea. Pe de altă parte, inscripțiunile egiptene ni arată că prin viacul XVI era regatul din Ellassar pe malul Tigrului și micul regat de la *Singara* în basenul fluviului Habur. Știm că Faraonii egipteni și au întins stăpânirea lor până dincolo de Tigr; dar nu avem lămuriri asupra războaielor înfricoșate, care au trebuit să aibă loc în Mesopotamia; nu știm de asemenea nimic despre starea acestei țări în timpul dominațiunii egiptene și presupunem numai că Assiria și a recăpatat independența sa cătră sfârșitul dinastiei XVIII egiptene. Această independență a rămas deplină; cu toate că suverani ca Seti I și Ramses I s'au încercat să recâștige din nou posesiunile din Asia. Ei nu și au mai putut întinde stăpânirea dincolo de Eufrate.

---

pentru cărăle mele drumuri pe care nici animalele selbatice nu le umblase. Și în mijlocul acestor ocupațiuni, am găsit timp pentru plăcerile și pentru dragostele mele.» (*Inscripțiune* atribuită Semiramidei).

Cei dintăi *Patesi* (pontifice a lui Assur) din Ellassar, despre cari avem cunoștință, sunt : *Ismi-Dagan* și fiul seu *Samsi-Raman*. Ei au trăit pe la 1760 a. Chr. Aceasta o știm din o inscripțiune a lui Teglat-pal-Assar I *). După acești pontifici, nu mai cunoaștem nimic din istoria Assiriei. Când, după câteva veacuri, încep din nou cunoștințele noastre atunci în cetățile assiriene nu mai domnesc Patesi ci Regi ; prin urmare, domnia preuților este sfârșită. Dar nu știm prin ce revoluțiuni a trecut puterea de la elementul preuțesc la cel mirean.

Cei dintăi regi assirieni se îngrijise, mai cu samă, să dea poporului o organizare militară escelentă. De timpuriu, ei se mândresc cu cuceririle lor. *Salmanasar I* (cătră 1300 a. Chr.) iea titlul de «rege al legiunilor», titlul care va figura în tot d'a una, alătura cu numele regelui, pe inscripțiunile assiriene. După ce și au asigurat țara în contra dușmanilor din vecinătate, regii assirieni și îndreptează armele lor în contra Chaldeiei. De acuma înainte, politica constantă și tradițională a acestor monarhi are să fie supunerea acelei bogate și strălucite țeri și rari popoare din lume care și au urmărit cu atâta statornicie planul lor. Sub *Teglat-Adar*, fiul lui *Salmanasar I*, Chaldeia a fost supusă. Aceasta o știm din inscripțiunea prin care el se intitulează de «rege al Sumerilor și Accadilcr.» **) Cu toate aceste, Babilona, pentru că ea este în fruntea cetăților din Mesopotamia sudică, a isbutit, a și recapată independența sub fiul lui *Teglat-Adar*. Regele *Raman-pal-iddin* nu numai că a isgonit pe Assirieni ; dar a intrat în Assiria în fruntea armatelor sale victorioase și s'a înaintat până sub zidurile cetății Ellassar. Regele Assiriei a căzut pe câmpul de luptă. Dar trium-

---

*) «Templul lui Anu și a lui Raman, mării zei, domnii mei, pe care *Samsi-Raman*, pontifice a lui Assur, fiul lui *Ismi-Dagan*, pontifice a lui Assur, l construisese 641 ani înainte de mine căzuse în ruine.... La începutul regnului meu, Anu și Raman, mării zei, domnii mei, cari susțin puterea mea, mi ordonară să rezidesc sanctuarele lor.» (*Inscripțiune* a lui Teglat-pal-Asar I).

**) «Teglat Adar, rege al națiunilor, fiu a lui *Salmanasar*, rege al țerei Assur, a cucerit țara Kar-Dunias. Dacă cineva va distruge această inscripțiune și pecetea mea, zeii Assur și Raman să facă să dispară numele lui din aceste regiuni »—«Aceasta era scris pe sigiliul de hematit care a fost luat din țara Assur și Accad, în timpul unui războiu. Eu, Sennacherib, rege al Assiriei, șese sute de ani mai târziu, am cucerit Babilona și am luat înapoi acest sigiliu din tezaurul acestei cetăți.» (*Inscripțiune* a lui Sennacherib).

ful Babilonenilor a fost scurt. *Adar-pal-assar* reorganise armata assiriană ; câştigă mai multe succese asupra năvălitorilor ; introduse astfel increderea între Assirieni şi, când a socotit momentul favorabil, s'a aruncat asupra Babilonenilor. Raman-pal-iddin fu nevoit a se retrage cu ruşine. Astfel *Adar-pal-assar* s'a putut proclama cu tot dreptul «e-roul care a întemeiat regatul lui Assur, cel care pentru întâia oară a organizat armatele Assiriei.» Sub fiul seu *Assur-Dayan* (cătră 1180) armatele assiriene intră în Chaldea şi 'şi resbună pentru năvălirea din anii trecuţi. Triumful lor a fost desevisit şi căpetenia vitezelor armate se putea foarte bine intitula «Cel care poartă sceptra suprem, care a ilustrat naţiunea lui Bel.»

Teglat-pal-assar I (1120—1100).

Cu Teglat-pal-assar I se începe perioada glorioasă a poporului assirian. Strîns cu iubire în jurul regelui său ; plin de entuziasmul religios şi de încredere în a tot puternicia zeului Assur ; acest popor are să fie în curs de câteva viacuri, stăpân peste o mare parte din lumea cunoscută de Cei Vechi. Intrecând în virtuţile resboinice pe toţi vecinii lor, Assirienii sunt plini de mândrie şi au un despret fără margine pentru toţi cei alţi oameni. Nici un popor n'a întrecut în cruzime pe aceşti «Romani ai Asiei» cum au fost ei cu drept cuvînt numiţi. Stăpînirea egipteană era de o blîndeţă nespusă faţă cu noii cuceritori ; pentru că nici nu se putea compara Egiptenii, cari se mulţemiau cu un simplu tribut, cu aceşti spăimîntători monarhi assirieni, cari măsurau gloria şi strălucirea regnului lor după numărul ţerilor predate, a cetăţilor rase din temelie şi a mulţimilor de oameni duşi în sclăvie sau schingiuiţi în tot felul.

Vecinii Assirienilor erau, în cea mai mare parte, inferiori în cultură şi organizare militară ; cu toate acestea tot ar fi fost ei în stare a se opune năvălitorilor, dacă nu ar fi fost desbinaţi, în certe lăuntrice, şi dacă ar fi înţeles din timp primejdia ce i ameninţa. Erau foarte viteji ; aceasta o ştim din resboaiele îndelungate pe care le au susţinut ; dar slăbiţi prin ura lăuntrică, ei au ajuns prada crunţilor lor vecini. Assirienii aveau spre nord Confederaţiunea popoarelor Nairi, care se întindea de la marea Caspică până la marea Neagră, cuprinzînd întreaga Armenie ; popoare foarte viteze, dar împărţite în mai bine de

o sută de regi, între care cel mai important era regele din Van. La răsărit de Nairi, venia poporul Moschienilor, ascultând, de asemenea, de o mulțime de regi. Între Eufrate și Mediterana erau celebrii Hittiți, numeroși și puternici, cu toată invasiunea egipteană; slabi însă prin lupta de unitate; în fine la est veniau popoarele Guti și Cosseienii, pe care regii asirieni n'au să îndrăzniască multă vreme a i ataca. Cu niște ast-fel de dușmani împărechiați între dinșii, războaiele purtate de către energicul rege asirian au să fie pururea tericite.

Istoria lui Teglat-pal-assar I ni este foarte cunoscută. În ruinele de la Ellassar, reședința lui, s'a găsit o inscripțiune de mai bine de șapte sute de rânduri, care cuprinde istoria domniei lui *). El plecă mai întâi în contra Moschienilor a căroră centru era țara care s'a numit mai pe urmă Cappadocia **). După ce au supus țara Kummuk (Commagena) el a cuprins întreaga regiune până la Anti-Taur ***).

*) «Eu sunt Taglat-pal-assar, cel mare, cel suprem, a căruia dorinți au fost indeplinite de către zeii Assur și Adar; care a urmărit pe dușmanii lui Assur până în fundul retragerii lor și i a nimicit pe toți.

«Eu sunt fiul lui Assur-ris-isi, regele puternic, care a cucerit țările rebele, care a surpat pe cei puternici.

«Eu sunt nepotul lui Mustakit-Nusku, pe care zeul Assur, în bunătatea sa, a bine voit să-l aleagă ca să i încredințeze guvernarea țerei Assur.

«Eu sunt strănepotul lui Assur-Duyan, care a ținut în mână sceptrul suprem și a guvernat țara lui Bel, a căruia faptă și ofrande au fost plăcute marilor zei și care a ajuns la o adâncă bătrânețe.

«Eu sunt deștinător din Adar-pal-assar, regelă păzitor al sanctuarului lui Assur.» (*Inscripțiune* a lui Teglat-pal-assar I).

**) La începutul regnului meu, am învins douăzeci de mii de Moschieni.... Nici o dată rege n'a îndrăznit a se lupta cu ei, și încrezătorii în puterile lor, ei invadaseră în țara Kummuh. Am invocat pe Assur, domnul meu, și am adunat carările mele de războiu cu trupele mele în mare complect. Am trecut muntele Kasiar prin drumuri grele, și am intrat în țara Kummuh în fața a douăzeci de mii de dușmani comandați de cei cinci regi ai lor. I am batut cu desevărire și am lovit armata lor ca o ploaie torențială, așa că cadavrele lor umpleau ripele și virfurile munților; am tăiat capetele lor și am pus să le espună deasupra zidurilor cetăților lor. Am luat o pradă imensă. Mai rămăneau șese mii din ai lor cari scapaseră de armele mele și cari veniră să 'mi sărute picioarele; i am făcut prizonieri și i am dus în Assiria.» (*Inscripțiune* a lui Teglat-pal-assar I).

***) «Districtul Kummuh mi fu necredincios și refuză a plăti tributul ce l datoria lui Assur, domnul meu. L'am cuprins în întregul;

În campania următoare, armatele assiriene se îndreptară în contra Armeniei. Cu această expediție se începeau acele resboaie care au să țină cât timp va ținea și imperiul assirian. Teglat-pal-assar I cuprinse o mare parte din țară și supuse la tribut o mulțime de triburi din Nairi. Succesele repurtate la nord și nord-est îngrijiră pe Hittiți. Aceștia uitară pentru un moment toate neînțelegerile lor și se uniră în contra dușmanului comun. Monarchul assirian plecă în contra lor. El bătu pe Hittiți; ucise mai bine de două-zeci de mii de dușmani pe câmpul de luptă, dărâamă din temelie cetatea Hunusa «și am scris ca această cetate să nu mai fie rezidită nici o dată, și ca zidurile ei să nu se mai înalțe în veci.»

După ce ni au descris toate resboaiele sale, Teglat-pal-assar I s'a îngrijit a recapitula el însuși întreaga istorie a sa. El ni spune că a supus patru-zeci și două de popoare, de la cursul Zabului inferior până la Eufrate și de la țara Hittiților până la marea Neagră *).

Afară de resboaiele sale, el mai este însemnat și ca constructor. Recunoscător zeilor pentru gloria cu care au încununat ei armele lui,

i am luat toate bogățiile; am dat focului și am distrus cetățile. Fugarii găsind un asil în cetatea Sirisi, dincolo de Tigru, și întărindu-se în acea fortăreță, eu am plecat cu cărăle mele și cu resboincii mei; am trecut munți prăpăstioși prin cărări neumblate... am trecut Tigru și am cuprins cetatea Sirisi. Am urmărit pe rebeli în munte ca pe niște animale selbatice; apele Tigrului și înălțimile de prin prejur au fost acoperite cu cadavrele lor.» (*Inscripțiune* a lui Teglat-pal-assar I).

«În împetușitatea mea, m'am aruncat de a doua oară asupra țerei Kummuh; am cuprins cetățile cu asalt, le am pradat și le am ars. Fugarii cari au scapat de armele mele găsind scăpare în munți neaccesibili, întretăieți de prăpăstii și de piscuri nalte pe care nici odată nu le calcase picior de om, eu i am urmărit până în ascunzătoarea lor și am dat o luptă în care ei au pierdut atâta lume că podișurile și văile erau acoperite de cadavre; am luat toate averile lor și am sfârșit cucerirea țerei Kummuh pe care am încorporat-o definitiv la imperiul meu.» (*Inscripțiune* a lui Teglat-pal-assar I).

*) «Teglat-pal-assar I s'a îngrijit a recapitula el însuși numărul provinciilor pe care le a supus! El numeră patru-zeci și două de popoare care recunosc autoritatea sa, de la cursul Zabului inferior până la țărmurile Eufratului, și de la țara Hittiților până la Marea Neagră. «Eată, zice el, opera mânilor mele de la suirea mea pe tron până în al cincilea an al regnului meu; eată țerile pe care le am supus una după alta, luându-li ostatici, impunându-li contribuțiuni de resboiu... Eu sunt Teglat-pal-assar, cel suprem, cel tare, care țin un sceptru care nu mai samănă cu altu!, care indeplinesc o misiune sublimă.»

Teglat-pal-assar I a construit temple nouă și a reparat o mulțime care cădeau de vechime *). In acelaș timp, neobositul rege întreprindea lucrări de utilitate publică și, între alte lucrări, el se mândrește că a adus de prin țeri îndepărtate semințe de arbori pe cari i a plantat în Mesopotamia, pentru a face rodnică patria sa.

Marea inscripțiune a lui Teglat-pal-assar I se sfârșește cu anul al cincilea al regnului seu. Nu s'a găsit nici o inscripțiune posterioară. Din aceasta putem crede că, în ultimii ani, domnia lui nu a fost așa de fericită. Regii asirieni nu au obiceiul a lăsa posterității amintirea infringerilor suferite. Cum că a suferit el o infringere, aceasta o știm din

*) «Celui care în cursul timpurilor va domni după mine, eu Teglat-pal-assar I, zic aceasta : Templul lui Anu și a lui Raman, mării zei, domnii mei, se va învechi și va cădea în ruine ; să 'l restaureze, să i curețe tabletele, cilindrele de fundațiune și bas reliefurile ; să facă un sacrificiu purificator ; să le pună la locul lor și să înscrie numele seu lângă al meu. Și ast-fel, Anu și Raman, mării zei, i vor acorda bucuria inimei și succes în întreprinderi. Dar cel care va ascunde, va șterge sau va astupa tabletele mele și cilindrele mele de fundațiune, care le va arunca în apă, le va distruge prin foc, le va îngropa în pământ, le va depune într'un loc unde să nu se poată vedea ; acel care va șterge numele meu și va pune pe al seu în loc pentru ca faptele mele să se atribuie lui, și va schimba ast-fel inscripțiunile mele ; fie ca Anu și Raman, mării zei, domnii mei, să 'l loviască cu toată puterea lor ; să 'l blesteme ; să înjosiască regalitatea sa și să i sdruncine bazele tronului seu ; să sdrobiască puterea autorității sale, puterea armelor sale ; să pună pe fugă armatele lui ; zeul Raman să 'l trăsniască ; să lase țara lui în nenorocire ; să aducă în ea sărăcia, foamea, boala, moartea ; să nu 'l lase să trăiască o zi mai mult. Să nimiciască de pe pământ și numele și rasa lui.» (*Inscripțiune* a lui Teglat-pal-assar I).

«Zei mari, voi cari cărmuiți pământul și cerurile, voi a căroră prezență e teribilă ca resboiul și ruina, voi cari ați adaos puterea regală a lui Teglat-pal-assar, cel mare, favoritul inimei voastre, păstorul suprem pe care l'ați chemat în statornica voastră bunătate, a căruia frunte ați încins'o cu tiara sublimă, pe care l'ați însemnat a domni asupra țerei lui Bel, dându i puterea, gloria și forța, și pe care l'ați însărcinat cu paza templelor voastre ! Eu, eu sunt Teglat-pal-assar, regele puternic, regele legiunilor neînvinse, regele celor patru regiuni, regele tuturilor, principilor, domnul domnilor, regele regilor, monarhul suprem ; care, mulțemită protecțiunii lui Samas, țin în mână mea un sceptru strălucitor și guvernez țara lui Bel în toată întinderea sa... cuceritorul, urieșul, care, asemenea torentului inundațiunii, năvălesc în țerile dușmane ; care, prin favoarea lui Assur, nu am rivali ; care sdrobesc pe toți dușmanii lui Assur.» (*Inscripțiune* a lui Teglat-pal-assar I).

o inscripțiune a unui rege posterior care ni spune că a readus din Babilona statuiele zeilor răpite pe timpul lui Teglal-pal-assar I. Prin urmare putem zice că, în cei de pe urmă ani ai domniei sale, acest rege a întreprins cucerirea Babilonei; că a fost respins, urmărit în propria sa țară și bătut; că Ellassar a fost cuprinsă de cătră Babiloneni. Poate că regele a murit în acest război; pentru că nu știm nimic despre moartea sa.

Resultatul acestui război nenorocit este că popoarele supuse au scăpat de jugul asirian; Assiria a ajuns din nou «țara lui Assur» apărându-se cu mare greutate în contra Babilonei. Noroc că Babilonienii erau incapabili a se folosi de victoria lor. Aceasta a scăpat pe Assirieni.

După Teglal-pal-assar I au urmat încă trei regi din familia sa, a cărora domnie este foarte neînsemnată.

§. 2. Dinastia lui Belitaras.

Cătră anul 1020 ajunge la tronul Assiriei o dinastie nouă cu Belitaras. Aceasta o știm după un cronicar bizantin; dar avem o inscripțiune a unui rege asirian care numește pe Bel-idu-irassu, nume care corespunde grecescului Belitaras, «cel care a fost începutul regalității, cel pe care zeul Assur l'a chemat la imperiu din o epocă foarte îndepărtată.» Se poate ca să se fi făcut o conspirațiune în contra celui de pe urmă rege din familia lui Teglal-pal-assar I, conspirațiune care a adus la tron o nouă dinastie. Poporul asirian nu putea ierta urmașilor marelui rege înfringerile suferite.

Urmașul lui Belitaras, *Salmanasar II*, transportă reședința la *Kalah*. Vechia capitala era aproape de Babilona și păstra prea multe amintiri din dinastia precedentă. «*Kalah* la confluența Zabolui superior cu Tigrul, ceva mai jos de Niniva, pe lângă că era cu mult mai îndepărtată de fruntarie, era și mai bine apărată prin poziția sa naturală; cele două fluvii o încunjurau din două părți și înălțimea dealurilor pe care era zidită făcea greu un asediu.»

După câteva domnii neînsemnate se sui pe tron **Assur-Nazir-pal** (882—857). Cu domnia acestui monarch se începe din nou perioada cuceririlor asiriene. În curs de două viacuri, armatele asiriene cuprinseseră, pe rind, deosebitele regiuni din Syria și ajunseră lângă Egipt,

care fu supus foarte ușor. Imperiul assirian se ridică de o dată și 'și îndreptă în toate părțile armele sale victorioase. Assur-Nazir-pal porni mai întâi spre nord. Moschienii, locuitorii din Cappadocia, câteva cetăți din Mesopotamia care îndrăzniseră a se revolta, fură zdrobite pe rind. Nimică nu poate rezista armatelor cumplitelui monarch *). Neobosit, el e pururea în fruntea armatelor sale, gata a zdrobi ori ce rezistență și a înăduși ori ce revoltă. Din nenorocire, aceste cuceriri erau foarte vremelnice. Imdată ce ieșiau trupele assiriene, popoarele se revoltau din nou; ceia ce obliga pe rege să porniască iarăși. Aceasta ne și esplică pentru ce Assur-Nazir-pal era așa de crud. Timpul ramas liber, el 'l întrebuintă pentru infrumusețarea palatelor sale din *Niniva*. În curtea unuia din aceste palate, el a pus să i se ridice o statuă colosală, cu o inscripțiune care cuprinde istoria tuturilor resboaielor sale **). În acelaș timp, el puse să se zidiască un palat la

*) În țara Numme «Acele piscuri maiestose se înalță ca ascuțișul unui pumnal, și numai paserile cerului, în zborul lor, pot ajunge până la vîrf; indigenii se instalară ca în niște cuiburi de vultur. Pîntre regii părinții mei, nici odată nime nu pătrunsesse până acolo; în trei zile, eu am suit muntele, am dus groaza în ascunzătorile lor, am scuturat cuiburile lor, am trecut pe sub arme două sute de prizonieri; am luat o pradă mare și toate turmele lor. Cadavrele lor umpleau muntele ca frunzele arborilor, și cei cari au scapat și au căutat adăpost în peștere.» (*Inscripțiune* a lui Assur-nazir-pal).

«Cetatea (Pituru) este pe o înălțime și e încunjurată de două ziduri concentrice care o proteg; ea se ridică ca un ascuțiș de asupra muntelui. Cu ajutorul lui Assur, domnul meu, am atacat'o cu vitejii mei soldați; timp de două zile am asediat'o despre resărit; săgețile cădeau asupra ei ca grindina zeului Raman. În sfîrșit, resboinicii a căror ardoare o incurajam eu, se aruncară asupra cetății ca niște vulturi. Am cuprins fortăreța, am trecut sub arme opt sute de oameni și li am tăiet capul.. am făcut o movilă înaintea porții cetății cu cadavrele lor; am tăiat capul la prizonieri și i am pus pe cruce în număr de șapte sute. Cetatea a fost pradată și dărămată; am transformat'o în o gramadă de ruine.» (*Inscripțiune* a lui Assur-nazir-pal).

***) «Assur-nazir-pal, rege mare, rege puternic, rege al legiunilor, rege al Assiriei, fiul lui Teglat-Adar, rege mare, rege puternic, rege al legiunilor, rege al Assiriei, fiul lui Raman-Nirar, rege mare, rege puternic, rege al Assiriei. El stăpânește pămînturile de la țermurile Tigrlui până la Liban; el a supus puterei sale marea cea mare și toate țerile de la resăritul până la apusul soarelui.»

«De asupra ruinelor fața mea se umple de bucurie, și în satisfacerea mîinii mele mi gădesc plăcerea mea.» (*Inscripțiune* a lui Assur-nazir-pal).

Kalah, care să întrecă strălucirea tuturilor palatelor anterioare.*)

După aceasta el supuse pe toate popoarele din regiunea mijlocie și de jos a Eufratelui; intră în țara Hittiților; i supuse la tribut și ordonă a se tăia niște grinzi colosale în pădurile din Amanos pentru palatele sale. Cei de pe urmă ani ai domniei i a petrecut în pace. «El lăasă la moartea sa un imperiu foarte întins, fruntaria sigură și stăpânirea asiriană asigurată de la lanțul munților Zagros până la Amanos; și de la izvoarele Eufratelui până aproape de porțile Babiloniei. Acest imperiu fusese întocmit numai cu multă vărsare de sânge și liniștea era susținută numai prin groaza acestui monarch care scria în una din inscripțiunile sale: De asupra ruinelor fața mea se umple de bucurie, și în satisfacerea mâniei mele mi găsesec plăcerea mea».

Istoria fiului și urmașului seu **Salmanasar III** (857 — 822) ni este cunoscută prin o lungă inscripțiune a sa. În această inscripțiune el ni povestește cele trei-zeci și una de expedițiuni ale sale, cu bas-reliefuri care le ilustrează. La suirea sa pe tron, popoarele se revoltară pretutindinea; dar Salmanasar III era tot așa de activ și

---

*) Am refăcut cetatea Kalah; am ras vechia terață până la nivelul apelor; am ridicat de asupra o sută două-zeci de *tikpi* și am construit un templu zeului Adar, domnul meu. Am sculptat imaginea zeului Adar, care nu are rivali; în pietatea inimii mele, am jertfit marei sale divinități un taur pe mese de marmură acoperite cu aur curat; l'am ales ca să fie divinitatea protectoare a țerei Kalah, și am instituit în onoarea sa serbători în luna *Sabat* (ianuarie) și în luna *Ulul* (august); am ridicat un templu de cărămizi și am consacrat un altar zeului Adar; am zidit de asemenea un templu în Kalah, zeitei Belit, zeului Sin, lui Gula, lui Nisruk, lui Raman, pázitorul cerului și al pământului.» (*Inscripțiune* a lui Assur-nazir-pal).

«Palat lângă palat se ridică pe bogatul tăpșan care o susține, fie care împodobit cu lemn sculptat, aur, pictură, sculptură și smalt; fie care rivalisând în splendoare cu cele construite de mai înainte: lei de piatră, sfînci, obeliscuri, sanctuare, turnuri sacre, variau aspectul cetății și i mai intrerumpeau monotonia. Piramida înaltă cu trepte de lângă templul lui Ninip domina totul și grupa în jurul ei această gramadă de palate. Tigrul, care scaldă la vest piciorul tăpșanului, reflecta icoana ei în apele sale, și, duplicând înălțimea aparentă a edificiilor, mai ascundea greutatea maselor, punctul slab al arhitecturii asiriene. Când soarele la apusul seu dădea cetății acele tonuri strălucitoare care se văd numai în orient, Kalah trebuia să pară ca o vedenie din țara zinelor călătorului care o vedea pentru întâia dată» (G. Rawlinson, *The five great Monarchies*, II, 98—99).

de resboinic ca și părintele seu. In timp de patru ani, el supuse populațiunile din Syria de nord ; apoi se inaintă contra *Damascului*, care se pusese in fruntea unei coalițiuni puternice. Regele Benhadad incheiase alianță cu mai multe cetăți feniciene ; ceruse ajutor de la Egipteni și era gata a se opune Assirienilor. In 854 Salmanasar trecu Eufratele și se găsi in fața armatei dușmane, care se urca la o sută de mii de oameni. Assirienii fură victorioși ; cu toate aceste, Salmanasar nu se folosi pe deplin de victoria sa, pentru că plecă in contra Babilonei. El cuprinse această cetate și supuse Chaldea. *) Pe când neobositul rege assirian și indreptase armele in contra popoarelor de la Eufratele de sus, din Media și de pe lângă Amanos, noul rege al Damascului i declară resboiu. Intr'o luptă teribilă, acesta fu invins și pierdu șese-spre-zece mii de oameni. Consecințele acestei infringeri au fost că regii din Sidon și Tir, regele lui Israil, se grăbiră a se supune biruitorului. După infrângerea Damascului, nu mai era in apus nici o putere in stare a se măsură cu Assirienii. Cei de pe urmă ani ai domniei sale i a intrebuințat Salmanasar III in lupte cu popoarele de la nord și de la est. El fu victorios in toate părțile. Ajuns la bătrâneță, el nu mai este in stare a comanda in persoană armatele. Aceasta nu plăcea Assirienilor. De aceia se făcu o conspirațiune in fruntea căreia era fiul seu cel mai mare. Atunci Salmanasar chiemă la tron pe fiul seu *Samsi-Raman*. După o luptă crâncenă care ținu aproape patru ani, revolta a fost înădușită și Salmanasar III putu muri in pace.

Imperiul assirian și conservă strălucirea sa și sub Samsi-Raman **). El s'a insemnat prin expedițiuni fericite in contra popoare-

---

*) «Marduk-bel-usate fu ingrozit de puterea lui Assur, domnul meu ; pentru a 'și scapa viața, el fugi in munți. M'am luat după el și l'am tăiat impreună cu părtenii sei. Atunci m'am dus in templele zeilor și am oferit sacrificii in cetățile Babilona, Borsippa și Cutha ; am ridicat altare in onoarea lor, apoi m'am pogorit in Chaldea si am cuprins cetățile de acolo ; am impus tribut tutulor regilor din acea țară și am intins gloria mea până la marea.» (*Inscripțiune* a lui Salmanasar III).

***) «Zeul Adar, domnul puternic, eroul, gigantul, domnitorul, campionul zeilor, care presidă la guvernul cerului și al pământului, principele Ighigilor, atot puternicul, șeful archangelilor, cel prea inalt, cel sublim, soarele de sud, care călărește pe nouri, care, asemenea lui Samas lumina zeilor, iluminează regiunile, fiul mai mare al zeului Bel,

lor Nairi. Două-zeci și șese de regi alergară de pe țărmurile mării Caspice și ale mării Negre ca să i se inchine și să i facă jurământ de credință. El întreprinse de asemenea trei expedițiuni în contra Chal-deiei. Fiul său *Raman-Nirar III* continuă întreprinderile părintelui său. «El pătrunse de șapte ori în Media; năvăli de două ori în țara Manna și de trei ori în Siria. Regele Damascului fu prins; popoarele de prin prejur nu îndrăzniră a se revolta. Imperiul assirian se întindea pe acele timpuri peste cea mai mare parte din Asia Anterioară. El ajungea până la golful Persic și la Elam, până la marea Roșie și Egipt. Imperiul trecuse de Taurus și Amanos; și tot țărmul Syriei, de la gura Orontelui și până la Gaza; toate regatele din interior, între marea și deșert, atârnavă de Niniva.»

Din atâta glorie și putere, imperiul assirian cade de o dată. Regii următori se luptă neconținut în contra popoarelor revoltate; spiritul militar este foarte decăzut; regii nu mai conduc înșiși armatele. Ei petrec în pace, în fundul palatelor lor. Această stare de lucruri ar fi putut fi primejdioasă pentru Assirieni dacă popoarele supuse și ar fi înțeles mai bine interesele lor. Spre norocirea Ninivei, aceste popoare se folosesc de independența dobândită numai pentru a se sfâșia între dinsele.

Teglat-pal-assar II (745—726).

În anul 745 izbucni o revoltă la Kalah, în care pieri cel de pe urmă dintre nevrednicii urmași a lui Raman-Nirar III. Nu se știe pozitiv dacă Teglat-pal-assar II e din familia regală, ori un usurpator. «Dar dacă origina sa este încă obscură, persoana lui strălucește, în istorie, cu o strălucire fără samăn. Era turnat în tiparul marilor cuceritori de altă dată, activ și ambițios, mai doritor de a sta în ta-

---

principiul a toată forța, domnul care are sanctuarul său în Kalah, Samsi-Raman, regele puternic, rege al legiunilor, care nu are rival, păzitorul sanctualelor, purtătorul sceptrului justiției, care domnește asupra tuturilor țărilor, regele a căruia nume a fost proclamat de către zei de la început, pontificele suprem, restauratorul templului E-Sarra, păzitorul lui E-Kur, care adorează pe toți zeii țării sale și se arată atent a li executa ordinele, fiul lui Salmanasar, rege a celor patru regiuni, rivalul tuturilor regilor, cuceritorul tuturilor țărilor; nepotul lui Assur-nazir-pal, răpitorul prăzei și a tesaurelor tuturilor țărilor.» (*Inscripțiune* a lui Samsi-Raman III).

bără de cât în palatul seu. El ridică energia națiunii ; i arată din nou drumul spre cuceriri și 'l conduse mult mai departe de cum fusese până atunci.» Avem puține noțiuni asupra acestei domnii strălucite ; pentru că inscripțiunile lui au fost nimicite și palatul seu dărâmat, chiar de cătră Assirieni.

El 'și îndreptă mai întâi armele în contra Chaldeiei de sus. Regele Babilonei n'a fost în stare a i se opune și plăti un tribut. El se înaintă apoi spre mează zi și supuse multe principate din Chaldea de jos și luă numele de « rege al Sumerilor și Acaddilor. » Apoi se îndreptă spre apus. După ce trecu Eufratele, regele Assiriei cită pe vasalii sei din Siria să vină spre a i se închina. Foarte puțini au îndrăznit a refusa supunerea. Chiebat la nord prin o revoluție din Armenia, el nu i pedepsi pentru moment ; dar, în anul următor, el veni din nou în Siria ; zdrobi coalițiunea care se formase în contra sa ; supuse la tribut optsprezece regi, între care cel de Samaria și de Damasc.

După ce a asigurat liniștea în apus, Teglat-pal-assar II și îndreptă armele spre răsărit. El voi să supună definitiv popoarele de la nord-estul Assiriei ; pentru că pe aici treceau căile comerciale care legau Asia Anterioară cu Estremul Orient. Toate încercările monarhilor assirieni în această direcțiune fuseseră zadarnice, din pricina energiei muntenilor de pe acele locuri, cari puteau fi bătuti, dar nu supuși într'un chip definitiv. Dar Teglat-pal-assar II era și înțelept organizator, pe cât era viteaz reboinic. El nu se mulțemi numai a supune la tribut țerile cucerite. « În țerile care i se păreau bune de ținut, el detrona familia domnitoare ; așeza turme de prizonieri aduși din țerile îndepărtate, și încredința guvernarea țerei la ofițeri assirieni cari atârnavu direct de el. » Astfel uni el, pentru multă vreme, țerile supuse cu imperiul assirian. Câteva campanii au fost de ajuns pentru a reda imperiului assirian vechia sa strălucire și a întinde departe hotarele lui. În 743 el trecu Eufratele și convocă, la Alep, pe toți vasalii din Siria ca să i se închine. Toți au fost siliți a se supune. Dar peste câți-va ani, luptele dintre regele Iudeei cu cel din Israel și Damasc a dat ocaziune a lui Teglat-pal-assar a veni din nou în apus, în 734. După doi ani Damascul căzu ; Samaria fu cuprinsă ; Tirul supus la un tribut, și douăzeci și cinci de regi se supuseră de bună voie. De atunci imperiul Hittiților nu s'a mai ridicat. Din opt-spre-zece ani de

domnie Teglat-pal-assar II petrecu numai cei de pe urmă ani in pace. De aceea mai înainte de a muri, el putea esclama cu mândrie: «Eu sunt regele care, de la resăritul până la apusul soarelui, am pus pe fugă pe toți dușmanii mei; am supus națiunile; am guvernat pe oamenii din regiunile muntoase și de pe câmpie; am resturnat pe regi și am instalat pe locuitorii mei in locul lor.»

Cum s'a auzit de moartea lui Teglat-pal-assar II, regele lui Israel și Fenicia se revoltară; dar in zadar; pentru că fiul și urmașul marelui rege, *Salmanasar V*, era vrednic de părintele seu. El alergă cu mare grăbire. Fenicia se supuse și regele lui Israel nu îndrăzni a se opune. El plăti un tribut insemnat. Dar când Egiptul renăscu sub guvernarea înțeleaptă a lui Sabacon «Fenicieni, Evrei și Filistini, toate popoarele care fuseseră amenințate de ambițiunea regilor assirieni, simțiră că numai din Egipt li putea veni ajutor dacă mai puteau nădăjdui in ajutorul cuiva.» Regele egiptean primi propunerea ce i se făcu. Era și in interesul Egiptului a arunca pe Assirieni dincolo de Eufrate, sau cel puțin a li inchide drumul către Egipt, susținând pe populațiunile din Syria. Salmanasar inse avea ochii deschiși asupra a tot ce se urzia. El chieamă pe regele lui Israel in capitala sa și acesta nu îndrăzni a se opune. A fost aruncat in temniță. Salmanasar plecă in apus. Numai cetatea Tirul îndrăzni a da ajutor Samariei care fu incunjurată. Regele assirian lăsă o parte din armată in jurul Samariei; iar el plecă in contra Tirului; supuse cu ușurință Tirul continental; dar cetatea din insulă resistă cu multă energie și bătutu o flotă pe care o ridicase regele din popoarele supuse de pe lingă marea. Atunci Salmanasar blocă Tirul și Samaria. Asediul ținea de doi ani, când el fu ucis in 721.

§. 3. Sargonizii.

La sfirșitul viacului VIII a. Chr. Imperiul assirian se mărginia la resărit cu munții Susiane și cu o linie care trecea prin Media și ajungea până la marea Caspică; la nord cu Araxul și Pontul Euxin; la apus cu munții Anti-Taurus, munții Ciliciei și marea; la sud cu deșertul Arabiei. In această mare întindere de teritoriu, stăpânirea assiriană era solid intemeiată la șesuri; dar triburile muntene și conservau, in mare parte, independența lor. Monarchii assirieni introdu-

seseră *strămutarea în masă* ; macar că in multe părți se puseseră guvernatori assirieni in locul vechielor familii regale, imperiul assirian era slab ; pentru că numai Assirienii purtau toate greutățile resboiului și regii lor nu căutau a 'și asimila popoarele supuse. Acestea căutau să profite de ori ce ocasiune pentru a scutura jugul. Cu toate aceste, pe acele vremi, nici o putere omenească nu era in stare a se opune puternicilor monarhi assirieni. Popoarele arice despre resărit trăiau încă in triburi ; in Asia Mică erau o mulțime de popoare mici fără nici o legătură intre dinsele ; Egiptul era in plină decadentă. Astfel că «Niniva ajunsese centrul civilizațiunei și polul lunei. Artele și științele infloriau pe malurile Tigrului ; colegiile sacerdotale se desvoltaseră din ce in ce mai mult ; ele observau mișcările stelelor și făceau să progreseze astronomia ; scriitorii copiiu analele timpurilor trecute ; arhitecții zidiau palate in care se vedeau bogății feerice ; corporațiuni de artiști in toate genurile, recrutați prin cucerirea brutală, puneau industria lor in serviciul stăpânilor lor. Și cât despre potentatul care ajunsese la acest grad de putere și de strălucire, lumea nu știa să trăiască de cât prin el și pentru el : *El era un zeu*. Assirienii înțelegeau că, fără dinsel, puterea rasei lor s'ar preface in fum ; și că bogățiile lor ca și minunile din Niniva lui i se datoriau ; sclavii știaiu, pe de altă parte, că cel mai bun mijloc de a mai indulci intru cât va trista lor soartă și a li mai ușura lanțurile, consta in a arăta, in ori ce imprejurare, semne de cea mai umilită supunere.»

Aceasta era starea imperiului assirian când a fost ucis Salmanasar V și a ajuns la tron Sargon. Nu cunoaștem amănuntele revoltei militare care a adus peirea lui Salmanasar ; dar, de sigur, armata era nemulțemită cu acest suveran sub care popoarele se puteau indoi de puterea assiriană. Blocul indelungat al Samariei și Tirului putea incuraja și pe alte popoare la revoltă. Armata voia să aibă in fruntea ei un barbat care să o conducă pururea la victorie și la pradă ; numai cu această condițiune putea sta pe tron un rege assirian.

Sargon (721—704).

Generalul proclamat de cătră soldați era de familie regală și vrednic de chiemarea sa. Indată după proclamarea sa de cătră soldați, Sargon alergă la Niniva pentru a pune mâna pe putere. Toată lumea 'l recunoscua de rege, afară de regele Elamului. El plecă in

contra lui ; bătu pe Elamiți și pe Chaldei ; i sili să cunoască puterea lui și se întoarse repede în tabăra din jurul Samariei. Asediul fu condus cu multă energie și în curând cetatea fu cuprinsă ; locuitorii sei fură strămutați în Mesopotamia, unii chiar în Media ; și în locul lor, s'au adus popoare străine, fără nici o legătură cu vecinii de prin prejur. Astfel căzu și cea de pe urmă barieră care despărția Egiptul de Assirieni. Sargon nu dădu timp Egiptenilor a se pregăti. El porni în contra lui Sabacon care se unise cu regele din Gaza. Lingă Rafia se dădu o luptă crincenă în care Egiptenii fură bătuti. Filistinii și Amalacitii se supuseră la tribut. Toată Syria fu prefăcută într'un deșert și dintre cetățile, puternice odinioară, rămase numai Tirul. Sargon preferă a încheia un tractat prin care metropola Feniciei se obliga a plăti un tribut.

Îndată după sfârșitul războaielor din Syria, Sargon se îndreptă spre nord. În Armenia era de multe viacuri un regat puternic, numit *Urartu* (Ararat). Regii sei aveau autoritate asupra tuturilor popoarelor Nairi. Ni au rămas de la ei o mulțime de inscripțiuni, care au început a fi studiate de la 1828 încolo. Hinks mai întâi, Lenormant, Guyard și Sayce mai pe urmă, au isbutit a le ceti, a le interpreta și ni au dat o gramatică a vechei limbi armenice. S'a constatat asemănări cu limbile arice și că poporul era de aceeași rasă cu populațiunile din Caucas.

La suirea pe tron a lui Sargon, *Ursa*, regele din Urartu, voia să intruniască pe toate popoarele Nairi, pentru a se putea opune Assirienilor. El atrase în partea sa pe mai mulți regi și era gata a înfrunta urgia lui Sargon. Acesta veni în 719 ; bătu pe mai mulți regi cari se revoltaseră ; cu toate acestea nu putu continua mai departe războiul, fiind că a fost chemat în alte părți. În curs de patru ani, Ursa se pregăti de luptă. Într'o nouă campanie, Sargon se mulțumește a prăda și supune pe aliații regelui din Urartu, fără să 'l atace direct. Războiul se continuă cu multă selbătăcie până în 713. După două lupte crâncene, Ursa văzind că nu mai poate urma lupta ; că nime nu mai îndrăznește a se uni cu dinsul și că i a pierit cea mai mare parte din armata sa, s'a ucis singur. Moartea lui puse, pentru cât va timp, Armenia la picioarele monarhului assirian.

În timpul războaielor din Armenia, Sargon zdrobise revolta populațiunilor de la nordul Mesopotamiei și întreprinsese o campanie în

Media, care fu supusă pentru cât-va timp. Revolta și pedepsirea cetății Karkemis 'l ocupase de asemenea în timpul acestor resboaie.

Pe urmă el făcu o simplă preumblare militară până la hotarele Arabiei. Regele Egiptului și a mai multor popoare din Arabia i trimiseră ambasadori încarcați cu daruri. Cel de pe urmă resboiu, spre apus, l'a avut cu cetatea Azot care aduse căderea definitivă a puterii Filistinilor *). După care s'a cuprins insula *Cypru*. Supunerea acestei insule puse în contact direct pe Assirieni cu lumea grecească, contact care a avut mare influință asupra desvoltării culturai intelectuale și materiale a rasei hellenice.

După ce a asigurat în toate părțile pacea, Sargon și îndreptă armele în contra Babilonei. Aice domnia de doi-spre-zece ani, *Marduk-pal-iddin*, unul din cei mai mari regi ai Babiloniei. Pe când Sargon era ocupat în alte părți acesta se ocupa cu întărirea regatului seu. Dar cu toată agerimea sa, el fu apucat fără de veste **). În loc de a se îndrepta spre Babilona, Sargon și împărți în două armata sa. Pe când o parte intra în Susiana și obligă pe regele Elamului să părăsiască pe aliatul seu ca să 'și apere propria sa țară, Sargon se po-

---

*) «În jurul cetății Asdod, ei s'apără un șanț adinc de două-zeci de coți, și aduseră în el apele de prin prejur. Poporul din Filistia, Juda, Edom și Moab, care locuiește lângă marea, și care, până acum, adusesese tributurile lor lui Assur, se puneau la cale ca să facă tradare. Poporul și capii sei perversi trimiseră presente lui Faraon regele Egiptului și cerură alianța acestui principe care nu putea să i scape. Eu, Sargon, principele nobil, respectând jurământul lui Assur și Marduk, păzitor al onoarei lui Assur, am trecut cu soldații mei Tigru și Eufratele tocmai când apele erau mai mari. Și el, Yavan, plin de încredere în puterile sale și desprețuind autoritatea mea, au auzit de venirea trupelor mele prin țara Hititilor, și groaza de Assur 'l cuprinse. El fugi până la fruntaria Egiptului, până la țărmurile fluviului (Nil), până la limita țerei, marea... și locul seu de scapare a ramas necunoscut. Am incunjurat și am cuprins cetățile Asdod și Gimzu-Asdudim.» (*Inscripțiune* a lui Sargon).

***) «Gloria zeilor Assur, Nabu și Marduk pe care o intinsesem peste aceste țeri, Marduk-pal-iddin, regele din Kar-Dunias, a auzit'o la Babilona în mijlocul palatului seu; neîncrederea în puterile sale 'l cuprinse; el dădu ordine ca ausiliarii sei cu trupele sale să ieasă noaptea și 'și îndreptă pașii sei spre țara Yatbur, lângă țara Elam. El dase ca present de omagiu sceptrul seu de argint, tronul seu de argint, cortelul seu de argint, insigniile regalității sale, lui Sutruk-Nahunta Elamitul, pentru ca să 'l ajute.» (*Inscripțiune* a lui Sargon).

goria pe Tigru ; cuprindea cetățile din drumul seu și impiedica ori ce unire între Elamiți și Babiloneni. Bătut odată, Marduk-pal-iddin nici nu se mai încercă a apăra Babilona ci fugi pe țărmul mării, în vechiul seu principat Bit-Yakin. În 710 Sargon intră în Babilona și se proclamă rege al Chaldeiei *).

Ast-fel marele rege vedea armatele sale incununat pretutindinea cu o glorie fără samăn. De și luptele întreprinse, mai pe urmă, în contra lui Argistis, fiul lui Ursa, și în contra Elamiților, n'au adus mari foloase, Sargon muri încarcat cu glorie **). El fu ucis în palatul

*) «Marduk-pal-iddin întări cetatea, scaunul revoltei sale. El creă inundațiuni, tăind iezeturile. El și soții lui ridicară în aer, ca pe niște paseri, insigniile regalității sale, și și dispuse armata în ordine de bătăie. Am întins luptătorii mei pe toată linia canalelor sale și ei 'l pușeră pe fugă. Apele fluviilor duceau cadavrele soldaților sei, ca pe niște trunchiuri de arbori. Suti era de față la acest desastru... și au fugit. Eu am nimicit gardele sale și pe oamenii din Marsau, și am umplut de groaza morții restul armatei sale. El părăsi în câmpul seu insigniile regalității, cortul de aur, tronul de aur, cortelul de aur, sceptrul de aur, carul de argint, ornamentele de aur, și lucruri foarte grele, și a scapat prin fugă. El repară cetatea și s'a întărit cu remășițile armatei sale. Am încunjurat cetatea Dur-Yakin și am luat'o cu asalt. Am luat captiv, pe el, pe soția, fiii și fetele sale, aurul, argintul, bogățiile tesaurului seu, pe toți servitorii din palatul seu, prăzi bogate din cetate, și tot ce mai scapase dintre oamenii de diferite clase cari voiseră să ieasă de sub ascultarea mea. Am distrus cetatea prin foc ; am resturnat zidurile ei ; am scos piatra de fundațiune ; am făcut o gramadă de ruine.» (*Inscripțiune a lui Sargon*).

**) «În acea vreme oamenii pe cari i eucerise brațul meu și pe cari zeii Assur, Nabu, Marduk, i supusese imperiului meu, urmau legile mele cu pietate. Atunci, după voința divină și după dorința inimei mele, am construit, la picioarele țerei Musri, în locul Ninivei, o cetate pe care am numit'o Dur-Sarkin (castelul lui Sargon)... Această cetate e situată pe coasta munților, mai sus de vale și în apropiere de Niniva : am făcut'o ca să semene Ninivei. Aproape de trei sute cinci-zeci de regi eseritaseră înainte de mine imperiul asupra țerei lui Assur și au ilustrat puterea lui Bel ; dar nici unul, pintre ei, nu esaminase acest loc, nici nu se gândise a'l face bun de locuit, nici nu încercase a sapa aice un canal ; eu am luat această hotărâre... Am cugetat zi și noapte a face bună de locuit această cetate, a înagura templele sale, altarele marilor zei și palatele în care reșede majestatea mea... am intrunit legiunile mele, am ordonat să mi aducă tiara...

Fie ca cu ajutorul lui Assur, regele care a zidit acest palat să se bucure de progenitura sa și rasa lui să se imulțiască ; ca aceste

seu. Domnia lui insamnă apogeul puterii assirine. Urmașii sei continuară opera sa, și intru cât va măriră imperiul ; dar n'au fost in stare a'l face mai trainic.

Sennaherib (704—680).

Cum auzi de asasinarea părintelui seu, Sennacherib alergă din Babilona, unde governa, și se sui pe tron. Vestea uciderii regelui se imprăștiase, pretutindinea și în toate părțile isbucniseră revolte. Chaldea se agita; popoarele de la nord luară armele; Fenicia și Iudea se sculară. Sennacherib se pregăti timp de doi ani și in primăvara anului 700 plecă in contra Babilonei. O bătălie teribilă care se dădu in apropiere de această cetate decise întreaga campanie. Babilona fu cuprinsă, *) mai toate cetățile din Chaldea fură pradate și o mulțime de locuitori fură transplantați in alte părți ale imperiului. Marduk-pal-iddin scapase in Bit-Yakin. Dar acest neobosit patriot nu și pierdu nădejdea. El se aliă cu regele din Elam ; ridică popoarele din Chaldea și resculă pe Babiloneni. Sennacherib intră in Babilonia mai inainte de a se aduna toate armatele rebelilor ; cuprinse Babilona și puse rege pe fiul seu A:sur-nadin-sum **). Intr'o nouă campanie, el ordonă a se construi o

ziduri să țină până in zilele cele mai îndepărtate ; ca cel care locuiește acest palat să fie incunjurat de cea mai mare strălucire ; ca să se bucure, in bucuria inimei sale, că și a implinit dorințele, că și a atins scopul, că a făcut gloria sa de șapte ori mai ilustră.» (*Inscripțiune*, a lui Sargon).

*) «La inceputul domniei mele, am invins pe Marduk-pal-iddin, regele din Kar-Dunias și armata Elamiților. In mijlocul bătăliei, el părăsi bagagiile sale, fugi singur și se adăposti in țara Guzumman, pe canalul Nahar-Agamme ; se adăposti in mlaștini și și scăpă viața. Am intrat apoi cu triumf in palatul seu din Babyloana ; am deschis tesaurul seu, și am luat aurul, argintul, vasele de aur și de argint, pietrele prețioase, obiectele de pret, bunurile sale, bogatul seu tesaur, pe soția sa, pe femeile din palatul seu, pe ofițeri, pe cei mari ai curții sale, toată armata sa și pe oamenii de serviciu din palat ; i am scos și i am dus in sclăvie.» (*Inscripțiune* a lui Sennacherib).

***) «Marduk-ral-idin, pe care 'l invinsesem, in prima mea campanie și pe a căria mândrie o sdrobisem, se temu de isbirea puter-nicelor mele arme și de primejdia bătălielor mele. El luă pe zeii protectori ai țerei sale in arcele lor sacre ; le imbarcă pe vase și sbură ca o pasere spre cetatea Nagit-Rakki, care se află in mijlocul mării. Eu am scos din țara Bit-Yakin, vecină cu Nahar-Agamme, și din mijlocul mlaștinelor, pe frații sei, pe rasa familiei sale de pe tată, care

flotă pe Tigru și pe Eufrate. Corăbiile erau mănate de mateloți fenicieni. Cu această flotă, armata assiriană se pogori până la marea și intră în țara Elam. Dar această campanie nu avu rezultatul la care se aștepta regele; pentru că el fu nevoit a se întoarce înapoi, din pricină că popoarele din Chaldea se revoltaseră și în Babilona se suise pe tron un rege, aliat cu Elamiții. Coalițiunea a fost zdrobită, Babilona fu cuprinsă din nou și, de astă dată, cumplit pedepsită. *) Cu toate aceste cetatea sfintă se ridică în curind din cenușa sa.

Pe lângă resboaiele din Chaldea, Sennacherib avu a se lupta în contra lui Argistis, regele din Urartu, care supusese cea mai mare parte din Armenia. Acest rege se laudă în inscripțiunile sale că a supus o mulțime de popoare; că a cuprins sute de cetăți și a făcut o mare cantitate de prizonieri. Negreșit multe din afirmările lui pot fi niște simple laude; dar se vede că era puternic; pentru că Sennacherib, în loc să'l atace, s'a mărginit a bate pe Coseieni și a prada unele ținuturi din Media; ast-fel că, în această direcțiune, el n'a putut mănține hotarele moștenite de la marea sa părinte.

Sennacherib și a îndreptat armele sale și spre apus. Pe atunci domnia în regatul lui Iuda regele Ezechias. Bătrânul rege al Ierusalimului plătia tribut Assirienilor și se purtase foarte cuminte până atunci. El rămăsese credincios și refusase a da ajutor lui Marduk-paliddin. Dar cei alți regi din Siria nu erau așa de înțelepți. Ei se ridicară, mai ales când regele Egiptului li promise ajutor. Sennacherib

părăsise țărmurile mării cu restul oamenilor din țara sa; i am redus în sclăvie. Am distrus cetățile sale; le am dărâmat; le am prefăcut în munți de ruine. Am inspirat cutremur amicilor sei, oamenii din Elam. La întoarcerea mea, am pus pe tronul dominațiunei pe Assur-nadin-sum fiul meu cel mai mare; l'am însărcinat să guverneze toată întinderea țerei Sumerilor și Accadilor.» (*Inscripțiune* a lui Sennacherib).

*) «În a doua campanie a mea, am mers repede asupra Babilonei în care am intrat fără luptă; m'am aruncat asupra ei, repede ca uraganul, și am resturnat'o ca un uragan.. Cetatea și templele sale, de la fundațiune până la acoperemint, le am distrus, le am dărâmat cu totul, le am dat focului; fortărețele și templele zeilor, turnurile, cu rinduri de cărămidă arsă și nearsă, le am surpat și le am aruncat în canalul Nahr-Araht... Pentru ca în cursul timpurilor să nu se mai găsiască locul unde era această cetate și templele zeilor, am înecat'o în apă.» (*Inscripțiune* a lui Sennacherib).

se aruncă întâi asupra cetăților din Fenicia. Regele Sidonului și găsi scaparea «in insule, in mijlocul mării»; întreaga Fenicie fu supusă cu mare ușurință. După aceasta, el bătu pe Egipteni *) și cuprinse cetatea Accaron care se revoltase; apoi se înaintă spre Ierusalim, fiind că Ezechias uitase înțeleapta sa purtare și se unise cu rebelii. Acesta se închise in capitala sa, pe când Assirienii pradau țara și o împărțeau între regii filistini cari rămăseseră credincioși. După cât va timp el se supuse și dădu lui Sennacherib tot aurul și argintul care era in cetate, împreună cu lucrurile mai de preț. Dar auzind că regele Egiptului, Taharca, vine in ajutorul Ierusalimului, Sennacherib crezu că a fost amăgit de cătră Ezechias. El i trimiseră ambasadori ca să ceară garanție de supunere, și pe urmă apucă drumul spre Egipt. Ajuns in Delta, el văzu o mare parte din armata sa decimată de ciurmă; ceia ce 'l făcu a lua repede drumul spre Assiria. Această retragere a fost considerată de cătră popoarele amenințate ca o adevarată minune d-zeiască. Evreii povestiau că un inger al Domnului a omorât intr'o noapte aproape 200,000 de Assirieni. Egiptenii, de asemenea, credeau că au scapat prin următoarea minune. Intr'o noapte au trimis zeii o cantitate enormă de guzgani in tabăra Assirienilor; acești guzgani au ros toate coardele arcurilor și toate curelele de la arme; ast-fel că trupele assiriene s'au trezit desarmate și au fost nevoite a se retrage. Sennacherib nu s'a mai întors in Syria in tot cursul domniei sale. Nu că ar fi fost așa de slab ca să nu mai poată întreprinde cuceriri; dar pentru că a fost ocupat in alte părți. Resboaiele teribile din Chaldea dovedesc că puterea assiriană și a reparat in grabă pierderile suferite; dar n'au lasat destul timp regelui ca să se mai întoarcă in apus.

«In mijlocul atător resboaie e de mirare că Sennacherib a găsit timp să se ocupe cu administrațiunea imperiului, cu construcțiunea de

---

*) «Regii Egiptului cu arcașii, carăle și caii regelui din Marea (Meluhi, partea apusană a deltei) se adunaseră in număr foarte mare și veniseră in ajutorul oamenilor din Accaron. Ei formară linia lor de bataie lingă Eltheca și încercară soarta armelor. In adorarea zeului Assur, domnul meu, am luptat in contra lor și i-am pus pe fugă. Conducătorii carălor și fiii regelui Egiptului, cu conducătorii carălor regelui din Marea au căzat vii in mâinile mele in mijlocul bătăliei. Am asediat și am cuprins cetățile Eltheca și Timnatha și am luat multă pradă » (*Inscripțiune* a lui Sennacherib).

temple și palate. Cu toate aceste, dintre toți regii Assiriei el este acela care ni a lasat cele mai importante monumente mulțumită dărniciei sale ; mulțumită și numeroșilor prizonieri ridicați din țara lor și puși la muncă, arta assiriană a luat sub dînsul un sbor estraordinar și a întrecut tot ceia ce se făcuse până atunci.» El mări și infrumuseală Niniva. *)

Măndrul monarch care resturnase atăția regi **) fu asasinat. Într'o zi pe când el era prosternat 'naintea zeului Nisruk, doi fii ai sei se repeziră asupra lui cu săbiile scoase și 'l uciseră. Dar paricizii nu se putură folosi de crima lor. Ei fură nevoiți să fugă ; iar pe tronul Assiriei se sui Assarhaddon, alt fiu a lui Sennacherib.

Assarhaddon (680—667).

Armata se declară in contra ucigașilor lui Sennacherib și proclamă de rege pe Assarhaddon. Ei se incercară a resista ; dar fură învinși și nevoiți a fugi in Armenia. Se zice că regele din acea țară i a primit bine și li a dat pământuri pentru ei și urmașii lor.

*) «Niniva e locul suprem, cetatea in care este adorată zeita Istar ; ea cuprinde toate sanctuarele zeilor și zeitelor care veghiază, pentru eternitate, asupra acestor vechi fundamente. Dar de mult timp scrisoarea de pe piatră se ștersese, și se uitaseră faptele mari scrise aici ; nu se mai putea nici ceti nici interpreta inscripțiunile... In zedar de multă vreme regii, părinții mei, și predecesorii mei, adunaseră in această cetate multe bogății și tributurile celor patru regiuni ; cu toate aceste, nici unul dintre ei, nu se gândise a incunjura cu ziduri cetatea, scaunul regalității, a repara și a reconstrui templele ; nimine nu se gândise a infrumuseța această cetate, a i indrepta stradele, a sapa un canal, a construi un apăduc, a schimba ceia ce era rău. Eu, Sennacherib, rege al țerei Assur, cu permisiunea zeilor am indeplinit această operă. Eu am conceput ideia și m'am aplecat a o pune in lucrare... Ast-fel am reînnoit Niniva, cetatea suveranității mele, am aliniat stradele sale, am mărit numărul fântânelor și canalelor sale, și am făcut'o strălucitoare ca soarele.» (*Inscripțiune* a lui Sennacherib).

**) «Assur, stăpânul suprem mi-a incredințat domnia asupra tuturor popoarelor ; el a întins stăpânirea mea asupra tutulor locuitorilor de pe pământ, de la marea superioară așezată la apus, până la marea inferioară ce se află la răsărit. Am supus puterei mele pe toți capii oamenilor. Regii dușmani, cuprinși de amețială, nu îndrăzniau a se pune in ordine de bataie inaintea mea ; aliații lor i părăsiau ; ei fugiau ca un stol de paseri ca să scape de întâlnire cu mine și se ascundeau in locuri deșerte» (*Inscripțiune* a lui Sennacherib).

Noul rege se așează mai întâi la Niniva ; dar mai pe urmă și construiește un palat strălucit la Kalah, mai ales cu rămășițele vechei locuințe a lui Teglat-pal-assar II. Pentru ca să împedice ori ce revoltă, el lăasă guvernul fiului seu Assurbanipal, și se ocupă numai cu resboaiile. I plăcea mult să reșadă în Babilona care fu reconstruită din nou și infrumusețată de cătră dînsul cu construcțiuni așa de mărețe, că această cetate a ajuns în curînd una din cele mai strălucite cetăți de pe fața pămîntului. Multe din monumentele începute de cătră el au fost terminate mult mai târziu.

Assarhaddon se îngrijă mai întâi să asigure liniștea în Mesopotamia ; pe urmă plecă spre apus ; pentru că se revoltaseră câteva cetăți din Fenicia. Sidonul fu luat cu asalt și regele seu, prins pe marea, fu ucis *). Aliații Sidonului fură pedepsiți de asemenea **). El se întoarse în capitala sa, încarcat cu prăzi, după ce pustise totul în

---

*) «Am atacat cetatea Sidon, situată în mijlocul mării ; am condamnat la moarte pe toți locuitorii ei ; am dărâmat zidurile și casele, iar materialurile le am ars ; am distrus templele. Regele Abdimilkut, ca să scape de puterea mea, fugise în mijlocul mării ca un pește ; din mijlocul mării l'am prins. Am pus mîna pe tesaurele sale, pe aurul, argintul, pietrele prețioase și pe tot ce era în palatul seu. Am transportat în Assiria barbați și femei în număr enorm, precum și boi, oi și alte vite. Am împrăștiat în țeri îndepărtate pe locuitorii de pe coasta Syriei, și în mijlocul țerei Hittiților am zidit o cetate pe care am numit-o Dur-assur-ahi-iddin. Am așezat în ea oameni pe cari i învinsese brațul meu în munții cari se găsesc despre marea de la resărit, și li am impus pe unul din locuitorii mei ca guvernator» (*Inscripțiune* a lui Assarhaddon).

**) «Ei trimiseseră ambasadori la Tahraka, regele Etiopiei, ca să facă un tractat și alianță cu el ; ei și ziseră între ei : «să facem un pact de amicitie între noi ; să ne sprijinim unii pe alții, și să nu mai recunoaștem stăpîn străin.» Ast-fel au urzit ei un complot perfid în contra armelor lui Assur... Dar generalii mei au aflat de aceste puneri la cale ; ei opriră pe curieri, prinseră scrisorile și aflară în detalii aceste manopere sedicioase ; ei prinseră pe acești regi, și i puseră în lanțuri de fier. Mânia lui Assur, părintele zeilor, apăsă asupra celor cari se revoltaseră în contra marilor zei... Cetățile care luaseră parte la complot au fost pustiite. Soldații mei n'au lasat nimic în picioare ; în fine, ei aduseră înaintea mea, la Niniva, pe regii cari meditară rău în contra armatelor lui Assur. I am primit cu bunătate : am impus lui Nekao un tractat mai greu de cît cel care esista mai înainte, dar am decis a-l trimite liber în țara sa.» (*Inscripțiune* a lui Assarhaddon).

calea sa până la ținuturile mării Negre. Nu s'a atins inse de regatul Van, macar că a ajuns până la fruntariile lui.

Până atunci, regii Assiriei se ocupaseră prea puțin cu Arabia. Intre deșertul Syriei și părțile infloritoare ale acestei peninsule se aflau o mulțime de popoare nomade, vestite prin prădăciunile lor. Aceste națiuni impiedicau pe Assirieni de a intra in relațiune directă cu regiunea Tonuter și Punt și cu regatul *Mareb*, care era marele intrepositar al comerțului dintre India și Fenicia. Assarhaddon supuse regatul Duma și căută a atrage pe locuitori prin bine facerile sale, dându-li inapoi statuiele zeilor, răpite de cătră părintele seu. Prin aceasta el și asigura o basă de operațiuni minunată pentru espedițiunea ce plănuia. El plecă in fruntea unei armate puternice ; dar nu se putu inainta departe din pricina deșertului. El supuse câte-va districte neînsemnate și se intoarse in patria sa.

Espedițiunea intreprinsă in contra Mezilor a fost mai mult ocașiunea de a prada ținuturile lor. Pe timpul acesta, Etiopianul Taharca căuta să ridice Egiptul din decadența sa. El domnia de două-zeci de ani, când Assarhaddon intră in Egipt ; bătu pe Etiopieni și sili pe regele lor a fugi in Etiopia ; cuprinse Memfisul și Teba *) și le desbracă de toate averile lor ; împărți Egiptul in două-zeci de state mici ; luă măsuri in contra unei nouă invasiuni a Etiopienilor și se intoarse in capitala sa, după ce luă titlul de rege al Egiptului, Tebei și Etiopiei (762).

« Assarhaddon era foarte activ și hotărât, cu toate aceste nu era așa de aspru și fără milă, cum fuseseră inaintașii sei. Ba chiar căuta ocașiunea a fi blând.. El se puse să reparé ruinile cu care acoperiseră păământul părintele și bunul seu. Din cel întâiu an al domniei sale, el dădu ordin să se rezidiască Babilona și inceptu lucrările cu mare pompă. El dase libertate prisionierilor cari mai trăiau și tocmise o mulțime de lucrători. Templele, zidurile cetății și palatul regal se ridicară mai pre sus

---

*) « Am cuprins cetatea Teba și mânil mele au supus'o dominațiunei lui Assur și Istar ; am luat argintul ei, aurul, pietrele prețioase, tesaurile palatului regal, stofele de lână și de in, cai mari, sclavi barbați și femei; două obeliscuri coperite cu sculpturi mărețe de greutate de 25,000 de talanți, care se aflau dinaintea ușei templului, le am luat de la locul lor și le am transportat până in Assiria, și m'am intors la Ninivă cu o pradă foarte mare » (*Inscripțiune* a lui Assarhaddon).

de cât erau mai înainte. El făcu de asemenea o mulțime de temple în Assiria și în țara Accadilor.» *)

Simțindu-se bolnav și slab, el abdică în favoarea fiului său și se retrase la Babilona, unde și muri peste un an. Proclamația prin care el anunța popoarelor sale abdicarea lui ni s'a conservat până în ziua de astăzi.

Assurbanipal (667—627).

«Tânărul principe care se suia pe tron, în timp de patru-zeci de ani, are să aducă la cel mai înalt grad de mărire puterea assiriană și gloria Ninivei. Activ, resboinic și crud, deprins a governa de pe timpul părintelui său, și de pe atunci popular; având în mână cea mai infricoșată armată de pe lume; nimic nu i lipsia pentru a fi un flagel pentru popoarele căzute sub urgia zeilor.» Assarhaddon convocase în Niniva pe toți regii vasali și pe toți guvernatorii provinciilor ca să asiste la încoronarea fiului său. Toți au trebuit să rămână uimiți de strălucirea acestei capitale și spăimântați de puterea monarhului.

Dar Assurbanipal nu avea să-și peardă timpul cu ceremonia încoronării. Evenimente grave se întâmplaseră în Egipt. El plecă numai decât. Trecu Eufratele; străbătu Amanus și merse în triumf până în Iudea. Toți regii vasali veniră să i se închine și să și uniască armele lor cu ale stăpânului. El intră în Egipt; bătu pe Taharca și l'izgoni în Etiopia și puse din nou pe tron pe principii vasali Assirienilor. Nu apucă bine a ieși din Egipt și Taharca apăru din nou, sprijinit data aceasta de regii vasali, între cari Nekao. Assurbanipal veni pentru a doua oară și alungă pe Etiopieni. Și acum se purtă de asemenea cu oare care blândetă față cu Egiptenii. Dar când izbucni o nouă revoltă, atunci Assurbanipal hotărî să se sfirșiască odată cu aceste pretențiuni de independență ale Egiptenilor și cu năvălirile Etiopienilor. El

---

*) «Palatul lui Assarhadon, rege mare, rege puternic, rege al legiunilor, rege al țerei Assur, vicar al zeilor la Babylona, rege al țerei Sumer și Accad, rege al regilor Egiptului, Syriei, Patros (Te-baida) și Kus (Etiopia)... El a mers în adorarea zeilor... zei mari, domnii sei; a întins imperiul său de la resăritul până la apusul soarelui, și a impus deosebitelor națiuni tributuri fără număr.» (*Inscripțiune* a lui Assarhaddon).

veni din nou in Egipt; dar, de astă dată, a fost fără milă. Teba fu pradată; populațiunea intregă fu dusă in robie; tot ce era mai de preț și tot ce putea fi transportat, fu dus in Assiria. Egiptul fu cât va timp vasalul credincios al Assirienilor.

Căderea Egiptului și pedepsirea cumplită a Tirului și Arvadului a făcut mare impresiune asupra vecinilor. Regele *Gyges* al Lydiei ceru ajutorul lui Assurbanipal in contra Cimmerienilor cari intraseră in Asia Mică. Acesta i trimise ajutor; dar in curind Gyges văzu primejdia ce 'l amenință din partea Assirienilor. In zedar se legă el cu Psametic, regele Egiptului, care voia să injghebeze o coalițiune in contra lui Assurbanipal. Gyges fu pedepsit și numai invasiunea Scitilor 'l scăpă de urgia regelui. El peri in luptele cu acești barbari *), cari se intinseră cu prădăciunile lor asupra intregii Asie Mici și până la fruntriile Egiptului și ale Assiriei. Assurbanipal medita cucerirea Armeniei, când fu nevoit să intreprindă o expedițiune in contra Elamului. El căutase să trăiască bine cu regele acestei țeri. In timpul unei foamete mari, el trimisese la Susa o mulțime de produse și vite și adăpostise in Mesopotamia pe toți nenorociții, goniți de foame din patria lor. In zadar, Elamiții intrară in Chaldeia, indreptându-se in contra Babilonei. Ei fură zdrobiți. Assurbanipal intră in Susiana **). După mai

---

*) «Ambasadorii sei veniseră ca să solicite amicitia mea; dar el, in curind, și luă inapoi cuvintul și nu voi să indeplinască vointa lui Assur, creatorul meu; el se increzu in forțele sale proprii, și impietri inima și trimise ajutoare lui Psammetik, regele Egiptului, care voia să scape de suveranitatea mea. Atunci am adresat lui Assur și Istarei rugăciunea următoare: «Faceți ca cadavrul lui să cadă inaintea dușmanilor sei și ca ei să 'i imprăstie cenușa lui!» Și s'a intimplat după dorința mea; cadavrul lui căzu inaintea dușmanilor sei cari i luară resturile. Cimmerienii, pe cari i subjugaseră el pentru un moment, mulțemită sprijinului meu, se aruncară asupra statelor sale și le au măturat de la un capăt până la cel alt.» (*Inscripțiune* a lui Assurbanipal).

***) «Zeită din Arbela. eu sunt Assurbanipal, opera mânilor tale, designat de părintele care m'a născut pentru a rezidi templele din țara Assur și a infrumuseța cetățile din Accad. Eu am restaurat sanctuarele tale, și merg in adorarea ta, și, din contra, Teumman regele din Elam, nu adorează pe marii zei... el se luptă in contra lui Assur și in contra lui Marduk... De aceia pentru a invesele inima lui Assur am adunat armata mea și am pregătit'o la luptă... Tu care presidezi la succesul bătațiilor, repune pe Teuman și distruge'l... Istar a auzit

multe lupte crâncene, regele *Teuman* fu făcut prizonier și ucis. Cei alți capi ai resculaților fură dați la munci cumplite.

Dar un nou resboiu se incepu in curind in Chaldea. Assurbanipal numise rege al Babilonei pe fratele seu *Salummukin*. Acesta se revoltă in contra regelui assirian. Această revoltă putea să aibă urmări foarte triste. Regii din Susa, din Guti, vasalii din Syria și însuși Psametic intrară in alianță cu el. Pretutindinea cetățile fură puse in stare de apărare și poporul luă armele. In 661 Assurbanipal plecă in fruntea armatelor sale. Spre nenorocirea lui Salummukin, o revoltă isbucni in Elam. Aliatul seu fu resturnat și noul rege se grăbi a se supune lui Assurbanipal. Aceasta insemna pierderea fratelui vânzător. El fu făcut prizonier și jupit de viu. Babilona fu pedepsită cumplit și pentru ca să nu se mai întimple revolte, Assurbanipal desființă regalitatea babiloneană luând însuși titlul de rege al acestei țeri. *)

O nouă revoltă a Elamului sili din nou pe Assurbanipal să iea armele. De astă dată, el intră in Elam ; cuprinse și prădă Susa. Acest resboiu este cel mai teribil din câte a purtat Assurbanipal. **) In cu-

rugăciunea mea și a respuns : mergi, fără frică ; și ea adause aceste cuvinte care m'au asigurat : Ochii tăi vor fi satisfăcuți, căci vor vedea ajutorul ce ți voiu da ; și promit succesul. (*Inscripțiune* a lui Assurbanipal).

*) «Pe toți cari nu se aruncaseră in flacări, cari nu se străpunseseră cu pumnalul, cari scapaseră de moarte prin foame, de lipsuri și de foc, pe toți acei cari, intr'un cuvint, isbutiseră a și găsi un adăpost, sabia marilor zei, stăpânii mei, de care nime nu poate scapa, i a ajuns și nici unul n'a scăpat ; ei au căzut toți in mânil mele. Carăle lor de resboiu, armele lor, femeile lor, bogățiile palatului regal, au fost aduse naintea mea. Ofiterilor a căroră gură blastamase in contra lui Assur, stăpânul meu, și cari plănuseră rele in contra mea, li am smuls limba și i am ucis. Restul soldaților cari mai trăiau au fost jupiti inaintea taurilor inaripați și a leilor colosali făcuți de Sennacherib, burul meu ; eu insu'mi am jupit pe mormintul lui Sennacherib și am dat cărnurile lor spre mâncare cânilor, șacalilor, vulturilor, paserilor cerului și peștilor din apă. Și așa am liniștit mânia zeilor iritați de faptele lor rușinoase.» (*Inscripțiune* a lui Assurbanipal).

**) «Am cuprins cetatea Susa, marea cetate sfintă, locuința zeilor, sanctuarul oraculilor lor. Prin voința lui Assur și a Istarei, am intrat in palatele lui Ummanaldas și m'am instalat aici cu mare pompă ; am căutat casa tesaurului in care era îngămădit aurul, argintul și toate bogățiile, pe care le adunase aice regii elamiți din cele mai vechi timpuri și până acum, și pe care nici un dușman nu mai pusese mâna, pe toți zeii și

rind, eroul independenței naționale a Susienilor, *Ummanaldas*, fu făcut prizonier. Elamul rămânea vasal Assirienilor.

Cea de pe urmă expedițiune a lui Assurbanipal a fost în contra Arabiei. Regii din această regiune scuturaseră jugul assirian și unia se uniseră cu Salummukin. Pe câtă vreme Elamul rezista, Assurbanipal închise ochii asupra acestei revolte; dar în 642, el trecu Eufraatele. Cu toate suferințele îndurate de cătră armata sa, el prădă o mulțime de popoare; supuse la tribut o mulțime de regi și se întoarse încarcat de prăzi.

Cu toate victoriile sale, imperiul era slab; fiind că Assurbanipal fiind nevoit a și întrebuița toate puterile în contra Elamului, Egiptul se declarase independent, Lydia rupsesese ori ce relațiuni cu Assiria; regatul Van era mai puternic de cât ori când; ast-fel că urmașii lui Assurbanipal trebuiau să alerge pururea în fruntea armatelor de la o extremitate până la ceia altă a întinsului lor imperiu. Assurbanipal n'a fost în stare să continue această luptă perpetuă. «Cu toate aceste, tot a rămas cel mai puternic suveran din lumea orientală. Mai cel de pe urmă din rasa sa, domnia lui s'a întins mai mult, și el întrecu pe înaintașii sei în activitate, în energie, în cruzime; ca și cum Assiria, simțindu-se aproape de ruina sa, ar fi voit să întruniască într'un singur om toate calitățile care făcuseră mărirea ei și toate defectele care au patat gloria.»

Assurbanipal termină mărețul palat din Niniva început de cătră Sennacherib. În ruinele acestui palat s'a găsit o bibliotecă bogată.*)

---

pe toate zețele cu bogățiile lor, cu tesaurele lor, cu podoabele lor, cu preuții și servitoarele lor, le am dus în țara Assur, precum și trei zeci și două de statuie de regi, de argint, de aur, de bronz și de alabastru... Am luat de asemenea și leii și taurii cu fața de om care erau spre podoaba templelor; am pus să se transpoarte coloasele care păziau porțile sanctuarelor; am distrus totul până în temelie... Am violat mormintele regilor lor... am lasat umbrele lor fără somn și le am lipsit de rugăciunile sacrificatorului... și în timp de o lună totul, în Elymada, a fost măturat, și n'a rămas nici aglomerare de oameni, nici turmă de boi și de oi, nici o vită domestică, nici câmpuri cultivate. Am lasat această țară onagrilor, gazelor și fiarelor deșertului, care s'au înmulțit peste măsură.» (*Inscripțiune* a lui Assurbanipal).

*) «Palatul lui Assurbanipal, rege al legiunilor, rege al țerei Assur, căruia zeul Nebo și zeita Tasmit au acordat urechi atente și ochi deschiși, pentru a descoperi povestirile scriitorilor regatului meu, pe cari

In cei de pe urmă ani a domniei lui Assurbanipal se intimplaseră două evenimente mari care aveau să schimbe fața lumii.

La nord-estul Assiriei se ridicase imperiul Mezilor care ajunsese foarte puternic sub Cyaxare. Acest rege organizase poporul Mezilor și 'și formase o armată regulată, in stare a se putea măsura cu Assirienii. El îndrăznise a incepe lupta cu stăpânul Asiei. In acelaș timp năvăliră in Asia Mică Sciții. Năvălirea acestor barbari sili pe Cyaxare să se gândiască la propria sa țară. El amână, prin urmare, proiectele sale in contra Ninivei. Pe când Sciții cari năvăliseră prin Asia Mică pradau Asia apusană, alți frați de ai lor se pogoriră de la Oxus spre mează zi ; atacă pe Mezi ; pradară totul in drumul lor și intrară in Mesopotamia. Regatul Urarti dispăruse sub loviturile lor ; alte popoare care multă vreme se opuseseră Assirienilor fură zdrobite. Ei pradau totul ; incunjurau cetățile și le siliau a se preda prin foame. Assiria, slăbită, nu e in stare a li se opune. Numai Niniva resista, mulțemită zidurilor sale. In fine Cyaxare scăpă Media omorînd la un ospăt pe cei mai insemnați dintre capii lor. De atunci nu se mai vorbește de ei. Puterea lor asupra Asiei anterioare a ținut opt ani. Istoricul grec Herodot zice că au domnit două zeci și opt de ani. Să poate foarte bine ca unele din bandele lor să fi continuat încă multă vreme a prada și pustia unele regiuni din Asia, chiar după ce corpul principal al națiunii se retrăsese de mult.

Năvălirea Sciților dădu Assiriei cea de pe urmă lovitură. Câteva revolte o slăbiseră cu totul. In 625 Assuredelilani, urmașul lui Assurbanipal, trimise pe generalul seu *Nabopolassar* ca să apere Chaldea. Acesta se proclamă rege al Babilonei și legă o alianță ofensivă și defensivă cu Cyaxare. Assiria se apăra multă vreme. Unia istorici susțin că Niniva a căzut in 625. Nu se poate primi această dată. Inscriptiunile assiriene ni vorbesc despre un urmaș a lui Assuredililani ; ș'apoi e peste putință a se crede ca Niniva să fi căzut așa de ușor. Ni lipsește amănuntele acestei ultime tragedii din istoria Assiriei. Istoricii greci ni spun că după ce s'a aparat multă vreme in contra dușmani-

---

i au intrebuintat regii predecesorii mei. In respectul meu pentru Nebo, zeul inteligenței, am adunat aceste tablete, am pus să le copieze, le am insemnat cu numele meu, și le am depus in palatul meu.

lor, cel de pe urmă rege assirian s'a ars în palatul seu împreună cu toate bogățiile sale de cât să cadă viu în mâinile dușmanilor.

Biruitorii și resbunară cumplit. Niniva fu pradată, arsă și dărâmată; cursul Tigrului fu abătut asupra cetății, și, două viacuri după aceea, nu se știa nici locul unde fusese această mândră cetate.

III. BABILONIA.

*Amo
per*

După căderea Ninivei Imperiul assirian se nimici fără a se mai putea ridica vre odată. Assiria era cu totul secată de barbați prin resboaiele sale îndelungate pentru cucerire și prin energia cu care s'a apărat în momentul căderii. Dar dacă Assiria era stoarsă de puteri, tot așa de slăbite erau și popoarele pe care le ținuse atâta vreme sub jug. Selbategii regi assirieni preumblaseră pretutindinea furia lor distrugătoare; popoare întregi fuseseră transplantate în masă; prin aceste se schimbase fața Asiei; așa că popoarele supuse nu sunt în stare a se folosi de căderea lor. Ele și schimbă numai numele stăpânilor.

Moștenirea assiriană trecu la Mezi și Babiloneni. Dar Mezii, cu toată energia lor, nu erau încă în stare a pretinde la domnia asupra întregii Asie. Ei se mulțimesc, de o cam dată, cu părțile de nord ale imperiului assirian. Așa că Babiloneni rămân stăpâni peste Mesopotamia, cu pretențiunea de a impune supremația lor asupra provinciilor apusene. Babilonia avea drept să aibă asemenea pretențiuni. În timp de mai multe viacuri ea și apăraseră independența în contra vecinilor de la nord; ruinată de mai multe ori, ea se ridicase mai mândră din cenușa sa. Pe lângă aceasta, Babilona era un mare centru intelectual și religios. Ea dăduse Assirienilor începuturile de cultură, artă și industrie; colegiile sale sacerdotale erau încunjurate de mult respect, și am văzut că chiar în mijlocul furiei resboiului, regii assirieni simțeau un felu de respect superstițios către cetatea luminată, a cărei origine se pierdea în noaptea timpurilor. Era pedepsită cumplit când se revolta, dar se grăbiau îndată a repara, chiar ei, răul făcut. Babilona avea, prin urmare, tot dreptul a se crede moștenitoarea Ninivei. Dar ea nu era în stare a întemeia un imperiu cu sorți de durată îndelungată; pentru că i lipsiau calitățile militare.

În timpul acesta Egiptul se ridicase foarte mult sub mâna energică a lui *Necho II*. Acest rege unificase întreaga țară; înființase o marină puternică; întreprinsese mari lucrări de utilitate publică; făcuse apel la forțele tinere ale Grecilor și aspira a supune din nou țărele asiatice care făcuseră odinioară parte din imperiul Faraonilor.

Regatul Lydiei continua a crește și și întinsese supremația asupra întregii Asie Mici. *Nabopolassar* care contribuise la căderea Ninivei luă măsuri pentru a da Babilonei locul ce i se cuvenia în istoria lumii. Ajutat de cătră soția sa *Nitocris*, el se ocupă cu infrumusețarea cetății. O întări cu ziduri puternice și cheuri pe malurile Eufratului; ridică mai multe temple și săpă mai multe canale. Administrația lui era înțeleaptă și energică. El putuse scăpa Babilonia de prădăciunile Sciților. Babilona așa cum ni o descrie istoricul Herodot era, în mare parte, opera acestui rege. *XXIX XXX*

În 607, Nabopolassar fiind bătrân și slăbit și prevăzând o luptă serioasă cu *Necho* și asocie pe fiul său **Nabuchodonosor** (604—561), cu care domni în timp de trei ani. Era și timpul, pentru că regele Egiptului începuse a și pune în lucrare planurile sale asupra Syriei, care este un feliu de dependență și complectare a Egiptului. Ori de câte ori s'a ridicat în Egipt o putere mare, în tot d'a una a trebuit să se gândiască la cucerirea Syriei. *Necho* bătuse pe regele Ierusalimului la Mageddo și ajunsese până la Eufrate (608). Nici un principe din Syria nu îndrăznise a i se opune. După această victorie. *Necho* se întoarse în Egipt. Peste trei ani, el făcu o nouă invasiune în Asia. În fruntea armatelor sale victorioase, el se înaintă până la Karkemis. Aice se dădu o luptă teribilă cu Babilonenii cari erau comandați de cătră Nabuchodonosor. *Necho* fu bătut și constrins a se retrage în Egipt, pierzind ori ce nădejde de a mai domni asupra Asiei. Noroc că această luptă s'a întâmplat pe malurile Eufratului; de altminterlea s'ar fi sfârșit cu independența Egiptului.

După victoria de la Karkemis, Nabuchodonosor se îndreptă în contra Syriei; nu zăbovi inse mult; pentru că a trebuit să se întoarcă la Babilona, unde murise părintele său. *Murder*

Nabuchodonosor este cel de pe urmă rege mare din Mesopotamia. El a remas celebru în istoria Orientului. Vitejia lui; pompa cu care se incunjura; bogățiile cele mari și lucrările colosale, pe care le a întreprins; toate aceste au făcut o impresiune adincă asupra

lumei orientale. De și a trăit în timpuri foarte cunoscute în istorie, cu toate acestea s'a format o întreagă legendă în jurul numelui său. Istoricii greci ziceau că el a cucerit lumea întreagă ; că ar fi supus chiar și Europa ; că imperiul lui se întindea de la Ganges până la Columnele lui Hercule. Ebreii, pe cari el i a dus în captivitate, după ce ni descriu puterea și mărirea lui, adaugă că D-zeu a voit să facă un exemplu teribil cu acest mare cuceritor ; că, la sfârșitul domniei, el a inebunit și a crezut că e prefăcut în animal ; că păștea pe câmp împreună cu vitele. Toate aceste povestiri însă numai că, în adevăr, Nabuchodonosor a fost un mare și puternic monarch ; ceia ce istoria pozitivă confirmă pe deplin.

Imperiul lui se mărginea la est cu muntele Zagros ; la nord cu munții Armeniei ; la vest cu marea Mediterană și la sud cu marea Eritreă, deșertul Arabiei și istmul de Suez.

Acest imperiu a fost în mare parte opera lui. «Fără dînsul, Babilona nu ar avea în istorie alt renume de cît ca o cetate de comerț și de industrie ; mulțemită lui, ea fu cunoscută în tot Orientul prin victoriile și puterea sa.»

Regele Egiptului atrase în partea sa pe unele populațiuni din Siria, pe Ebrei și Fenicieni, căutând a opri în loc pe puternicul monarch babilonean. Nabuchodonosor nu li dădu timp ca să se pregătească. El plecă spre apus ; apucă pe neașteptate pe regele din Iuda și îl nevoi să se supună. Într'o nouă campanie, el cuprinse Ierusalimul ; îl prădă ; luă în robie întreaga armată și pe fabricanții de arme și lăasă numai o umbră de regat, numind rege pe *Sedecias*, în locul celui care fusese trimis la Babilona împreună cu familia sa. Era văzut că regatul lui Iuda era amenințat să cadă. Aceasta deșteptă energia națională. Ebreii și întorc privirile din nou către noul rege al Egiptului ; intră în alianță cu Tirul și alte cetăți din Fenicia, și se pregătesc a rezista până la ultima extremitate. Regele *Sedecias* este silit de curentul național. Revolta izbucni de odată în toate părțile.

Nabuchodonosor și împărți armata sa în două corpuri. O parte fu trimisă în contra Tirului ; iar ceia altă, sub comanda sa, se îndreptă în contra Ierusalimului. Regele Egiptului se retrase în țara sa. Nabuchodonosor prădă și pustie întreaga țară și apoi încunjură Ierusalimul. După opt-spre-zece luni de asediu, cetatea fu cuprinsă (588) ; Oamenii mai de frunte fură strămutați în Chaldea, lăsând numai pu-

țini țarani ca să lucreze pământul. După o nouă încercare de revoltă, unia au fugit în Egipt și restul a fost dus în captivitate.

După aceasta fură supuse populațiunile vecine cu Ebreii și cele care locuiau până la fruntariile Egiptului.

Numai Tirul, răzimat pe flota sa puternică, resistă la toate atacurile Babilonenilor ; Tirul câștigă o victorie însemnată pe marea. Dar, după trei-spre-zece ani de rezistență, regele Ithobnal III fu nevoit să se supună. Intreaga Fenicie și coloniile sale recunoscură supremația Babilonenilor.

Dintre toți dușmanii sei, mai rămăsese numai Egiptul. Regele *Uahabra* supusese mare parte din țărmurile Syriei și se intitula cu mândrie «cel mai fericit dintre regi.» Dar după uciderea sa, Nabuchodonosor intră în Egipt, bătu armatele egiptene și prădă țara. Acesta a fost cel de pe urmă războiu al său.

El întrebuița cei de pe urmă ani ai vieții sale numai în construcțiuni. A construit un palat strălucit *); a făcut *grădini suspen-*

*) «O Marduk, tu care poruncești altor zei, principe a tot puternic ; tu m'ai creat ; tu mi ai incredințat domnia peste legiunile oamenilor. Am veghiat asupra cetăților sfinte, ca asupra unor vieți cari mi erau scumpe ; și în nici o țară din lume nu există cetate care să se poată compara cu Babilona. Ei bine, după cum am avut pe inimă înălțarea suveranității tale, și după cum am propagat cultul tău ; fii atent la ridicarea mânilor mele ; ascultă rugăciunea mea. Eu sunt regele restaurator ; eu ți fac bucurie mare ; eu sunt pontificele constructor ; eu înfrumusețez toate cetățile tale sfinte. Fie ca prin grația ta, o misericordios Marduk, palatul pe care l'am zidit să ajungă la vechime și să fie stabil multă vreme. Fie ca eu însuși, locuindu-l, să ajung la bătrânețe ; să am o posteritate numeroasă ; să primesc tributuri considerabile de la regii din toate regiunile pământului ; ca de la orizon până la zenit, ca pretutindinea unde lucește soarele, să nu am dușman ; să nu găsesc pedeapsă de pedepsit ; în fine ca posteritatea mea să domniască în tot d'a una asupra omenirii.» (*Inscripțiune* a lui Nabuchodonosor).

«Îndată ce zeul Marduk m'a chemat la domnie, și zeul Nabu mi-a incredințat pe supușii sei, ca pe niște vieți prețioase, eu m'am consacrat cu dragoste ca să construiesc cetatea lor, și am făcut așa ca să nu se poată nimic compara cu Babilona și cu Borsippa. În Babilona, cetatea care mi e scumpă ca lumina ochilor, am construit un palat care deșteaptă admirația oamenilor ; aici am așezat scaunul guvernului țerei... am acoperit salele cu grinzi foarte mari de cedru ; am construit ușile în cedru acoperit cu bronz... în lăuntru, am im-

date*); a restaurat turnul lui Babel și marele templu a lui Bel; și inscripțiunile lui ni arată că a restaurat temple, nu numai la Babilona și la Borsippa, ci și în alte cetăți ale Chaldeiei. **)

El se gândi și la fertilitatea Babiloniei și la întinderea comerțului ei. El repară marele canal, sapat cu 1300 ani mai înainte de cătră Hammurabi; făcu un lac nemărginit pentru a servi ca rezervoriu pentru udat și asigură navigarea golfului Persic, întemeind un port întins la Teredon.

El muri în vîrstă de șapte-zeci de ani.

Fiul seu fu ucis, după doi ani de domnie, de cătră un cumnat al seu Nergal-sar-ussur. Acesta muri într'un războiu cu **Persii** cari aspirau la domnie asupra întregii Asie. *Nabu-nahid*, care i urmă la tron, a fost un rege foarte pios. El restaură o mulțime de temple, chiar și pe ale zeilor străini ***). Prin aceasta voia el să atragă sprijinul

prăstiet cu profusiune, argintul, aurul, cărămizile smălțuite, și comori nemărginite.» (*Inscripțiune* a lui Nabuchodonosor).

*) Grădina suspendată e una din cele șapte minuni ale lumii. Această grădină, un pătrat nemărginit de patru plethre (123 metri) pe fie care lature, se alcătuieste din mai multe rînduri de terațe susținute de arcade a căreia bolte stau pe stilpi de formă cubică. Acești stilpi sunt deșertați și umpluți cu pământ, ceia ce a permis de a se aduce aici cei mai mari arbori. Stilpi, arcade și bolte, au fost construite numai din cărămizi arse la foc și din asfalt. La terața superioară te sui pe treptele unei scări nemărginite, de a lungul căreia au fost întocmiți *limace* sau șuruburi hidraulice, prin care se suie apa Eufratului în grădină, și care funcționează neconținut prin ajutorul oamenilor însărcinați cu aceasta. (Strabone, XVI, I, 5)

**) «Rege al dreptății, păstorul fidel care guvernează omenirea și cărmuieste pe servitorii zeilor Bel, Samas și Marduk, omul pios, care cunoaște înțelepciunea, sanctifică viața sa, nu încetează un moment a adora pe zei, favoritul lui Marduk care l'a chemat la regalitate din sinul mamei sale, restauratorul templelor E-Sagil și E-Zida.» (*Inscripțiune* a lui Nabuchodonosor).

***) «Eu sunt Sagaractias, păstor adevărat, rege al Babiloniei. Zic aceste: zeul Samas și zeița Anunit m'au chemat ca să guvernez țerile și popoarele; ei au umplut mîna mea cu tributuri luate de la întreaga omenire. Zic aceasta: templul Zilei, templul lui Samas, domniul meu, la Sippara, și templul E-Ulbar, a zeiței Anunit, suverana mea la Sippara, erau în ruine până la temelie, de pe timpul când domnia Zabû; e mult de atunci. Eu am curățit zidurile, am descoperit temelie, am dat de o parte grămezile de pământ, ... și am ridicat pe temelie vechi un templu nou spre gloria lui Samas și a Anunitei, spre

zeilor în contra Perșilor ; dar prin aceste onoruri date zeităților străine, el nemulțemă pe Babiloneni. Când **Cirus**, regele Perșilor, ajunsese la fruntăria Babilonei, populațiunile aduse cu sîla la Babilona și o mare parte din Babiloneni chiar, erau bucuroși de venirea străinului. Nabunahid plecă în contra Perșilor ; dar fu bătut și nevoit a se închide în capitală. Cetatea nu putu rezista multă vreme. Ea fu cuprinsă și regele căzu în mîinile biruitorilor. El muri peste cîteva zile. Cambise, fiul lui Cyrus, aduse sacrificii zeilor și puse stăpînire pe cetate în numele părintelui său. Cyrus trimise în cetățile lor statuiele aduse de cătră Nabunahid și prin aceasta atrase favoarea preuților și a oamenilor religioși. Căderea ultimului rege a fost considerată ca o pedeapsă a lui Marduk pentru că nu l'a bagat în samă. Prin urmare, în ochii Chaldeilor, Cyrus era un trimis a lui D-zeu *). Această explicație satisfăcea în de ajuns mîndria națională a Babilonenilor. Această cetate va continua, și de acum înainte, a fi una din reginele orientului (539).

IV. CULTURA CHALDEIANĂ

§. 1. Administrațiunea

[Descoperirile făcute în Mesopotamia ne duc pînă în viacul al patru-zecilea înainte de Christos. Avem documente istorice și desule remășițe pentru a ni face o ideeă despre starea acestei regiuni în o epocă așa de îndepărtată. Dar ceia ce avem ni dovedese o stare de lucruri foarte înaintată. Constituțiua socială se cunoaște că e foarte vechiă ; istoria e scapată de legende ; este o artă înaintată chiar în cele mai vechi obiecte ; scrierea e pe o mare treaptă de dezvoltare ; sculptura a făcut mari progrese. Cu un cuvînt avem o societate care e stăpînă pe sine ; nu e nici o vorbă de încercări sau de pipăiri : se

propria mea mîntuire. Acoarde-mi ei afecțiua lor perpetuă ; prelungească ei zilele mele ; să-mi dea iarăși viața mea cea dintăi, și să înmulțiască în această casă anii de fericire ; să feriască scrisoarea acestui document și să înalțe gloria numelui meu.» (*Inscripțiune a lui Nabonid*).

*) «Marduk, marele domn, protectorul poporului său, văzu cu bucurie faptele reprezentantului său, dreptatea mîinilor și a inimii sale : el i ordonă (lui Cyrus) să meargă în Babilona, pe care o părăsise Nabonid, regele necredincios... Toți locuitorii din Babylona, și cei din țerile Sumer și Accad, ofițeri mari și mici, supuși de cătră el, i au sărutat picioarele, s'au bucurat de venirea sa și fețele lor au strălucit de bucurie...» (*Inscripțiune din Babylona*).

cunoaște o lume care trăiește de secole. Cât timp a trebuit să treacă pentru ca scrișoarea să ajungă la forma ce o are în acest timp? De aceea, putem zice că nu cunoaștem încă începuturile civilizației chaldeiene. De sigur că a trebuit să fie multe secole între perioada primitivă și între epoca ce o cunoaștem de pe monumente.

Fiind, înse, că aceleași legi primordiale le găsim la toate popoarele, putem să ni facem ideie de ceia ce s'a întâmplat la început. De sigur că a trebuit să trăiască la început niște triburi, mai cu samă Kușite, care se ocupau cu vînatul, pascutul și cu păstoria; pe urmă s'a făcut mici agregățuni basate pe comunitate de limbă, moravuri și religione; cu timpul au ajuns la relațiuni comerciale, la o solidaritate de nevoie între aceste agregățuni. Și atunci s'a simțit nevoia a se pune în frunte *un Rege*, care era ereditar pentru că familia din care se trăgea el era mai numeroasă sau mai puternică. De timpuriu avem, prin urmare, o societate organizată; dar resboaie lăuntrice; uri înverșunate și năvăliri străine, au făcut ca să nu se păstreze amintirea acestor timpuri primitive, care au ținut, poate, mai bine de 2000 de ani. Așa că am putea zice că începuturile civilizației chaldeie se urcă la 6000 ani a. Chr.

Când încep timpurile istorice, întreaga regiune este împărțită în mai multe principate; dar artele sunt în floare; guvernul e puternic; Chaldeanul e turnat după tiparul în care se va ținea până la sfîrșitul istoriei lui. În multe priviri arta chaldeană are să rămână aceeași până la urmă. Chaldeii erau înzestrați cu aptitudini minunate artistice, științifice și literare. Ei erau cruzi; se credeau superiori tutulor celor alte rase; și în special Assirienii, și au putut conserva în tot d'a una supremația lor militară, resistând influinței enervante a lueșului și bogățiiilor. Neobosit și foarte răbdător; viclean și ipocrit; înzestrat prin escelință cu instincte de dominațiune; activ și stăruitor, Assirianul era menit a ținea pe cele alte popoare sub jugul seu.

Remășiți din vechia populație chaldeiană trăiesc și până astăzi în văile Tigrlui și ale Eufratelui. Ei se numesc *Mendaiți* sau *Subas* și *Yezidi*. Ei păstrează cu tenacitate depositul prețios al vechielor tradițiuni; nu se asimilează de loc cu popoarele în mijlocul cărora trăiesc și sunt urmașii acelor minunați meșteri assirieni cari umpleau lumea întregă cu produsele industriei lor.

În timpurile vechi, agricultura ajunsese la o mare dezvoltare.

Account

mulțemită fertilității solului și îngrijirii guvernului. Ei introduseseră mai multe metode raționale în agricultură. Știința modernă încă n'a înțeles sistemul lor de irigare și cele alte proceduri agricole : nicio picătură de apă nu se pierdea. Ei sâmnau o mulțime de cereale ; aveau, tot felul de poame ; plantau vii și cultivau bumbacul. Turmele erau de asemenea, un mare izvor de bogății ; și vînatul era foarte numeros și variat. Ei aveau *Calendar agricole* în care se aratau cele mai bune condițiuni de cultură, timpul sâmnăturilor, paserile și animalele stricătoare. Un cadastru, ținut cu multă îngrijire și în curent cu schimbările de proprietate, servia la repartitia dreaptă a impozitelor. Proprietatea teritorială era apărută prin multe garanții civile și religioase ; ea se putea transmite prin vânzare ; dar oamenii tribului aveau în tot d'a una drept la revendicare.

Ei au făcut progrese mari în artele industriale. Se cunoaște că erau un popor bogat, care trăia în mare lux. Pietrele prețioase, juvaerurile, covoarele și stofele frumoase erau căutate ; de asemenea mobilele de preț. Escelau mai cu samă în ornamentare, întrecând chiar și pe Egipteni. Obiectele industriei lor ar putea servi de model artiștilor moderni. Ei erau foarte meșteri în lucrarea bronzului ; sticlăria era de asemenea foarte bogată. Sâpau cu multă ghibăcie pietrele tari pentru peceti și talismane ; dar erau inferiori în olărie, și aceasta, de sigur, pentru că li lipsia argilul trebuitor.

«Așezată la poalele munților Armeniei, unde Tigrul începe a fi navigabil și pe marginea uneia din cele mai bogate câmpii din lume, Niniva era un centru mare de comerț și de industrie. Babilona era cel alt pol al comerțului din Mesopotamia. Așezată la punctul de unire între Asia de sus și Asia inferioară ; în comunicație cu golful Persic și cu marea Indică ; ea a fost întreprinsul între Orient și Occident. În industrie, țesăturile de lână și de în erau în prima linie. Nicăiri nu se țesau stoffe și covoare așa de fine, ca în Babilona. Borsippa păstrase vechea reputație a industriei sale și în timpul erei creștine. Stofele Assiriei, cu colori deschise, erau vestite în lumea întreagă, mai ales pentru cusăturile lor. Artele industriale erau foarte dezvoltate. Întrebuințau unelte de fier și de oțel ; dar se pare că le aduceau din Caucazia.

Comerțul de import și de esport era foarte dezvoltat. Din Babilona plecau trei drumuri mari de comerț. Unul ajungea la Hyrcania,

de unde apuca spre Bactriana ori in jos spre India ; al doilea ajungea la marea Mediterană ; al treilea trecea prin Assiria, Armenia până la Sardes. Acest comerț se făcea prin bucăți de aur, argint sau aramă, cântărite ca ori ce marfă ; pentru că moneda nu era descoperită. Mai cu samă argintul se intrebuinta in tranșaciunile comerciale. Ei aveau ca unitate *Siclu* (8 gr. 415) ; 60 de sicli formau o *Mină* ; 60 de mine un *Talant*. După acest sistem ponderal se tăiau bucățile de aur, care se intrebuintau ca monedă. Erau foarte buni neguțitori. Aceasta se cunoaște după îngrijirea cu care făceau obligațiunile. Li erau cunoscute *Șecurile* și *Scrisorile de schimb*. Aceasta se esplică prin greutatea ce simția cineva a trimite o sumă mare pe uscat, prin mijlocul atător primejdii.»

Multe din obiceiurile Assirienilor s'au păstrat in Orient până in ziua de astăzi. Obiceiul de a se intruni la *Poarta* cetății este assirian. Aice săracii așteptau milostenii ; gardele păziau intrarea ; cei fără triabă auziau veștile ; impricinații așteptau rezultatul. De aceia Porțile erau o parte principală in întreaga clădire. Cea de la Khorsabad are o suprafață de 7000 metri patrați. La porți, ca și la ușile caselor, erau puși fel de felii de monștri de piatră. Ei apărau interiorul in contra spiritelor necurate. După bas reliefuri, cunoaștem inbrăcăminteia Assirienilor *). Ei purtau o cămeșă de in, o tunică de lână și o manta albă de pe deasupra ; se îngrijiau mult de păr, pe care 'l purtau impletit in bucle, barbați și femei ; aveau o deosebită plăcere pentru cercei, brățare și coliete. Iubiau foarte mult musica ; și trebuie să admitem că un popor așa de energetic trebuia să fi avut și moravuri austere ; prin urmare cele ce le spune istoricul Herodot despre mărișul fetelor babilonene și demoralisarea lor sunt niște simple născociri. Un popor cu asemenea moravuri destrămate nu ar fi pastrat mai bine de o mie de ani virtuțile sale resboinice.

---

*) «Cât despre inbrăcăminte, ei poartă mai întâi o tunică, care li vine până la genunchi, și pe deasupra o tunică de lână ; pe urmă mai pun o manta albă. Incălțăminteia la modă in țara lor samănă cu a Beoțienilor. Ei poartă părul lung, și poartă in cap o mitră, și se ung peste tot corpul cu parfumuri. Fie care are o pecete și un baston lucrat cu artă, in vârful căruia e un măr, o roșă, sau un crin, sau un vultur, sau vre o altă figură : căci nu li e permis a purta băt ori baston fără vre o impodobire deosebită. Așa se gâtesc ei. (Herodot, I, 195).»

Ca și în toată lumea vechiă, în Mesopotamia erau o mulțime de sclavi; după cum o mulțime de popoare erau luate din patria lor și strămutate aiurea. Condițiunea sclavilor era foarte tristă. Erău considerați ca animale; mulți lucrau cu fierele în picioare și erau supuși la munci foarte grele. Mai rău era de sclavi statului; pentru că legea protegia pe ai particularilor. Aceștia se și puteau rescumpăra. Erău tirguri de sclavi, unde erău vinduți ca vitele. Ni s'au conservat multe acte de vânzări de aceste. Condițiunea popoarelor transplantate nu era așa de grea. Din momentul ce nu mai aveau puțința de a se revolta și stăteau liniștite, ele și puteau vedea în pace de trebile lor. Mulți dintre acești sclavi puteau ajunge la onoruri. Chiar Biblia ni arată că, în definitiv, starea Iudeilor nu a fost așa de tristă în timpul captivității. S'apoi guvernul avea interes a se menagia viața sclavilor; pentru că cu ei se ridicau templele, palatele și fortărețele. Pe monumentele assiriene mai nu găsim animale întrebuințate la muncă. Pare că ar fi voit ca să le cruce aruncând tot greul asupra sclavilor.]

Monarchul assirian e un despot în toată puterea cuvîntului. El are în mână și puterea civilă și religioasă, fără friu, fără margini și fără control. El este: «Păstor al popoarelor.» «Rege a celor patru regiuni a lumii.» «Rege al legiunilor.» «Rege mare, Rege puternic, Rege al legiunilor, Rege al țerei Assur» acesta e titlul obicînuît al monarchilor assiriene. El nu e zeu; lingușirea n'a mers așa de parte în Assiria; din contra, el e supusul umilit al zeilor. Numai zeii i au dat puterea și mărirea; lor dar li se cuvine mulțemită. De aceia se și grăbesc ei a ridica atâtea temple drept recunoștință. E mare glorie pentru un rege a adaoga la urma titlurilor sale și titlul de ziditor sau restaurator de temple. Toate faptele regelui fiind dictate de zei, ei au pe lingă dinșii o mulțime de astrologi și tâlcuitori de vise, pentru esplicarea voinții zeilor. Această frică de zei putea fi singura barieră care să mai impedeze capriciul regilor. De aice importanța marilor și celor alți intermediatori între zei și regi. Din nenorocire, era o strînsă legătură între acești oameni și între regi, cari i încarcau cu daruri și de aceia autoritatea regilor era nemărginită.

Însărcinați de cătră zei a supune lumea și a arăta ast-fel a tot puternicia zeilor Assiriei, monarchii și îndeplinesc cu prisos chiemarea lor. Ei sunt pururea în fruntea armatelor. Cu Tiara conică pe cap; într'un costum strălucit; pe deplin înarmat, regele comandează ar-

mata ; câștigă victorii ; zdrobește pe dușmani ; sau dedică temple și aduce sacrificii zeilor ; ori, în timp de pace, întreprinde acele vânători strălucite, care erau tot un feliu de resboaiă, dacă ne gândim la animalele înfricoșate pe care le vâneau. Aceste erau ocupațiunile regelui ; așa ni 'l reprezintă monumentele. Nici nu și ar fi putut cineva închipui un rege assirian pacinic și liniștit. Regele trebuia să fie pururea în fruntea armatelor ; aceasta i ordonau zeii assirieni. Regele se îngrija de buna starea poporului. Mulți dintre dinșii s'au făcut nemuritori prin săparea de canale, plantarea de păduri, încurajarea agriculturii ; unia s'au ocupat cu științele și au încurajat literatura națională. În fine regele assirian și îndeplinea cu scumpătate datoria de a judeca pe popor. Avem dovadă că erau foarte iubiți de către supușii lor, pe cari i duceau la glorie, la prăzi și la bogăție. I considerau ca pe niște părinți și avem multe inscripțiuni din care se vede că se făceau rugăciuni publice pentru sanatatea lor. *)

Palatul regal era partea cea mai importantă din o capitală assiriană. Palatul lui Sargon de la Khorsabadul de astăzi ni poate servi drept exemplu. El se alcătua din o mulțime de construcțiuni încunjurate de un zid patrat, de 1800 metri pe fie care latură ; Palatul regal ocupa o suprafață de 570 are și avea două sute nouă camere. El se alcătua din trei părți : *Seraiul*, apartamentele de recepțiune și locuința barbaților ; *Haremul*, pentru femei și copii ; *Hanul* pentru sclavi și dependințe. În seraiu erau mai bine de 60 de camere, cu un

---

*) «Fie ca rețeaua canalurilor (să fie sub stăpânirea sa) ; ca muntele care produc tributuri (să fie sub stăpânirea sa) ; ca pășunea deșertului care produce tributuri (să fie sub stăpânirea sa) ; ca livezile cu arbori roditori care produc tributuri (să fie sub stăpânirea sa). Regele, păstor al poporului său, să țină soarele în mâna sa dreaptă ; să țină luna în mâna sa stângă. Ca demonul favorabil, colosul favorabil, care guvernează domnia și regalitatea, să pătrundă în corpul său ! Amin.» (Imn pentru prosperitatea regelui).

«Proclamațiune a regelui către locuitorii de pe termul mării, către fiii și servitorii lor. Pace în inima lor și fericire pentru ei. Am veghiat cu privighiere asupra voastră ; am deschis proprii mei ochi asupra voastră și am (hotărât să repar) cu totul greșelile lui Nabubelzikri. V'am scapat de el. Acuma vă trimit pe Bel-ibni, servitorul meu, vestitorul meu, ca să vegheze asupra voastră. Poruncesc, și după voința mea.... Pentru aceasta, eu vă trimit trupele mele ; mă unesc eu voi pentru a păstra bunurile și averile voastre. Făcut în luna lui Airu, ziua a cincina, sub limmu lui Bel-haran-saduyu.»

templu și un Observatoriu alătura. Haremul era mobilat cu un luc peste puțină de descris. O parte din cetate cuprindea arsenalul. Istoricul Ctesias zice că la curtea regelui Persiei erau 15,000 de ofițeri și servitori. Se poate ca la curtea monarhilor assirieni să fi fost un număr și mai mare. In asemenea locuinți au trăit cei mai luscoși regi de pe fața pământului. Regele era ajutat de câtră Miniștri, cari erau numai un instrument in mâinile sale. Cel întâiu ministru era marele *Tartan*, care comanda armatele in lipsa regelui ; după el venia *Rab-saris* sau marele eunuc ; apoi veniau Prefectul palatului (*Mil-ekal*), capul cancelariei regale (*Tukullu*), guvernatorul țerei (un feliu de ministru de interne; in fine guvernatorii cetăților din Assiria, și in urmă, guvernatorii provinciilor. Miniștrii sunt la discreția monarhului; el i numește și el i restoarnă ; poate numi miniștri și dintre sclavi. Guvernatorii provinciilor erau a tot puternici. Principala lor datorie era : a mântine ordinea, a se îngriji ca impositile să se plătiască regulat, a fi gata cu oștile in timp de resboiu.

Colegiul *Magilor* era foarte puternic. Ei se împărțiau in : *Kasdim* (doctori in științele religioase, adincii in interpretarea scripturilor sacre), *Hartumim* (aveau puterea a alunga spiritele necurate), *Gazrim* (astrologi), *Hakamim* (medici), *Asafim* (găcitori). Ei erau, putem zice, stăpanii imperiului. Această putere o meritau ei prin știința și înțelepciunea lor. Numai ei se ocupau cu medicina ; întrebuintau descântecetele ; dar cunoșteau și leacuri pozitive. Chaldea avea o mulțime de scoli. Scoala din Borsippa era celebră ; cea din Sippara avea o bibliotecă celebră ; cea din Uruk și a pastrat reputația sa până pe timpul Romanilor. Magii formau o clasă inchisă, in care rar putea intra un străin. Ei se ocupau foarte mult și cu astronomia și au pus in scris observațiunile lor.

Puterea *Eunucilor* era de asemenea foarte mare. Numai prin șeful lor putea cineva pătrunde la rege. Administrațiunea era bine organizată. Regele era zilnic înștiințat de starea provinciilor prin *Curieri* cari cutrierau toate părțile imperiului. El pleca urechia la plângerile popoarelor și era gata a pedepsi pe guvernatorii cari abusau de puterea lor.

Imperiul se împărția in două : a) *Țara Assur* guvernată de câtră agenți direcți ai regelui ; b) *Popoarele supuse*, care și păstrau vechia lor organizare și legile lor particulare. Ele erau indatorite să plătiască tribut și să dea un contingent militar. Foarte rar se întâmpla

ca o țară supusă să fie administrată direct, ca Țara Assur. Provinciile erau indatorite să plătiască și contribuțiuni de resboiu, pe lingă tributul anual. Contribuția se plătia în natură. Guvernul se îngrijea ca să fie întemeiată pe o basă rațională ; de aceea erau tablouri în care se aratau a nume mijloacele de producțiune și bogăția fie cărei provincii.

Regele era comandantul suprem al armatelor assiriene și era, mai în tot d'a una, în fruntea lor. Rar se întâmpla ca să încredințeze comanda marelui Tartan ; pentru că nu voia să se facă alt cineva ilustru prin talentele sale militare. Atunci s'ar fi putut întâmpla ca generalul victorios să fie proclamat rege, cum s'a întâmplat cu Sargon. Regele este în tot d'a una în fruntea armatelor ; pentru că el este cel mai capabil, cel mai tare și cel mai viteaz. Resboiul și pacea ; gloria și prada ; bogăția și pedeapsa cumplită, vin numai de la el, Vicarul lui Assur și a lui Marduk. Pe monumente, la dreapta regelui e Tartanul și la stînga lui un dignitar numit *Sultan*, de sigur tot cu puteri militare. Guvernatorii provinciilor, regii vasali, comandau contingentele ridicate în provincii. Mai jos găsim o mulțime de ofițeri inferiori.

Partea principală a armatelor se alcătua din Assirieni, popor esențialmente resboinic. La cel întâiu semnal de resboiu, se ridicau toți oamenii în stare de a purta armele ; la sfîrșitul campaniei, fie care se întorcea cu partea sa de sclavi și de pradă. În jurul regelui era o ceată aleasă care în resboiu se lupta alături cu el și, în timp de pace, forma garda regală. Ea se alcătua dintre cei mai bravi și putea fi foarte primejdioasă, când era nemulțemită. Assirienii se luptau în cară, călari și pe jos. Lupta din car era cea mai nobilă. Cu picioarele goale până mai sus de genunchi ; cu tunica strînsă la mijloc prin un briu lat ; cu brațele goale ; unia acoperiți peste tot cu zale și plătoșe de fier, Assirienii se înaintau în contra dușmanului în șiruri compacte, aliniați și la pas, ca niște soldați deprinși cu exercițiile și cu disciplina militară. Nimine nu era în stare a rezista contra atacurilor lor. Ei cunoșteau pe deplin arta de a se întări în timpul campaniei. Nici odată armata nu stătea în câmp deschis. Știau a construi cetăți puternice ; făcuseră mari progrese în arta de a ataca și cuprinde cetățile și aveau mașini de resboiu cu mult mai superioare mașinilor din epocile posteroare.

Ast-fel, nu numai prin bravura lor înăscută ; dar și prin superioritatea armăturii și prin știința resboiului, Assirienii au meritat Im-

periuł Asiei, pe care l'au avut in mânia lor până când Assiria a trebuit să cadă, fiind cu totul sacată de barbați.

«Codicele lor nu ni este așa de bine cunoscut ca al Egiptenilor. In materia criminală, procedura era foarte scurtă, legea draconică și pedepsele grozave; se intrebuintă tortura și moartea era insoțită cu atâta chinuri, că tăierea capului se socotia ca o indulgență. De ordinar se aplica: crucea, țapa, jupirea de viu; pentru greșeli mici: ciuntirea și scoaterea ochilor.» Poligamia era admisă; dar mai mult bogății aveau mai multe femei. Femeia trebuia să aibă o zestre. Familia era solid constituită și strins unită; dar legea protegia drepturile individului *). Cu toate aceste, in societatea assiriană, fie-care om era dator să și poată apăra singur drepturile lui; prin urmare, in lipsa tribului ori a unei familii puternice, ori cine era nevoit să se pună sub protecția vre unui om mai puternic; pentru că, de altmintrelea, cu greu ar fi putut trăi in mijlocul unei populațiuni așa de energice și pururea gata a pune mânia pe armă.

§. 2. Religiu nea.

Religiunea Chaldeilor și Assirienilor se împărția in două. Era religiunea poporului și religiunea preuților, cari ajunseseră foarte departe cu meditațiunile și cercetările lor «Este un *singur* D-zeu pentru că tot ce există de la el derivă și pentru că el este marele *Tot* in care toate se confundă și se absorb; dar acelaș D-zeu este *multiplu*; pentru că

*) «Dacă un fiu va zice părintelui seu: «Tu nu ești părintele meu,» 'l va rade, 'l va reduce in sclăvie și 'l va vinde pe bani.

Dacă un fiu va zice mamei sale: «Tu nu'mi ești mamă,» i se va rade fața, va fi purtat prin cetate și alungat din casă.

Dacă un părinte va zice fiului seu: «Tu nu'mi ești fiu,» va fi închis in casă.

Dacă o mamă va zice fiului seu: «Tu nu'mi ești fiu,» va fi închisă in casă.

Dacă o femeie va face injurie barbatului seu și i va zice: «Tu nu'mi ești barbat,» va fi aruncată in fluviu.

Dacă un barbat va zice femeiei sale: «Tu nu mi ești femeie,» i va plăti jumătate mină de argint.

Omul care lovește pe sclavul seu: dacă sclavul moare, e pierdut; dacă va fi numai stăleț, incapabil de lucru și făcut infirm, va plăti pe zi jumătate măsură de griu.» (Fragmente din un codice assirian).

toate atributele sale sunt considerate ca tot atâtea divinități personale, care lucrează individual, fie-care pe socotiala sa. Sunt o multime de emanațiuni, formând un popor întreg de zei secundari, ieșiți din substanța sa.»

Sub cerul frumos al Mesopotamiei, Chaldeii se ocupară de timpuriu cu cercetarea stelelor și a planetelor, și au ajuns a crede că este o putere inteligentă care a întocmit lumea și a regulat mișcările cerești; o forță supremă și unică care pune în mișcare după o regulă bine chibzuită, corpurile cerești. Aceste corpuri cerești nu sunt de cât deosebitele forme sub care ni se prezintă ființa supremă; sunt tot atâtea fețe divine ieșite din substanța ființei absolute.

Zeul prin escelință, principiul primar și nematerial, din care se trag toți cei alți zei, era *Ilu*, care la Ninivă era numit *Assur* și la Babilona *Bel-Marduk*. Din *Ilu* s'a născut *Abisul* și *Marea Chaotică*. Iar în momentul când materia a început a se pune în ordine, s'au născut *Anu*, *Bel* și *Er*: tată, mamă și fiu. Acest de pe urmă, în textele religioase, e creator și guvernator al omenirii; autor a toată știința și civilizațiunea; cel care a învățat pe oameni astronomia; care a inventat scrisoarea și artele; cel care a spus oamenilor cum s'a creat lumea; lumina divină, inteligența care dirige universul. Din aceste divinități s'a născut, mai pe urmă, o serie infinită de zei mari și mici. Cu timpul, se ivește neînțelegere între zei; cei mai tineri înlocuiesc pe zeii de la început; avem, prin urmare, mai multe dinastii divine. Universul numai foarte greu a putut scăpa de forma chaotică primitivă pentru a ajunge la ceia ce este astăzi; după cum, foarte târziu, în locul monștrilor de la început, au apărut ființele de astăzi. Între aceste ființe cel mai însemnat este omul, care a fost creat de către zei din o materie superioară lumii. Acest om perfect s'a corupt cu timpul; pentru aceia zeii l'au pedepsit prin un potop. Legenda potopului, așa cum ni s'a conservat în cărțile assiriene, are mare asemănare cu tradițiunile cuprinse în Biblie.

Religiunea oficială, cunoscută de către toți, fără mistere și fără teologie adincă, e adorarea stelelor. Soarele, luna, planetele, constelațiunile zodiacului, aceștia sunt zeii. În fruntea lor sunt doi-spre-zece zei și zeițe, sub ordinile stăpânului absolut al zeilor și a oamenilor, *Ilu* *).

*) *Assur*, marele zeu, regele adunării zeilor mari;
Anu, zeul nepătruns, domnul care regulează destinele;

Nu putem determina ordinea hierarhică a acestor doi-spre-zece zei ; pentru că, chiar pe inscripțiuni, ei sunt înșirați în deosebite chipuri. *Marduk*, cărmuitorul lumii, protectorul special al Babilonei, era în frunte. Se confunda de multe ori cu Bel ; de aceea se numia și *Bel-Marduk*. Era zeul planetei Jupiter.

Sin era fiul lui Marduk, reprezentat prin Lună ; zeul special al cetății Ur ; se confunda cu Istar. Cultul acestui zeu s'a perpetuat în Mesopotamia până foarte târziu.

Samas, zeul Soare, era adorat pretutindinea ; era mai pe jos de Sin ; era zeul cetății Sippara, unde ardea un foc nestins pe altarul seu.

Nin-ib, zeul planetei Saturn, zeul forței ; era foarte adorat la Niniva «domn al sabiei și al armatelor.»

Nergal, zeul planetei Marte, adorat sub forma de leu.

Raman, zeul atmosferei și al firmamentului ; cerul luminos ; avea drept atribut fulgerul «domnul tempestei, al virteșului, inundatorului» ; templu celebru la Ellasar.

Nabu, zeul planetei Mercur, zeul inspirațiunii profetice și a eloquentei ; cel care păstrează secretele scrisoarei, «inteligența supremă.»

Elementul femeiesc era reprezentat prin o mulțime de zeițe, care în definitiv, nu erau de cât una și aceeași divinitate, care lua deosebite numiri după funcțiunea ce îndeplinea ; sau după zeul a cărui soție era.

Istar planeta Venus, i se zicea în Assiria ; avea temple celebre la Niniva și Arbella ; la Uruk i se zicea *Nana*. Ca regină a zeilor și a oamenilor ea e adorată sub nume de *Belit* ; ca doamnă a undelor, ea se nu-

Salman-Miruk, regele atmosferei, domnul misterelor ;

Sin, învățatul, domnul sferelor, cel care udă câmpiile ;

Marduk,... înțeleptul, domnul oracolelor ;

Raman, nepătrunsul... domnul suprem ;

Adar-Sandan, eroul luptelor divine, care supune pe dușmani ;

Nabu, zeul care transmite sceptrul, zeul care supraveghează ;

Belit, soția lui Bel, mama marilor zei ;

Nergal,... domnul luptelor ;

Bel-Dagan, părintele suprem al zeilor, arhitectul, creatorul ;

Samas, arbitrul cerului și al pământului, mandatarul adunării zeilor.

Istar, doamna cerului și a pământului, cea care judecă pe eroi ;

Aceștia sunt zeii cei mari cari regulează destinatele țerei și măresc regalitatea. (*Inscripțiune* a lui Assur-nazir-pal).

mește *Damkina* ; e adorată ca Istar mai ales «regină a bățăliilor» ; dar ca formătoare a germeilor, ca zeiță a fecundității ea se numește *Zarpanit* ; când e născătoare i zic *Muallidat* (*Mylitta*) ; ca zeiță funebră, regina infernurilor, i dau numele de *Allat*. Representantă a principiului femeiesc și pasiv in natură, ea e reprezentată când ca resboinică presidând la soarta bățăliilor ; când ca zeița amorului și a voluptății ; când ca zeiță gospodină cu copilul in brațe. Dar in toate aceste manifestări deosebite, ea e o zeiță nouă, cu viața sa proprie și individuală.

Fie care cetate avea divinitatea sa protectoară care, negreșit, era pusă in fruntea panteonului divin ; de aceia și variază importanța deosebiților zei. Mai mult încă ; unele cetăți aveau ca zeităte protectoară un zeu care, aiurea, nu făcea parte din cei doi-spre-zece zei superiori. Aceasta mai adăogia încă numărul zeilor.

Pe lingă zeii superiori, Chaldeii și Assirienii admiteau o mulțime de zei mai mici și spirite de care era plin universul. Ei credeau că pământul are forma unei bărci rotunde, resturnată. Suprafața superioară, convesă, e pământul de asupra căruia se intinde bolta cerească. Concavitatea inferioară e abisul pământesc. Aice trăiesc geniile ; aice e infernul, locuința morților.

De asupra pământului se intinde «ca un acoperemint» bolta cerească, constelată, cu stelele ficse, invirtindu-se in jurul muntelui de la răsărit. Punctul culminant al cerului vine de asupra țerei Accad, care i centrul pământului. Mișcările periodice ale planetelor se fac sub cerul stelelor ficse, in regiunea medie dintre pământ și firmament. Aice e și zona in care se produc fenomenele atmosferice. Toate stelele sunt divinitățile mai mici ; unele zeități bune, ângeri *) ; altele rele, demoni. Focul **), apele, sunt de asemenea niște zei. Multe zeități

*) «Dinaintea grindinei tale cine se poate ascunde ? — Voința ta e un decret sublim pe care 'l stabilești in cer și pe pământ. Cătră marea m'am intors, și marea n'a mai avut valuri ; — cătră plantă m'am intors, și planta s'a vestejit ; cătră cursul Eufratului m'am intors și voința lui Silik-mulu-hi a pus in mișcare albia sa. — Doamne, tu ești sublim ; cine este asemenea ție ? » (Imn cătră Silik-mulu-hi, vestitorul zeilor).

**) «Foc, domnitor care aduni, care te ridici sus in țară — erou, fiu al Oceanului, care se ridică sus in țară ; — Foc, luminând cu flacăra ta sublimă ; — in locuința întunericului tu stabilești lumina ; — profet foarte renumit, tu pui la cale destinul ; — arama și costorul, tu le amesteci ; — aurul și argintul, tu le purifici ; emanațiunea zeiței

sunt înfățișate sub forme monstruoase, cu aripi : tauri, cerbi, vulturi, etc. Apoi vin spiritele rele, in grupuri de șapte : «șapte fantome de flacări» «șapte demoni ai sferelor de foc» «șapte spirite ale abisului» «șapte intinzători de curse», etc. Aceste spirite necurate locuiesc mai cu samă in locuri inculte, nesănătoase și selbatice. Deșertul este mai cu samă patria lor și noaptea au mare putere. Aceste duhuri 'și fac o plăcere a necăji pe om ; mai ales zeița *Lilit* care e cea mai grozavă ; pentru că dă la om. De aceia *Magia* a făcut mari progrese la Chaldei.

Moartea era un obiect de groază pentru Assirieni. Sculptorii lor s'au ferit de a reproduce pe bas reliefuri scene funerarie, după cum in bătăliile sculptate de cătră ei n'au pus nici un Assirian mort ; moartea era neputinciosă a secera pe fiii lui Assur ; ei erau invulnerabili. Nicăiera nu s'au găsit cimitire assiriene. Ce făceau ei cu morții ? Herodot zice că i inbalsamau. Poate că i transportau in Chaldea de jos, unde s'au găsit o mulțime de necropole. Aice era patria lor originară, pământul sacru. Altmintrelea nu ni putem esplica lipsa mormintelor in Assiria și ingrămădirea lor in Chaldea de jos. Mormintul era o boltă de cărămidă, bine boltit ; morții se puneau in niște vase de lut, foarte bine arse și șmălțuite. In morminte se mai puneau pe cetea mortului, arme, juvaeruri, băuturi, oase de mistreț și de pui. statuiete funerarie ; cutii cu dresuri și vase cu parfumuri, pentru femei. Mormintul era sacru. Era o crimă a lasa un cadavru fără ingropăciune sau a profana un sicriu. Arhitecții au luat măsuri ca nici o imprejurare, nici chiar naturală, să nu tulbure somnul cel vecinic ; movilele funerarie au ramas până astăzi nesupuse stricăciunei. Sufletul nematerial stătea lingă mormint ; dacă acesta era respectat, sufletul devenia un spirit bun pentru urmași ; de nu, spiritul rătăcitor i necăjia necontentit. De aceia când monarchii assirieni vor să 'și resbune asupra unui dușman, violează mormintul familiei și i aruncă in vînt ănușă morților sei.

Nu prea cunoaștem ideile lor asupra vieții viitoare ; cu toate

---

Ninka-si, tu ești ; — cel care face să se cutremure cei răi in timpul nopții, tu ești. Fie ca faptele omului, fiu al zeului seu, să străluciască de curăție ! — ca cerul să fie el de sublim ! — ca pământul să fructifice ! — ca mijlocul cerului să străluciască ! »

aceste, după monumentele ce avem, sub scoarța pământului și mărginită de toate părțile de apele glodoase ale Oceanului. 'L numiau *Aral* «țara unde nu poți vedea» «țara din care nu te mai întorci» *). Cetatea e încunjurată de șapte ziduri concentrice, cu o poartă păzită de un zeu, portar necoruptibil. Intrarea principală, păzită de cătră *Negab* «marele portar al lumii» venia spre apus. Zidul de bronz din lăuntru e străjuit de cătră doi-spre-zece zei de bronz și la poarta lui erau tauri de bronz cu fața de om. E greu de umbre acolo, în locul de lipsuri și de tristeță ; dar se pare că ei admiteau și un Raiu. Cel care a murit vitejește pe câmpul de luptă, încunjurat de trofeie și de pradă, dă ospete amicilor sei ; sângele vărsat în resboiu face cât cea mai sfântă viață și rescumpără toate greșelile. Resboinicul se recorește la izvoarele apelor de viață, ape vii ; și toate 'l iubesc. E bine pe ceia lume și de omul drept ; se vorbește une ori și de Înviere. Zeii pot sili pe puterile infernale să dea drumul unei umbre, a căreia prezență pe pământ poate fi necesară.»

Istoricii vechi povestesc cu un feliu de groază de cultul babilonean. Acest cult ar fi fost cu desevirșire imoral. Se poate ca în unele părți să fi fost ast-fel ; pentru că vechile religii orientale înțelegeau cu totul altfel unele idei de cum le înțelegem noi. Așa d. e. se adora forța producătoare din natură și din această cauză se petreceau la serbătorile lor fapte care pentru noi ar fi culmea imoralității. Pe de altă parte obicinuința de a se sacrifica zeilor ceia ce ni este mai prețios pe lume, viața omenească, adaugă la repulsiunea ce simțim pentru cultul lor. Se poate foarte bine ca cultul zeiței Istar d. e. să fi contribuit mai mult a corumpe pe oameni, de cât a i îndepărta de la vițiu. Nu urmează înse de aice că întregul lor cult prezenta acest caracter. Ei aveau ideie de păcat și credeau că el se poate spăla prin penitență. Serbătorile lor erau foarte frumoase ; la ocaziuni

---

*) «Și Istar, fiica lui Sin, și îndreptă spiritul seu cătră casa de întuneric, locuința zeului Irkalla ; cătră casa în care se intră, dar din care nime nu iese ; cătră drumul pe care pornește cineva pentru a nu se mai întoarce ; cătră casa, unde, pentru cel care intră, orbirea înlocuiește lumina. Aice e locuința celor cari sunt setoși de pulbere și cari se hrănesc cu noroiu ; lumina nu e văzută aici, rămân în întuneric. Ca niște paseri, ei au aripi. Pe ușă și pe zăvor, se întinde colbul.» (Din poemul lui Isdubar).

solemne sau în timp de nenorocire publică se purtau statuiele zeilor în procesiune. Se aducea sacrificii de animale, cereale și fructe. Regii sacrificau animale mai de frunte. Se ofereau zeilor și obiecte prețioase. Zeii dușmanilor, aduși în robie, deveniau, într-o cât va, prizonierii zeilor asirieni. Regii și puneau statuiele lor în temple; pentru ca, chiar în timpul absenței lor, ei să fie prezenți sub ochii divinității. Întreg poporul era foarte religios. Credința fermă era că totul vine de la zei și că lor li se datoresc toate; pentru aceasta chiar monarhii asirieni sunt înaintea zeilor ca sclavul înaintea stăpânului; imaginea lor în templu însemna că, zi și noapte, ei aduc zeilor rugăciunile și mulțemirile lor. Din această religiositate aprinsă a urmat și faptul că Chaldeii au fost cei mai superstițioși oameni de pe fața pământului.

§. 3. Cultura.

I. Scrierea. Asirienii și Chaldeii scriiau pe piatră și pe argil moale. Nu putem ști dacă mai întrebuințau și alte materiale pentru scris; pentru că, până astăzi, nu s'a găsit altă scrisoare de cât numai pe piatră și pe cărămizi. Aceste cărămizi erau făcute din un lut foarte bine frământat; se scria pe ele cu un instrument de fier, ascuțit și cu trei laturi, de aceea și scrierea s'a numit *Cuneiformă*, adică în forma cuielor. Fiecare cărămidă se numerota și, pentru mai multă siguranță, se scria pe cea care urma și cel de pe urmă rînd din tăblița precedentă. Apoi se ardeau bine în foc și astfel aveau o carte. Documentele cele mai populare, cele mai usuale, cum sunt contractele private, sunt săpate pe cărămidă. Tot cilindre de argil se întrebuințau și pentru fundațiunile templelor, palatelor, și pentru alte evenimente importante. Scrierea e de două feluri: monumentală și cursivă. Această de pe urmă e mai culcată, mai repede, și mai grea de cetit. Era o deosebire între scrierea din Babilona și cea din Assiria; și scrisoarea s'a modificat cu timpul. Dar nu ne putem lua după felul scrierei ca să determinăm vechimea unui document; pentru că, chiar în timpurile mai târzii, se obicinuia a se scrie și cu litere foarte vechi.

Limba asiriană e semitică; gramatica, vocabularul și sintaxa sunt semitice; dar ea are un loc aparte în această familie de limbi,

fiind că are particularități care nu se găsesc aiurea. Sunt încă o mulțime de probleme care încă nu sunt pe deplin limpezite.

Scrierea cuneiformă a fost la început ideografică și în mare parte și a conservat acest caracter; cu toate acestea sunt unele semne care exprimă silabe. Aceasta face că citirea este foarte grea; apoi, multe dintre ele se pot citi în mai multe chipuri, ceea ce adaugă încă greutatea. De multe ori citirea unor semne atârână de la înțelesul general al frazei și de la construcțiunea gramaticală.

Descifrarea inscripțiunilor cuneiforme s'a făcut cu ajutorul inscripțiunilor scrise în mai multe limbi, cum au fost cele de la Behistum și de la Elvend. Astăzi citirea e sigură și traducerea nu mai lasă nici o îndoială. Numai la numele proprii se mai întîmpină oare care greutate.

II. Literatura. În autorii greci și romani găsim multe fragmente relative la cultura popoarelor din Mesopotamia; din nenorocire, acești autori au cules din cărțile pe care le aveau la îndemână numai ceea ce li trebuia pentru sprijinirea sistemelor lor religioase sau filosofice. Așa că de multe ori au interpretat greșit și au falsificat chiar noțiunile ce împrumutau, pentru ca să se potrivească cu părerile lor. Din această cauză noi nu putem considera ca documente sigure citațiunile ce le găsim în acești autori. Putem înse afirma că nu a prea fost mare lucru de literatura chaldaică; pentru că nici semne nu sunt că ar fi avut ei vre una din acele monumente literare care fac fala omenirii. Această părere se întărește prin cărțile Mendaiților și ale Yezidilor de astăzi; care de asemenea nu cuprind nimic care să merite atenția noastră. Chiar în cea mai de samă dintre aceste cărți se observă o lipsă absolută de critică și judecată; nu e nici un sentiment nobil și e scrisă în un stil fără culoare și fără viață.

Layard a găsit la Kuyungik o întregă bibliotecă care cuprindea două camere spațioase. Aceasta e *Biblioteca lui Assurbanipal*. După această bibliotecă putem să ni facem o idee despre știința și literatura assiriană în viacul VII a. Chr. Din nenorocire, nime nu și a putut închipui la început că ar fi o bibliotecă și au început a se lua cărămizile fără nici o ordine; s'au amestecat prin urmare deosebitele tablete ale aceleiași cărți; s'au transportat în deosebite locuri; foarte multe s'au pierdut și stricat; așa că este astăzi foarte greu a se pune în ordine deosebitele opere. Ce greutate am simți noi astăzi când s'ar

lua deosebitele foi din cărțile ce compun o bibliotecă, s'ar amesteca, și s'ar imprăștia în deosebite locuri? Cu toate acestea, putem avea o idee generală despre cărțile ce se cuprindeau acolo. Ast-fel știm că erau o mulțime de opere asupra învățământului limbei: dicționar sumero-accadic cu sensul cuvintelor în limba assiriană; dicționar de sinonime; gramatică; dicționar al scrierei cuneiforme cu semnificările ideografice și indicația valoarelor fonetice; lexicon de expresiuni particulare; tablouri cu exemple pentru învățarea construcțiilor gramaticale. Mai erau o mulțime de proverbe; fragmente mitologice*) cu genealogia zeilor, deosebitele lor epitețe, funcțiuni și atribute; colecțiuni de imnuri; o operă însemnată asupra Magiei, tradusă după originalul foarte antic. Istoria nu era de asemenea lasată de o parte. Avem: un fragment despre vechii regi chaldei; o tabletă de relațiuni între Assiria și Babilona; analele câtorva regnuri; o listă de dignitari în ordine hierarhică; un catalog statistic și geografic; o listă de țările supuse cu deosebitele lor producțiuni, etc. Biblioteca cuprindea

*) *Din legenda Potopului.*

«Om din Surippak, fă-ți o corabie mare pentru tine... Vom distruge pe păcătoși și viața... Fă să între germinale de viață din toate ființele pentru a le conserva... și tot ce posedam, am strins; tot argintul cât 'l aveam, l'am strins; tot aurul cât 'l aveam, l'am strins; tot ce era semință de viață, am strins și am făcut să între în corabie; pe toți servitorii mei barbați și femei, animalele domestice, animalele selbatice, și pe tinerii din armată, pe toți, i am făcut să între... și inundația lui Bin ajunse până la cer; și fratele nu mai văzu pe fratele seu. Ea nu cruță pe popor. În cer, zeii se temură de tempești și căutară un adăpost; ei se suiră până la cerul lui Anu; și zeii se cinchiră ca niște câni cari și ascund coada... șese zile și șese nopți trecură; tunetul, tempesta și uraganul urlau în toate părțile... și cel care făcuse rău și toată rasa omenească care se plecaseră spre păcat plutia ca niște trestii... și în ziua a șaptea am dat drumul unei porumbițe și ea plecă. Porumbița plecă și căută, și nu găsi nici loc nici repaos, și se întoarse înapoi. Am dat drumul unei rîndunele și ea plecă; și rîndunica plecă și căută, și nu găsi loc de repaos și se întoarse. Și am dat drumul unui corb și el plecă. Corbul plecă, și el văzu cadavre pe apă și le mîncă; el inotă și rătăci departe, și nu se mai întoarse... Bel intră în mijlocul vasului; el mă luă de mîna și mă conduse afară, pe mine. Mă conduse afară, și aduse și pe femeia mea lângă mine; el purifică țara, stabili un pact, și luă pe oameni sub protecția sa.» (Din *Biblioteca* lui Assurbanipal).

și cărți de știință. Erau liste de plante și minerale; animale clasate pe familii și genuri; insecte clasificate după folosul și răul ce 'l aduc; vegetalele după binele ce 'l fac industriei; mineralele după calitate. Din cărțile relative la Matematică știm că de aice a imprumutat Pitagora celebra sa tablă de înmulțire; în Astronomie, avem cataloage de stele și colecții de observațiuni siderale; o mare operă de Astrologie; în fine o întreagă arhivă cu scrisori diplomatice, raporturi oficiale ale guvernatorilor, proclamațiuni regale, petițiuni, acte financiare, raporturi ale astronomilor, etc. Toate tabletele din această bibliotecă ar alcătui mai bine de cinci sute de volume mari. S'au putut întregi și ceti numai câteva cărți; dar de sigur, că aice avem mai toată civilizațiunea chaldeo-assiriană.

Mai erau și alte biblioteci; cele de la Sippara erau vestite; *Sefarcaim*, i zice Biblia «cetățile cărților.» Babilona era centrul principal pentru studiile științifice.

«Putem dar încheia că descoperirile sunt numai la început și că marele secret al istoriei Vechiului Orient e încă îngropat sub nisipurile deșertului din Mesopotamia.»

III. Știința. De timpuriu, Chaldeii au notat schimbările și variațiunile corpurilor cerești. Din aceste observațiuni s'a născut Astronomia. În fiecare cetate era un observatoriu. Ei au inventat gnomonul și cadranul solar; în ruinile Ninivei s'a găsit o lentilă enormă de sticlă; sigur că e un rest din un instrument puternic de optică și precisiune. Ei știau a descompune mișcarea diurnă aparentă a soarelui, lunii și planetelor; a calcula neregularitățile drumului celor cinci planete; calculau eclipséle de lună.

De la ei ni au venit: împărțirea eclipticei în două-spre-zece părți egale care alcătuiau zodiacul (figurile acestuia sunt de origine chaldeană); precesiunea equinocțiilor; împărțirea cercului în 360 de grade, a gradului în minute, secunde și terțe; împărțirea săptămânei în șapte zile și a zilei în două-zeci și patru oare, a oarei în minute și secunde.

Ei împărțiau anul în 360 de zile; două-spre-zece luni de trei-zeci zile și luna în patru părți. La șese ani mai adăugiau o lună de trei-zeci zile și la intervale mai mari adăugiau încă un an. Evreii au primit de la ei numele lunilor.

Din nenorocire, aceste mari progrese făcute în Astronomie au fost întunecate prin credința lor în Astrologie. Ei credeau că corpu-

rile cerești sunt interpreți ai voinței zeilor și că au mare influență asupra lumii și a oamenilor. De aici nevoia de conjurațiuni și rugăciuni. Planetele se împărțiau în zei buni : Jupiter și Venus ; răi, Saturn și Marte ; buni și răi : Soarele, Luna și Mercur. Fiind că corpurile cerești aveau influență asupra oamenilor, ei au crezut că se putea prevedea viitorul prin observația stelelor. Ast-fel stelele au ajuns regulatoarele evenimentelor de pe pământ ; de aici nevoia de a le observa neconținut pentru a li afla voia. Ast-fel Astronomia ajunge, cu timpul, servitoarea Astrologiei și astrologii chaldei ajunseră la o putere foarte mare, pe care și au conservat-o multă vreme. Ei erau foarte căutați și crezuți, chiar și pe timpul Romanilor.

Chaldeii au făcut mari progrese în Matematică. Sistema lor de ponduri și greutate era perfectă. Cunoșteau sistema zecimală ; dar preferau mai mult pe cea sexagesimală ; preferau pe 12 pentru că se poate divide exact în 2, 3 și 4 părți egale. Comerțul și până astăzi a pastrat *duzina*.

Unitatea lui era *empan* = 0^m.270 lungime. Patratele măsurilor liniare serviau ca măsuri de suprafață ; măsurile de capacitate și cele cubice se basau tot pe cele liniare. Ca măsuri de greutate aveau *talantul* de 60 mine ; *mina* de 60 drahme ; așa că talantul avea 3600 *drahme*.

Sistema lor a fost cea mai bine coordonată științific până la sistema metrică de astăzi.

Dar avind în vedere credințele lor, se înțelege că *Magia* a trebuit să progreseze foarte mult. Lumea fiind plină de spirite, omul era dator să găsiască chipul a se feri de ele sau a le domina. Erau două magii : cea *albă* era binefăcătoare și atrăgea buna voința spiritelor ; cea *neagră* se servia de ele numai pentru a face rău. Ei erau vrăjitori de frunte ; aveau putere a scăpa pe om de spiritul necurat ; puteau vindeca boalele, care veniau tot de la acele spirite *) ; aflaseră o mulțime de talismane și aveau mijlocul a feri cetățile și casele de spirite, punând la porți și la uși niște monștri infricoșați cari erau destul de puternici a li ținea calea.

*) Fiind că nu au doctori, ei transportă pe bolnavi în piața publică și fie care se apropie de ei ; și dacă cineva a zăcut de cea boală, sau a cunoscut pe vre unul care a fost bolnav, ajută pe bolnav cu sfaturile sale ; l'indeamnă să facă ceia ce a făcut și el, sau ceia ce a văzut pe altul făcând la o asemenea boală. Nu i permis cuiva să treacă pe lângă un bolnav, fără a'l întreba de ce sulere. (Herodot, I, 197).

Preuții Chaldei erau de asemenea foarte meșteri în a prezice viitorul. Ei știau a ceti în toate : în mersul stelelor, în glasul fulgerului și al vântului, în murmurul și agitația apei, în foc, etc. Interpretarea viselor ocupa de asemenea un loc foarte important. Știau să tragă în bobii și în sorti. Sburatul paserilor avea mare importanță ; pentru că știau din experiență că multe paseri anunță schimbarea anotimpurilor, atmosferei, etc. Apariția unui monstru era de asemenea un semn divin. Într'un cuvânt nimic nu rămânea neobservat și, mai ales, neinterpretat de către învățații preuți, cari cu timpul au ajuns niște simpli înșelători.

IV. Arta. În Mesopotamia nu avem nici o construcție mai importantă. Trebuie săpat până la o adâncime de douăzeci metri ca să dăm peste un monument. Aceasta vine de la felul cum zidiau ei. În Chaldea nu este piatră. Arhitecții chaldei lucrau numai în cărămidă ; înse fiind că lemnul era foarte rar, se întrebuinta mai mult cărămida uscată la soare ; pentru construcțiunile de lăcaș se făceau cărămizi smălțuite. În Assiria era piatră ; dar fiind că Assirienii au împrumutat cultura lor de la Chaldei, arhitecții lor construiau ca și aceștia ; de aceea și în Assiria piatra se întrebuinta foarte rar. Zidurile se tencuiau cu o amestecătură de cenușă și var, care devenia așa de solidă, că mai degrabă se strică cărămida de cât această tencuială ; pentru acest scop se întrebuinta și smoala.

Dar zidurile construite din asemenea material se înțelege că nu puteau fi solide. Pentru că să li dea și soliditate, arhitecții le făceau foarte groase, joase și mai fără ferești. La Khorsabad pereții erau de douăzeci și patru de metri înălți și mai tot atâta de groși. Pereții dintre camere erau mai cât și camerile, pentru ca să se poată susține bolțile. Salele principale aveau de asupra o cupolă ascuțită. Aerul și lumina intrau pe ușă sau prin o deschizătură în pod ; ușile erau foarte mari ; cea de la Khorsabad era de cinci metri. Unele palate assiriene ocupă o suprafață enormă. Salele erau foarte înguste ; dar nemăsurat de lungi.

Sculptura assiriană e însemnată foarte de timpuriu. Chiar pe cele mai vechi monumente, scenele sunt reprezentate cu mult adevăr ; artistul a voit să copieze natura. Statua regelui Gudea e un model de esactitate, până și în încrețiturile hainelor. Statuiele sunt în genere mici și făcute spre a fi rezemate de pereți. Sculptura era ajutătoarea Ar-

hitecturei. Pe din lăuntru păreții se căptușiau cu lespezi de piatră, pe care erau separe bas reliefuri care represintă mai multe scene de res-boiu și de vânătoare. Cele de din afară erau rezervate pentru zei. Ar-tistul lucrează cu mai multă grijire capul, brațele și picioarele. Re-gele e in tot d'a una reprezentat mai mare de cât miniștrii și ofi-terii sei; Assirienii mai mari de cât dușmanii sau selavii lor. Sculp-tura e mai pre jos de cât cea egipteană in ceia ce privește măreția liniștită și religioasă; dar, in schimb, are o energie, o viață, o miș-care necunoscută aceleia. Monstruositățile sculpturei: tauri aripați, etc. se esplică prin credințele lor religioase.

Toate sculpturile erau zugrăvite cu colori strălucite, a căror ur-me se văd și astăzi. La Babilona se intrebuintau mai mult cărămi-zile colorate care alcătuiau un feliu de mozaic. De asupra bas relie-furilor se făceau picturi care continuau decorațiunea.

Erau multe camere tapisate cu lemn prețios: cyparos, cedru, a-banos, etc. Aceste erau incrustate cu plăci de fildeș, smălțuri colorate; decorau și cu aur și argint.

Curțile erau de asemenea impodobite cu sculpturi gigantice pe toate părțile. Ele serviau pentru adunări. Pe de asupra era un acoperiș de pînză. Erau de asemenea portice de lemn, susținute de colonne mici de lemn inbracate in metal. Porticele de lemn erau zugrăvite cu colori strălucitoare.

Templele lor erau niște prisme patrungiulare, puse una deasu-pra alteia, din ce in ce mai mici. Cel din Khorsabad era cu șapte rînduri; trei se conservă și al patrulea e necomplect. Patrutul de jos are o lature de 43^m.10; era 'nalt de 6^m.10. Herodot zice că fie care rînd era colorat intr'un chip deosebit. La Khorsabad sunt șapte colori de-osebite; era dar cu șapte rînduri. Cel din Mugheir era nalt de 40 me-tri; unele erau și mai inalte. Ruinele de la Birs-Nimrud sunt cu 71 metri mai sus de câmpia de prin prejur; poate că acesta e templul inalt de 185 metri, despre care vorbește geograful Strabone. In fie-care rînd era o capelă cu statua divinității căreia era consacrată co-loarea (alb, negru, roș, albastru, stacoșiu, cenușiu, auriu). Capela din virf avea o cupolă aurită; iar interiorul și partea din afară a tem-plului era căptușită cu lamele de aur.

Templele erau destinate, in gândul arhitecților, a mai intrerum-pe monotonia câmpiei din Mesopotamia.

136
136

272

FENICIA

§. 1. Geografia și origina Fenicienilor.

Fenicia era o fâșie îngustă de pământ, așezată la resăritul mării Mediterane, între această mare și muntele Liban. Ea începea de la cetatea Aradus la nord și mergea până la muntele Carmel. Pământul Feniciei nu era bun pentru agricultură. El este muntos și foarte puțin roditor ; pe lângă aceasta, țara era întretăiată prin munți cari ajung până la țărmul mării. Chiar dacă, pe unele locuri, pământul producea de ajuns pentru locuitori, comunicația pe uscat era foarte grea din pricina munților și a cetelor de hoți cari se aflau pe acele locuri. În schimb înse, Fenicia era o țară minunată pentru comerțul maritim și pentru un popor industriios. Marea forma o mulțime de golfuri minunate în care se puteau adăposti corăbiile ; munții aveau păduri nemărginite și dădeau lemnăria trebuitoare pentru construcția vaselor ; comunicația între deosebitele cetăți era mult mai ușoară pe apă de cât pe uscat. Din această pricină Fenicienii sunt însemnați numai prin comerțul lor maritim și prin industria lor.

Fenicia nu era o țară ; am pute-o numi mai de grabă o serie de porturi, fie care cu un mic teritoriu prin prejur. Mai toate aceste cetăți se compuneau din două părți : o cetate pe uscat și ceia altă pe un promontoriu sau pe o insulă, care venia în fața ei. Fenicienii nu cunoșteau unitatea politică, așa cum o înțelegem noi. Țara se alcătua din mai multe cetăți libere, guvernate de câtră regi, formând un felu de Confederațiune ; lucrând în comun numai când era de făcut vre o mare întreprindere comercială s'au când era vorba de apărarea națională. Ast-fel că istoria Feniciei ar însemna istoria cetăților feniciene.

Cu toate aceste, putem deosebi trei grupe de cetăți :

a) La nord : *Arad* și *Simyra*, a căror locuitori erau foarte războinici, gata în tot momentul a se lupta cu vecinii lor și a se scula

in contra cuceritorilor străini. Aradul era pe o insulă mică, departe de trei kilometri de țărm. Pe continent avea o mulțime de stabilimente și stăpânirea sa se întindea departe pe continent.

b) *Gebal*, Byblos al Grecilor, se lauda că e cea mai vechiă cetate de pe fața pământului. Avea un templu mareț la care veniau peregrini din toate părțile Syriei «un feliu de pământ sfânt, plin de temple și de monumente.» Impreună cu *Berytul*, Gebal a avut mare însemnatate la început; dar nu și a putut-o păstra multă vreme.

c) **Sidonul** «flica întâiu născută a lui Chanaan» era așezată pe un promuntoriu. După aceasta venia **Tirul**. In timpurile istorice aceste două cetăți au avut supremație asupra Feniciei întregi. Pe lângă aceste cetăți însemnate, mai erau *Ako*, *Sarepta*, *Tripolis*, *Karne* și *Paltos*.

Istoria Fenicienilor ni este cunoscută mai mult prin documentele istorice ale popoarelor cu care au fost ei în contact. De la ei ni au rămas numai câteva inscripțiuni. Aveau ei o literatură istorică foarte bogată; fie care cetate și avea analele sale; o cetate purta numele de «Cetatea cărții» Kiriatsifer; istoricii greci ni vorbesc de autori fenicieni; dar mai toate aceste bogate documente s'au pierdut și cauza este nu numai nenorocirile care au venit asupra Feniciei în decursul timpurilor; dar și îngrijirea cu care păstrau ei secretele arhivelor lor; pentru că mai toate faptele importante ale istoriei lor naționale se cuprindeau în descoperirile făcute pentru prosperarea industriei și comerțului lor maritim, descoperiri pe care le țineau ascunse. Cu toate acestea, avem cunoștinți de ajuns asupra istoriei cetăților din Fenicia. Cercetările învățaților *Gesenius*, *Movers*, *Schroeder* și *Halévy*; explorările lui *Ern. Renan* și *Clermont-Ganneau*; *Corpus Inscriptionum Semiticarum* care se publică sub auspiciile Academiei de Inscriptiuni și Frumoase Litere din Paris, ni sunt de ajuns pentru studierea istoriei acestui popor. *Biblia* ni este de asemenea de foarte mare ajutor; pentru că Ebreii au fost în relațiuni neconținute cu vecinii lor Fenicieni.

Fenicienii nu se numiau pe sine cu acest nume. Ei se numiau după numele cetăților lor: Gibliți, Sidonieni, Tirieni, etc. Multă vreme au fost cunoscuți mai mult sub numele de *Sidonieni*. S'au dat o mulțime de explicațiuni pentru cuvântul de Fenician. Unia au susținut că acest nume vine de la Fenix, fiul lui Agenor. Se înțelege că nici vorbă nu poate fi de o asemenea etimologie. Alții zic că ar însemna

popor roș în amintirea traiului lor de pe țărmurile mării Roșie ; sau pentru că aveau multe fabrici de purpură ; ori pentru că ei erau roșcați la față. Aceste explicațiuni se întemeiază numai pe o asemănare întâmplătoare de nume. În fine, s'a zis că Fenicia ar fi însemnând țara curmalelor. Dar atunci pentru ce nu s'a dat acest nume țărilor care, în adevăr, sunt patria acestor fructe ? Adevărata explicație este următoarea. Numele lor vechiu și național era *Phun* (de unde Romanii au numit pe Cartaginezi *Poeni*, *Puni*) ; din care Phoenix este o formă prelungită. Acest cuvânt 'l găsim în inscripțiunile egiptene «țara Punt». Acesta e vechiul nume al poporului fenician din timpul când nu se aratase încă în locurile, pe care avea să le illustreze atâta vreme. Acest nume ni dă cele întâi indicațiuni asupra patriei primitive a Fenicienilor. Țărmurile mării Erythreie și ale golfului Persic a fost acea patrie.

Încă de pe timpul când trăiau acoloa aceste populațiuni ajunseseră la un mare grad de prosperitate. Ei se ocupau cu comerțul maritim ; făceau comerț însemnat cu India, cu Arabia și Africa resăriteană. Insulele Bahreine, de astăzi, erau vestite ca leagăn al culturii și erau numite «Țara care produce zeii.» Aice erau două cetăți care se numiau *Tsur* și *Arad*, numiri pe care le au dat ei cetăților întemeiate mai pe urmă pe coastele Mediteranei. În aceste insule se organizaseră acele colegii preuțești, în care s'a prelucrat civilizația religioasă și științifică a popoarelor Kușite.

Fenicienii și frații lor Chananeii sunt de origine Kușită. Aceasta se dovedește prin spusele autorilor vechi și prin tipul lor fisic. Genesa i numește de asemine «fii a lui Cham», Nu se poate zice că Biblia i ar fi numărat între «fiii blestămați a lui Cham» din pricina antipatiei naționale, din pricină că au fost mai tot d'a una mare dușmănie între Ebrei și Fenicieni ; pentru că au mai fost și alte popoare dușmane Ebreilor care nu sunt numărate între Chamiti. Moabitii, Amaleciti, d. e. de și dușmani de moarte ai Ebreilor sunt trecuți între Semiti. Dar cea mai principală dovadă este tipul fisic. Un popor și poate uita limba și origina sa ; din deosebite împrejurări, poate avea o cultură asemine popoarelor de altă rasă ; toate se pot schimba cu timpul ; numai tipul fisic persistă mii de ani. Avem un monument de pe timpul lui Tutmes III, pe pereții căruia, printre alte popoare care aduc faraonului daruri, sunt și Fenicieni. După darurile ce le aduc ei

ni putem face ideie de comerțul și industria lor. Ei bine ! tipul lor fizic nu e de feliu semitic. Artistul i a reprezentat cu barba rară, cu pelița roșie, în scurt, tipul Kușit. Bas-reliefurile care s'au mai conservat de la Fenicieni cuprind de asemenea tipuri care nu samănă de feliu cu cel semit. Putem prin urmare, afirma că Fenicienii erau un popor Kușit, *macar că vorbeau limba semitică*.

Intr'o epocă pe care o putem determina cu ajutorul inscripțiilor egiptene și chaldeiene și cu Biblia ; între anii 2400 și 2300 a. Chr. aceste populațiuni au fost nevoite să 'și părăsiască patria lor. Scriitorii vechi chiar, ca *Justin* și *Strabone*, știia că ei au venit de pe alte locuri în partea apusană a Asiei. Mai mult încă, Justin știe și drumul pe care l'au urmat ei când s'au strămutat în țara Chanaan. De sigur că ei au venit pe la nordul Arabiei pe calea care și astăzi pune în legătură țărmurile Eufratului cu ale mării Roșie. Cât pentru timpul așezării lor în țara Chanaan, știm pozitiv că ei nu veniseră încă pe timpul dinastiei XII egipteană ; pentru că avem un papyrus la muzeul din Berlin care cuprinde un raport al unui ofițer egiptean către regele Amenemhat III. În acel raport se vorbește despre populațiunile din Siria meridională ; se pomenește de Semii cari rătăceau pe aceste locuri cu turmele lor ; dar nu e nici o vorbă de Chananei. Au venit dar după dinastia XII și părerea că ei au venit odată cu popoarele care au intrat în Egipt sub nume de Hicsoși poate fi primită fără nici o rezervă.

Așezarea lor în țara numită Chanaan s'a făcut de sigur cu multă ușurință. Populațiunile fără nume și fără istorie, care trăiau pe aceste locuri, n'au putut rezista năvălitorilor cari erau inzestrați cu mijloace de luptă superioare ; acele populațiuni au fost distruse aproape cu totul și numai o amintire slabă s'au mai pastrat în cursul timpurilor despre Refaim, Anakim, etc. Aceasta am văzut'o în istoria Egiptului.

Îndată după cucerire, triburile chananeie se împărțiră în două grupe. Unele se împrăștieră în văile din interior, de la Amanos până la Seir, și în câmpiile care se întind la sud de Carmel până în deșert și până la fruntaria Egiptului. Cele altele se așezară de-a lungul țărmurilor, între Carmel și gura Orontelui, muntele Liban și marea. Unii istorici susțin că cei așezați pe țărmul mării, Fenicienii, au fost nevoiți să se îndeletniciască cu comerțul maritim ; pentru că țara lor era strânsă între munți și marea și pentru că numai pe marea se pu-

teau ei inbogăți și prospera. Se poate. Necesitățile locale pot da unui popor direcțiunea activității sale ; aceasta s'a văzut de mai multe ori în istoria lumii. Dar cât privește pe Fenicieni, mai de grabă putem crede că ei s'au așezat pe țărmul mării tocmai pentru ca să continue vechia lor ocupațiune de pe țărmurile golfului Persic. Prin urmare mai de grabă putem crede că ei s'au așezat aici tocmai pentru că erau deprinși cu arta navigațiunii ; în loc de a zice, cum susțin unia, că s'au făcut marinari de nevoie, pentru că erau pe țărmul mării. Era mare lucru, în aceste timpuri îndepărtate, a se aventura cineva pe o mare absolut necunoscută ; și progresele repezi ale Fenicienilor ne pot face să credem cu siguranță că ei nu erau începători în arta navigațiunii când s'au așezat între Liban și marea Mediterană. Din faptul că un popor trăiește pe malul mării nu urmează ca el să fie un popor navigator. Egiptenii n'au fost un popor de marinari, macar că trăiau pe țărmul a două mări. Chananeii așezați în interior, agricultori sau păstori după necesitate, s'au subîmpărțit în o mulțime de triburi neconținut în resboiu unele în contra altora. Dintre aceste triburi cele mai însemnate au fost *Amoreenii*, *Hiviții*, *Girgaseii* etc.

Istoria Chananeilor ni este foarte cunoscută ; ea este cuprinsă, aproape întreagă, în istoria popoarelor cu care au venit cu ei în contact și care i au supus. Din contra, frații lor Fenicieni au un loc important în istoria lumii ; pentru că acest mic popor a adus Europei cele întâi noțiuni de cultură ; pentru că a fost mijlocitorul, și un mijlocitor activ și energetic, între Egipt și Asia cultă și între Europa absolut barbară pe acele timpuri. Și fiind că Istoria măsoară importanța unui popor nu după kilometrele patrate pe care le stăpânește și nici după milioanele de locuitori din care este alcătuit, ci numai după serviciile aduse omenirii pe calea culturală, poporul fenician se pune cu drept cuvânt alături cu cele mai însemnate popoare de pe fața pământului.

§. 2. Istoria Feniciei.

Fenicia era împărțită în mai multe cetăți independente ; cu toate acestea, în împrejurări grave toate aceste cetăți se puneau sub direcțiunea celei mai însemnate. Ast-fel, în tot d'a una, o cetate feniciană a avut supremație asupra celor alte.

Se pare că la început *Byblos* (în limba feniciană Gebal «munte») a avut direcțiunea supremă. Se zice că ar fi fost cea mai vechiă cetate feniciană. Dar supremația Gibliților a ținut foarte puțin. Partea principală a activității feniciene fiind îndreptată spre comerțul maritim și Gebal fiind o cetate mai mult agricolă și industrioasă, supremația trece foarte de timpuriu la *Sidon*. Pe lângă deosebirea de ocupațiuni se pare că era și oare care deosebire de rasă între Gebal și nordul Feniciei și între cetățile de la sud. Se susține chiar că Gibliții sunt mai apropiați de Semiți de cât de cei alți frațiai lor. Această deosebire se vede și în politică. Nordul Feniciei e mult mai resboinic; și apără cu multă îndărăpnicie independența națională; e pururea gata a lua armele și a se ridica în contra stăpânilor; pe când cele alte cetăți feniciene, dedate numai comerțului și industriei, caută numai a se înbogăți, fără a pune mare preț pe independență. Din aceste deosebite împrejurări, *Byblos* incetează a lua parte la evoluțiunea celor alte cetăți și rămâne numai cetatea sfântă, încunjurată cu multă venerațiune de către poporul fenician.

Supremația Sidonului.

Sidonul începe a fi însemnat mai cu samă din timpul cuceririlor egiptene în Syria. Ghibacii neguțitori din Sidon au înțeles îndată ce foloase mari puteau trage din aceste cuceriri. Făcând parte din imensul imperiu egiptean, ei puteau face comerț în Egipt și în toate țerile care atârnavă de el; și, fiind că Egiptenii nu erau un popor comerciant, ei puteau pune mâna pe tot comerțul lumii din acel timp. De aceea, în loc de a se opune armatelor egiptene; în loc de a căuta să și recâștige independența pierdută; Fenicienii s'au supus de bună voie și au rămas în tot d'a una supușii devotați ai Faraonilor. Ei aveau comptuare în cetățile principale din Egipt; alcătuiau echipajele de pe flotele egiptene și, chiar după slăbirea acestui imperiu, ei au fost gata a contribui cu vasele și cu brațele lor, la ridicarea puterii egiptene, de la care avuseseră atâtea foloase.

«Fenicienii profitaseră foarte mult din cucerirea egipteană. În afară de drumul armatelor, ei nu suferiseră de trecerea lor, nici de luptele urmate. Cei din Arad și Simyra fuseseră pedepsiți cumplit de către Tutmes III, care li tăiase gustul de a se mai revolta. Cele alte cetăți rămăseseră credincioase, de la Tutmes I până la Ramses II. Ele

se ocupau cu comerțul și cu schimbul între popoare. Sidonul și dezvoltase marina sa și ajunsese la mare grad de bogăție și glorie.»

Ast-feliu fiind lucrurile, înțelegem foarte ușor pentru ce Fenicia nu are istorie politică, propriu zisă. Intreaga lor istorie se cuprinde în descoperirile teritoriale, în coloniile nenumărate pe care le au întemeiat, în progresele industriale pe care le au realizat. Foloase materiale, câștig cu ori ce pret, eată principala basă a activității feniciene.

Ei făceau comerț pe uscat și pe marea. Toate drumurile care plecau de pe pieteles Estremului Orient : India, Bactriana, Chaldeia, Arabia, și regiunile Caucasului, se îndreptau spre apus și ajungeau la Sidon și Tir. În întreprinderile din Arabia și Chaldeia găseau ei produsele de la Altai și Gange și aveau comptuare la toate vadurile fluviilor și la toate trecătorile munților. *Lais*, la izvorul Iordanului ; *Hamat*, în valea Orontelui ; *Tapsac*, la trecătoarea Eufratului ; *Nisibis*, la izvorul Tigrlui, erau fundate de cătră ei. Aceste erau tot atâtea întreprinderi din care mărfurile se îndreptau apoi, prin caravane, spre Liban. Nu erau niște colonii propriu zise, fiind că atârnuau de regii de prin acele locuri ; dar erau în mâinile Fenicienilor, cu invoirea acestora ; pentru că toți aveau nevoie de acești îndrăzneți neguțitori, cari ajunseseră absolut necesari pentru toți. Și, negreșit, e un popor extraordinar acest popor fenician care a putut străbate atâtea țeri necunoscute ; a se strecura prin atâtea primejdii și a fi singura legătură între popoare atât de deosebite. În lumea vechiă, popoarele se puteau apropia numai prin cucerire sau prin comerț ; și dacă popoare mari, ca Egiptenii d. e. au făcut prin cucerire că popoarele să ieasă din izolarea lor și să se apropie unele de altele ; Fenicienii au contribuit și mai mult la aceasta prin activitatea lor comerțială. Mulțemită lor, deosebitele popoare încep a înțelege că nu pot trăi izolate și că au nevoie unele de altele.

Dar acest comerț prin caravane pe lingă că se făcea cu multe primejdii era amenințat a înceta cu totul în ziua când se va ridica un popor cu pretențiune de a supune totul, a zdrobi ori ce rezistență și, în acelaș timp, a și crea o industrie națională și un comerț al seu. Aceste pretențiuni le au avut Assirienii, și noi știm cum le au putut ei îndeplini. Industria și comerțul assirian însemna luarea din mâna Fenicienilor a monopolului, pe care 'l avuseseră până atunci. Aceasta au înțeles-o de timpuriu familiile neguțitorești din Sidon și de aceia

și au îndreptat, mai cu samă, atențiunea lor spre comerțul maritim, unde Fenicienii nu aveau rivali, și spre Europa, unde nu era nici o teamă de vre o putere care să i amenințe, pentru mult timp.

În mărire care au să fie mai pe urmă grecești, Fenicienii sunt stăpâni aproape o miie de ani. Ei au întemeiat aice un adevărat imperiu colonial. Nu prea cunoaștem amănuntele așezării Fenicienilor în această direcțiune; pentru că ni lipsesc documentele. Dar un lucru este sigur, și aceasta o știm din legendele Grecilor: «ori pe unde s'au așezat Fenicienii, mărimea și îndrăzniala operațiunilor lor au lasat amintiri neșterse în imaginația popoarelor.»

Colonizarea fusese începută de cătră Gibliți; dar Byblos era o cetate mai mult sfintă de cât comercială. Avintul de colonizare a început a fi puternic numai de când Sidonul ajunsese în fruntea cetăților feniciene. Pe țărmurile Asiei Mici, în insulele din Archipelag și pe coastele Greciei și ale Traciei, Fenicienii caută materii primare, necesare pentru industria lor, și popoare cărora să li desfacă produsele industriei lor. Activitatea lor în această direcțiune se va arata mai pe larg în istoria grecească. Ne mărginim pentru acum a arăta numai punctele principale ocupate de cătră ei.

Fenicienii au ocupat mai întâi insula Cipru. Această insulă cu un pământ foarte roditor, cu păduri nemărginite și mine bogate, au ajuns cu totul feniciană. Cultura resăriteană au prins rădăcini puternice. După aceasta Sidonienii s'au îndreptat spre nord, pe țărmurile Asiei Mici. Această peninsulă era locuită de o mulțime de populațiuni de rase deosebite și vorbind diferite limbi. Multe din aceste populațiuni erau de rasă arică. Limba și credințele lor religioase samăna cu ale Grecilor; dar erau unele a cărora loc nu s'a determinat încă în etnografia popoarelor vechi. Se crede că populațiunile de la nord-est erau înrudite cu cele din Elam și din Chaldea; unii istorici admit un grup aparte de popoare, grupul Caucasian. E pozitiv că în Asia Mică s'a făcut cea întâi apropiere între civilizațiunea Asiei Anterioare și începuturile de cultură a Arilor; dar sunt o mulțime de întrebări care așteaptă încă respuns.

Cât despre populațiunile arice așazate în Asia Mică e aproape sigur că au intrat aice pe două căi; unele au venit despre răsărit și altele au intrat pe la apus, după ce cuprinseseră întreaga peninsulă balcanică. Scriitorii greci știau că o parte dintre Traci au trecut din

Europa în Asia. Ori care vor fi descoperirile istorice din viitor, sigur este că în Asia Mică, din timpuri foarte vechi, trăiau următoarele populațiuni: *Iberi* și *Colchizi*, la Caucas; *Saspiri* și *Chalybi*, pe țărmul Pontului Euxin; *Muschi* și *Tabal* mai spre mează-zi. Apoi veniau *Frigieni*, *Paflagoni*, *Bithyni*, *Mysi*, *Teuceri*, *Dardani*, *Lydieni*, *Lycieni* și *Cari*. Aceste popoare au fost multă vreme sub influința Hittiților, cari erau pe uscat ceia ce Fenicienii erau pe marea: mijlocitori între răsărit și apus.

Fenicienii s'au aratat mai întâi pe țărmuri. Locuitorii din Cicia i au primit fără nici o rezistență; Lycienii însă s'au opus cu energie la așezarea lor; Cariii s'au unit cu ei. Erau înse anevoioase relațiunile dintre Fenicieni și aceste popoare necunoscute; nu se potriveau nici în vorbă nici în geniu. Cu timpul, înse, s'au format niște populațiuni mixte, amestecătură din Ari și Fenicieni, care au fost de un folos nepretuit pentru Fenicieni ca și pentru Ari. Cei Vechi țineau minte pe aceste populațiuni care purtau deosebite numiri și care au dispărut de timpuriu din istorie, după ce au avut un rol foarte important în dezvoltarea poporului grecesc.

După ce au ocupat insula Rodos, Fenicienii se găsesc în fața a două căi maritime: una spre nord și alta spre sud. În direcțiunea despre mează noapte, ei vizitează pe rând și întemeiază comptoare în mai multe insule din Ciclade și Sporade; exploatează minele de marmură din Paros; se așază statornic în insula Thasos, unde găsesc mine imbielșugate de aur și ajung pe coastele Traciei, unde încep a exploata minele de aur din munțile Pangeu. Apoi intră în Hellespont; fundează cetățile *Lampsac* și *Abydos*; trec Bosforul Tracic și intră în Pontul Euxin. Aice dan, în sfârșit, de calea maritimă mult dorită spre Colchida, unde, din o anticitate îndepărtată, poporul Chalybilor era vestit prin lucrarea ferului și a oțelului. Această cale maritimă a fost multă vreme un isvor nesecat de bogăție pentru comerțul fenician. Ei aduc de pe aceste locuri pește, aur și argint, plumb, fer etc., mai cu samă *costorul* care era așa de prețios pentru industria feniciană pentru că li servia la compunerea *bronzului*. Dar ceia ce era și mai important, pe această cale ei nu întâmpinau nici un rival și nu mai aveau pe mare grija care li o inspira calea de pe uscat în această direcțiune. De acum înainte se pot ridica Assirienii; comerțul fenician nu va avea a se teme de nimic; pentru că drumul spre Colchida

este asigurat. Tot ținutul sudic al mării Negre e plin de comptuare feniciene care sunt tot atâtea cetăți întărite, menite a asigura acest prețios drum. *Heraclea Pontică*, *Sesamos*, *Karambys*, *Sinope*, erau cele mai însemnate dintre aceste cetăți. Multă vreme Fenicienii au să țină secret acest drum, plăsmuind tot felul de fabule spăimântătoare pentru a îngrozi pe alte popoare și a le impiedica a se lua după ei.

În direcțiunea sudică, ei ocupă mai întâi *Creta*; pe urmă explozează toate insulele de la sudul Arhipelagului și au norocirea a găsi în aceste locuri scoica din care se estrage *purpura*, atât de prețioasă pentru industria lor. Toate ținuturile Greciei, insulele Ionice, coastele Epirului, sunt pline de colonii feniciene. Pe toate locurile aceste, ei găsesc o mulțime de materii primare și locuri de desfacere pentru produsele lor. Ținuturile Italiei au fost de asemenea vizitate.

Astfel, în curgere de mai bine de cinci sute de ani tot basenul resăritean al mării Mediterane ajunsese un *lac fenician*: pentru că ei domniau fără rivali. La umbra puterii egiptene, Fenicia ajunsese *Doamna Mărilor*. Cuvântul de Sidonian ajunsese sinonim cu Neguțitor*).

*) Fenicienii venind de pe ținuturile mării Erytreie pe ținuturile mării noastre, au întreprins călătorii îndelungate pe marea, îndată după ce s'au așezat în țara pe care o locuiesc și astăzi, și au transportat mărfuri din Egipt și din Assiria în deosebite țeri, între altele la Argos. Această cetate întrecea atunci pe toate cele alte cetăți din țara cunoscută astăzi sub nume de Grecia. Persii mai spun că Fenicienii ajungând la Argos, au început a'și vinde mărfurile lor; că cinci sau șase zile după sosirea lor, vinzarea fiind aproape sfârșită, o mulțime de femei s'au dus pe ținut, și printre ele fiica regelui; că această principesă, fiica lui Inachos, se numia Io, nume ce i'l dau și Grecii. Pe când aceste femei, continuă aceiași istorici, cumparau aproape de pupa corăbiei ceia ce li plăcea mai mult, Fenicienii, întinându-se unii pe alții, se aruncară asupra lor. Cea mai mare parte luară fuga; dar Io fu răpită, și alte femei cu ea. Fenicienii, după ce le au imbarcat, porniră pe marea și apucară spre Egipt. (Herodot, I, 1).

În ceia ce privește pe Sidonieni, istoria tuturor timpurilor ni i reprezintă ca pe un popor industrios, un popor de artiști, de filosofi, de învățați; pentru că, de la cele mai simple noțiuni de calcul și de navigație, absolut necesarie neguțitorului și marinarului, ei s'au ridicat până la abstracțiunile astronomiei și a le aritmeticei... Se crede în general că Grecii au învățat geometria de la Egipteni; dar este de crezut că cunoștințele lor în aritmetică și astronomie li au venit de la Fenicienii. Și astăzi chiar cine vrea să se perfecționeze în deosebitele ramuri ale științei găsește la Tir și la Sidon mai multe mijloace de cât în ori ce altă cetate. (Strabone, XVI, II, 24).

Aceasta ținu până când o întreagă revoluțiune se făcu între populațiunile de pe termurile Mediteranei, atâta vreme exploatate de către Fenicieni. Cu inteligența care caracterisază pe popoarele arice, Grecii din Asia Mică, popoarele mixte de care am vorbit, încep a imita pe Fenicieni. Ei încep a construi corăbii; se deprind încetul cu navigațiunea; adoptează, pentru mai mare siguranță, pe divinitățile feniciene care protegiau călătoriile maritime, între care mai însemnate erau Astarte și Melkarth; încep a se orienta și ei după cursul stelelor, și, în curând, mările Greciei sunt acoperite de marine puternice, între care cele mai însemnate erau: cea din Creta, a Dardanilor, Lycienilor, Tyrsenilor, Acheilor, etc. Monopolul fenician în basenul resăritean al Mediteranei este serios amenințat; pentru că populațiunile deștepate nu numai că au o marină dar au și începuturi de industrie; așa că nu mai au nevoie de Fenicieni. Încetul cu încetul aceștia sunt alungați din Archipelag și rămân numai cu Pontul Euxin, unde, multă vreme, Grecii n'au să îndrăzniască a i urmări. Aceste evenimente se întimplă în acelaș timp cu începuturile decadentei Egiptului.

Slăbirea acestei țeri au avut și altă consecință pentru Fenicieni. Ebreii, scapați din Egipt, s'au îndreptat spre țara Chanaan. Puternica Fenicie luă măsuri pentru apărarea fraților sei Chananei. Ea era încă puternică și bogată; pentru că, alungați din Archipelag, îndrăzneții Sidonieni se îndreptaseră în basenul apusan al Mediteranei; întemeiaseră mai multe colonii în Sicilia și pe țărmul nordic al Africei. *Kambe* (pe locul unde are să fie întemeiată mai pe urmă Cartagena), *Utica*, sunt fondate în acel timp. Pe marea era, prin urmare, numai o schimbare de direcțiune, și mai folositoare pentru comerțul și industria feniciană; pe uscat, primejdia era foarte mare. Israeliiți cuprinseseră țara Chanaan. O mare parte dintre Chananei ca să scape de acești dușmani spăimântători cari i amenințau cu o distrugere complectă și căutară un adăpost la frații lor Fenicieni. Ne avind pământuri de ajuns pentru a li da un adăpost, Fenicienii i transportară pe corăbiile lor în țările de curind descoperite. Și astfel colonizarea feniciană ia o nouă față. Până atunci, ei se mulțemisera a întemeia numai niște simple comptuare. Acum întemeiază adeverate colonii, care au să umple, în curind, tot țărmul nordic al Africei, dând naștere la popoare nouă, cum erau *Libyfenicienii*. Sidonienii n'au putut împedica pe Israeliti a se așeza în *pământul făgăduinței*, dar li au făcut viața

amară după așezarea lor. Sidonul a fost considerat ca cel mai teribil dintre apăsătorii lui Israel.

Dar o nouă primejdie se arată în curînd. *Filistinii* din insula Creta s'au așezat la sudul Feniciei cu invoirea Faraonilor, știm în ce împrejurări. Noii veniți au cuprins cetățile Gaza, Ascalon, Asdod, etc. și au început a neliniști pe Fenicieni. Puternici pe marea, ei sunt puternici, de asemenea, și pe uscat. La sfîrșitul sec. XIII A. Chr. o flotă filistină plecă în contra Sidonului; bătu flota feniciană; cuprinse cetatea și o prădă cumplit. Cei mai bogați dintre locuitori și găsiră adăpost la Tir. Cu acest eveniment se sfîrșește perioada de supremație a Sidonului (1209).

Suprematia Tirului

«Cu ruina Sidonului se începe pentru Fenicia o perioadă nouă. Fenicienii suferiseră multe din pricina împărecherilor lăuntrice. Ebrei, Filistini, Arameieni, i atacaseră din toate părțile. Ei au înțeles că trebuie să se grupeze într'un singur corp. Așa s'a creat o națiune feniciană. Cele alte cetăți și pastrară autonomia locală și vechia lor formă de guvern: o Monarchie temperată prin Adunări generale alcătuite dintre cei mai bogați cetățeni și Consiliuri particulare de preuți și magistrați. Dar regii deosebitelor cetăți sunt supuși supremației și suzeranității regelui din Tir, cap unic și adevărat al națiunii, care se și numește «rege al Sidonienilor». El decidea în toate cestiunile atingătoare de interesele generale ale Feniciei și coloniilor sale; incheia tratate și comanda forțele navale și de pe uscat ale Confederațiunii. Deputați trimiși din cele alte cetăți îl ajutau cu sfaturile lor. Numai Aradus continuă a trăi izolat. Erau legături foarte strînse între Aradus și Tir; dar regii sei nu atirnav de cei de la Tir. Centru al comerțului, Tirul întrebuinta și văslași străini. Armata se alcătua mai mult din mercenari: Libyfenicieni, populațiuni din nordul Africei și Lydieni.

Astfel Tirul se folosi foarte mult din ruina Sidonului. În jurul templului lui *Melkarth*, centrul religios al națiunii, se strînseră fugarii din Sidon. Populația cetății se indoi. El ajunsese un centru politic și nu numai religios, cum fusese până atunci. De aceia unii istorici zic că Tirul s'a fundat la 1209. Mai ales cetatea continentală, *Palaetyrus*, profită foarte mult, pentru că se putea întinde. Mica insulă, pe care

era zidit Tirul nou, las că era prea mică, dar nu avea apă de băut ; avea in se un port minunat. Un port foarte bun era și in insula unde era zidit templul lui Melkarth. De acum înainte, cetatea se va alcătui din trei părți : a) Palaetyrus pe continent ; b) cetatea maritimă ; c) cetatea preutască, grupată in jurul templului. *)

Nu mai era nici o nădejde de a se recăștiga dominațiunea in Archipel și in mările Grecilor ; pentru că statul *Dardanilor* in Asia Mică, marina *Carilor* la sudul acestei peninsule și in Sporade, monarhia *Pelopizilor* in Grecia, desființaseră mai toate coloniile și așezările feniciene de pe acele locuri. Li trebuia dar Fenicienilor mări nouă, unde să poată domni fără nici o impedicare ; unde să poată scoate, fără nici o concurență și fără primejdie din partea piraților, metalele necesare. Ei întăriră așezările de pe nordul Africei ; trecură dincolo de strimtoarea Gibraltar și intemeiară cetatea *Gades* «loc in chis și întărit» și, in scurt timp, *Noul Tharsis*, Spania sudică, ajunse cea mai principală cucerire feniciană. Aici intemeiară Fenicienii o mulțime de colonii între care : *Malacca* «cetatea sărăturilor» *Sex* «cetatea arsă de soare» *Carteia*, și alte colonii in fața insulelor Baleare. Turdului, Bastului, au fost supuși și o mulțime de coloni fură aduși aiee din Africa de Nord, coloniști cari se ocupau cu agricultura pe minunatul pământ al Spaniei de sud. Fenicienii s'au implântat așa de bine in această frumoasă țară, că, chiar pe la inceputul erei creștine, cea mai mare parte dintre locuitori erau de origine chananeană ; chiar pe timpul Romanilor, ei se numiau Libyfenicieni și limba feniciană se mănținea. Aveau și dreptate Fenicienii a se așeza statornic in Spa-

---

*) Tirul e considerat ca cea mai mare și mai vechiă cetate din Fenicia ; și adevărul este că, prin intinderea sa, prin renumele seu, prin vechimea sa chiar, dovedită prin atâtea fabule relative la originile sale, Tirul e vrednic a rivaliza cu Sidonul ; pentru că, numele de Sidon se întâlnește mai adese ori in versurile poezilor. Coloniile trimise de cătră Tir in Lybia, in Iberia și dincolo de Columnele lui Hercule, au făcut mai mult pentru gloria sa de cât toate dithyrambele de pe lume... O altă împrejurare in care Tirul a avut a suferi de asemenea foarte mult, e când Alesandru l'a pradat ; cu toate aceste el a trecut prin aceste groznice incercări, și mulțămită marinei sale (marina cum se știe, a făcut in tot d'aua superioritatea națiunilor feniciene), mulțemită și industriei purporei, Tirul a isbutit a și repara pierderile sale. (Strabone, XVI, II, 22).

nia ; pentru că trăgeau foloase mari din această regiune, bogată în metale și în producțiuni de tot felul.

Dar pentru ca să poată stăpâni aceste locuri îndepărtate, Fenicienii aveau nevoie să ocupe toate punctele importante care leagă apusul cu răsăritul Mediteranei. Ei ocupară *Malta* și insula vecină *Gaulos*, unde s'au găsit o mulțime de rămășiți feniciene. Fiind că *Sicilii*, marinari odinioară, cum știm din invasiunile lor în Egipt, nu mai erau puternici pe marea, Fenicienii puseră mâna pe comerțul *Siciliei*, unde nime nu li făcea concurență ; pentru că Grecii s'au așezat aice trei secole mai târziu. *Sardinia*, însemnată prin nenumăratele sale turme și minele sale de aramă și de plumb, nu putea fi lăsată de o parte de către Fenicieni. Ei fundară aice *Caralis* și *Nora* în fața Spaniei. *Balearele* fură de asemenea cuprinse și colonisate.

Multe din coloniile din apus fuseseră întemeiate de pe timpul supremației Sidonului ; dar Tirienii li dară o dezvoltare așa de mare că puterea maritimă și comercială a acestei cetăți este egală, dacă nu și mai mare, de cât cum era pe timpul Sidonului. Marea Adriatică are să rămână multă vreme în mâna lor și, prin urmare, comerțul cu chihlimbarul, care se aducea la gura Padului de pe țărmurile mării Baltice, și produsele minelor din Transilvania care se transportau aice de către Sigyni.

În acelaș timp, Tirienii intră în bune relațiuni cu Ebreii. Dușmani de moarte ai Fenicienilor la început, aceștia sunt siliți a se uni cu ei în fața primejdiei care i amenința din partea Filistinilor despre sud și a Arameienilor despre nord. Pe lângă nevoia de apărare comună, cele două popoare înțeleg că, ele două, și pot croi un imperiu puternic în Asia apusană. În adevăr, Egiptenii fiind slăbiți și puterea asiriană eclipsată pentru un moment, Ebreii și Fenicienii formează o strinsă legătură cu scopul de a întemeia un imperiu puternic în Syria. Ebreii constituiți în corp de națiune sub Saul și David dovedesc de odată calități militare, neașteptate de la acest popor care căzuse așa de jos în timpul Judecătorilor. Fenicienii sunt puternici pe marea ; sunt foarte bogați și, prin urmare, pot aduna armate ori cât de numeroase ; pentru că țărmurile Mediteranei erau pline de populațiuni sărace, care primiau cu multă bucurie ași vărsa sângele pentru bani, spre marea întindere a puterii feniciene. Ghibacii neguțitori din Tir se folosiră de ocaziune și așa ni explicăm ambasada regelui Hiram către David

și alianța dintre cei doi monarhi. Arhitecți și meșteri fenicieni construiesc un palat pentru regele ebru; și tot ei înalță și templul din Ierusalim. Sub Solomon, urmașul lui David, se întreprinde în comun călătoria spre acea misterioasă țară a *Ofirului*, de unde se aduceau atâtea bogății. A fost multă discuțiune despre Ofir. Unii istorici au susținut că Ofirul ar fi India; alții îl strămută pe țărmurile Africei și unia în Peru. Greutatea vine de acolo că Biblia zice că expedițiunea la Ofir, cu dus și întors, ținea trei ani. Părerea mai sigură este că Ofirul era în sudul Arabiei, care, din timpuri străvechi, servia ca întreprins între țărmul Africei resăritene, India, Egipt, și Asia apusană. Biblia ni arată produsele ce aducea flota lui Solomon și le numește cu numiri indiene. Din aceasta înșe nu urmează numai de cât că flota combinată a lui Hiram și Solomon mergea în India; putea foarte bine găsi în întreprinsele din sudul Arabiei aceste produse cu numiri indiene. Cei trei ani întreprinși pentru o expedițiune nu înșamnă numai decât că flota călătorește trei ani. Nu e, prin urmare, nevoie a zice că se întreprinșau trei ani, pentru că se ducea toemai în India. Expedițiunea se trimitea tot la trei ani; se întreprinșta un timp îndelungat pentru pregătire; și călătoria pe țărmurile mării Roșie era foarte anevoioasă.

Unirea cu Ebreii n'au dat rezultatele la care se așteptau Fenicienii. După un moment de strălucire, imperiul întocmit de cătră David se desfăcu și cu aceasta dispăru și pretențiunea ambițioasă a Fenicienilor de a juca un rol important în istoria politică a Syriei.

De prin veacul XI începe a ni fi mai bine cunoscută și istoria politică a Feniciei. Domnia lui *Hiram II*, care se sui pe tron la 1028, este foarte însemnată. El întreprinșe lucrări colosale la Tir; construi cu mare lucș templul lui Melkarth și pe al zeiței Astarte; unii cele două insule; întemeiă un nou cartier al cetății în partea despre mează-zi, umplând marea cu pământ; făcu ieșături puternice și ziduri foarte solide de jur împrejur și înalță un palat regal, vrednic de bogăția Tirului și de strălucirea domnului seu. Sub dînsul meșterii fenicieni construi ră templul din Ierusalim și se întreprinșe navigațiunea spre Ofir. Când, după mai multe revoluțiuni lăuntrice, ajunșe la tron o dinastie nouă cu *Ithobaal*, Fenicia esercită o adevărată supremație asupra Ebreilor; pentru că Jezabela, fiica regelui fenician, avea o mare influență asupra barbatului seu Achab, regele lui Israel.

Dar politica de supremație continentală care se urma de cât va timp nu a produs roadele dorite ; pentru că Assirienii supuseră Asia Anterioară și-și îndreptaseră privirile lor spre apus. Încă de prin via-cul XII Teglat-pal-Assar I și întinsese domnia până la Liban și Ara-dus. Primejdia fusese înlăturată pentru cât va timp. Dar sub Assur-nazir-pal Assirienii apar din nou. Regele Ithobaal scăpă supunându-se la un tribut. Sub nepotul seu Mathan, Fenicia este supusă iarăși de cătră Assirieni. Sub domnia acestui rege, pierd Fenicienii și cele de pe urmă posesiuni, pe care le mai păstrasera în Arhipel, cum erau Melos și Tera și câteva locuri în insula Rodos.

Mathan lăsă la moartea sa pe *Pygmalion* (Piimeliun) și pe fiica *Elissar*, mai mare, cu condiție ca ei să domniască împreună. Dar în timpurile aceste se schimbăse în Fenicia fața lucrurilor. Până atunci guvernul, în deosebitele cetăți, fusese în mâinile unei aristocra-ții alcătuită din câte-va familii neguțitoresti, care forma o oligarchie foarte închisă și apăsa foarte mult pe clasele de jos. În viacul IX, po-porul ajunsese matur pentru drepturile politice și voia să ia parte în guvern. Ocasiunea se păru favorabilă la moartea lui Mathan ; pentru că rămânea la tron un copil de unsprezece ani și o femeie. Partida po-pulară, care voia să întemeieze un regim democratic, proclamă de rege numai pe Pygmalion și 'l încunjură de sfinici favorabili poporului. Atunci Elissar luă în căsătorie pe Zicharbaal, mare preut a lui Mel-karth și a doua persoană din stat după rege, care era capul partidei aristocratice. După câți-va ani Zicharbaal a fost asasinat. Elissar în-cercă să facă o conspirațiune pentru a resbuna moartea barbatului seu. Trei sute de membri ai Senatului, capii aristocrației, luară parte la această conspirație. Văzind că uneltirile sale sunt descoperite, Elis-sar cu amicii sei hotărîră a se espatria. Ei pun mâna pe flota care era staționată în port și se îndreptează spre apus, ca să-și caute aiu-rea o patrie. De aceia Elissar s'a numit și *Didona* «fugară». Ei de-barcară pe coastele Africei de nord, la Kambe, care căzuse tare de când se fundase Utica, și întemeiară aice o cetate nouă, care s'a și numit **Cartagena** (Kiryath-hadesath) «orașul nou.»

Regimul democratic introdus în Fenicia n'a avut nici un rezultat pentru mărirea Feniciei. Se așteptau mari lucruri de la fortele nouă și energice care puseseră mâna pe guvern ; dar ori cât ar fi fost ele de energice, nu puteau ținea piept Assirienilor. În 832, regele Assiriei

numără din nou, pînă la popoarele tributare, pe Fenicia întreagă, «terele Tir și Sidon». Atunci Fenicienii se întoarseră iarăși la vechia politică a părinților lor. Lăsând de o parte ori ce pretențiuni de pre-dominare și renunțând chiar și la independența națională, ei și cău-tară, la umbră armelor assiriene, numai de comerțul și de industria lor. Cu o rară energie, ei puseră din nou mîna pe comerțul cu Asia Anterioară și se folosiră admirabil de evenimentul cunoscut în istoria grecească sub numele de «Întoarcerea Heraclizilor». Fiind că acest e-veniment produsese în Grecia o mare strămutare de popoare și des-ființase statele care fuseseră puternice pe marea, Fenicienii se arată din nou ca stăpâni, fără rivali, în mările Greciei. Au dreptate dar istoricii grecești când ni vorbesc de o nouă thalascrație feniciană, care a ținut aproape o jumătate de secol (824—786). Se înțelege că această supremație, avea să fie efemeră; ea va ținea pînă când lumea gre-cească, așezată din nou în țările pe care avea să le stăpîniască multă vreme, și va relua din nou avîntul maritim, pentru care era atât de bine făcut inteligentul și îndrăznețul popor grecesc.

• În adevăr, pe când Fenicia este neconținut în resboaie cu Assi-ria, care o amenința cu o totală distrucțiune, Grecii ajung puternici pe marea. De la 734 ei încep a trimite colonii în Sicilia și, în curînd, Fenicienii au să rămîună numai cu câte-va posesiuni în această insulă pe care o stăpîniseră atîta vreme.

În timpul când Fenicienii pierdeau o mare parte din coloniile de la apus, Tirul se ilustra prin o rezistență în curs de cinci ani în contra tuturilor forțelor assiriene, în frunte cu marele Sargon. Flota sa câștigă o victorie strălucită pe marea și regele *Eluli*, închis în ce-tate, se apără cu multă energie. Assirienii stricaseră conductul care aducea apă bună în cetate; Tirienii sapară în stîncă și dădură peste un izvor de apă bună. Desperînd de a cuprinde cetatea, generalii assirieni părăsiră asediul (715). Tirul se acoperise cu glorie resistînd cu atîta succes armatelor assiriene; dar acest asediu îndelungat a avut urmări nenorocite pentru supremația tiriană. Mai întîi, cetățile feni-ciene se folosiră de ocazie pentru a se emancipa de sub heghemonia sa; și apoi, în timpul acestui asediu se pierdu Thasos, cea de pe ur-mă colonie din mările Traciei; Cipru fu cuprins în curînd de cătră Sargon, care ridică în cetatea Citium o stelă amintitoare de victoriile

sale. Această insulă a încetat de a mai fi o colonie feniciană. Tirul însuși fu cuprins de cătră Sennacherib, urmașul lui Sargon.

Căderea Tirului se esplică nu numai prin puterea cea mare a Assirienilor. Această putere era, în adevăr, foarte mare ; dar de două ori în luptele cu Assirienii Tirul fusese părăsit de cătră cele alte cetăți feniciene. Li era, de sigur, frică de Assirieni ; dar trebuie să fi fost și mare gelosie din partea lor față cu Tirul. În adevăr, condițiunea deosebitelor cetăți se schimbase cu timpul. Din cetăți confederate, ele ajunseră cetăți supuse Tirului. Tirienii concentraseră în mâna lor mai toate foloasele comerțului ; cei alți Fenicieni erau mai mult servitori de cât asociați. Cel puțin mâna de fier a Assirienilor stabilia egalitatea tuturor înaintea stăpânului. De aceia după supunerea Tirului de cătră Sennacherib, această cetate și pierde supremația. Sidonul se încearcă a și relua însemnătatea de odinioară. Dar regele Abdimilkut are îndrăzniala a se opune lui Assarhaddon. Acesta cuprinde Sidonul și duce în robie în Assiria pe rege, împreună cu cei mai însemnați dintre Sidonieni. În luptele ce mai urmează cu Assirienii, Aradus singur mai poartă resboiu în numele Feniciei.

După căderea Assirienilor, cetățile Feniciei și recăstigară pentru cât va timp independența. Ele nu suferiră mult în timpul invasiunii Scitilor ; pentru că mai mult locurile neintărite au fost prădate de cătră acești barbari.

Când Faraonul Nechao cuceri o mare parte din Syria, cetățile feniciene salutară cu bucurie pe noul stăpân. Ele și amintiau negreșit de strălucirea Feniciei pe timpul când era supusă Egiptenilor. Fenicienii ajung din nou neguțitorii lumii și mateloți fenicieni au fost însărcinați de cătră regele egiptean ca să facă *jurul Africei*. Unii istorici au pus în indoială acest fapt ; pentru că nu se întemeiază de cât numai pe cele ce spune Herodot și pentru că nu a mai fost mai pe urmă nici o vorbă despre acest eveniment ; ci, două mii de ani, au fost tot teliul de credinți greșite asupra Africei de mează-zi. Aceste nu sunt argumente puternice pentru a doborî afirmarea lui Herodot. Cum că drumul descoperit pe vremea lui Nechao n'a fost urmat mai pe urmă, aceasta se esplică foarte ușor. Calea era foarte primejdioasă și, în schimb, nu aducea un mare folos. Comerțul cu coasta apusană a Africei, unde se găsește pulbere de aur, dinți de elefant, piper, etc. se făcea prin coloniile feniciene de la apus. Comercianții fenicieni și arabi fă-

ceau comerț cu termul resăritean. Astfel produsele Africei erau în comerț fără a mai fi nevoie a se face jurul acestui continent. E foarte sigur că și calea descoperită de către Portugezi, la începutul Istoriei Moderne, s'ar fi părăsit dacă pe această cale nu s'ar fi adus în Europa bogățiile nestimate ale Indiei. Cuvintele lui Herodot întăresc afirmarea lui. El nu poate crede ceia ce i s'a spus : anume că Fenicienii trimiși de către Nechao au văzut cât va timp soarele resărind spre dreapta, macar că mergeau tot înainte. Istoricul grec lasă pe alții să creadă asemenea povești. Tocmai aceasta ne face pe noi să credem că în adevăr trimișii lui Nechao au făcut jurul Africei. Cât timp ei a mers spre mează zi, soarele li resăria la stînga ; dar când, de la capul de Buna Speranță de astăzi, au apucat spre nord, ei mergeau tot înainte dar soarele resăria la dreapta. Ei inse nu știau, cum nu știa nici Herodot, că Africa are o formă triunghiulară ; de aceia se aratau așa de mirați de acest fenomen foarte simplu; de aceia Herodot nu credea în spusele lor *).

«Sub domnirea assiriană comerțul fenician nu slăbise ; bogățiile Tirului nu se împuținase. Adevărat Tirul și pierduse supremația asupra Feniciei ; dar flota sa era puternică și puterea sa colonială spăimântătoare. Poate că pe acele timpuri minele din Spania micșurându-se, ei au îndrăznit a intra în oceanul Atlantic, pentru a ajunge de a dreptul la insulele Britanice pentru Costor. **) Costorul din această regiune era de mult în comerț, adus de către Gali cari se inaintau

*) . Neco regele Egiptului, a dat ordin unor corăbieri fenicieni ca să plece prin golful Arabic și să se întoarcă pe la Columnele lui Hercule, și așa să vie în Egipt. S'au imbarcat dar Fenicienii în marea Erytreia și au apucat pe marea Australă. Când venia toamna, ei trăgeau la termul pe care se găseau și semănau griu. Pe urmă așteptau timpul secerișului ; și, după recoltă, apucau iar pe marea. Călătorind astfel în curs de doi ani, în anul al treilea au trecut Columnele lui Hercule, și s'au întors în Egipt. Ei povestiră, la sosirea lor, că în drumul lor în jurul Libyei ei avuseseră soarele spre dreapta. Acest lucru nu mi se pare de crezut : dar poate că alt cine-va 'l va crede. Așa a fost cunoscută Libya pentru întâia dată (Herodot, IV, 42).

**) . Insulele Cassiteride sunt în număr de zece, toate foarte apropiate unele de altele... Cât despre produsele minelor lor de costor și de plumb, locuitorii le schimbă cu olărie, sare și vase de aramă și otel, pe care le aduc neguțitorii străini. La început, Fenicienii din Gadira erau singurul popor care trimitea corăbii spre aceste insule, și

pe cursul Seinei și, după cât va drum pe uscat, se pogorau pe Saona și apoi pe Ron. Se pare că *Alesia*, în munții cari despart basenul Seinei de al Saonei, a fost fundată de către Fenicieni. Fără a fi capitala politică a Fenicieii, Tirul tot era cea mai impoporată și cea mai industrioasă cetate, și corăbiile sale străbăteau toate mările».

După sdrobirea lui Nechao la Karkemis, Nabuchodonosor voi să pedepsască pe Fenicieni, cari se uniseră cu Egiptenii. El și îndreptă armele spre apus. Toate cetățile feniciene se supuseră de bună voie, afară de Tir. Regele Ithobaal se închise în cetate, nădăjduind că-i vor veni ajutoare din Egipt. Tirienii se aparară cu multă energie în timp de treisprezece ani. Cetatea de pe continent fiind cuprinsă, ei se retraseră în cea insulară. În 578, Nabuchodonosor veni în persoană. Tirul fu cuprins, ars și pradat. O parte din populație scapă la Cartagena. Și în această mare nenorocire, Sidonul se dase în partea Babilonenilor; de aceea monarhul babilonean i dădu mari privilegii. Fenicienii nu știură să se folosiască de slăbiciunea urmașilor lui Nabuchodonosor. Ei și petrecură timpul în certe lăuntrice. În 563 se desființă monarchia introducându-se forma de guvern republicană, care nu a ținut mult timp; pentru că peste câți-va ani găsim iarăși regi în Tir. Când Perșii au ajuns domni ai Asiei, Fenicienii li se supuseră și numai ei alcătuiră flotele Marelui Rege. Cetățile feniciene, și mai cu samă Tirul, continuară a înflori până când a fost cuprins de către Alesandru Cel Mare, care a pus capăt imperiului Perșilor.

După Alesandru cel Mare, Fenicia, reintinerită prin Greci, ajunse a fi un mare centru intelectual, fără ași pierde însemnătatea sa industrială și comercială. Cetățile sale au fost vestite chiar și pe timpul Romanilor.

Și ast-feliu, pe când imperii cu mult mai sdravene, dar intemeiate numai pe forța brutală, se prăvăliau, unul după altul, mica Fenicie, a continuat a trăi și a ocupa un loc de onoare în rindul po-

---

ascundeau cu mare îngrijire tuturor celorlalți drumul spre aceste insule. S'a întâmplat chiar că stăpânul unei corăbii feniciene, văzându-se urmărit de niște vase romane, care voiau să alie drumul spre aceste comptuare, a mănât de bună voie și numai din gelosie națională spre niște stinci care ieșiau din fundul mării, unde știa că au să se sdrobiască vasele romane; scapat numai iel din acest naufragiu general, statul l'a despigubit pentru mărfurile pierdute. (Strabone, III, V, 11).

poarelor din lume, până când a lasat locul unui alt popor, tot așa de binefăcător pentru omenire, poporul Arab. Încă o dovadă că trăinicia popoarelor nu se bazează pe puterea armelor ei, mai mult, pe serviciile pe care le fac pentru cultura generală.

§. 3. Cultura Feniciană.

Religiunea. Religiunea feniciană este icoana adevărată a poporului fenician. Ea a imprumutat de la Asirieni și Egipteni mare parte dintre zei; și mulți dintre aceștia au trecut, prin mijlocirea lor, în panteonul grecesc. Pe de altă parte, fie care cetate și avea zeii săi; erau familii divine, care variau de la o cetate la alta.

Nu cunoaștem bine religiunea lor; pentru că avem puține inscripțiuni remase de la ei. Avem, ce i dreptul, câteva noțiuni în Berosiu și Sanchoniaton *); unii autori greci ni au lasat, de asemenea, câteva știri; dar numele zeilor sunt traduse în grecește; noțiunile mitologice sunt potrivite după cele hellenice; așa că nu avem chiar zeii fenicieni cu legendele lor naționale. Cu toate acestea, suntem în stare a avea macar o idee sigură despre ce era religiunea Fenicienilor.

Făcând parte din acelaș popor din care au ieșit Chaldeii, zeii lor sunt aceiași ca și în Chaldeia. *Dagon* și *Astarte* sunt de origine babiloneană. Au luat înse și de la Egipt pe *Isis* și *Osiri*, pe *Thot* care, și în Fenicia, e tot istoriograful divin și inventatorul literilor. În schimb, înse ei, au dat Egiptenilor o mulțime de zei cari erau adorați la Teba și Memfis.

În Fenicia erau o mulțime de zei. Fie care cetate și avea pe al său *Adon* (domn) și *Baal* (stăpân), fie care cu un titlu particular ca să se deosebiască de ceilalți *baalim*: *Baal-Tsor* (Tir) *Baal-Sidon* (Sidon), etc. Zeii fruntași erau personificarea focului ceresc, soarele creator și

---

***) «La început era Chaosul, și Chaosul era întunecos și tulburat, și Suflarea plană deasupra Chaosului. Și Chaosul nu avea sfârșit. Și a fost așa în curs de viacuri și de viacuri. Și Suflarea a iubit propriile sale principii, și s'a făcut un amestec, și acest amestec a fost numit Poftă. Și Pofta a fost principiul creațiunii a toate, și Suflarea nu și cunoștea creațiunea sa proprie. Și Suflarea și Chaosul se amestecară, și Mot (elementul glodos) se născu. Și din Mot a ieșit toată semința de creațiune, și Mot a fost părintele tuturilor lucrurilor. Mot avea forma unui ou. Și soarele, și luna, și stelele, și constelațiunile cele mari străluciră». (Fragment din Sanchoniaton).

motor al universului, erau regi *Melek* sau *Molok* ai zeilor «*Melquart*, Baal a Tirului». Fie-care Baal se complecta prin o divinitate femelă, stăpână, *Baulit*, a cetății, regina (*Milkat*) a cerurilor, numită în genere *Astarte*. Baalim erau personificarea puterilor naturei, a soarelui, astrelor; Astartele erau zeitățile dragostei, puterei creatoare, a resboiului. Toți zeii locuiau pe înălțimi și pe vîrfurile munților, mai cu samă.

Numele de Baal este cel mai întrebuițat; e zeul suprem al Feniciei, soțul Astartei. În o inscripțiune el este numit «Baal al Cerurilor» (Baal-Samaim). După Baal venia *Molok*, care revine foarte des în numele proprii; dar nu este nici odată întrebuițat izolat ca nume de zeu. Melkart, zeul protector al Tirului, e o formă contrasă din «Melek-quart, regele cetății.» Tirul era centrul cultului acestui zeu care avea aice două temple, unul pe continent și al doilea, mai celebru, în insulă. Cele două colonne din templu, despre care vorbește Herodot, le mai găsim și la Gibraltar și Malta. *) O altă numire, foarte des întrebuițată, era *Adon* «Domnul», care a ajuns cu timpul numele propriu a unui zeu, *Adonis*, a căruia cult s'a întins până în Grecia și a ajuns unul dintre cele mai celebre din vechime «Mitul lui Adonis, amant al mamei sale, ne face să pătrundem mai mult de cât ori care altul în spiritul acelor religii, în care se vede mai tot d'a una o păreche divină unindu-se pentru a da naștere unei a treia ființe, care devine egală cu cea dintâi, sau, după limba mitologică, care devine soțul mamei sale.» Centrul cultului lui Adonis era muntele Liban. În fine, alătura cu numele zeilor și a zeitelor, se mai întrebuița numele *El* și toți zeii erau cuprinși sub cuvîntul general de *Alonim*.

Erau prin urmare o mulțime de zei barbați; dar numai o femeie: *Astarte* (Astareth), care intră în compunerea numelor proprii cu *Milkat*. Ea era zeița Lunei, imagina Soarelui; dar și zeița plane-

*) M'am îndreptat spre Tir în Fenicia, unde era un templu a lui Heracles foarte venerat. Acest templu era împodobit cu o mulțime infinită de ofrande; și, între alte podoabe bogate, se vedeau două colonne, dintre care una era de aur fin, și ceia altă de smarand care lumina foarte în timpul nopții. Într'o zi, vorbind cu preuții din acest templu, i am întrebat de când era zidit templul; dar zisele lor nu s'au potrivit cu cele spuse de către Greci și Egipteni. Ei mi au spus, în adevăr, că templul a fost zidit odată cu cetatea, și că aceasta era întemeiată de două mii trei sute de ani. (Herodot, II, 44).

tei Venus. Dar popoarele orientale nu făceau deosebire între zeița castă și zeița impudică ; aceiași divinitate era considerată acum ca fecioară și castă, acum ca mamă și curtezană. Ori pe unde au umblat Fenicienii, au dus cu dînșii cultul Astartei. Cel mai însemnat templu al ei era, în apus, pe muntele Eryx în Sicilia, *Venus Erycina* chiar și pe timpul Romanilor. Astoreth era un nume propriu, precedat în genere de *Rabbat* «Doamnă mare.»

Astarte forma la Tir, împreună cu Baal și Melkart, un feliu de treime, care era în fruntea panteonului fenician. În fie-care cetate erau triade de aceste care variau după importanța deosebitelor zeități locale ; pretutindinea înse era Astarte ; afară de Byblos unde era *Baalat-Gebal*, Beltis, cum i ziceau Grecii. *Baal-Hammon* era marele zeu al întregii Libye. În unele grupe figură zeul *Esmun*, adorat sub forma unui șerpe ; era zeul Medicinei.

În sfârșit, în Fenicia, ca și în Egipt, erau divinități complexe, formate prin intrunirea a două zeități deosebite, de multe ori un zeu și o zeiță : Esmun-Astoret, Molok-Baal, Molok-Astoret, etc. Se mai adorau fenomenele naturii și chi ar obiecte materiale. Munții și aveau zei lor : *Baal-Labanon* ; de asemenea, riurile, izvoarele, stâncele, unii arbori etc. Ori unde a fost o influință feniciană mai găsim cultul *Betthylilor*. Cuvântul *Beth-El* «Casa lui D-zeu» este o expresie generală prin care se înțeleg toate pietrele sacre considerate ca reședința unui zeu. Era foarte variabilă forma și valoarea religioasă a acestor pietre. În genere erau pietre ovoide, conice, ori în formă de colonne. Se înțelege că erau reprezentați ast-fel numai zei de mâna a doua ; cu toate că se întâmpla de multe ori ca să ajungă unele la mare celebritate, întrecând chiar și pe cei mai de frunte zei.

Culturile chananeie erau un amestec de ceremonii sângeroase ori licențioase, mult mai grosiere de cât toate cele alte culturi contemporane. Baalim aveau une ori un caracter selbatic și invidios ; pretindeau sacrificii nu numai de animale, dar chiar și de oameni. În timpuri ordinare omul se rescumpara dând o parte din sine, tăindu-se împrejur ; în împrejurări grele, zeul cerea moartea celor întâi născuți, cari erau arși de vii, în sunetul muzicii sacre ; mamele erau datoare să asiste în haine de serbătoare. Astartele cereau, și ele, de la preuți, chinuri și mari sacrificii. Un alt caracter al cultului fenician era desfrânarea. Serbătorile de la Byblos în onoarea lui *Tamuz*, barbatul As-

tartei, ucis de cătră un mistreț, erau cele mai însemnate. Spre toamnă, șapte zile de lacrimi și mare jelanie ; primăvara, bucurie mare : zeul a înviat. Cu ocasiunea acestor serbări se petreceau multe desfrânări.

Arta. Fenicienii vorbeau o limbă semitică, de și erau Kușiți. Acest fenomen s'a mai întâmplat și cu alte popoare. El se esplică în următorul chip. Trăind multă vreme în contact cu Ebreii, ei au împrumutat multe din cuvintele lor ; dar nu trebuie să uităm și următoarea împrejurare. Kușiții nu se deosebiau de Semiți, cum se deosebesc d. e. Indo-Europeii de Semiți. Sunt ramure din acelaș popor care s'a numit de cătră unia *Proto-Semit*, iar de cătră alții *Semito-Chamit*. Cunoaștem puține cuvinte feniciene ; dar un lucru este sigur : Ebreii se înțelegeau cu Fenicienii fără interpreți ; rădăcinile cuvintelor sunt identice ; dar gramatica lor ni arată o limbă mai primitivă de cât a Ebreilor. Erau o mulțime de dialecte.

Fenicienii erau mari arhitecți. Arta lor era strâns legată de religiune, ca la toate popoarele vechi. Ei au împrumutat foarte mult de la Egipteni și Assirieni. Au făcut mari progrese în fabricarea vaselor de lut. Ni au ramas de la ei câteva statuie care ni arată că sculptura era înaintată. Dar partea caracteristică a artei feniciene a fost, de sigur, lucrarea metalelor, în care erau foarte ghibaci. Artiștii lor erau celebri în lumea întreagă. Ei escelau, mai cu samă, în fabricarea unor cupe de metal pe care erau săpate scene de vânătoare, de resboiu ori mythologice. Bas-reliefurile făcute de cătră ei erau de asemenea lucrute cu multă artă ; plăcile întrebuintate pentru decorarea interioară a edificiilor ajunseseră la un mare grad de perfecțiune. Ei știau, de asemenea, a turna colonne masive de aramă și de aur ; lucrau cu multă ghibăcie marmura ; lucrau pietrele prețioase ; fabricau stecle ; și erau vestiți în fabricarea stofelor fine de purpură.

Comerțul și Industria. Ei vindeau, mai cu samă, produsele industriei lor. Dar activitatea lor nu se mărginea aici. Tot ce putea fi, vindut în lumea întreagă intra în corăbiile lor. Unia și petreceau toată viața lor pe corăbii. Se aventurau de a lungul țărmurilor ; când găseau vre un loc favorabil, trăgeau vasele la mal și se apucau de negoțitorie. Comerțul lumii era în mâinile lor. Până în Viacul de Mijloc ei au ramas negoțitorii lumii. Numai ei cunoșteau marele drum prin care se punea în comunicație interiorul Asiei cu Occidentul ; prin ei s'au introdus în Europa nu numai bogățiile Asiei, dar și cea mai mare

parte din ideile Orientului. Grecii au imprumutat de la ei o mulțime de cuvinte. Nimirile a o mulțime de materii primare, metale, arbori, plante aromatice și pietre prețioase ; nimirile diferitelor feliiuri de vase, a instrumentelor de muzică, a stofelor ; numele de ponduri și greutate ; toate aceste cuvinte grecești sunt imprumutate de la Fenicieni.

Calculul, Astronomia și Geometria, datoresc de asemenea foarte mult Fenicienilor.

Dar cea mai mare binefacere a lor a fost invențiunea *Alfabetului*. Alfabetul nu putea să se nască în țările care au inventat scrierea hieroglifică pentru că, între alte piedici, religiunea se opunea. Poporul care avea să 'l inventeze trebuia să întruniască două condițiuni : a) să fi fost multă vreme în raport cu Egiptenii și b) să fi avut un comerț foarte activ. Numai Fenicienii puteau întruni aceste condițiuni. Ei au imprumutat de la Egipteni două zeci și două de semne, din scrisoarea cursivă sau demotică a lor. Acest imprumut e foarte vechiu, pentru că din tractatul dintre Egipteni și Hittiți știm că scrierea era în Syria prin viacul XVI a. Chr. Numele literilor feniciene amintesc asemănarea acestor semne cu vre o ființă sau obiect. Invenția proprie a lor consistă în faptul că ei au fost cei întâi cari au descompus cuvântul în sunetele din care se alcătuiește, notând fie care sunet cu un semn particular. Din alfabetul fenician s'au tras toate alfabetele cunoscute, de la India și Mongolia până la Galia și Spania.

CARTAGENA

§. 1. Termul nordic al Africei. Cartagena

La început, ținutul nordic al Africei a fost locuit de câtră populațiuni negre ; mult mai târziu au venit *Libyenii*, popoare de aceeași rasă cu Egiptenii, a căroră limbă are mare asemănare cu cea egipteană. Dintre acești noi veniți, cei de pe ținut purtau numele de *Libyeni* ; iar cei mai despre sud se numiau *Getuli* ; vechii *Negri* continuară a trăi în interiorul și sudul Africei, unde trăiesc până în ziua de astăzi. Prin viacul XV și XIV a. Chr. veniră, pe marea, mai multe populațiuni de rasă arică care s'au amestecat cu locuitorii de pe ținutul mării, dând naștere la trei popoare însemnate : a) *Mauri* (în grecește *Negri*, sau mai bine *Occidentali*, *Mauharim*) ; b) *Numizi* (de la grecescul *Nomades*) și c) *Libyeni* propriu ziși, spre *Syrte* și lacul *Tritonis*. Prin viacul XIII a început a se forma poporul *Libyfenicienilor*. Istoricul *Herodot* ni a descris pe aceste popoare și ni dă multe amănunte asupra celor din interior. El ni vorbește despre *Nasamonii* bogați în turme și poligami ; cunoaște pe *Anmonieni* la cari era o fântână a Soarelui cu apă rece la amiază și clocotitoare la miezul nopții ; știe despre numeroșii *Garamanți* și despre *Lotofagi* ; ne informează că aceste populațiuni se nutriau cu carne și cu lapte de oaie ; că se abțineau de la carne de vacă și că adorau Soarele și Luna. Multă vreme *Libyenii* nomazi au trăit într'o stare de sălbătăcie mare până prin viacul III a. Chr. Acelaș istoric ni spune despre *Maci* că și răd capul lăsând numai o şuviță de păr în virf ; că la *Maxyi* era un pământ roditor ; aceștia și zugrăviau corpul ; și și rădeau numai partea stângă a capului ; că *Zavecii* erau foarte viteji, etc. Cu timpul, au venit de s'au așezat : *Grecii* spre răsărit în *Cyrenaiea* și *Fenicienii* spre apus, în *Cartagena*.

Cartagena a fost fondată în peninsula din fundul golfului de Tunis, legată cu continentul prin un istm îngust. *Utica* și *Tunis* se vedeau de la Cartagena. Cetatea avea două porturi, unul comercial și cel alt militar. Citadela *Byrsa* era la șese sute de metri departe de port. Citadela venia în lăuntrul Cartagenei; apoi era o a doua cetate, *Magalia*. Cetatea era încunjurată cu trei rânduri de ziduri despre continent, nalte de 14 metri și groase de 10; zidurile erau cu două rânduri: în rândul de jos puteau încăpea 300 de elefanți; sus 4000 de cai și 24,000 de soldați. Erau de asemenea multe turnuri de apărare.

Cea mai vechiă așezare feniciană a fost *Cambe*, fondată către viacul XVI a. Chr. Această primă colonie a fost întunecată de către *Utica* (sec. XII), întemeiată de către *Tir*. În 872, *Elissar* veni cu o colonie din *Tir* la *Cambe* și întemeie *Cartagena*, *Karth-Hadesat* «Cetatea Nouă». Se povestește că *Didona* (*Elissar*) ar fi cumpărat de la regele locului atâta pământ cât ar putea cuprinde o piele de bou. Ea ar fi tăiat acea piele în şuvițe mici și a cuprins o mare parte de loc. Se poate ca să fie oare care adevăr în această poveste. Știm că Fenicienii întrebuntau ori ce mijloace când era vorba a și ajunge la scop. În tot cazul e neadevărată când e vorba de fundarea Cartagenei. Chiar numele cetății ni arată că e întemeiată peste o cetate vechiă.

Fondată de către partida aristocratică din *Tir*, noua cetate de timpuriu este foarte impoporată, ceia ce nu se prea întâmpla de ordinar; din capul locului, ea este ajutată de către cele alte cetăți feniciene, în fruntea cărora s'a pus. Cu toate acestea, istoria Cartagenei ni este necunoscută până în viacul VI a. Chr. Ne am îndoi chiar de existența ei, dacă nu am ști că în momentul când se încep luptele cu Grecii, ea era de multă vreme suverana tuturilor așezărilor feniciene de pe coasta Africii.

§. 2. Istoria Cartagenei.

Așezările feniciene din Africa se alcătuiau din o cetate cu un mic teritoriu împrejurul ei. *Cartagena* are pretențiunea a întemeia un adevărat imperiu continental. Cele întâi resboaie se poartă cu Libyenii; în curs de două sute cinciszeci de ani, Cartagesii supun toată regiunea de la *Mica Syrtă* până la fruntaria *Numidiei*. În aceste lupte ei au fost ajutați de către Libyfenicieni. Pentru ca să poată ținea în

ascultare pe popoarele supuse, ei au întemeiat *Colonii* cu drept de căsătorie cu Metropola. Coloniile de pe țărm se ocupau cu comerțul ; cele din interior cu agricultura. Prin aceasta Cartagena scapa de îngrămădirea populațiunii și se îmbunătăția și soarta poporului. Coloniile erau obligate să plătiască tribut ; să trimită un contingent de soldați în timp de război și nu aveau voie a se întări cu ziduri. Asupra vechielor așezări feniciene, Cartagena avea numai o hegemonie ; iar Utica era pe acelaș picior cu Cartagena. Din nenorocire, Cartaginesii erau foarte aspri și căutau numai foloase materiale ; era aprigi la câștig și cu patima de dominațiune ; de aceea nu au putut nici să supună Africa, nici să o asimileze. Cartagena are o politică cuceritoare. Ea este cel întâiu esemplu în Istorie de un stat comerciant, liber și puternic și, în acelaș timp, cuceritor. În această privire, politica sa se conducea de câteva maxime, urmate cu multă statornicie, precum : a nu ocupa mai mult loc de cât s'ar putea conserva ; a cuceri mai mult insulele. De aceea nu s'a ispitit a cuceri Africa, și din Spania a supus numai o parte.

Teritoriul cucerit în Africa se împărția în trei zone : a) *Zeugitana*, Africa proprie, cu cetăți mai însemnate : Cartagena, Hippone, Utica, Tunis, Clypea ; în interior : Vacca și Zama ; b) *Byzacena*, la sud, cu Adrumete și Leptis. Între aceste două regiuni erau coloniile agricole, mai bine de trei sute ; c) *Emporia*, în jurul Syrtei Mici, care era mai mult un întreprins de comerț.

Cartagena avea nevoie să cuprindă țara Lotofagilor și pe a Nasononilor ; fiind că ei făceau comerț cu interiorul Africei. Aceasta aduse luptele cu Grecii din Cyrenaica, lupte care ținură mai multe secole. Aceste războaie s'au sfârșit prin învoiala ca să se pună hotarele drept la mijloc, unde se vor întilni oameni plecați în acelaș moment din Cyrene și Cartagena. Cartaginesii, frații *Fileni*, s'au sacrificat pentru patria lor ; au mers mai mult drum și au preferat să fie îngropați de vii în locul ajuns, pentru ca să dovediască că s'au ținut de jurământ *). *Altarul Filenilor* a rămas hotarul între posesiunile cartagi-

*) «Între cele două state, era o câmpie nășipoasă, unde nu era nici fluviu, nici munte care să poată servi drept hotar ; din această pricină erau neconținute războaie, care le slăbise pe amândouă. De teamă ca un dușman nou să nu se folosiască de slăbiciunea lor, ele se învoiră să încheie o încetare de arme. și regulară între ele ca din fie-

nese și cele grecești. În această regiune era un comerț foarte activ. Caravanele aduceau din interiorul Africii : sclavi negri, pulbere de aur, dinți de elefant, pietre prețioase, care se schimbau pe produsele lucrute, curmale și sare. Nu știm cum se făcea acest comerț ; pentru că Cartaginesii pastrau mare secret asupra căilor comerciale. Herodot ni vorbește despre expedițiunile Nasamonilor până la Niger și până la mlaștinile de pe lângă lacul Tciad ; spune despre niște Nasamoni cari au fost făcuți prizonieri de către Negri și duși la o cetate mare care, de sigur, trebuie să fi fost aproape de Tombuctu de astăzi. Incolo, nu mai știm nimic. E sigur înse că până în ziua de astăzi, o mare parte din comerțul Sudanului se face cu Tripole, în vechea Cyrenaică.

După cuprinderea Tirului de către Nabuchodonosor, Cartagena ajunsese doamnă peste toate coloniile feniciene din apus, pe lângă că populația sa crescuse foarte prin numeroșii fugari din metropolă. Coloniile feniciene nu se puteau apăra singure. Turdetanii din Spania, Grecii din Sicilia, erau amenințatori. Ele și întoarseră privirea spre noul Tir, Cartagena, care puse astfel mâna pe nemărginita dezvoltare colonială a Tirului și pe monopolul comerțului. Cu armate numeroase, recrutate printre Libyeni și Libyfenicieni, cu o flotă puternică Cartagena apăra coloniile ; supune o parte din Spania ; aduce aici colonii numeroase care formează poporul *Bastulofenicienilor* ; întărește cetățile de pe țărmul Africii ; și se aliază cu Numizii, cari se obligă să respecte teritoriul Cartagines și să i dea mercenari.

---

care cetate să plece câte doi deputați, și locul unde se vor întâlni să fie considerat ca hotar.

Cartagena alege pe doi frați numiți Fileni. Aceștia merseră cu mare grabă. Deputații din Cyrene au mers mai încet, fie din greșala lor, fie din pricină că au fost împiedicați de timp ; pentru că se ridică în aceste deșerturi, ca pe luciul mării, furtuni care opresc pe călători... Cyrenienii văzînduse mai în urmă, și temînduse să nu fie acuzați la întoarcere că au adus pagubă țerei lor, au acuzat pe Cartaginesii că au plecat mai înainte și au făcut o mulțime de greutăți. Ei se aratau gata a face ori ce de cât să consimtă la o împărțală așa de neegală. Cartaginesii propunându-li o nouă împacare, Cyrenienii li propuseră ca să aleagă, ori să fie îngropați de vii pe locul unde ziceau ei că e hotarul Cartagenei, ori să i lasă să meargă până unde vor voi, cu aceeași condițiune. Filenii au primit propunerea, fericiți de a și sacrifica pentru patrie persoanele și viețile lor : ei au fost îngropați de vii. (Sallustiu).

Era și timpul ca Cartagena să iea ast-fel de măsuri ; pentru că Grecii se aratau și in partea apusană a Mediteranei. In 640 ei aflaseră de Betica ; in 600 fundaseră *Massalia*. Cartagena trebuia să i o priască in avîntul lor colonial. La jumătatea viacului VI se începe resboiul in Sicilia. *Malchus*, urmașul lui *Hannon*, cuprinde toată partea apusană a insulei și intreg masivul central. Siculii și Sicanii geloși de Greci 'l primesc cu bucurie ; chiar unele cetăți grece, ca *Selinuntul*, se dau in partea lor. Tot asemenea succese se câștigară și in contra *Massalioților*. Locuitorii *Massaliei* s îndreptase spre *Betica* ; fundaseră *Emporia* lingă *Pirinei* și bătuseră de mai multe ori pe *Cartaginesi*. In 536, o flotă de *Etrusci* și *Cartaginesi* bātu pe *Foceii* din *Massalia* ; cuprinse *Corsica* ; ruină mai toate coloniile grecești din *Spania* și intră in legături comerciale cu *Galii*. Aceste succese ale *Cartaginesilor* ținură până in 474, când *Hyerone* din *Siracusa* prin victoria navală de la *Cumae* distruse puterea maritimă a *Etruscilor*.

Generalul *Magon* fu pus in fruntea armatelor. El creă puterea militară a patriei sale ; reorganisă trupele și introduse o disciplină severă. După aceasta liniști revoltele unor triburi *libyce* ; invinse pe *Sardani* și cuceri cea mai mare parte din insula *Sardinia*, care ajunsă una dintre cele mai in floritoare colonii cartaginesee. In curind, el supuse și insulele *Baleare*, vestite prin ghibăcia locuitorilor in luptele cu praștia. Portul *Mahon* din *Minorca* poartă până in ziua de astăzi numele marelui general, care l'a intemeiat. Sub direcțiunea lui *Magon*, *Cartagena* ajunsese la culmea puterii sale. Tot comerțul *Africei* de nord, *) al *Spaniei*, *Sardiniei* și *Galiei* sudice era concentrat in mânille ei. Ea intemeie o mulțime de colonii pe coasta apusană a *Africei* ; făcu un comerț foarte activ pe țărmurile *Spaniei* și *Galiei* apusane și intră in legături cu insulele *Britanice*. In acelaș timp, marinari indrăzneți intreprindeau expedițiuni maritime pentru descoperirea de țeri nouă. Periplul (descrierea călătoriei) lui *Hannon*, care a explorat toată coasta apusană a *Africei* până la al optulea grad de latitudine nordică, se conserva in templul *Baal-Hammon* din *Cartagena*. El ni s'a

*) *Cartaginesii* mai spun că dincolo de *Columnele* lui *Hercule* este o țară locuită cu care fac ei comerț. Cum ajuns, ei și scot mărfurile din corăbii, și le intind de a lungul țărmului : pe urmă, intră in corăbii și fac fum mult. Oamenii locului, văzind fumul, vin pe malul mării, și după ce au pus aur ca preț al mărfurilor, se depărtează.

conservat in o traducere greacă *). Cam in acelaș timp cu Hannon, un

Cartaginesii ies atunci din vasele lor, examinează cantitatea de aur adusă ; dacă li se pare că corespunde cu prețul mărfurilor, 'l ieau și se duc. Dar dacă nu e de ajuns, atunci se întorc pe vasele lor și stau liniștiți. Cei alți vin din nou și mai adaug ceva, până ce Cartaginesii se mulțemesc. Nici odată nu caută a se înșela unii pe alții (Herodot, IV, 196).

*) Cartaginesii au hotărît ca Hannon să călătorească dincolo de Columnele lui Hercule, și să fundeze colonii cu Libyenicieni. El a plecat, luând cu sine o flotă de șese zeci de vase mari, o mulțime de barbați și de femei, in număr de trei-zeci de mii, provisiuni și toate cele necesare pentru colonisare.

După ce am trecut strîmtoarea, noi am mers două zile, și am fundat întâia cetate numită Thymiaterium (Mamura) lângă o câmpie mare. De aici am apucat spre apus, spre capul Solois (Cantiu) plin de arbori. După ce am înălțat un templu lui Neptun, ne am îndreptat spre răsărit in timp de jumătate de zi, și am găsit mlaștine pe malul mării, plin de trestii mari, in care erau elefanți și o mulțime de animale herbivore. După o zi de navigație, se sfîrșiră mlaștinele, și de aici înainte, am construit pe țărm mai multe cetăți, pe care le am numit zidul carelor (Aguz), Gytte (Mozador), Acra (Agader), Melite (Uady Messa) și Arambys (Arauas).

Plecând din aceste locuri, am ajuns la marele fluviu Liscus (Uad Draah), care pleacă din Libya. Pe malurile sale locuiește un popor nomad, Lixiții, care se ocupau cu păstoria ; am stat acolo cîtva timp legând cu ei alianță. Mai sus de ei locuiau negri selbatici, ocupând o țară muntoasă și plină de animale selbatice de unde isvorăște Lixus. Prin munți locuiesc și oameni stranii la figură, troglodiți, despre cari Lixiții spuneau că întrec in fugă pe cai.

Am luat interpreți dintre Lixiți, și am mers in timp de două-spre-zece zile pe un țărm pe care se întindea deșertul. De acolo (Capul Blanc) am apucat spre răsărit, și după o zi am dat in fundul golfului de o insulă mică de cinci stadii de jur împrejur (Arguin). Am stabilit aicea coloni, dându-i numele de Cerne... Trebuia atîta timp de navigație ca să mergi de la Columnele lui Hercule până la Cerne cît trebuia de la Cartagena până la strîmtoare.

Am ajuns pe urmă la o lagună in care se varsă un fluviu mare numit Chretes (St. Jean) și unde sunt trei insule mai mari de cît Cerne... Pe țărm erau munți înalți, plini de oameni selbatici și înbracați cu piei de animale cari asvîrliră in noi cu pietre, și ne împedîcară a debarca. Urmându-ni drumul, am ajuns la un alt fluviu, mare și larg (Senegalul), plin de crocodili și de ipopotami. Ne am întors înapoi la Cerne.

Plecând din nou de aici in direcția spre sud, am mers pe lângă țărm in timp de două-spre-zece zile. Toată țara era locuită de negri cari, cum ne vedeau, luau fuga. Ei vorbeau o limbă neînțeleasă, chiar

alt mărinar îndrăzneț, *Himilcon*, cerceta coastele Spaniei și ale Galiei până la insulele Britanice. S'au conservat numai câteva fragmente din *Periplul* acestuia în un poet roman. Ast-fel, de acum înainte sunt relațiuni sigure cu coasta de Cornwallis și cu Irlanda; iar pe ținutul apusan al Africii s'au întemeiat mai bine de trei sute de colonii, între care cea mai însemnată era *Cerne*. Aice se făcea în fie-care an un târg însemnat și o mulțime de indigeni s'au așezat în jurul acestei cetăți. În drumul lor, Cartaginesii descoperiseră insulele Canarie și colonisaseră Madera.

pentru Lixiții cari ne însoțiau. În cea de pe urmă zi, am ajuns la niște munți înalți, acoperiți cu păduri de fel de fel de lemne mirositoare (capul Verde). Am mai mers două zile, și am ajuns într'un golf foarte mare (Gambia), cu ținuturi joase, pe care am văzut pretutindina, noaptea, focuri din distanță în distanță.

După ce am luat apă, am mers pe lângă ținut în timp de cinci zile, și am intrat într'un golf mare, pe care interpreții noștri l'numiau Cornul de la Vest (golful în care se varsă Rio Geba și Rio Grande). Era în acest golf o insulă mare în care era o lagună și în mijlocul acesteia o insulă mică.

Am tras la acest loc în care ziua, am văzut numai păduri; dar, noaptea, focuri multe, și am auzit sunet de fluier, de cimbale, tambure și un șgomot grozav. Ne am cuprins de groază, și esplicătorii voinței zeilor ni au ordonat să părăsim insula.

Am plecat, și am trecut pe lângă o țară fierbinte, numită țara Aromatelor (Bissagos); ea era plină de focuri care se pogoriau ca niște fluvii până la marea. Nu ne puteam apropie de această țară din pricina căldurei. Ne am și grăbit de frică să ne depărtăm de astfel de locuri.

În timp de patru zile pe marea am văzut, noaptea, ținuturile pline de focuri. Am văzut, în mijlocul țerei, un foc foarte mare care se părea, că ajunge până la stele. Ziua, am distins un munte foarte înalt, care se numește Carul Zeilor (Sagres, la intrarea pe coasta Sierra Leone). Trei zile am mers tot pe lângă focuri, și am ajuns în sfârșit la un golf numit Cornul de Mează zi (golful Serboro). În acest golf era o insulă, asemenea cu cea pe care o văzusem, cu o lagună, și în lăuntru o insulă plină cu oameni selbatici. Cea mai mare parte erau femei cu corpul păros, pe cari interpreții noștri le numiau Gorgone. N'am putut pune mâna pe bărbați, pentru că ei au fugit în munți, și s'au apărat cu pietre. Cât despre femei, am prins trei, care au mușcat și au sgăriet pe cei cari le ducea și n'au voit să meargă. Le am omorât și li am jupit pielea, pe care am adus'o la Cartagena, pentru că n'am putut merge mai departe, din lipsa de proviziuni. (*Periplul* lui Hannon).

Magon lăsă la moartea sa doi fii, pe Asdrubal și Hamilcar. Asdrubal guvernă statul în curs de unsprezece ani ca Suffet. El fu ucis în Sardinia, cătră 520. Fratele său i urmă. Cartagena fu cât va timp în pace dar se pregătia de război; pentru că în acest timp ea plănuia să cuprindă Sicilia întreagă. Războiul din Sicilia începe de odată cu Războaiele Medice. O armată de 300,000 de oameni plecă pe două sute de vase de război, cam în același timp când Xerxes, regele Perșilor, trecea Hellespontul. Lingă Himera se dădu o bătălie crâncenă în care Gelon, tiranul Siracusei, desfăcu cu totul armata cartaginească și ucise pe Hamilcar. Grecii ziceau că această victorie s'a câștigat în aceeași zi în care flota Marelui Rege era bătută la Salamina. După nenorocirea de la Himera urmă o pace de șaptezeci de ani, în care timp influința comercială a Cartaginei creșcu și mai mult. Cartaginezii trăgeau mari foloase și din comerțul cu Italia apusună unde, după ruina Etruscilor, **Romanii** erau poporul cel mai comerciant. Ni s'a păstrat un tratat dintre Romani și Cartaginezi prin care se regula comerțul celor două popoare. În acest tratat, fie care putere se leagă și în numele aliaților săi.

În anul 400 se începu un război nou cu Grecii din Sicilia, război care ținu aproape o sută de ani. Evenimentul cel mai însemnat din acest război este expedițiunea lui *Agatocles* în Africa. Acesta se hotărâse să atace pe Cartaginezi în Africa, știind cât e de șubred imperiul lor continental. Dar întreprinderea lui n'a avut nici un rezultat. În adevăr. Grecii din Sicilia, desbinați între dinșii, puteau răni adinc pe Cartagena dar nu a o distruge. Aceasta o va pute face numai poporul înainte căruia n'a putut nimine rezista în lumea vechiă. După cele trei crâncene *Războaie Punice*, Cartagena cade în 146 a. Chr. și e ștearsă de pe fața pământului. Dar aceste războaie și au mult mai bine locul lor în Istoria Romanilor.

§. 3. Cultura Cartaginezilor.

Guvernământul Cartaginezilor îl cunoaștem numai după autorii greci, cari ni au lasat câteva noțiuni ne complete; cu toate acestea suntem în stare a avea ideie despre chipul cum se guverna această puternică republică. Cartagena alcătuia o republică aristocratică, guvernată de cătră o nobilime ereditară, basată numai pe avere. Numai bogații

puteau intra in magistraturi ; pentru că magistratul era dator să facă o mulțime de cheltuieli din averea sa. Dar această aristocrație se pre-inoia din timp in timp ; pentru că averea era mai cu samă mobilă. Cu toate aceste unele familii strălucite au fost multă vreme in fruntea statului cartagines ; cum au fost d. e. familiile Magon, Hannon, Barca, etc. Aceste se intemeiau nu numai pe nemărginita lor avere ; dar și pe virtuțile cetățenești și pe talentele membrilor lor.

Republica era cărmuită de cătră *Suffeți* cari erau aleși dintre familiile mari, pindre membrii influenți ai Senatului. Această alegere era întărită de cătră popor. Suffeții aveau mare influință și autoritate. Intreaga administrație civilă era in mânilor lor ; ei presidau Senatul și diriguiau deliberările lui. Nu știm pozitiv cât timp ținea funcțiunea lor ; poate că erau numiți pe viață. Comandații armatelor erau numiți de cătră Senat ; dar alegerea se ratifica de cătră popor ; une ori armata și permitea a aclama pe un general ; dar aceștia nu lua comanda, până ce poporul nu aproba alegerea armatei. Pe lângă fie care comandant de armată erau trimiși câți-va membri ai Senatului. Aceștia se ocupau cu trebile publice ; incheiau sau desfăceau alianțele ; observau purtarea generalului ; dar 'l lăseau stăpân absolut peste operațiunile militare. De multe ori, generalii plătiau cu viața greșelile sau insuccesul intreprinderilor lor.

Mai pre sus de cât Suffeții era *Senatul*, o adunare permanentă alcătuită din bogăți. Senatul avea in mâna sa inalta direcțiune a trebilor publice. El se alcătua din trei sute de membri, câte o sută din fie care trib. Senatul se ocupa mai cu samă cu afacerile esterne : el primia pe ambasadori ; discuta asupra tuturilor cestiunilor ; decidea resboiul și pacea ; cu toate că, de formă, une ori poporul întăria hotărîrea luată de cătră Senat. Un comitet de trei-zeci de membri pregătia cestiunile ; le discuta și le esamina mai inainte de a le aduce inaintea Senatului. Un *Consiliu de Zece*, ales de cătră Senat din mijlocul seu, controla actele Suffeților și privighia intreaga administrație. Cu timpul, toată autoritatea se concentrează in mânilor acestui Consiliu ; iar Suffeții rămân numai cu numele. Mai târziu, se creă un *Consiliu de O Sută*, un feliu de tribunal suprem, care era însărcinat cu poliția statului ; judeca pe magistrați, pe generali și pe Suffeți. Acest Consiliu și luă dreptul a decide in toate trebile cele mai importante.

In *Adunarea poporului* intrau numai acei cetățeni cari aveau des-

tulă avere pentru a merita drepturile politice. Această Adunare hotărâra în neînțelegerile dintre Senat, Comitete și Suffeți. Ea nu avea dreptul să discute cesiunile ce i se puneau înainte; putea numai să le aprobe sau să le respingă; nu avea dreptul de inițiativă.

Cu timpul s'a format un partid popular care plănuia să introducă democrația; dar nu a putut îndeplini revoluțiunea ce medita. În loc de a îmbunătăți starea lucrurilor, acest partid aduse căderea republicii; pentru că provoacă certe și lupte lăuntrice.

Alăturarea cu corpurile constituite ale Statului mai erau în Cartagena o mulțime de întruniri regulate de cetățeni, un felu de cluburi, care aveau mare influință asupra trebilor publice.

Cartagena tracta cu mare asprime pe popoarele supuse; le supunea la imposite grele; numia guvernatori fără milă. De aceea și ele erau pururea gata la revoltă. Ea era aspră față cu coloniile; nu li permitea să facă comerț. Popor ocupat numai cu comerțul, Cartaginezii nu se ocupau cu meseria armelor. Erau foarte puțini Cartaginezii în armată, care se alcătuiseră din contingentele popoarelor tributare și, mai cu samă, din mercenari din Spania și Galia. Puterea principală a armatelor consta în cavaleria ușoară, recrutată printre Africanii nomazi; Numizii erau vestiți cavaleri. Ei întrebuiseră și elefanți în războiu.

Religiunea Cartagenei era ca și a Fenicienilor. *Baal-Hammon* «Baal cel arzător», *Tanith* «zeița cerească» formau o triadă împreună cu *Esmun*. *Melkart* era de asemenea foarte adorat. În fie-care an se trimitea o ambasadă la Tir la templul lui Melkart cu dejma din prăzile făcute. Religiunea Grecilor a influențat, mai târziu, asupra Cartaginezilor. S'au ridicat un templu lui Appollon; s'au luat obiceiul a se trimite ambasade la Delfi și după dezastrul din Sicilia au început a fi adorate Demeter și Persefone. Preuții erau recrutați din familiile de frunte, mai ales dintre fiii Suffeților.

Cultul era grozav, ca și în Fenicia; în fie care an, și mai ales în timpuri de nenorocire publică, se jertfiau copiii aruncându-se în gura zeului *Moloch*, reprezentat prin un taur de aramă înroșit în foc. Aceste ceremonii grozave au ținut în Cartagena până în Sec. III d. Chr. Numai Creștinismul le a putut desrădăcina.

Comerțul se făcea numai prin schimb; tocmai prin viacul IV au început a avea monedă. Industria Cartagenei era foarte înfloritoare.

Cartagena era foarte geloasă de industria și de comerțul seu : păstra mare secret asupra fabricațiunei deosebitelor articole ale industriei și asupra căilor comerciale ; imprăștiia fel de fel de vorbe asupra greutăților navigațiunei ; ucideau fără milă pe cei cari se încercau a le afla, și, în asemenea împrejurări, ajungeau până la eroism.

Agricultura era foarte dezvoltată. Cei mai însemnați barbați considerau ca o onoare a fi agricultori. Ei ajunseseră la o adevărată știință agricolă. După căderea Cartagenei, Africa a ajuns grănarul Romei.

Ei aveau o *Literatură* foarte bogată, care consta mai cu samă în lucrări de știință ; dar toate operele lor au pierit când s'a cuprins cetatea de către Romani, sau au fost date deosebiților principi din Africa, aliați ai Romanilor. Aceștia au făcut excepție numai pentru vestita operă a lui Magon asupra agriculturii și economiei rurale. Aceasta operă a fost tradusă în latinește și era foarte lăudată de către agronomii romani. Nu ni s'a păstrat nimic din documentele lor geografice, care erau foarte prețioase ; s'au nimicit de asemenea și toate cărțile lor de Istorie.

În *Arte* ei au făcut puține progrese. Chiar în timpul strălucirii Cartagenei, cele mai însemnate monumente au fost ridicate de către artiști greci.

_____

p. a

Cartagine la Istoria Palestrina

PALESTINA

§. 1. Geografia Palestinei. Originile.

Palestina se află în basenul mării Moarte și face parte din Siria. Ea se mărginește la răsărit și la mează-zi cu deșertul; la apus cu marea Mediterană; la nord cu muntele Anti-Liban sau Hermon și cu Libanul prin care se desparte de Fenicia. Muntele *Liban* nu a fost sub stăpânirea Israelitilor; cu toate acestea ei se folosiau de minunatele sale păduri de cedri. Vîrfurile cel mai înalt al acestui munte este acoperit de omete vecinice; pe când coastele sale sunt foarte roditoare; văile înse sunt foarte arse de soare. Ceia ce a făcut pe un poet arab să zică că Libanul poartă iarna pe cap, toamna pe umere și primăvara pe genunchi, pe când vara i acopere picioarele. *Anti-Libanul* s'a numit astfel pentru că formează o linie paralelă cu Libanul. Din aceste două lanțuri de munți se întinde mai mult ramura care acopăr aproape toată Palestina. Între aceste se înșamnă Carmelul vestit prin viile sale și prin minunata sa rodnicie, despărțit de munții Amoreilor prin celebra strîmtoare Mageddo, atât de vestită în istoria lumii vechi. Alte piscuri însemnate mai sînt Taborul, Gelboe, Garizim, Golgotha, Sion, Morea, etc. Din Hermon pleacă munții Galaad cari închid, spre răsărit, basenul mării Moarte. Aice se înșamnă muntele Nebo.

Între aceste lanțuri de munți curg o mulțime de ape dintre care numai *Iordanul* merită numele de fluviu. El isvorește din Hermon, curge spre mează zi și se varsă în marea Moartă, după ce a trecut prin lacul Genizaretului care se numește și marea Tiberiadei sau a Galileei.

Moartea Moartă e foarte adîncă pe unele locuri; apele sale cuprind o cantitate enormă de sulfat de magnezie, sodă și calciu; și din pricina aceasta sînt așa de grele și de groase că furtunile cele mai

mari nu pot produce nici un val ; samănă intru câtva cu untul de lemn și in ele nu pot trăi pești. Din ele se evaporază niște gaze așa de vătămătoare că și paserile care sbor pe deasupra cad inădușite. De aceea domnește in acele locuri o tăcere de moarte ; natura e absolut stearpă ; pe ținuturi sunt numai stânci de sare și de smoală.

Unele părți din Palestina sunt foarte uscate și seci ; așa sunt împrejurimile mării Moarte, ținuturile Mediteranei unde numai activitatea comercială au putut întemeia câteva porturi, câmpiile vecine cu deșertul. Imprejurimile Ierusalimului sunt, a zis un mare poet «muniți fără umbră, văi fără apă, pământ fără verdeată, stânci fără groază și fără măreție». Cu toate acestea, in valea Iordanului sunt și unele locuri foarte roditoare și nu de geaba i ziceau Ebreii pământ «din care curge laptele și mierea.»

Când au venit Chananeii pe aceste locuri țara era locuită de câțra popoare pe care ei le au exterminat.

Insemnătatea istorică a acestei regiuni se incepe de când s'au așezat aici Ebreii.

Acest popor are o însemnătate deosebită in istoria omenirii. El e singurul popor din antichitate care trăiește până in ziua de astăzi ; iar cartea sa religioasă, *Biblia*, formează temelia pe care s'au clădit cele două religii monotheiste : Mosaismul și Creștinismul. Această *Carte* prin escelință a fost tradusă in toate limbile ; nenumărați comentatori au cercetat-o din toate punctele de vedere ; biserica creștină o consideră ca o carte inspirată, și istoria acestui popor se învață ca o *Istorie Sacră*.

Cum că poporul ebru crede că e poporul ales a lui D-zeu ; aceasta e foarte natural. Știm că toate popoarele din lumea vechiă au crezut tot așa ; cum că biserica creștină crede că Biblia e o carte inspirată ; aceasta e foarte logic. Temelia religiunii trebuie să stea pe baze neclătite. Dar știința este datoare să caute ca adevărul să fie dovedit prin metodele științifice și Istoria admite ca sigure numai acele fapte și evenimente care se pot proba. Ea consideră deci Biblia ca pe un document istoric foarte important dar și rezervă dreptul a se pronunța asupra ei. Considerată din acest punct de vedere, Biblia rămâne un monument istoric, foarte venerabil negreșit, dar care nu poate fi luat așa cum este ; pentru că multe greutăți și nedumeriri ni presintă ea. Sunt unele date suspecte, afirmări indoielnice, legende și potriviri ;

fapte sigure sunt numai acele care se dovedesc și prin inscripțiunile egiptene ori asiriene. Este drept înse, că descoperirile nouă întăresc din ce în ce mai mult afirmările Bibliei.

«Părintele meu era un Aramean nomad ; el s'a pogorât în Egipt cu puțini oameni și s'a așezat în acea țară ; acolo au ajuns ei o națiune mare, puternică și numeroasă. Egiptenii ne au chinuit și ne au apăsât, și ne au supus la o grea robie. Noi am strigat la Iahveh, D-zeul părinților noștri. Iahveh a auzit rugăciunea noastră ; el a văzut apăsarea noastră, necazurile și nenorocirile noastre. Iahveh ne a făcut să ieșim din Egipt cu mâna sa tare și cu brațul seu puternic, cu multă groază, semne și minuni. El ne a condus în acest loc (țara Chanaan) și ni a dat această țară, unde curge laptele și mierea.» Aceste sunt cuvintele pe care trebuie să le rostiască Israelitul când 'și depune ofranda înaintea altarului lui Iahveh. E un resumat complet despre tot ce știau Ebreii relativ la începuturile națiunii lor.

Aceste începuturi sunt cuprinse în o mulțime de legende, care în fond au mult adevăr.

Între Semiții cari rătăceau cu turmele lor prin Chaldea, era o familie care avea în fruntea sa pe *Thare*. Această familie a părăsit cetatea Ur și s'a așezat pe malul stâng al Eufratului și a locuit câtva timp lângă Harran. După scurtă vreme a trecut Eufratele și a străbătut întreaga Syrie de la nord spre sud. Atunci acești Semiți au luat numele de **Ebrei**, adică oameni veniți de dincolo de fluviu. Mult timp ei și au continuat viața nomadă, ocupându-se cu păstoria și înmulțindu-se foarte ; așa că au dat naștere la multe seminții printre care erau *Moabiții* și *Ammoniții*, dincolo de Iordan ; *Edomiții* pe marginile deșertului Arabiei ; *Ebrei*, propriu ziși în țara Chanaan. Aceștia cunoșteau drept părinte al lor pe *Abraham*, sub care au ajuns până la fruntariile Egiptului. Ei au mai luat numele de *Fii a lui Israel* și după ce au umblat multă vreme cu turmele lor prin țara Chanaan, s'au pogorât în Egipt, pe timpul când această țară era stăpănită de către Hicsoși. Bine primiți de către acești stăpâni ai Egiptului, pe care 'l apărau în contra bandelor prădătoare ale deșertului, popor foarte pacinic ; ei au trăit bine în tot timpul înfloririi puterii egiptene. Egiptenii i au lăsat în pace, chiar după alungarea Hicsoșilor. Dar când Faraonii au început a și pierde posesiunile lor din Asia ; când în urma păcei încheiate de către Ramses II cu Hittiții, regii egipteni nu

mai au prizonieri pentru clădirea monumentelor lor ; atunci fiii lui Israel au început a fi persecutați.

Ei au fost supuși la munci grele ; i au pus să facă cărămizi pentru cetățile și monumentele înălțate în acel timp ; i au chinuit în tot felul ; așa că tradițiunea ebraică susținea că erau amenințați cu o complectă distrugere *). Nu li au rămas altă ceva de făcut, de cât să părăsiască această țară de chinuri și, după mulți ani de robie, ei au părăsit Egiptul sub conducerea lui Moisi. Ieșirea Ebreilor din Egipt este povestită de Biblie și e însoțită de o mulțime de minuni. Faptul pozitiv este că ei au ieșit din Egipt sub conducerea lui Moisi. Personalitatea acestui mare barbat nu poate fi pusă în discuțiune. Dar în ceea ce privește timpul când s'a făcut acest *Exod*, nu 'l putem determina cu precisiune. Unii istorici susțin că aceasta s'a întâmplat pe timpul lui Menaftah. Această părere nu se poate admite. Sub acest rege, Egiptenii capataseră o victorie strălucită asupra barbarilor cari invadaseră în Egipt ; marele Faraon și concentrase toate forțele sale ; și ar fi fost peste putință ca tocmai atunci să fi putut ieși din Egipt o populațiune așa de necesară Egiptului pentru muncile publice. Mult mai potrivită a fost epoca ce urmează după Seti II. Atunci Egiptul e amenințat în propria sa existență ; în lăuntru sunt numai certe și lupte interne ; atunci s'a putut foarte bine ca această turmă de sclavi să părăsiască Egiptul, fără ca Faraonul să se încerce a i împedica ; cu toate că tradițiunea povestea că Ebreii au trecut prin marea Roșie și că armata egipteană s'a înecat în marea.**)

*) «Și li au pus lor ispravnici de lucruri, ca să i necăjiască pre ei cu lucruri ; și au zidit cetăți tari lui Faraon, Pithomul și Rame-sul, și Onul care este Iliupolis. Și cu cât mai mult i smeria pre ei, cu atât mai mult se imulția, și se întăria foarte, și se scărbia Egiptenii de fiii lui Israil. Și asupra Egiptenii pre fiii lui Israil cu sila. Și le chinuia viața lor cu lucruri grele, cu lutul, și cu cărămidăria, și cu toate lucrurile cele din câmpuri, cu toate lucrurile cu care ca pre robi cu sila i asupra pre ei.» (Exodul, I, 11—15).

**) Atunci au cântat Moisi și fiii lui Israil cântarea aceasta lui D-zeu și au grăit zicând : Să cântăm Domnului că cu mărire s'au mărit ; pre cal și pre călăreț au aruncat în mare ; ajutor și acoperitor s'au făcut mie spre mântuire. Acesta este D-zeul meu, și 'l voiu mări pre el ; D-zeul părintelui meu, și 'l voiu înălța pre el. Domnul cel ce sfarmă resboaiete, Domn numele lui. Carăle lui Faraon și puterea lui au aruncat în mare ; pre cei alți călăreți căpitani i au afundat în

După ce au scapat din Egipt, Moisi au condus pe Ebrei in peninsula Sinai. Aice se cunoaște direcțiunea inteligentă a unui om superior. Erau căi sigure care legau Egiptul cu țara Chanaan spre care mergeau Israeliții. Dar poporul scapat din robia Egiptenilor nu putea apuca pe aceste căi ; pentru că ar fi dat in drumul seu peste cetăți puternice ocupate de garnisoane egiptene, sau s'ar fi intalnit cu barbarii cari se aruncau asupra Egiptului. Infundați inse in deșertul din peninsula Sinai, ei puteau aștepta in liniște desfășurarea evenimentelor ulterioare. De sigur că au stat multă vreme in acest deșert pentru că victoriile lui Ramses III i opriau a se gândi chiar la cucerirea unor țeri care atirnav de puternicul monarch egiptean. Trebuiau, prin urmare, să aștepte o nouă slăbire a Egiptului și, in acelaș timp, slăbirea și a popoarelor Chananeie ; ceia ce și trebuia să urmeze după atâtea lupte dintre Egipteni și popoarele din Syria.

Petrecerea Israeliților in peninsula Sinai a avut mare importanță in desvoltarea lor istorică. Ei au intrat in legături de prietinie cu Keniti, Edomiții și Madianiții ; aici au inceput a forma un singur popor ; pentru că până atunci alcătuiau mai multe grupuri deosebite. Tradițiunea zice că era două-spre-zece seminții, după cei doi-spre-zece fii a lui Iacob, nepotul lui Abraham ; aice au capatat ei *Legea*, cuprinsă in cele zece porunci, scrise de însuși Iahveh pe două table și date lui Moisi. Amintirea acelei epoce a ramas in tot d'a una prețioasă in Israel ; muntele Sinai a ramas pentru tot d'a una muntele sfint, reședința lui Iahveh, pururea gata a se arunca in ajutorul poporului seu in ziua primejdiei. Tradițiunea spune că Ebreii au rătăcit prin deșert in timp de patru-zeci de ani, pentru ca nici unul din cei ieșiți din Egipt să nu poată intra in țara Chanaan ; pentru că in *Pământul făgăduinței* nu putea intra nici unul din cei cari adoraseră in Egipt zei mincinoși. In pământul dăruit de cătră D-zeu *poporului seu ales* nu aveau să se așeze de cât oameni crescuți in dragostea și in frica

---

marea Roșie. Cu marea i au acoperit pre ei : afundatu-s'au intru adinc ca o piatră.... Trimis-ai mânia ta și i ai mâncat pre dinșii ca pre o trestie ; și prin duhul mâniei tale s'au împărțit apa ; inchiegatu-s'au ca un părete apele, inchiegatu-s'au și valurile in mijlocul mării.... Cine este asemenea ție intru D-zei, Doamne ? Cine este asemenea ție, mărit intru sfinți, minunat intru mărire, făcând minuni ? (Exodul, XV, 1—11).

lui, vrednici de misiunea ce li se insemna : a păstra neatinsă credința intr'un singur D-zeu in mijlocul idolatriei de care era plină lumea vechiă. Nici chiar marele Moisi nu a putut intra in țara Chanaan. El a putut vedea numai de departe, de pe muntele Nebo, pământul promis.

După o petrecere indelungată in deșert, Ebreii se indreptează spre țara Chanaan, sub conducerea lui Iosua. Unele familii (numite mai pe urmă triburile lui Juda și Simeon) s'au indreptat spre nord și s'au așezat nu departe de Hebron. Grosul națiunii a apucat pe versantul sudic al mării Moarte și a intrat in țara Galaad, care era foarte roditoare. Cu timpul s'a cuprins și regiunea de la apusul Iordanului. Tradițiunea descrie cuprinderea țerei Chanaan ca pe o cucerire repede și fără milă, întreprinsă prin ordinul lui Iahveh. Resboiu de moarte in contra Chananeilor, distrugerea complectă a celor necredincioși, destrucțiunea cetăților, așezărilor și chiar a sădirilor făcute de cătră ei : acesta era ordinul lui Iahveh, Sabaoth «zeul armatelor.» Ast-tel că așezarea Ebreilor in țara Chanaan ar fi asemine unei invasiuni de barbari cari n'au lasat nimica in picioare in urma lor. Această povestire s'a făcut mult mai târziu și scopul ei a fost că să se sape o prapastie între Israeliți și cele alte populațiuni. In realitate lucrul s'a petrecut cu totul alt-fel. Nici vorbă nu poate fi de victorii câștigate asupra Chananeilor sau de o cucerire repede. Așezarea Ebreilor s'a făcut treptat și cu inecet. Ei s'au furișat pe nesimțite, ca păstori sau hoți, și când s'au văzut in număr mare, au apucat fără de veste pe vechii locuitori ; i au alungat, supus sau absorbit. Dar in partea apusană a Iordanului au dat peste națiuni cu totul superioare lor, cu cetăți puternice, armătură grea, cară de fier ; națiuni care luptaseră sute de ani in contra Faraonilor. Față cu aceste populațiuni, Ebreii au fost nevoiți să fie domoli ; să se mulțemească a și face un loc pe intinsele câmpii nelocuite, fără a se atinge de cetăți, care remaseră independente ca și in trecut. Ast-fel Israeliții n'au putut cuprinde regiunea de pe țărmul mării ; Chananeii au ramas stăpâni peste cetățile din interior, și noii veniți sunt împărțiți in trei grupe, despărțite prin populațiuni rivale lor. Aceasta era starea Palestinei după așezarea Israeliților.

Era de nevoie ca să se facă fusiunea celor două rase ; să ajungă la unitate de limbă ; să se deprindă Ebreii cu viața sedentară ; să se facă apropierea, și pe calea religioasă, între aceste popoare dușmane ;

și, în definitiv, să se constituie o naționalitate ebraică ; pentru că, întrunite numai într'un singur scop : cucerirea țerei Chanaan, deosebitele triburi trăiau în dușmănie unele cu altele. Erau lupte cu cei de alt neam ; dar erau și mai multe lupte lăuntrice. Această perioadă de formațiune și de organizare a naționalității ebraice este cunoscută sub numele de *Epoca Judecătorilor*, epoca eroică a poporului ebru. Situațiunea era foarte critică. Ebreii erau în lupte lăuntrice ; unitatea religioasă era în primejdie ; pentru că mulți începuseră a adora zeii chananei ; popoarele dușmane căutau să se folosiască de certele lăuntrice ; și o primejdie nouă se arătase la miază zi. Filistinii, așezați la sudul Feniciei cu permisiunea lui Ramses III, se amestecară cu vechii locuitori ; primiră limba și religia acestora și alcătuiră un popor puternic, format din două clase : populară, care cuprindea pe vechii locuitori, și aristocrația, compusă din noii veniți. Ei întemeiară cinci principate, puse sub supremația celui din Gaza, și ajunseră la mare importanță militară și comercială. Filistinii bătură în mai multe rîpe Israeliți ; puseră garnizoane în mai multe cetăți ale lor ; și opriră a avea meșteri pentru lucrarea fierului și ajunseră stăpâni peste jumătate din Israel *) Mintuirea nu putea veni de cît numai de la Iahveh. Acesta în vreme de grea cumpănă, li ridică Judecătorii.

La vremi grele se ridică un barbat superior prin curajul și inteligența sa. Acest om avea putere să întruniască, pentru un moment, pe toate triburile și să scape pe Israel. Fiind că nici vorbă nu putea fi de o conștiință națională, această întrunire nu se putea face de cît numai în numele lui Iahveh, zeul particular a lui Israel. Dar cum înceta primejdia, vechia neunire apărea din nou ; triburile se desfăceau

---

*) Și s'au mâniat cu iuțime Domnul asupra lui Israel, și i au dat pre ei în mîna prădătorilor, cari i au prins pre ei ; și i au vîndut vrajmașilor lor prin prejur, și nu au putut sta înprotiva vrajmașilor săi întru toate în carele mergea. Ci ori unde au vrut să meargă, mîna Domnului era preste ei spre rău, precum au grăit Domnul, și precum s'au jurat lor Domnul, și i au necăjit pre ei foarte... Și când li au ridicat lor Domnul judecător, era Domnul cu judecătorul și i mîntuia pre ei din mîna vrajmașilor lor în toate zilele judecătorului ; că se făcea milă Domnului de suspinul lor cel de cătră fața celor ce i incunjura, și i necăjia pre ei. Și au fost, după ce muria judecătorul, se întorcea, și cu mult făcea mai mari rele de cît părinții lor, mergând după d-zei străini, slujindu-le lor, și închinându-se lor. nu au

și cădeau, din nou, sub puterea dușmanilor *). Tradițiunea ni a conservat numele câtor va din acești Judecători; dar este foarte greu a deosebi faptele în adevăr istorice indeplinite de cătră ei. Cel de pe urmă dintre dinșii, *Samuel*, e în adevăr o figură istorică. Pe timpul lui s'a întâmplat un mare eveniment: *intemeierea regalității*. Cu acest eveniment se începe și istoria cu totul sigură a Ebreilor.

§. 2. Istoria Israelitiților.

Samuel a fost judecător în Israel în toată viața sa. El mergea în fie care an de făcea o călătorie în Bethel, Guilgal, Mispa, și judeca pe Israel în toate aceste locuri. Apoi el se întorcea la Rama, unde era casa sa, și acolo judeca pe Israel. Tot Israelul, de la Dan până la Beer-Seba, cunoscă că Samuel era pus profet a lui Iahveh. El era prin urmare judecător și profet; judeca pe Israel dar spunea și unde sunt asinele lui Kis, tatăl lui Saul. Samuel guverna în numele lui D-zeu. Dar față cu puterea dușmanilor, și mai ales a Filistinilor, Ebreii încep a înțelege necesitatea unității naționale și a unei instituțiuni, independentă de puterea preuțească. Ei cerură de la Samuel ca să li dea un Rege. Acesta se opuse cât va timp; arată Israelitiților toate suferințele ce vor îndura de la un rege **); dar fu nevoit să cedeze și spuse poporului că Iahveh, întru mânia sa, i va da un rege. El unse pe Saul.

---

părăsit isvodirile sale, și căile sale cele năsălnice. (Judecători, II, 14, 18, 19).

*) Și au auzit Eli glasul strigării și au zis: ce este glasul strigării aceștia? și grăbind omul au intrat, și au spus lui Eli. Și Eli era de nouăzeci și opt de ani, și ochii lui se întunecase, și nu vedea. Și au zis Eli oamenilor celor ce era lângă el: ce este glasul sunetului aceluia? Și grăbind omul au venit la Eli, și au zis lui: eu sunt cel ce vin din tabără, și eu am fugit din resboiu astăzi; și au zis Eli: ce lucru s'au făcut, fiule? Și respunzind pruncul au zis: fugit-au Israel de la fața celor de alt neam și s'au făcut bătaie mare în norod, și amindoi fiii tăi au murit, și sicriul lui D-zeu s'au luat. Și au fost când i au pomenit de sicriul lui D-zeu, au căzut din scaun îndărăpt fiindu-se de ușă, și s'au rupt spinarea lui, și au murit; că era om bătrân și greu. (I, Samuel, IV, 14—20).

***) Și au zis lor Samuel: acesta este dreptul Impăratului, carele va împărăți preste voi: pre fiii voștrii va lua și i va pune pre ei în carăle sale, și i va face șie călăreți, și alergători înaintea ca-

a) Perioada de unitate națională.

«După ce s'a ales *Saul* rege, el făcu în toate părțile resboiu tu- ^{caze a}
 tului dușmanilor sei, lui Moab, fiilor lui Ammon, lui Edom, regilor din ^{de la}
 Tsoba și Filistinilor ; și ori încotro se întorcea el, era învingător. El și
 arată puterea sa ; bătu pe Amalek și liberă pe Israel din mâna celor cari
 'l prădau.» Astfel descrie Biblia începutul domniei celui întâiu rege
 israelit. Din nenorocire, nu toate triburile recunoșteau nevoia de uni-
 tate națională. Saul întimpină opoziție în unele triburi, mai ales în
 Juda, cucerit de cătră Filistini și aproape pierdut în mijlocul Chana-
 neilor. Aceasta se dovedește chiar prin Biblie. În resboiul în contra
 Ammoniților, Saul ridică o armată colosală : erau 300,000 din Israel,
 și 30,000 din Juda ; dar într'un resboiu în contra Filistinilor de abia
 poate ridica 3,000 de oameni, și încă reu armați ; pentru că aceștia
 se îngrijiseră a nu lăsa în Israel nici fierari, nici lucrători de arme.
 Cu toate aceste, sigur este că Saul a fost un rege energetic. Păcat nu-
 mai că a fost nevoit să și întrebuițeze o mare parte din energia sa în
 luptele susținute în contra lui **David**, eroul tribului Juda și adevăra- ^{de 1056}
 tului întemeitor al puterii israelite. Acesta purtă mai multe resboai
 cu Saul ; fu nevoit a și găsi adăpost la dușmanii lui Israel și para-
 lisă mult acțiunea lui Saul. Când acesta a fost ucis într'o luptă cu
 Filistinii, David 'l plânse *) ; dar și măntinu pretențiunea la tron.

rălor lui ; și va pune preste ei mai mari peste sute, și preste mii, și
 să are arătura lui, și să secere secerătura lui, și să i culeagă culesul,
 și să i facă uneltele la carăle lui. Și fetele voastre li va lua să i facă
 ungătoare, și de mâncare, și pâne. Și țarinele voastre, și maslinetul
 vostru 'l va lua și 'l va da slugilor sale. Și sămănăturile voastre, și
 viile voastre, le va zeciui, și va da famenilor săi, și slugilor sale. Și
 pre slugile, și pre slujnicele voastre, și boii voștri cei mai buni, și
 asinii voștri va lua, și i va zeciui la lucrurile sale. Și turmele voas-
 tre le va zeciui, și voi veți fi lui robi. Și veți striga în ziua aceia
 de cătră fața Impăratului vostru, pre care l'ați ales vouă și nu va auzi
 pre voi Domnul D-zeu în zilele acele, că voi v'ați ales vouă Impărat.
 (I Samuel, XIII).

*) Și au zis David : «Inaltă stîlp Israile pentru morții tăi,
 cari s'au omorît între cele înalte ale tale. Cum au căzut cei puterni-
 nici, nu povestiți în Geth, și să nu vestiți la eșirile Ascalonului, ca nu
 cumva să se bucure fetele celor de alt neam ; ca nu cumva să se
 veseliască fetele celor netăiați împrejur. Munții din Ghelboe, să nu se
 pogoare rouă și ploaie peste voi și țarinilor celor de pîrgă, că acolo

După ce s'au sfârșit luptele civile prin destrucțiunea casei lui Saul, **David** se sui pe tron. Istoricii de pe urmă au crezut că toate triburile l'au recunoscut de regé, chiar de la moartea lui Saul *) E mare greșală a se admite aceasta ; pentru că luptele civile mai ținuseră încă șapte ani. De acum înainte s'au sfârșit cu vechiele divisiuni ; venise momentul in care toate triburile, strânse într'un singur mănunchiu, aveau să formeze numai un corp. David cuprinse cetatea Jebus și i dădu numele de **Ierusalim**. El se așeză pe muntele Sion ; întări Millo ; construi un palat de piatră și de lemn de cedru, cu meșterii trimiși de către Hiram, regele din Tir ; aduse in capitală *Arca Alianței*, in care se pastrau tablele legei ; și dădu ast-fel lui Israel și un centru religios.

Filistinii se deciseră a ataca pe noul rege mai înainte de a restabili el ordinea și a organiza armata. David i bătu și i isgoni in propriul lor teritoriu. El purtă o mulțime de lupte cu dînșii ; lupte in care se lupta de a valma cu soldații sei ; se țineau minte multe fapte minunate de pe acele timpuri. Filistinii cerură pace. In curind apuse și puterea lor.

«Regatul lui David se lăți foarte repede. Moab căzu mai întâi ; două treimi din populațiune a fost măcelărită. Pe urmă fu bătut Zobab care cucerise Damascul și amenința să intruniască toată Syria într'un singur imperiu ; Idumeii sunt zdrobiți și toată partea bărbătească a fost masacrată ; cetatea Eziongaber, pe țărmul mării Roșie, a fost cuprinsă. Autoritatea Ebreilor se intindea de la Oronte până la toren-

---

s'au lepădat pavăza celor tari ; pavăza lui Saul nu s'au uns cu unt de lemn. Din sângele celor răniți, din săul celor tari, arcul lui Ionathan nu s'au întors deșert inapoi ; și sabia lui Saul nu s'au invîrtit deșartă. Saul și Ionathan, cei iubiți și frumoși, nedespărțit bine cuvioși in viața lor, și la moartea lor nu s'au despărțit ; de cât vulturii măi ușori, de cât leii mai tari... Cum au căzut cei tari in mijlocul resboiului ! Cum au căzut cei tari și au perit uneltele cele de resboiu.» (II Samuel, 19—27).

*) Și s'au adunat tot Israilul la David in Hevron zicând : Eată oasele tale și carnea ta sîntem noi. Și eri și alaltaeri, când era Saul împărat, tu erai cel ce povățuiai pre Israil. Și au zis Domnul către tine : tu vei paște pre norodul meu Israil, și tu vei fi povățuitor peste norodul meu Israil. Și au venit toți bătrânii lui Israil la Impăratul in Hevron, și li au făcut lor Impăratul David legătură in Hevron inaintea Domnului, și au uns pre David Impărat preste tot Israilul (I Chronic. XII, 40).

tu Egiptului și până la țărmurile mării Roșie. Fenicia căuta alianță cu ei; unele state din Syria li plătia tribut. Dar acest regat era foarte subred; popoarele aspirau la independență, cu toate că Ammoniții au fost cumplit pedepsiți. Se părea că Syria și a găsit stăpânul. Assirienii fiind mărginiți dincolo de Eufrate și slăbiți, și Egiptul sleindu-și forțele sale în luptele lăuntrice; ocazia ar fi fost minunată a întruni într'un singur imperiu toate națiunile dintre Eufrate și marea Roșie. Dar Ebreii nu erau un popor militar; un cap energie i putea insufla pentru un moment; dar ei se întorceau îndată la ocupațiunile lor de agricultori și nomazi, la neînțelegerile lor lăuntrice. Prin urmare, nici vorbă nu poate fi de un *Imperiu* a lui David; pentru că atunci ce numire am putea să dăm stăpânirii egiptene ori assiriene?»

Cei de pe urmă ani a lui David au fost triști. El avea o mulțime de femei; de aice certe între fiii de la aceste deosebite soții. Unul dintre aceștia, Absalom, se revoltă în contra părintelui său; dar revolta a fost înădușită de cătră vrednicul general Joab, unul din stâlpii regatului lui David. Mult mai serioasă a fost încercarea triburilor de la nord care voiau să se desfacă din regat. David însuși zicea că «este ceva mai serios de cât pe timpul lui Absalom.» Această încercare a fost zdrobită prin energia viteazului său general Joab.

El abdică în favoarea fiului său **Salomon** și muri, câteva luni după aceea, după o domnie de patru-zeci și unu de ani. 1016-926

După regele energie care a întemeiat regatul, ajunsese la tron regele înțelept venit a-l organiza. **Salomon**, fiul prea iubit a lui David, a capatat de la Iahveh darul înțelepciunii cu care putea hotări în procesele cele mai grele; a fost un scriitor distins; era vestit în lumea întregă; regi îndepărtați voiau să 'l vadă și să 'l admire. Sub el «Juda și Israel erau foarte numeroși, asemenea năsipului care este pe malul mării. Ei mâncau, beau și se veseliau. El domnia asupra tuturor regatelor de la fluviul Eufrate până la țara Filistinilor și până la fruntaria Egiptului; ele i aduceau daruri și au fost supuse lui în tot timpul vieții sale. Și avea pace de toate părțile de prin prejur. Juda și Israel, de la Dan până la Beer-Seba, trăiră în siguranță, fie care la umbra viei sale și a smochinului său, în tot timpul lui Salomon». Așa ni-l descriu scriitorii posteriori.

Din nenorocire, realitatea nu corespunde în totul cu laudele ce

i s'au adus. El s'a întărit pe tron ucigând pe toți protivnicii sei. Intre aceștia era și Joab, care n'a mai putut fi înlocuit. El n'a putut conserva regatul moștenit de la părintele seu. A avut, ce i dreptul, onoarea de a lua în căsătorie pe fiica lui Faraon ; dar Idumeia se revoltă și se întemeie un regat al Damascului. Noroc că Moab și Ammon au ramas liniștiți și Tirul reînnoie alianța cu Ebreii. Cu toate aceste, el a fost un administrator înțelept. A întemeiat mai multe cetăți ; a încunjurat Ierusalimul cu ziduri ; a construit palate, portice, etc. Toate aceste inse cu mari greutateți pentru popor. El se folosi de împrejurarea că prin regatul seu treceau căile comerciale care legau Egiptul cu Chaldea ; introduse o mulțime de monopoluri și intră în relațiuni comerciale cu țerile cele mai îndepărtate. Salomon întreprinse, împreună cu Hiram, comerțul cu îndepărtatul Ofir și, cu meșterii trimiși de cătră acesta, ridică *Templul* din Ierusalim. El așeză Arca Alianței în Sfânta Sfințelor și aduse sacrificii lui Iahveh în mijlocul bucuriei generale. Acest templu era socotit de cătră Ebrei ca o minune artistică ; dar față cu monumentele din Egipt și Chaldea, era ca și regatul Ebreu față cu acele mărețe imperii : un templu mic pentru un popor mic.

Departe de a fi « cel mai mare rege de pe fața pământului prin bogățiile și prin înțelepciunea sa » Salomon este vinovat că a îngreuiat pe popor cu biruri grele ; că a introdus la curtea sa desfrinarea și cultul zeităților străine, ridicând mai multe capele pentru nenumăratele sale femei idolatre ; și că a pregătit ast-feliu desfacerea regatului, cu atâta greutate întemeiat de cătră David.

De abia muri Salomon și îndată isbucni o revoltă. Fiul seu Roboam fu recunoscut fără nici o opoziție în Ierusalim ; dar triburile de la nord și resărit, popoarele supuse, proclamară de rege pe *Jeroboam*. Acesta se ridicase sub Salomon ; fusese inse bătut și nevoit a fugi în Egipt. Data aceasta el isbutește ; fiind că Roboam n'a voit să facă nici o concesiune. Din contra, el respunse la cererile poporului că va domni și mai grozav de cât părintele seu. Zece triburi aleseră pe *Jeroboam* și formară *Regatul lui Israel* ; pe când cele două remase credincioase alcătuiră de acum înainte *Regatul lui Juda* (929).

« David, soldat de aventură și erou, e un adevărat fundator de dinastie ; fațarnic, crud și bun de petrecere ; dar brav, prevăzător, capabil de devotament, de generositate și căință. Salomon e monarchul măreț, desfrinat, pios, care succede de ordinar întemeietorului dinas-

tiei. Dacă n'au fundat nimic durabil, cauza este că n'au voit nici unul să recunoască bine natura poporului cu care aveau a face. Ebreii nu erau o rasă resboinică și David i indreptă spre resboiu; nu erau nici marinari, nici constructori, nici aplecați, pe acele vremi, spre comerț și industrie, și Salomon făcu flote, drumuri, se dădu spre întreprinderi comerciale. Intimplarea păru a i favorisa un moment. Egiptul și Assiria erau slabe; Aram și Fenicia divisate; David a putut câștiga bătălii și a și mări teritoriul; alianța interesată a Tirului dădu lui Salomon mijloace de a realiza planurile sale de comerț și de construcțiuni. Dar regatul pe care 'l întemeiaseră cu greutate se răzima numai pe ei; îndată ce au dispărut ei, el a căzut fără viuet și mai fără nici un sbucium, prin singura forță a lucrurilor.»

Cele două Regate.

Regatul lui Israel a fost mult mai puternic de cât a lui Juda. Cât timp a ținut el, acesta a avut numai o importanță secundară față cu străinii. Jeroboam întemeie mai multe sanctuare și un sacerdoțiu deosebit de cel din Ierusalim. Cu chipul acesta, rivalitatea politică ajunsese și religioasă. Fie care susținea că cultul rival era criminal. Cel mai însemnat eveniment după desfacerea în două a fost invasiunea lui Sesonc, regele Egiptului. Acesta cuprinse Ierasalimul; 'l prădă și apoi intră în regatul lui Israel; dar urmașii sei nu se mai încercară a eșercita această supremație momentană asupra Palestinei.

Luptele dintre cele două regate; crimele și neînțelegerile lăuntrice, slăbiră cu totul poporul ebru. Heghemonia asupra Syriei trecu de la Ierusalim la Damasc. Damascul ar fi isbutit chiar să întemeieze un imperiu puternic, dacă nu s'ar fi ridicat din nou Assirienii.

Omri unul din regii lui Israel, a fost foarte însemnat. El alese o localitate spre nord-vest de Sicheu și și așeză acolo capitala sa, dându-i numele de Samaria. Pentru ca să se poată apăra în contra Damascului, el însură pe fiul seu Achab cu Jezabela, fiica lui Ithobaal, regele Tirului; prin această căsătorie el și asigură alianța Fenicienilor. Dar acest fapt avu consecinți foarte triste. Jezabela câștigă o foarte mare influință asupra barbatului seu. Ea căpătă dreptul de a practica în libertate cultul zeităților feniciene și chananeie; ridică temple și dumbrăvi sacre pentru Baal și Astarte, pe când Achab. remănea cre-

dincios zeului național. Dar vechia credință că nu este alt D-zeu afară de Jahveh prinsese rădăcini puternice. Câți-va profeți din Israel se ridicară în contra lui Baal, contra reginei care 'l adora, contra regelui care tolera acest cult. Mai cu samă profetul Elie se însemnă prin opoziția sa violentă. Achab se ridică cu resboiul în contra regelui din Damasc; câștigă două victorii însemnate și luă înapoi toate cantoanele, care fuseseră odinioară a lui Israel. Pe timpul acesta domina în Ierusalim piosul rege *Iosafat*.⁹¹⁴⁻⁸⁸⁹ Cu toată pietatea sa și ura în contra culturilor străine, el înțelegea ce primejdie va amenința țara sa dacă va cădea regatul lui Israel. El se uni cu Achab; însură pe fiul seu Joram cu Athalia, fiica lui Achab; și dădu acestuia ajutor în un nou resboi în contra Damascului. Dar acest resboi a fost nenorocit. Achab căzu pe câmpul de luptă și Iosafat scăpă cu mare greutate la Ierusalim. Numai intervenirea Assirienilor scăpă pe Ebrei (850).

Profeții nu iertaseră casei lui Omri, introducerea religiunilor străine. Eliseiu unse de rege pe *Jehu*.⁸⁴⁴⁻⁸⁶⁶ Acesta ucise pe Joram; Iezabela fu asvirlită pe fereastră din palat și 'și sfărma capul. Toți principii regali au fost uciși; adoratorii și preuții lui Baal, întruniți prin trădare în templu, au fost măcelăriți; Jahveh remase singur stăpân în Israel. În acest timp, Athalia ucidea, în Ierusalem, pe toți membrii familiei lui Iosafat, afară de micul *Joas*, care scăpă ascuns fiind de cătră marele preot. După acest masacu, ea puse mâna pe putere; se încunjură cu o gardă feniciană și introduse oficial religia lui Baal. Dar partida preuților era atot puternică. Athalia a fost ucisă; preuții lui Baal de asemenea. Sub *Joas*,⁸²³⁻⁸⁴³ care era numai de șapte ani, preuții au pus mâna pe putere. Dar ei abuzară de autoritatea lor. Aceasta făcu pe Joas să-i îndepărteze, pentru care faptă el fu ucis.

Atâtea nenorociri produsese ră o foarte mare mișcare în spirit. Pe lângă aceasta, trebuie să mai adăogim foametea, seceta, ciuma și apropierea fără de veste a Assirienilor. Atunci se născ între Ebrei două curente puternice. Unia încep a se întreba dacă numai Jahveh e puternic, și dacă nu sunt cu mult mai puternici zeii din Assiria și Fenicia, cari procurau atâtea putere și bogăție adoratorilor lor? Dar alătura cu acest curent era cel național. Numai Iahveh e D-zeu și Israel e poporul seu ales. Chiar nenorocirile care au venit asupra Ebreilor sunt o dovadă despre a tot puternicia sa. Israel e pedepsit, pentru că s'a abătut de la adevărata credință. Mai mult încă. Au să

mai fie suferinți, și suferinți cumplite; pentru că nu-i plac lui D-zeu moliciunea capilor, asprimea lor cătră cei slabi, superstițiile lor. *) Dar Israel are să renască; cei credincioși vor vedea in florind din nou Casa lui David.

Sub Jeroboam II care domni patru zeci de ani, toate triburile fură intrunite sub autoritatea sa pentru cât-va timp; s'au întreprins resboaie cu succes in contra vecinilor; a in florit din nou comerțul cu Fenicia și Egiptul. Epoca lui este insemnată și pentru in florirea literaturii religioase. Atunci au inceput a se aduna vechiele legende naționale și religioase și a se pune in o ordine sistematică. Câteva din operile cuprinzind precepte morale sunt tot din acel timp.

Pe acea vreme Assirienii deveniau amenințatori pentru popoarele din Syria **). Ahas, regele Iudei, amenințat de cătră vecini, ceru ajutorul Assirienilor. Teglat-pal-Assar veni. El ruină regatul lui Israel și 'l reduce la capitala sa. Regele lui Israel fu nevoit a plăti un tribut.

*) «Pentru aceia eată eu restorn de desuptul vostru precum se restoarnă carul cel incarcat de trestie; și va peri fuga de la cel ce aleargă; și cel tare nu va ținea țăriă sa; și cel resboinic nu va mintui sufletul său; și săgetătorul nu va sta; și cel iute cu picioarele sale nu va scapa; și cel călăreț nu va mintui sufletul său. Și va afla inima sa intru puternici; cel gol va goni in ziua aceia, zice Domnul... Și va fi in ziua aceia, soarele va apune in amiază zi, și lumina se va intuneca ziua pre pământ. Și voi in intoarce serbătorile voastre intru plângere; și toate cântările intru tinguire; și voi pune preste tot mijlocul sac, și preste tot capul pleșugire; și 'l voi pune pre el ca plânsul celui iubit, și pre cei cu el ca ziua durerei. Eată vin zile, zice Domnul, și voi trimite foamete pre pământ; nu foamete de pâne, nici sete de apă; ci foamete de a auzi cuvintul lui D-zeu... Inse nu până in sfârșit voi pierde casa lui Iacov... ridica-voiu cortul lui David cel căzut și de nou voi zidi cele căzute ale lui, și cele resturnate ale lui le voi ridica, și earăși 'l voi zidi». (Amos).

**) «Eată eu ridic pre Chaldei, neamul cel amar și iute, cel ce umbă preste lățimile pământului, ca să moșteniască locașuri nu ale sale. Infricoșat și luminat este; dintru dinsul judecata lui va fi, și luarea lui dintru dinsul va ieși. Și vor sări mai tare de cât pardoșii caili lui, și mai iuți de cât lupii Araviei; și vor încăleca călăreții lui, și se vor porni de departe, și vor sbura ca vulturul cel gata a mânca. Perire asupra celor necredincioși va veni, stând impropivă cu fețele lor din prejămă; și va aduna ca năsipul robimea. Și el intru împărați se va desfătă, și tiranii de batjocură vor fi lui; și el de toată țăriă va ride; și va pune șanț; și o va supune șie.» (Habacuc).

429-421

Aşa făcu și urmașul seu Ozea cătră Salmanassar. Dar era văzută pri-mejdia ce amenința pe Ebrei. Ozea făcu greșala a crede că va putea fi ajutat de cătră regele Egiptului Sabacon. Chiemat in Assiria, el fu aruncat in temniță ; iar Samaria fu incunjurată de cătră Assirieni și cuprinsă pe timpul regelui Sargon. Cea mai mare parte din popula-țiune fu dusă in captivitate ; puțini au scapat in regatul lui Iuda ; unia au fugit tocmai in Egipt.

Cu căderea Samariei s'a desființat regatul lui Israel.

Iahveh 'și resbunase asupra lui Israel pentru că l'au părăsit. Că-derea Samariei făcu o impresiune adâncă asupra tutulor popoarelor de prin prejur ; și mai cu samă asupra Ebreilor din Ierusalim *). Regele Ezechias luă de consiliar pe profetul *Isaia* **), care se ridicase cu putere in contra lui Ahas ; pentru că acesta chiemase pe Assirieni. Ezechias se rescoală in contra Assirienilor. Cu toate că Sennacherib intră in regatul lui Iuda și 'l pustie, profetul sfătui pe rege să resiste ; pentru că Iahveh va scăpa pe poporul seu. Ceia ce s'a și intimplat. Sennacherib a pierdut mai toată armata sa in o campanie nesocotită in contra Egiptului. Era văzută prin urmare atot puternicia lui Iahveh. Evlaviosul rege desființă *Locurile Inalte* ; distruse imaginile de care era plin templul și chiar șerpele de aramă ; și proclamă pe Iahveh de singurul zeu a lui Israel. Poporul inse tot regreta pe vechii zei ;

*) «Vai cununei sumeției, năimiții lui Efrem, floarea care au căzut din mărirea virful muntelui celui gras ; cei ce se inbată fără de vin. Eată tare și grea este mânia Domnului, ca grindina ce cade jos, care nu are acoperemint, silnic cade ; ca mulțime de apă multă care tirăște țara pre pământ ; va face odihnă cu mânilor ; și cu picioarele se va calca cununa sumeției, năimiții lui Efrem ; și va fi floarea, care au căzut din nădejdea mării pre virful muntelui celui inalt ; ca cel ce aleargă inainte la smochin ; care văzindu-o, mai inainte de a o lua in mână, poștește să o inghiță.» (Isaia, XXVIII, 1—4).

**) «Văzut'am pre Domnul șezind pre scaun inalt și ridicat, și plină casa de mărirea lui. Și serafimi sta imprejurul lui, șese aripi la unul, și șese aripi la altul.... Și striga unul cătră altul : sfint, sfint, sfint, Domnul Savaot, plin este tot pământul de mărirea lui... și au zis : mergi și zi norodului acestuia, cu auzul veți auzi și nu veți in-telege ; și uitându-vă vă veți uita și nu veți vedea ; că s'au ingroșat inima norodului acestuia ; și cu urechile sale greu au auzit ; și ochii sei i au inchis ; ca nu cumva să vază cu ochii, și cu urechile să auză și cu inima să înțeleagă, și să se intoarcă, și să i vindece pre ei.» (Isaia, VI).

de aceia el are să fie pedepsit *). Dar nenorocirea are să fie numai trecătoare ; pentru că, din ruine, va ieși un nou Ierusalim, guvernat de către un rege ideal, a căruia glorie se va întinde pretutindena **).

După încercarea de reacțiune sub Manasses, pe timpul căruia se deschiseră din nou altarele locale ; se introduseră din nou imaginile ; Baal și Astarte fură adorați din nou pe Sion și Isaia fu ucis ; urmă la tron Josias, pe timpul căruia se îndeplini opera lui Ezechias. Pe timpul acestui rege, preutul *Hilkias* făcu cunoscut că a găsit în templu Cartea Legei. Atunci Josias convocă pe bătrânii norodului din Iuda și Ierusalim ; apoi se sui în templu, și cu el populațiunea întreagă, preuți, profeti, și se cetiră cuvintele din Cartea Alianței. În această Carte sfântă se cuprindea : ca lui Iahveh să i se aducă închinare numai în Ierusalim ; regele să mediteze legea lui D-zeu și să o cetiască în fiecare zi ; în timp de resboiu, să-și pună el nădejdea numai în Iahveh ; săracii, văduvele, sclavii erau puși sub protecțiunea divină ; ură de moarte în contra celor de alt neam ; amenințări grozave de nu vor re-

*) Iată Domnul va strica toată lumea ; și o va pustie pre ea ; și va descoperi fața ei ; și va risipi pre cei ce locuiesc într'însa. Și va fi norodul ca preutul ; și sluga ca Domnul ; și slujnica ca Doamna ; fi va cel ce cumpără ca cel ce vinde ; și cel ce dă împrumut, ca cel ce iea împrumut ; și cel dator ca acela cui este dator ; cu stricare se va strica pământul ; și cu pierdere se va pierde pământul ; că gura Domnului au grăit acestea. Plânge-va vinul ; plânge-va viia ; suspina-vor toți cei ce și veselia sufletul. Incetat'au veselia timpanelor ; incetat'au îndărăpnicia și avuțiua necuraților ; incetat'au glasul alăutei. Și vor remănea cetăți pustii ; și case părăsite vor pieri. (Isaia, XXIV).

**) Că va fi în zilele cele de apoi arătat Muntele Domnului, și Casa lui D-zeu pre virfurile muntilor ; și se va înălța mai pre sus de dealuri ; și vor veni la dinsul toate neamurile. Și vor merge neamuri multe, și vor zice : veniți să ne suim în Muntele Domnului și în Casa D-zeului lui Iacov ; și ne va spune nouă calea sa, și vom merge pre dinsa ; că din Sion va ieși legea, și cuvintul Domnului din Ierusalim (Isaia, II).

Veseliți-va ceriuri că au miluit D-zeu pre Israil ; trimbițați temeliile pământului ; strigați munți veselie, dealuri și toate lemnele cele dintr'însele ; că au isbăvit D-zeu pre Iacov și Israil se va mări... cel ce zice Ierusalimului : locuite-vei, și cetăților Iudei : zidi-vă-veți ; și pustiile lui vor odrăslî. Cel ce zice adineului : pustie-te-vei și riurile tale le voi usca ; cel ce zice lui Chir să înțeleagă și toate voiele mele va face ; cel ce zice Ierusalimului : zidi-te-vei și casa mea cea sfântă o voi întemeia (Isaia, XLIV, 23, 28).

mâne credincioși D-zeului lui Israel. *) După aceasta se celebră cu mare pompă Paștele. Josias a murit în luptă în contra lui Nechao care aspira să cuprindă întreaga Syrie. Victoria lui Nabuchodonossor la Karkemis scăpă pe Ebrei de frica ce li o inspirase Faraonul egipte an

Dar primejdia era amânată numai pentru un scurt timp. Intemeierea Imperiului babilonean și evenimentele întâmplate se părea că dau dreptate celor cari susțineau că Iahveh e supărat că a rămas numai cu un templu. Profetul Ieremiă cât pe ce era să fie ucis pentru că predicase ruina Ierusalemului. Nu credeau că cetatea va fi cuprinsă. Aceasta inse s'a întâmplat în 597. Nabuchodonossor lăasă numai o umbră de putere lui Sedekias pe care 'l puse pe tron. Cu toate că era pus de Nabuchodonossor, Sedekias făcu greșala a se uni cu Egiptul. Ieremia sfătuia pe popor să nu creadă că întoarcerea va fi așa de curând. Regele Babiloniei veni ; ucise pe fiii regelui și pe toți magistrații ; iar lui Sedekias i scoase ochii. Cetatea fu arsă (586) și Ebreii duși în captivitate la Babilona, unde au stat șeptezeci de ani.

La început erau ei foarte desnădăjduiți, **) dar, mai pe urmă, au început a urma povețele profetului Ieremia ***) și, în definitiv, starea

*) De fața mâniei lui cine va putea suferi ; și cine va sta înaintea iușimei mâniei lui ? mânia lui topește stăpâniri, și pietrile s'au sfărmat dinaintea lui. Bun este Domnul celor ce 'l așteaptă pre el în ziua necazului și cunoaște pre cei ce se tem de el. (Nahum, 1).

**) «La riul Vavilonului, acolo am șezut, și am plâns când ne am adus noi aminte de Sion. În sălcii, în mijlocul lui, am spânzurat organele noastre. Că acolo ne au întreat pre noi cei ce ne au robît pre noi cuvinte de cântări, și cei ce ne au dus pre noi : cântare cântați nouă din cântările Sionului. Cum vom cânta cântarea Domnului în pământ străin ? De te voi uita, Ierusalime, uitată să fie dreapta mea. Să se lipiască gura mea de grumazul meu, de nu mi voi aduce aminte de tine ; de nu voi pune înainte Ierusalimul ca întru începutul veseliei mele.»

***) Așa au zis Domnul D-zeul lui Israil preste instrăinarea, care o au instrăinat de la Ierusalim : Zidiți case și lăcuți ; și sădiți grădini, și mâncați rodurile lor ; și luați muieri ; și nașteți feciori și fete ; și luați fiilor voștri muieri și fetele voastre le măritați ; și vă imulțiți și nu vă inuțați ; și căutați pacea pământului, la care v'am instrăinat pre voi ; și vă rugați pentru ei cătră Domnul ; că întru pacea lor va fi pace vouă. Că așa a zis Domnul : să nu vă înșele pre voi proccii cei minciunoși cari sunt între voi ; și să nu vă înșele pre voi

lor nu a fost așa de tristă. Unia au ajuns la favoarea regelui, precum a fost Daniel. Ebreii din Babilona au cunoscut mai de aproape acest imperiu șubred «colosul cu picioarele de lut» cum zicea profetul. Ei au început a urmări cu atențiune evenimentele contempurane și au înțeles îndată folosul ce puteau trage din ridicarea Perșilor. De aceea, ei au salutat cu entusiasm victoriile lui Cyrus. Indată după cuprinderea Babilonei, acesta dădu un edict prin care permitea Ebreilor întoarcerea în pământul părinților lor, sub conducerea lui Zorobabel (536).

Cei întorși în patrie au întâmpinat mari greutăți ; cu greu s'au putut așeza, mai ales din pricina Edomiților. Nu era întoarcerea triumfală prezisă de către profeti. Era greu de zidit Templul, mai ales din lipsa de mijloace ; pentru că mai toți bogații rămăseseră în Babilona. Afară de aceasta Samaritenii li erau dușmani ; fiind că nu li se învoise a lua și ei parte la reconstruirea Templului. Aceștia întrigă pe lângă Cyrus și acesta li retrase permisiunea acordată. Numai pe timpul lui Dariu, fiul lui Histaspes, începu a se zidi Templul, care și fu gătit în patru ani ; negreșit că nu în dimensiunile și nici cu strălucirea celui vechiu.

Cei remași în Babilona se întruniau în ziua Sabbatului pentru rugăciunea în comun, și aceasta i scapă de a fi absorbiți de către cei de alt neam. Aice se elaboră *Mosaismul* ; aice se complectară cărțile care au alcătuit mai pe urmă Biblia, și care au fost atribuite lui Moisi. Aceste cărți divine dădeau preuților foarte mare importanță ; de aceea cu mare greu au fost primite de către cei din Ierusalim. În 458, veni o nouă colonie sub Ezra. Aceștia găsiră multe grozăvii în Ierusalim. Cei veniți mai înainte intraseră în legături de căsătorie cu popoarele idolatre. Nehemia, paharnic al regelui, căpătă pentru Ierusalim permisiunea de a se încunjura cu ziduri ; pentru că fuseseră dărâmate după păra vecinilor. Apoi Ezra ceti poporului Cartea Legii. Poporul căzu în o descurajare adincă când văzu că e așa de jos căzut față cu cerințele lui Iahveh. A trebuit ca Ezra și Nehemia să 'l liniștiască, făcându-l să nădăjduiască în bunătatea divină. Poporul jură

---

vrajiitorii voștrii ; să nu ascultați de visele voastre care voi le visați ; că neadevărate prorocesc ei vouă întru numele meu, și eu nu i am trimis pre ei. (Jeremia, XXIX, 14—10).

că de acum înainte va respecta *Legea lui Moisi*. Au mai fost multe neînțelegeri ; dar, în fine, opoziția slăbi ; generațiile nouă și plecară capul : Legea fu respectată.

Ebreii constituiți într'un mănunchiu peste puțință de desfăcut, au să înceapă o nouă evoluțiune istorică. Răzimați pe protecția lui Iahveh, ei au să reziste regilor Siriei ; au să fie însuflețiți de un mare zel pentru propaganda religioasă ; au să umple lumea cu Synagoge-
lor ; și, căzuți și împrăstiați de către Romani, ei au să continue a reprezenta în mijlocul păgânătății *Credința într'un singur D-zeu*.

Romani

§. 3. Religiuinea Israeliților. XX

Religiunea Israeliților nu se deosebește mult de a popoarelor vecine cu ei. A avut înse o dezvoltare deosebită. E, în adevăr, singura religiuine care a ajuns la *Monotheism* și singura care a avut despre D-zeu idei așa de pure și de înalte, că ea este temelia pe care se razimă cele două mari religii monotheiste de astăzi : Creștinismul și Mahometismul. Cum a fost cu puțință ca un popor, așa de neînsemnat în privirea politică, să ajungă așa de departe cu concepțiunile sale religioase ? S'au dat multe explicațiuni acestui fenomen minunat. Unii istorici, întemeindu-se pe credința admisă în biserica creștină, zic că dezvoltarea deosebită a religiei israelite vine din pricina revelării supranaturale ; Ebreii au crezut într'un singur D-zeu pentru că acesta, de la început, s'a aratat lui Abraham și a ales pe Israeliți ca popor al seu. Alți istorici au susținut că popoarele semitice au instinctul religios monotheist. Această explicație se doboară prin fapte. O mulțime de popoare semitice au rămas pentru tot d'una păgâne și n'au ajuns nici odată monotheiste. În fine, s'a zis că poporul ebru a fost un popor religios prin escelință. Această afirmație se contrazice prin împrejurarea că Ebreii n'au fost așa de religioși. Egiptenii, Etruscii, Romanii chiar, în lumea vechiă au fost cu mult mai religioși de cât acest popor. Toată neînțelegerea vine din pricină că s'a considerat ca religiuinea a Ebreilor cea ce a fost religiuinea numai a unei minorități din popor. În adevăr, religiuinea înaltă și pură cuprinsă în Vechiul Testament, n'a fost nici odată religiuinea poporului lui Israel ; ci a părții cei mai alese din populațiune care forma o partidă politică și religioasă. Une ori această partidă a isbutit a impune într'un chip vio-

lent ideile sale poporului ; dar îndată ce trecea sila, poporul revenia la vechia sa religie, singura pe care era în stare a o înțelege. Prin urmare, mai mult este vorba să vedem cum din unul dintre culturile lui Israel s'a putut desvolta o concepțiune superioară despre religie, și cum a ajuns, cu timpul, ca această concepțiune religioasă să se impună tuturilor Israelitilor. De aceea avem nevoie de a ne ocupa cu istoria religiunii israelite.

Nu știm pozitiv ce religie mărturisiau Ebreii în timpul șederei în Egipt. Saddai «Cel Puternic» era una din divinitățile lor ; Iahveh este numit neconținut «D-zeu de la ieșirea din Egipt.» Probabil că, conform obiceiului din anticitate, ei au adorat în Egipt pe zeul principal al țerei în care locuiau, și l'au adorat în felul cum se adora în Egipt, fără a renunța înse la vechile lor credinți, care ni sunt necunoscute. Dar, pe acele timpuri, zeul principal în Egiptul de Nord era Sutek, cu atributele de zeu resbunător. Poate că acest Sutek a fost adorat de către Ebrei sub numele *Sedec* «Cel Drept» ; în epocile posterioare găsim urme că ar fi adorat un zeu cu asemenea atribute. *Mellek Kiyun* (planeta Saturn), și alte zeități, ni arată că ideile lor religioase pe când trăiau în țara Gosen și în Deșert erau aceleași cu ale popoarelor de aceeași rasă cu ei. Nimic nu ne face să credem că ar fi o dezvoltare superioară. Aceasta se datorește unui om mare care i a îndrumat pe calea, în care au întrecut ei pe toate popoarele din vechime.

Acest om mare au fost Moisi. «El a dat Ebreilor pe zeul lor național. La poalele muntelui Sinai el făcu a se încheia o legătură între poporul său și acest D-zeu, și promulgă în numele lui Iahveh legile pe care trebuia să le observe poporul lui Israel. Toate legile produse în epocile următoare ; chiar acele care, în timpul esilului, au fost făcute de către preuți în interesul preuțimeii, au fost atribuite lui Moisi care vorbea în numele lui Iahveh. În mijlocul taberei era un cort măret, în slujba căruia era un corp de preuți, ajutați de către o mulțime de leviți. Moisi nu numai că avea ideile cele mai înalte despre acest D-zeu care nu suferia alți zei alături cu dînsul ; dar cuprins de indignare, când văzu că poporul nu era matur pentru aceste concepțiuni spiritualiste, el sfărma tablele săpate chiar cu mâna lui D-zeu.» Aceste tradițiuni nu se potrivesc cu dezvoltarea istorică a Mosaismului.

Iahveh a fost la început un zeu al naturii. «Lumina este veșmintul său și vîntul suflarea sa» au ajuns simple espresiuni poetice mult

mai târziu ; la început inse ele erau luate in adevăratul lor înțeles. Manifestarea cea mai ordinară a lui Iahveh a fost uraganul cu toate fenomenile ce 'l însoțesc. Tunetul este glasul lui ; și acest glas înghiață de frică inimile oamenilor și pe ale tuturilor ființilor. El ucide prin trăsnet pe toți dușmanii sei ; ori cine se atinge de Arca alianței este ucis ; legea a fost dată pe muntele Sinai in mijlocul tunetelor și a fulgerilor. Dar nu numai uraganul este manifestarea lui Iahveh. Vîntul, fortuna, cutremurul de pămînt, chiar adierea unui vînt ușor, anunță prezența sa ; el oprește ploaia când este iritat și i dă drumul când este liniștit. Adam și Eva simțiau prezența lui in vîntușorul răcoros de dimineața și sara. Din toate aceste rezultă că, la început, Iahveh a fost un zeu al cerului, sufletul cerului, principiul ascuns al vieții universului. Iahveh era : «Cel ce crează.» «Eu sînt cel care sînt.» El era reprezentat prin Arca alianței, așezată între doi Cheruvimi. O altă reprezentare a sa a fost *șerpele de aramă*, care s'a pas-trat in templul din Ierusalim pînă pe timpul lui Ezechias. Acest șerpe, simbol al fulgerului, a fost sfăramat numai pe timpul acestui rege.

Un astfel de zeu n'a putut să fie împrumutat de la Egipteni. Adevărat, sunt multe analogii între religiunile acestor două popoare : tăierea împrejur, costumul preuților, legi de puritate legală, obiceiul de a se afla viitorul prin sorți, etc. Au făcut Ebreii multe împrumuturi de la Egipteni ; două triburi israelite erau din o mamă egipteană ; Egiptenii puteau fi primiți in adunările sfinte ; analogie între Arca alianței și ale zeilor egipteni ; dar Iahvismul nu este de origine egipteană.

Iahveh nu a fost împrumutat nici de la Chananei. Se întimplă, in adevăr, de multe ori ca popoarele cuceritoare să împrumute religia celor cucerțiți. S'a zis că Iahveh este un zeu chananeu pentru că găsim la acest popor un zeu Iav ; pentru că Fenicienii adorau pe Iao. Se poate ca Adonis și Esmun să se fi numit și Iahu. Dar Iahveh se deosebește foarte mult de zeul voluptuos al Syriei și de zeul plăcut al toamnei, care dă oamenilor vinul și untul de lemn. Iahveh e zeul infricoșat, resboinic, mînios ; zeul deșertului care nu iubește viața sedentară, nici agricultura ; care urăște vinul. Nici vorbă nu poate fi, prin urmare, de un împrumut din Chanaan.

Iahveh a fost luat de la Keniți, un trib care trăia pe lingă muntele Sinai ; care s'a aliat cu Ebreii in timpul petrecerei lor in deșert

și a ramas aliați credincioși ai lor până la desființarea regatului lui Iuda. Din acești Keniți s'au tras *Recabiții*, o sectă din Israel, cari trăiau la marginea deșertului ; nu aveau case ; trăiau sub corturi ; opriau lucrarea pământului și nu beau vin. Zeul lor a fost luat de cătră Israeliti, îndată după ieșirea din Egipt ; cu acest zeu fac ei alianță în peninsula muntelui Sinai. Moisi l'a introdus în Israel. De aceia 'l putem numi cu drept cuvint nu numai creatorul religiunii israelite, dar și intemeitorul naționalității lor ; pentru că pe acele vremi nu putea fi unitate națională fără o religiune comună. El a introdus un zeu național pentru o nouă existență națională. De aceia «Iahveh este D-zeul lui Israel de la ieșirea din Egipt.» E mare glorie pentru acest barbat că a isbutit a forma un popor din o adunătură de sclavi demoralizați prin șerbitutea lor îndelungată și că a putut face o reacțiune în contra sensualismului acestui popor degenerat.

Dar această religiune pură s'a schimbat îndată după așezarea Ebreilor în țara Chanaan. Locuitorii civilizați de prin aceste locuri au avut mare influință asupra religiunii israelite. Chiar dacă i ar fi exterminat pe toți, încă n'ar fi scapat Ebreii de influința țerei și a climatului. Țara era bogată ; climatul încântător. Nu mai putea fi vorbă de o viață pastorală și nomadă ; Israelitul devenia plugar. Dar păstorul nu are aceiași religiune cu plugarul. Iahvismul auster al deșertului nu se mai potrivea cu novele condițiuni de viață, în care erau puși Ebreii. Ei trebuiau să se arăte respectuoși cătră zeii cari li procurau atâtea bunuri în țara «unde curgea laptele și mierea» ; și apoi ei trebuiau să adoreze pe zeii locului, dacă doriau să trăiască în liniște în noua lor patrie. De aceia, ei au început a se inchina la zeii Chananeilor. Tradiția posterioară zicea că Ebreii s'au aratat nemulțumitori cătră Iahveh ; că au adus jertfe la zei străini ; și că numai în zile de primejdie și aduceau aminte de D-zeul care i a scos din Egipt. Aceasta e o greșală. Ei au adus ofrande zeilor locului ; pentru că aceeaștia li procurau toate bunurile aceste. Nu le puteau aduce lui Iahveh ; pentru că nu el le producea. Zeul aprig al deșertului nu era zeul văilor roditoare și al viei ; ci al munților și al deșerturilor sterpe. În ziua de grea cumpănă, ei se întorc spre Iahveh Sabaot «zeul armatelor» ; cum au trecut primejdia, ei se arată plini de evlavie cătră zeii blânzi din țara Chanaan. Cătră sfirșitul perioadei Judecătorilor, poporul a ajuns așa de demoralizat că vechia credință pare părăsită

cu desevirşire. Meritul cel mare a judecătorului Samuel a fost tocmai că a redeşteptat între Israeliti simţul religios şi naţional ; că nu şi a pierdut increderea in faţa unei situaţiuni in aparentă desperată, şi că a pregătit in tăcere liberarea poporului seu.

Se crede că pe timpul acestui mare judecător s'a intemeiat acea instituţiune care avea să introducă din nou cultul lui Iahveh ; să lucreze cu atâta energie pentru desfiinţarea culturilor păgâne in Israel ; şi să insemne Israelitilor adevărata lor menire : a reprezenta credinţa cea adevărată in lumea vechiă. Această instituţie au fost Scoalele de Profeti. Numai Profetilor se datoreşte că Iahvismul a ajuns o religiune de stat. Profetul (*Nabi*) era un om inspirat prin suflarea divină şi in stare de a putea arata oamenilor voinţa lui D-zeu. In scoalele intemeiate de cătră Samuel, profetismul se regularisază ; se învaţă musica şi pcesia sacră ; se conservă vechiele imnuri şi tradiţiunile preţioase ale vechimei ; aice se fac cele întâi încercări de a se scrie istoria naţională. Cu timpul, ei ajung a avea şi o actiune politică. Ei sunt consilierii regilor sau capii unei opoziţiuni politice şi religioase. Saul a intreprins o luptă imposibilă in contra preuţimei. Negreşit el este vinovat ; dar şi corpul preuţese e greşit ; nu putea Saul să se mulţemiască a fi rege numai cu numele. David, din contra, a fost protectorul preuţilor şi al profetilor ; tot d'a una s'a slătuît cu dinşii şi a urmat sfaturile lor ; chiar când a ajuns in culmea puterii sale, el nu i a impeditat a şi spune sus şi tare părerile lor. Cu toate aceste, el se considera ca singurul Mare Preut al regatului.

Dar chiar când este un templu, centru religios al poporului israelit, culturile străine nu au putut fi impeditate, cu atât mai puţin stărpite. Salomon a ridicat temple şi pentru divinităţile străine. Dar Templul ridicat lui Iahveh a fost centrul de gravitate in jurul căruia se concentra religiunea naţională. Un singur loc de inchinăciune a fost calea cea mai sigură spre o singură divinitate. Dar, din acel timp, statul se face una cu religia in persoana regelui. El dedică templele ; el oficiază la serbătorile mari ; el este Marele Preut al religiunei.

Religiunea era foarte ameninţată cu această theocraţie regală, mai ales când ajung la tron regi necredincioşi sau slabi in credinţă, cum era Achab. Când acesta ridică temple divinităţilor străine, profetul Elie i făcu o opoziţiune crincenă. Noi nici nu ne putem inchipui astăzi opoziţiunea acestui mare barbat. Locuind intr'o peşteră ; cu faţa

slăbită de post și de rugăciune, cu hainele în desordine, el intră în curtea regală ; mustră pe regele în fața miniștrilor și gardelor sale ; prorocia mândrei regine Jezabela că va fi ucisă și că se vor sătura câinii de sângele ei ; și se retrăgea fără ca nime să îndrăznească a' l supăra. Aceasta pentru că poporul întreg credea că el vorbește în numele lui D-zeu. Influența lui Eliseiu, urmașul lui Elie, se întinse până la Damasc. Ni putem dar explica cum a fost ucisă Jezabela și cei șapte-zeci de fii ai regelui ; cum au fost măcelăriți preuții lui Baal.

Mulțumită dar Profetilor, religiunea israelită se purifică din ce în ce mai mult și intră în conștiința poporului. Lumea oficială este nevoită atunci a se supune voinței Celui prea înalt ; și atunci se fac reformele după care : Jahveh este singurul D-zeu a lui Israel ; cultul nu poate fi celebrat de cât numai de către preuți și în Ierusalim ; poporul lui Jahveh trebuie să fie sfânt și să se feriască de ori ce impuritate.

Dar atunci a încetat rolul Profetismului și s'a început domnia Preuților, învățați în ale legii ; de atunci litera textului legii a luat locul inspirațiunii libere a Profetilor. Când, în timpul captivității, Ebreii fac cunoștință de aproape cu religiunile din Mesopotamia și Persia ; când, mai pe urmă, au făcut cunoștință cu religia greco-romană, *Judaismul* este pe deplin constituit ; câteva elemente străine pot fi primite în Mosaism fără a atinge întru nimic fondul, care rămâne pentru de a pururea monotheist. Această întrunire de elemente deosebite într'o singură religiune era aurora fundării unei *Religiuni Universale*.

in Simbolică

Adoniam

Adoniam

Adoniam

INDIA

§. 1. Popoarele Arice.

Știința viacului nostru, între alte descoperiri minunate, a dovedit și gradul de înrudire între niște popoare, care până atunci se credeau cu totul străine unele de altele. Prin *Filologia Comparată* s'a dovedit că limbile Indienilor, Mezilor și Perșilor din Asia, a Greco-Latinilor, Tracilor, Galilor, Germanilor și Slavonilor din Europa, alcătuiesc un grup de limbi care se asamană prin forma lor esternă, prin gramatică și geniul lor particular. *Franz Bopp* are onoarea de a fi statornicit pe baze științifice acest mare adevăr. Gramatica sa Comparată este temelia pe care s'a clădit mai pe urmă o întreagă știință a limbilor indo-germanice. A avut dar dreptate lumea învățată din Germania când a serbătorit ca o mare serbătoare națională, în 1866, aniversara de cinci-zeci de ani a broșurei publicate de către Bopp în 1816 asupra conjugărei sanscrite în comparație cu cele alte limbi surori; pentru că era una din cele mai mari descoperiri ale științei contemporane.

Alți învățați au continuat calea arătată de către el, și, printre aceștia, cei mai însemnați au fost *Fick* și *Adolf Pictet*. Pictet s'a încercat, și în mare parte a isbutit, a ni arata pe strămoșii noștri, pe acei cuceritori cari sub nume de Perși, Greci, Romani, au fost pe rând în fruntea omenirii și cari, și astăzi, au direcțiunea lumii. Adevărat, nici un monument, nici o inscripțiune, nici o amintire, nu ni a rămas din acele timpuri îndepărtate când toate popoarele aceste formau un singur popor. Știința limbei, numai ea singură, a putut să ni dea lămuririle necesare; atâtea limbi, formate din aceleași elemente și prin aceleași procedări, n'au putut să se nască izolat. Ele sunt derivări dintr'un singur izvor; înrudirea dintre aceste limbi presupune o limbă

mamă. Cu drept cuvînt susțin dar limbiștii că a fost un popor *Indo-European* primitiv și că a fost o vreme când toate popoarele care vorbesc aceste limbi trăiau la un loc.

Dar știința nu s'a mulțemit cu această afirmare. Ea a voit să știe care erau moravurile, industria și ideile acestor popoare pe când trăiau ele la un loc. Cu această cestiune s'a ocupat mai cu samă Pictet. El a luat vocabularele acestor deosebite limbi ; a căutat rădăcinile comune ; și susținând că aceste rădăcini comune represintă ideile acestor popoare pe când trăiau la un loc, adică limba lor comună, a ajuns a ni da un tablou complect de starea de cultură a lor, mai înainte de a și părăsi ele leagănul comun. El a numit opera sa : *Paleontologie limbistică*. Negreșit, multe din afirmările lui sunt prea îndrăznețe ; une ori a mers prea departe cu dovezile sale ; dar, în genere, rezultatele la care au ajuns el sunt întărite prin cercetările ulterioare.

Fiind că aceste popoare când trăiau la un loc și dădeau numele de *Aryas* «Oameni venerabili» ele s'au și numit *Popoare Arice* ; cu toate că se întrebuintază și numirile de *Indo-Germanice* sau *Indo-Europeiene*.

Mai înainte de a se despărți, aceste popoare ajunseseră la un oare care grad de cultură și aveau calități care le meniau a fi în fruntea omenirii.

Ei trecuseră de mult din perioada în care omul trăiește numai cu vînatul și cu pascutul. Trăiau de multe viacuri cu viața de păstori. Cuvintele care însemnă : turmă, bou, oaie, căne, porc, păstor și pășune, stîină, carne, lână, lapte, unt, etc., sunt cuvinte comune. Din aceste cuvinte se derivă cuvintele care însemnă bogăție, proprietate, familie, fată, stăpîn, oaspe. Taurul și vaca figurează mai în toate miturile lor. Dovadă că principala lor ocupațiune era păstoria. Cu toate acestea, cunoșteau plugăria. Lucrau pămîntul ; semănau orz ; măcinau grăunțile și făceau, poate, și pâne. Măncau supă și cunoșteau băuturile fermentate, poate și vinul. Aveau începuturi de industrie. Erau, între ei, lemnari și fierari cu instrumentele lor ; nu topiau fierul, dar de sigur, cunoșteau aurul, argintul și arama. Știau a țese ; și făceau haine ; aveau încălțăminte și se împodobiau cu inele și brățare.

Ei nu erau nomazi ; aveau locuințe fixe , case cu ziduri, cu uși și cu o îngrădire în jurul casei. Locuințele erau durate din lemn ; erau

tencuite și văruițe. Aveau paturi, scaune și câteva vase. Aprindeau focul pe *vatra* din casă și *vatra*, altar în același timp, era foarte onorată.

Nu trăiau izolați. Mai multe case alcătuiau un sat. Aveau orașe și cetăți. Ei formau mai multe grupuri deosebite. Membrii grupului erau legați prin legături puternice de sânge. Resboiul era ocupațiunea lor plăcută ; se luptau de călare și pe jos. La resboiu se însuflețeau prin sunetul cornurilor de luptă și invinsul pe câmpul de luptă ajungea sclavul învingătorului.

Ei cunoșteau proprietatea individuală și comună ; se folosiau de dreptul de moștenire și aveau începuturi de comerț. Boul servia drept monetă, ca mijloc de schimb și ca prețuire.

Aveau noțiuni de lege, drept, judecată, datorie, delict, pedeapsă, amendă.

Li plăcea danțul ; se ocupau cu poezia și cunoșteau jocurile de petrecere. Dar mai pre sus de toate, li plăcea a fi cântați, a fi lăudați și cunoscuți ; aceasta era ca o necesitate. Ei se guvernau de către Regi ; întâlnim chiar și titlul de Rege al Regilor ; ceea ce ar însemna că la vremi grele deosebitele triburi se întruniau pentru o acțiune comună. Dar acești regi nu erau absoluți. Ei lucrau cu sfatul bătrânilor, reprezentanți ai deosebitelor triburi.

«Se crede că aceste popoare trăiau la un loc pe la anul 3000 a. Chr. Pe acele vremi Egiptul și Chaldea erau cu mult mai superioare în privirea culturală. Aceste imperii erau puternice ; artele și industria, scrierea, înflorau pe țărmurile Nilului și ale Eufratului. Aarii n'au inventat nimic. Cum se face dar că ei au întrecut așa de mult pe învățătorii lor și au transformat civilizațiunea pe care au moștenit-o ? Geniul chaldeian și egiptean a realizat repede, prea repede poate, idealul său, a ajuns la limitele peste care unele rase nu pot trece ; pe când Aarii, mai tineri și mai noi, după ce și au asimilat tot ce era mai trainic în munca anterioară, au dezvoltat mai cu paciență și mai complect toate însușirile naturei omenești. Ei au găsit în moștenirea adunată în timp de viacuri un punct de plecare solid pentru o activitate superioară. Așa că s'au folosit de muncă fără a simți oboseala. Aceasta înseamnă nu ni explică totul. Și alte popoare au venit peste o civilizațiune înfloritoare. Hicsoși, Arabi, Turci, Mongoli, s'au pătruns de ea pentru un scurt timp ; au ajuns la apogeu ; dar au dispărut sau

sunt aproape a dispărea. Arie in se acoper pământul ; guvernează lumea. Care sunt germenii măririi lor, cauzele duratei lor ?

Toată gloria și toată puterea Indo-Europeilor se bazează pe trei fapte capitale : a) monogamia ; b) pantheismul naturalist ; c) limba.

Ei n'au adus in lume nici artă, nici industrie, nici comerțul ; dar au adus o familie sănătos organizată ; fundată pe autoritatea părintelui, pe dignitatea femeiei și pe o dreaptă ierarhie între toți membrii ei. Cunoscut'au ei fazele cunoscute sub numele de *promiscuitate*, *matriarcat*, *poligamie*? Este foarte probabil ; dar limbile lor ni au pastrat urme foarte slabe in această privire. Ele ni spun că era tribul ; dar in sinul acestui trib, produs al familiei primitive, erau grupuri așa zicând individuale, intocmite in casă, in jurul focarului domestic. Aice domnesc *soful* și *soția*, stăpânul și stăpâna casei, a vitelor și a sclavilor. Părintele are autoritatea ; mama cârmuiește ; unul este protectorul și nutritorul și ceia altă creatoarea și distribuitoarea nutrimențului și a trebei de fie care zi. Mai jos, dar lângă ei, sunt *fiul* și *fiica* ; unul destinat a fi sprijinul casei ; ceia altă, a ținea loc de mamă, a mulge vaca. Imprejur, socrul și soacra, bunul și buna, bătrâni onorați ; apoi cumnați și cumnate, colaterali, ginere și noră. Monogamia a fost baza moralei ; silința cea mai energică făcută de cătră om pentru a corege natura, a stabili ordinea in societățile omenești.

Ca și Semii și Egiptenii, Arie n'au fost scutiți de o mulțime de credinți și de păreri deșerte ; cu toate aceste, starea vagă și flotantă a zeilor lor ; religiunea lor fără culturi obscene și crude, fără urme de feticism și de idolatrie, a lăsat câmp liber imaginațiunii și, prin urmare, cugetărei, științei și rațiunii. După ce au adorat fenomenele naturei, ei le au observat. Nici o groază peste putință de invins n'a impedit curiozitatea lor. Lumea li datorește lor acea libertate de spirit, care a resistat tiraniei violente și fără de milă a fanatismurilor semitice, care au atacat o și au distrus'o.

Limba lor este bogată in forme și in elemente gata pentru derivare. Gramatica sa este complectă. Limba, mai inainte de separare, ieșise de mult din perioada *monosilabismului* și a *aglutinațiunii*. Ea se simplificase. Mărginită la cinci sute de rădăcini care exprimă, nu obiecte determinate, ci stări și caractere generale, ea asigura inteligenței un instrument admirabil pentru a putea cuprinde toate nuanțele prezente și viitoare ale cugetărei. Aparițiunea limbilor cu rădăcini

puțin numeroase și cu derivare infinită a fost, în Istorie, o revoluție mai mare și mai rodnică de cât invențiunea Alfabetului. De aceea limba indo-europeană s'a lățit așa de tare; toate popoarele care au cunoscut-o au adoptat-o; și în toate țările, unde au pătruns Arii, vechiele limbi au rămas în stare de insule mici care descesc neconținut. *)

*) Arii primitivi

I. Civilizația.

a) Aveau proprietate, pentru că cuvântul *ik* însemna «a posedea» și cuvântul *apnas* voia să zică «proprietate, dobândire».

b) Aveau mai cu samă vite și turme. Toate cuvintele care se rapoartă la viața păstorală, vite (sanskrit *paçu*; latin *pecus*; borussic *pecku*; grec *πῶν*; gotic *faihu*) sunt comune.

c) Cunoșteau mai toate animalele domestice. Aveau vaci, *vakā* «cea care mugește»; boi (sanskrit *go, gāis*; latin *bos*; grec *βοῦς*; german *kuh*), cai (sanskrit *acra*; zend *acpa*; grec *ἵππος* și *ἵκκος*; latin *equus*), câni (sanskrit *kuan*; grec *κύων*; latin *canis*), oi (sanskrit *avis*; latin *ovis*; slav *ovtza*; grec *οἴς*), porci (sanskrit *sūkara*; latin *sus*; grec *ῦς*; german vechiu *sū*), capre (sanskrit *ayā*; grec *αἴξ*; ers *agh*; irlandez *aighe*; lituan *ojis*), țap (sanskrit *urana*; lituan *baronas*; grec *ἀρνός*), ied (latin *hoedus*; sabin *fedus*; gotic *gaitsa*), găște (sanskrit *hansa*; irlandez *ganra*; latin *anser*; vechiu german *kaus*; grec *χίγν*; rus *ghousse*).

d) Puneau caii și boii la jug (sanskrit *jugam*; grec *ξυγόν*; german *joch*) și îi întrebunțau la cară pe roate (sanskrit *ahschas*; latin *avis*; grec *ἄξωρ*).

e) Lucrau unele metale. aurul (latin *aurum*; pers *or*; kymric *awr*; borussic *ausis*; lituan *auksas*; sanscrit *hirana*; zend *zara*; oset *gharin*), argintul (sanskrit *vadjata*; zend *erezata*; armean *ardzath*; grec *ἀργύριον*; latin *argentum*; irlandez *airgeat*).

f) Și făceau arme, lance (sanskrit *çala*; irlandez *cail*; sabin *curis*; sanscrit *kunta*; grec *κοντός*; latin *contus*) sulite de asvirlit (sanskrit *pilu*; latin *pilum*; kymric *pilurn*; scandinav *pila*), săgeți (sanskrit *ischu*; grec *οἰστός*). Aveau scuturi (sanskrit *tcharma*; german vechiu *seer'm*; grec *πάρις*; latin *parma*. Latin *scutum*; irlandez *sciath*; slavon *schtitu*).

g) Aveau gătele și juvaieruri (sanskrit *mani*; irlandez *māini*; grec *μάρον*; latin *monile*; anglo-saxon *menas*).

h) Locuiau în case (sanskrit *dama*; zend *demāna*; grec *δομος*; latin *domus*; irlandez *damh*; anglo-saxon *theam*; slavon *domu*. Sanscrit *vāca*; zend *vīc*; grec *οἶκος*; latin *vicus*; gotic *veihs*) cu un altar domestic (sanskrit *vasi, vasta*; grec *ἑστία*; latin *vesta*; irlandez *fois*; lituan *weisle*) în jurul căruia familia ședea pe scaune (sanskrit *sadas*; zend *hadis*; grec *ἕδος*; latin *sedes*; irlandez *sadhbh*; scandinav *setr*);

Toți învățații se invoiesc asupra celor spuse până aici. Se deosebesc inse în două tabere când este vorba a se determina *locuința primitivă* a Arilor.

Până la jumătatea secolului nostru părerea admisă de către toți era că această locuință primitivă a fost în centrul Asiei, și anume :

slavon *siedalo*) case cu ziduri (latin *murus* ; irlandes *múr* ; anglo-sacson *múr* ; german vechiu *múra* ; lituan *muras*) cu acoperemint (sanscrit *sthaḡ* ; grec *στέγος* ; latin *tectum* ; irlandes *teg* ; anglo-sacson *thac* ; lituan *stogas*) cu ușă (sanscrit *dvāra* ; grec *θύρα* ; gotic *dauro* ; german vechiu *turi* ; latin *fores* ; lituan *durrys* ; irlandes *doras*).

i) Mai multe case formau sate (grec *κᾱίμη* ; gotic *haims* ; lituan *kaimas*) și chiar un feliu de orașe (sanscrit *pur*, *pura* ; grec *πόλις* ; lituan *pillis* ; kymric *plwg*).

k) Aveau cunoștinți de agricultură, de și foarte imperfecte. Se nutriau cu grăunțe (sanscrit *adna*, *anna* ; latin *ador* ; scandinav *aeti* ; anglo-sacson *ata* ; irlandes *etha*.—Sanscrit *sīṭya* ; grec *σίτος*) măcinate (sanscrit *malana* ; grec *μύλλω* ; latin *molo* ; irlandes *meilim* ; gotic *malau* ; lituan *mālti* ; slavon *mlieti*) și reduse în făină (sanscrit *samīda* ; grec *σειμδαλις* ; latin *simila* ; scandinav *similia* ; anglo-sacson *smeo-doma*). Obicinuiau și carne (sanscrit *kravya* ; grec *ζρέας* ; anglo-sacson *hreaw* ; scandinav *hrae*) pe care o mâncau cu sare (sanscrit *saras* ; latin *sal* ; grec *ἄλις*).

l) Aveau luntre (sanscrit *navis* ; latin *navis* ; grec *ναῦς*.—Sanscrit *plava* ; grec *πλοῖον* ; german vechiu *pfhuoch*, *ploh* ; scandinav *plogr*) mânate cu lopeți (sanscrit *aritraṃ* ; grec *ἔρετιός* ; latin *remus*).

II. Familia și Societatea.

a) Familia e puternic constituită sub autoritatea părintelui de familie. Căsătoria (sanscrit *gama* ; grec *γάμος* ; irlandes *gamh*) e un act sacru și liber. Barbatul e numit *pati* «stăpân» dar și soția e *patniā* «stăpână». Copilul e «cel care aduce bucurie» *harschayitṃ*, «cel care adaoge fericirea» *nandavardhana*, «cel care alungă întristarea» *Klecṣapahā* ; fata e numită, și ea, *nandanā* «cea care inveselește». Fratele e «cel care sustine» (zend *brātar* ; grec *φρητήρ* ; latin *frater* ; irlandes *brathir* ; gotic *brothar* ; lituan *brolis* ; slavon *bratru*) ; sora e «cea bună, cea prietinoasă» *svasar* (zend *ganhar* ; latin *soror* ; irlandes *sethar* ; gotic *svistar* ; borusic *shostro* ; slavon *sestra*). Fiul este «cel care purifică» *putra* (zend *puhra* ; latin *puer* ; armoric *pater*) ; fata e «cea care păzește turmele, cea care mulge vacel», *duhitar* (zend *dugh-dar* ; grec *θυγάτηρ* ; gotic *dauhtar* ; irlandes *dear* ; lituan *dukte* ; slavon *dushti*) ; cât despre părinte, el e «protectorul» familiei, *pitar* (zend *pitar* ; grec *πατήρ* ; latin *pater* ; gotic *fadarn*) ; în fine, mama e «creatoarea» *mātar* (zend *mādar* ; grec *μητήρ* ; latin *mater* ; irlandes *mathir* ; lituan *mote* ; slavon *matī*).

pe malurile Oxului, între Pamir, Indu-Kuh și marea Caspică. Aice au trăit ei înainte de anul 3000 a. Chr. când s'au despărțit în mai multe popoare. Aice trăiau ei împărțiți în două grupe: grupul oriental, *Arii* propriu ziși; și grupul occidental, *Yavanas*, cei tineri. Din acest de pe urmă grup au plecat mai întâi *Celții*, cari au intrat în Europa pe la nordul mării Caspice și, după ce au locuit multă vreme pe malurile Dunărei, au apucat spre apus, împinși de către alți frați ai lor, și și au găsit, în definitiv, o locuință statornică pe țărmurile Oceanului Atlantic și în insulele de la nord-vestul Europei, în Galia și Britania. După ei s'au despărțit grupul *Greco-Latin*, urmat îndată de grupul *Tracic*, care s'a așezat în peninsula balcanică. În fine, tot pe la nordul mării Caspice, au intrat în Europa *Germanii* și, după ei, *Slavonii*, cari s'au așezat în centrul și resăritul Europei.

Pe când grupul occidental, *Yavanas*, și părăsiau locuințele lor și se strămutau în Europa, o parte din *Arii* orientali, din pricina neînțelegerilor religioase, se despărțeau de frații lor cari s'au numit mai pe urmă *Zendi* sau *Iranieni*; apucau spre sud-est; ajungeau în valea Indului și ocupau India, unde și au conservat vechiul nume de *Aryas*, vorbind limba *Sanscrită*.

Această părere se întemeiază pe faptul că toate invasiunile popoarelor, invasiuni cunoscute în Istorie, s'au făcut de la resărit spre apus; pe împrejurarea că sunt asemănări limbistice între *Ari* și *Semiți*, ceea ce ar dovedi că au trăit aproape unii de alții; pe numirea geografică *Airyanem-Vaedjo* «locuința Arilor» și *Ariana*, care s'a conservat până în timpurile istorice.

b) Familia dezvoltându-se a format Clanul, cu un cap în frunte (sanskrit *vicpati*; zend *vicpaiti*; lituan *weszpatis*; slavon *gospodar*) investit cu o putere absolută. Mai pre sus venia tribul; și, în fine, națiunea (sanskrit *djana*; grec *γένος*; latin *genus*—latin *natio* pentru *gnatio*) mulțimea (grec *πληθος*; latin *plebs*; kymric *plywf*; anglo-sacson *folc*; slavon *plemê*), e o întrunire de oameni uniți prin o legătură comună (grec *δημος*; irlandes *damh*; anglo-sacson *team*). Acest popor are în fruntea sa un rege «cel care povățuește» (latin *rex*; irlandes *rig*; gotic *reiks*) și «cel care sprijine» *bharatha* (persan *bâri*; irlandes *barn*; galic *brennos*; anglo-sacson *beorn*).

c) Sunt locuri întărite (sanskrit *varana*; zend *vara*; latin *vallum*; irlandes *fal*; german vechiu *wari*; anglo-sacson *weal*; lituan *wolas*) cu turnuri (grec *πύργος*; gotic *baurgs*; irlandes *brugh*). (Fr. Lenormant, V, 358—373).

De la 1851 incoace, a inceput a și face loc în știință o nouă părere, care susține că locuința primitivă a Arilor trebuie căutată în Europa. Unia susține că peninsula Scandinavă ar fi leagănul primitiv al acestor popoare ; alții 'l pun în mlaștinile din Polonia ; țermurile Dunărei și întinsele câmpii ale Europei orientale sunt susținute de cătră alții.

Argumentele pe care se sprijin acești învățați sunt următoarele. Platoul *Pamir* din Asia, crezut ca locuința primitivă a popoarelor arice, nu a putut sluji ca leagăn al acestor popoare. Ars de soare în timpul verei ; pătruns de frig în timpul iernei ; foarte puțin roditor, mai că am putea zice cu totul sterp ; acest platou nu era favorabil traiului unor populațiuni așa de numeroase. Pe de altă parte, în vocabularul comun tuturilor acestor popoare nu se găesc numele unor animale ce trăiesc pe acolo, d. e. leul, cămila, etc. și se află, din contra, nume comune pentru plante și animale care trăiesc numai în Europa. Pe lângă aceasta, tipul blond al Scandinavilor se apropie mai de grabă de tipul aric propriu zis.

Cum vedem, amîndouă părerile se sprijină pe argumente puternice și, în starea actuală a științei, cel mai cuminte lucru este a nu ne pronunța într'un chip categoric pentru nici una dintre ele, așteptând ca cercetările ulterioare să limpezească pe deplin cestiunea. Ne mărginim numai a constata comunitatea de origină a acestor popoare deosebite, lăsând de o parte cestiunea leagănului primitiv.

§. 2. Așezarea Arilor în India.

India a intrat foarte târziu în Istoria Universală. Țară foarte bogată ; cu o populațiune foarte numeroasă ; alcătuint ea însăși o lume a parte ; India a rămas aproape necunoscută celor alte popoare din lumea vechiă. Atâta știm numai că, înainte de anul 1000, erau relațiuni comerciale între această țară și lumea apusană. Dovadă despre aceasta avem în expedițiunile comerciale a lui Salomon și Hiram. Ea inceput a fi cunoscută numai de prin viacul V a. Chr. când imperiul Perșilor a ajuns până la Indus. De atunci au inceput a avea Cei Vechi cunoștinți mai sigure asupra acestei nemărginite peninsule. Dar ei s'au mărginit a o cunoaște mai mult din punctul de vedere comercial. A fost dat științei contimpurane a face cunoscută și civilizațiunea indiană ; după cum a desgroat pe cea egipteană și assiriană.

La sfirşitul viacului trecut, indata după cucerirea Indiei de către Englezi, s'a înfiinţat Societatea Asiatică din Calcutta care a publicat lucrări foarte importante asupra geografiei, literaturii şi anticităţilor Indiei. Dintre membrii acestei Societăţi cei mai insemnaţi au fost *William Jones*, *Wilkins* şi *Colebrooke*, cari au mers foarte departe cu cercetările lor. După dinşii, *Schlegel*, *Eugène Burnouf*, *Christian Lassen*, *Franz Bopp* şi *Max Müller*, au fost cei mai insemnaţi dintre *Indianişti*. Mulţemită lor, astăzi cunoaştem India Vechiă după documente originale.

«Avind munţii Himalaya la nord, Indul la vest, Gangele la resărit şi marea Cyclonilor la sud, Indianul e prizonier al naturei ; o natură bogată şi generoasă, dar infricoşată in turia sa.... Dacă duşmanul pătrunde cu sila in acest teritoriu in adevăr sacru, el întâlneşte aci mlaştinile pline de boale, pădurile pline de fiare, deşerturi peste putinţă de trecut. Şi cu toate aceste, cu toată marea, cu toate fluviile, cu toate negurile umede, măreaţa peninsulă va duce in ispită pe cuceritorii mândri şi pe neguţitorii lacomi. Cât despre Indian, el nu va trece nici odată afară de fruntariile ţerei sale ; va rămănea credincios teritoriului seu propriu, după ce a dat lumii spectacolul complet al unui popor născut din sine însuşi, care şi a făcut singur civilisaţiunea sa.»

Numele de *India* nu este un nume naţional ; i s'a dat către Persi şi de la aceştia l'au imprumutat şi cele alte popoare. Locuitorii o numiau : «Țara arborelui sacru Djambu» «Frumoasă la vedere» «Țara roditoare».

Ea se mărginea la apus cu fluviul *Indus*, fluviul cel mare al Arilor ; pe care poeţii lor nu se săturau a 'l cânta. Indul e bun, mândru, robust, frumos şi maiestos *). Acest fluviu are o mulţime de afluenţi,

Imn către Indus.

*) O Sindhu, cele alte riuri vin la tine şi ți aduc tributul lor, după cum vacile şi aduc laptele la viţelul lor. Când tu te inaintezi in fruntea acestor unde impetuoase, tu semeni ca un rege resboinic care şi intinde cele două aripi de bătaie... Strălucitor, impetuos, Sindhu şi desvoltă undele sale cu maiestate. Inzestrat cu mii de frumuseţi variate, el încântă ochii, el se infurie ca o cavălă aprinsă. Tinăr şi măreţ, superb şi fecund, impodobit cu malurile sale fertile, el rostogoleşte valurile sale de aur ; el vede pe ţermurile sale cursieri escelenţi, cară repezi, turme cu lâna ca matasa.... el imprăştie cu el o miere imbielsugată.

intre cari cei mai insemnați erau : *Vitasta* (Hidaspele), *Ciandrabhaga* (Sandurafagus), *Iravati* (Hyarotis) și *Satadru* (Hesydrus). Regiunea scaldată de cătră Indus și afluenții sei purta numele de *Pancianada* «regiunea celor cinci fluvii», dincolo de care se intindea deșertul *Marustala*, care forma o barieră intre basenul Indului și al Gangelui.

Veniți despre mează noapte, Ariei s'au așezat mai întâi in valea Indului și, mai pe urmă, s'au intins până la *Sarasvati* și până la *Marea*. Un imn indian ni a lasat impresiunea adincă ce li a făcut lor marea, despre care până atunci ei nu aveau nici o idee. *)

Mult mai târziu ei au ajuns in valea *Gangelui* și a afluenților sei. Acest fluviu prin inundațiunile sale bine făcătoare ; prin salubritatea apelor sale ; prin aspectul seu maiestos ; a meritat onorurile divine care i s'au dat de cătră Indieni.

Nu se poate determina esact timpul intrării Arilor in India ; părerea generală este că acest eveniment s'a întâmplat pe la anul 2500 a. Chr. Ei au găsit țara locuită de cătră mai multe pături de populațiuni.

Cei întâi locuitori ai Indiei au fost de rasă neagră, din aceeași rasă cu Negrii din Australia. Au mai ramas urme din acești locuitori primitivi prin munții din centrul Indiei. Numărul lor se urcă până la trei milioane și națiunea *Gonzilor* este cea mai insemnată. Ei sunt foarte curagiosi și foarte voinici ; trăiesc sub regimul patriarhal și au obiceiul de a aduce zeilor sacrificii umane.

Peste aceasta întâia pătură au venit in India popoare de origine *Dravidiană*, inrudite cu popoarele cunoscute sub numele de popoare turanice. Remășiți de a lor trăiesc și astăzi sub numele de *Tuluvas*, *Malabari*, *Tamuli*, *Singalesi*, etc. Tradițiunile indiene ni arată

*) «Acolo au văzut ei Marea, receptacul imens al undelor, cu apele sale profunde, impoporată de rechini, acoperită de ființi nenumărate și de toate formele... mina tuturilor pietrelor scumpe, palatul lui Varuna, stăpâna fluviilor... pură, cerească, prodigioasă, imposibilă de măsurat, cu unde limpezi ; laboratoriu imens in care a fost preparată ambrozia Nemuritorilor ; teribilă, cu un sgomot ce te inghiață de frică, peste putință de trecut in bulboanele sale profunde, bângând groaza in sinul tuturilor creaturilor, formidabilă prin țipetele monștrilor sei de apă ; legănându-se pe țermurile sale la suflarea puternică a vîntului, ridicându-se in agitația sa, dănțuind peste tot și mișcând mâ-nile sale de valuri ; cu totul plină de valuri, care se umflă după cum luna crește sau descrește».

pe aceste popoare afundate in barbarie. Nu puteau număra de cât numai până la o sută. In limba lor nu aveau cuvinte pentru a exprima ideea de : zeu, suflet, templu, preut ; nu i vorba, nici vre o idee de cultură. Numărul celor cari vorbesc limba dravidiană se urcă la trei-zeci și cinci de milioane.

In fine, intraseră in India niște populațiuni smolite, o ramură dintre *Kușiți*. Ei se așezaseră in basenul Indului și au continuat a trăi aice și după cucerirea arică. Din contra, basenul Gangelui a fost arianisat cu desevărsire. Toate tradițiunile vechi ale Arilor represintă pe Kușiți ca pe un popor foarte inaintat in civilizațiune. Ei aveau cetăți întărite, o agricultură perfecționată, o industrie in floritoare. Față cu aceste popoare, intrarea Arilor era o adevarată invasiune de barbari ; dar niște barbari cu mult superiori lor din punctul de vedere moral și intelectual și capabili de o dezvoltare superioară.

Pentru Arii năvălitori toate populațiunile se confundau intr'unul singur : *Dasyu* «dușmani» sau *Mleciās* «barbari, a cărora limbă nu se poate înțelege.» Cu toate aceste, ei au făcut excepțiune pentru unii locuitori cari trăiau pe la poalele munților Himalaya. Pe aceștia îi numiau ei *Anasa* «oameni fără nas» sau «cu nas de taur». Aceștia sunt designați de multe ori in cărțile indiene sub numele de *Kravyad* «mîncători de carne crudă» și *Asutripa* «antropofagi.» Aceste epitete nu se potrivesc cu gradul de cultură la care ajunseseră Kușiții. Probabil că e vorba de unele triburi de origină mongolă, dușmani de moarte ai noilor veniți.

Cărțile numite *Vedale* ni dau oare care lămuriri asupra venirii Arilor in valea Indului și asupra modului cum s'a făcut așezarea lor. Ei au intrat in cete mici ; au trecut pe rînd fluviul Indus și afluenții sei ; au cuprins Pengiablul și s'au așezat aice, împărțindu-se in mai multe state, independente unul de altul. A fost greu de cei cari au intrat mai întâi. Au urmat resboaie teribile și de multe ori au căzut sub puterea dușmanilor. Aceasta a ținut până când au crescut in număr și in putere și au putut supune pe Kușiți. O parte din vechii locuitori au fost estermiinați, cum s'a intîmplat cu cei de rasă tibetană ; o parte dintre Kușiți au fost reduși in sclăvie ; și o parte au fost admiși intre Ari, fiind că au primit cultul și credințele acestora.

Atunci s'a intocmit «Țara Sacră» de pe țărmurile riurilor *Sarasvați* și *Yamuna* «Țara lui Brama» «Pămîntul Înțelepților» a cărora

obiceiuri au capatat putere de lege. De aici au ieşit Braminii cari au puterea de a conduce pe oameni ; aici s'au constituit acele colegiuri de Bramini din care a ieşit o religiune nouă ; aici s'a elaborat acea organizare socială care a asigurat supremația clasei preteuști.

Organizarea primitivă a Indienilor ni este cunoscută după cea mai vechiă dintre *Vedale*. Aceste cărți se alcătuiau din patru colecțiuni : a) *Rig-Veda*, colecțiune de imnuri ; b) *Yajur-Veda*, colecțiune de rugăciuni in prosă ; c) *Samana*, cuprinde imnuri destinate a fi cântate la ceremoniile cultului și d) *Atharvana*, cu formule de consecrare, espiare și imprecțiuni. Fie care colecțiune se alcătuiește din trei părți : imnuri și două feluri de comentarii.

Dintre aceste *Vedale* cea mai vechiă este *Rig-Veda*. Unele imnuri din această colecțiune sunt alcătuite in epoca venirii Arilor in valea Indului. Se știe sigur că prin viacul XIV a. Chr. s'au adunat deosebitele imnuri răslețite până atunci și s'a alcătuit colecțiunea numită *Vedale*. Dar trebuie să fi trecut cel puțin o sută de ani de la cele de pe urmă imnuri și până ce s'a făcut colecțiunea. Inse fiind că cele de pe urmă sunt alcătuite in valea Gangelui, trebuie să presupunem că a trebuit Indienilor macar un secol ca să ajungă de la *Sarasvati* până la cucerirea basenului acestui fluviu ; prin urmare perioada primitivă numită *perioada vedică* e anterioară anului 1600 a. Chr.

In această perioadă Arii se ocupau tot mai mult cu păstoria de și erau agricultori. In rugăciunile adresate zeilor ei cer recolte imbielșugate ; dar se roagă mai mult pentru vaci frumoase, pentru turme numeroase. Erau nevoiți să se tot mute din loc in loc pentru locuri nouă de pășune ; cu toate aceste viața sedentară li era scumpă. Ei duceau viața de triburi și in fruntea fie-cărui trib era un rege «păstor» și «stăpân» al poporului. Poporul era împărțit in mai multe clase, după ocupațiunile particulare fie cărui om ; dar încă nu e vorba de *Caste*. Funcțiunile religioase erau in mâinile capului de familie. Acesta aducea zeilor sacrificii pentru familia sa și tot el alcătuia și imnurile de rugăciune sau de mulțemită. Religiunea lor consista in adorarea fenomenelor naturei, mai ales a fenomenelor luminoase. Soarele, focul, stelele, fulgerul și trăsnetul, aurora, noaptea, erau obiectele adorațiunei lor. *Indra*, zeul cerului, al aerului azuriu, al fulgerului, este cel mai de frunte dintre zei. El e cerul sau ființa misterioasă și nepătrunsă care locuiește intr'insul. «El este mai pre sus de toate, de zi

și de noapte, de aer și de marea. El se întinde mai departe de cât vântul, de cât pământul, de cât fluviile, de cât lumea.» Rig-Veda cuprinde o mulțime de imnuri către Indra, toate pline de o poezie sublimă și de o înălțime de cugetări. *)

Agni «focul» ocupă al doilea loc după Indra. Flacăra din focul de pe vatră era considerată de către Ari, ca focul pogorit din ceruri pentru a locui între oameni. *Vișnu*, personificarea adincimilor firmamentului, urma după aceea ; în fine era adorat *Soma*, zeitatea libațiunii, care a ajuns cu timpul a fi alături și chiar superior lui Indra.

Această organizare patriarhală, această religie pură și simplă, era potrivită cu viața Arilor în Pengiab. Dar lucrul se schimbă când ei sunt nevoiți a se opune altor bande de frați de ai lor care voiau să li cuprindă țara ; când împinși de către aceștia spre răsărit, ei sunt

*) *Imn către Auroră.*

«Fiica cerului se ridică ; ea se apropie ; se arată. Ea gonește întunericul pe care 'l vedem cum fuge ; ea crează și aduce cu fericire Lumina.

În acelaș timp soarele dă drumul la vacile sale luminoase. Astrul radios se arată la răsărit. La răsăritul tău, Auroră, la răsăritul Soarelui, fie ca noi să dobândim abundența !

Auroră, fiică a Cerului, noi ne grăbim a te deștepta, pe tine, binefăcătoare, care aduci servitorului tău, ca un tezaur prețios, averea cea mai dorită.» (Rig-Veda, VII, 6, 1).

Înțelepte și puternice sunt faptele aceluia care a despărțit nemărginitele firmamente (cerul și pământul). El a pus de asupra cerul strălucit și glorios ; el a isolat bolta stelelor și pământul.

Mi spun eu aceste mie ? Cum mă pot eu apropia de Varuna ? Primi-va el ofranda mea fără desplăcere ? Când 'l voiu vedea eu, liniștit, favorabil rugăciunilor mele ?

Te invoc, Varuna, doritor de a cunoaște pacatele mele : Am să invoc pe înțelept. Toți înțelepții mi au spus acelaș lucru : «Varuna e mâniat în contra ta.»

Oare pentru un păcat vechiu, voiai tu, Varuna, să distrugi pe amicul tău care celebrează pururea laudele tale ? Spune-mi, tu Domn pe care nimic nu 'l poate liniști, și voiu grăbi a veni la tine, aducându-ți un tribut de omagii, liber de acum înainte de păcat.

Acordă-mi iertare pentru greșelile părinților noștri, și pentru cele pe care noi înșine le am făcut cu trupurile noastre.

Nu era vina noastră, Varuna ; ne am alunecat ; eram sub jugul beției, a unei pasiuni, a unei dispozițiuni trădătoare. Bătrânul rătăcește pe tânăr pe căi greșite ; nici somnul nu e scutit de păcat. (Rig-Veda, VII, 86).

nevoiți a întreprinde cucerirea basenului roditor al Gangelui. Atunci au nevoie de capi puternici cari să i conducă la luptă, de preuți cari să i înbărbăteze în cumplitele lupte ce au să urmeze. Atunci se începe *perioada epică* a Indienilor. Această epocă, din nenorocire, ni este prea puțin cunoscută; pentru că sub frumosul cer al Indiei, în fața naturii atât de prodigios bogată în această peninsulă, geniul indian s'a ridicat la atâta înălțime, imaginațiunea a lucrat așa de mult, că ni este aproape peste putință a ni face o idee lămurită de evenimentele care au urmat. Știm numai că această perioadă a ținut mai bine de cinci sute de ani, până la anul 1000 a. Chr. și că dacă au urmat resboaie teribile în contra celor de alt neam, mult mai cumplite au fost luptele pentru întâietate între deosebitele fracțiuni ale rasei arice.

Cel mai crâncen războiu dintre Arieri așezați în valea Gangelui și cei cari veniau despre apus este cunoscut sub numele de *Războiul celor zece regi*, cu ocaziunea căruia s'au alcătuit mai multe imnuri din Rig-Veda. Zece regi ai *Bharatilor*, având în frunte pe sacrificatorul *Viscamitra*, se îndreptează spre Sarasvati cu familiile și turmele lor. Aice dau peste *Tritsu* sau *Kosala*, cari aveau preut pe *Vasista*. Năvălitorii sunt respinși și urmăriți în locurile pe care le părăsiseră.

Dar ei nu s'au descurajat. Inflăcârați din nou de cântecele poezilor, siguri de sprijinul zeilor, ei pornesc din nou spre Sarasvati; sdrobesc în drum pe Tritsuși și se fac stăpâni pe valea Gangelui. Stăpâni peste întreaga Indie, Arieri nu mai sunt neînsemnatele triburi care s'au aratat cu un felu de sfială pe malurile Indului; ei au ajuns acum națiuni puternice și numeroase. Aveau în fruntea lor regi puternici și respectați, dinastii vechi ale căroră origine se pierdea în noaptea timpurilor, dinastii care pretindeau că se trag din zei.

Dintre aceste dinastii cele mai însemnate au fost cea *Solară* care domnia peste Kosalasi și cea *Lunară* care stăpâna pe Bharatasi. Luptele purtate între Kurusi și Pandavasi pentru tronul de la Hastinapura se cuprind în marea poemă indiană numită *Mahabharata* care se alcătuiește din 100,000 de distichuri. Pe lângă câte-va fapte pozitive, găsim în această poemă un noian de reflecțiuni religioase, dogmatice și filosofice; ceia ce face că Indienii o cred ca o carte sfântă și o pun alături cu Vedalele. Lupta teribilă ține opt-spre-zece zile și se sfârșește cu sdrobirea definitivă a Kurusilor. Toate popoarele Indiei

luaseră parte la acest mare resboiu. În realitate sub Pandavasi trebuie să înțelegem pe cei de pe urmă Arii cari au intrat în India și au zdrobit pe popoarele care se așezaseră mai înainte și și pierduseră vigoarea lor militară. Noii veniți sunt invingători ; pentru că ei pastraseră mai curată vechia religie ; adversarii lor primiseră, în parte, religiea popoarelor supuse. Cu noii veniți *Aryavarta*, locuința Ariilor, are să se regenereze.

După ce s'au sfârșit mișcările de popoare și Arii au ramas stăpâni definitivi pe valea Gangelui, ei încep a întreprinde expedițiuni, pentru a cuprinde centrul și sudul peninsulei, și, pe urmă, insula Ceylan. Amintirea acestor expedițiuni ni s'a conservat în a doua mare epepeie indiană, *Ramayana*. Dar în timpul alcătuirii acestui poem, se schimbase fața lucrurilor. Spiritul religios e atot puternic și a ajuns a domina spiritul resboinic ; legenda e mai mult mistică de cât eroică ; persoanele sunt mai mult divine de cât umane. Nu mai sunt lupte eroice ; sunt minuni opuse la minuni.

Aceasta însemnă că prin viacul X a. Ch. slăbise puterea regilor și ajunseseră preuții a tot puternici.

§. 3. Brahmanismul și Budismul.

Timpul de mai bine de patru sute de ani, în care India a fost sub puterea Braminilor ni este cunoscut din *Codicele lui Manu*, alcătuit prin viacul IX a. Chr. Acest Codice de legi cuprinde : a) prescripțiuni religioase ; b) precepte politice și reguli pentru guvernare ; c) legi civile. Mai puternică înse de cât toate legile este *legea religioasă*.

Acest Codice este dictat de cătră *Manu*, reprezentant a lui *Brahma*. Acesta este un zeu nou. La început *braman* însemna «rugăciune». Cu timpul înse această rugăciune s'a personificat și ea într'un zeu, cel mai mare dintre zei *). Adică actul chiar al rugăciunii, îndeplinit

---

*) *Braman*, rugăciunea, mai pre sus de Indra. «D-zeule, văd în corpul tău pe toți zeii și turmele ființelor vii... Tu porți tiara, măciuca și discul, tu, munte de lumină, strălucind în toate părțile ! Abia te pot privi în totul ; pentru că strălucești ca focul și ca soarele în nemărginirea ta. Tu ești Cel Nevăzut, tu ești Inteligența supremă. Tu ești tezaurul suveran al acestui univers, tu ești curajos. Tu menții Legea nemutabilă, fără început, fără mijloc, fără sfârșit ; inzestrat

conform prescripțiilor rituale, de către Bramini, cari numai ei știu cum să se roage zeilor, acest act e mai puternic chiar de cât zeii la care se adresează. Prin urmare nu mai este vorbă de zei ; principalul este a ști cum să te adresezi lor ; și aceasta numai Braminii o știau. Dar aceasta însemna o întreagă revoluțiune în ideile Arilor, ca și în organizarea lor politică și socială. Clasa preuților a pus mâna pe putere ; ea ordonă în numele zeilor ; ea are în mână sa destinele statelor și pe a indivizilor în parte.

La început *) Brama a făcut pe oameni ; dar nu pe toți în același mod. El a luat o parte din gura sa și a făcut pe *Bramin* (preut)

cu o putere infinită. Brațele tale nu au hotare ; privirile tale sunt ca Luna și ca Soarele ; gura ta are strălucirea focului sacru. Prin căldura ta tu încălzești universul. Tu, singur, umpli tot spațiul dintre cer și pământ, și tu ești aproape de toate regiunile. O zeu măret, la vederea puterii tale, supranaturală și teribilă, cele trei lumi se cutremură » (Din *Mahabharata*).

*) *Creațiunea.*

« Acest univers era ascuns în întuneric, imperceptibil, fără un atribut deosebit, neputând fi descoperit prin raționament, nici revelat ; zăcea ca adormit.

Atunci a tot puternicul care există prin sine însuși, care nevăzut făcea universul vizibil cu elementele primitive și cu alte principii, se manifestă în gloria sa imprăștiind întunericul.

Acela pe care numai spiritul 'l poate concepe, care scapă de simțuri, nedescoperit și nedescoperibil, etern, principiul formator al tuturor creaturilor, pe care nici o creatură nu 'l poate înțelege, apără în toată splendoarea sa.

Hotărînd a emana din propria sa substanță corporală diversele creaturi, el produse mai întâi apele, și depuse în ele un germin.

Acest germin deveni un ou strălucitor ca aurul, strălucitor ca astrul cu mii de raze ; și în acesta se născu Ființa supremă sub forma lui Brama, cel întâiu născut din toate lumile.

Apele au fost numite, născute din om (*nara*), pentru că erau fiice ale primului om, adică spiritului suprem ; și pentru că în aceste ape s'a întâmplat cea întâi mișcare (*ayana*) a lui nara, el s'a numit cel care se mișcă de asupra apelor (*Narayana*).

Din această cauză, imperceptibilă pentru simțuri, eternă, care este și nu este, s'a produs acel barbat divin care este cunoscut în univers sub numele de Brama.

În acest ou întâiu născut, puterea supremă a stat neocupată un an divin ; la finele căruia făcu ca oul să se despartă de la sine.

Și din aceste părți, puterea creatoare a lui Brama a făcut cerul și pământul ; aerul așezat la mijloc, cele opt regiuni cerești, și re-

din brațul seu a făcut pe *Șatria* (resboinic); din coapsa sa a făcut pe *Vaișia* (neguțitor și plugar); și din călcăiu pe *Sudra* (servitor). Prin aceasta, ființa supremă a creat deosebitele clase și a asignat fie căreia menirea și ocupațiunea sa. Aceste clase nu se pot amesteca. După cum piciorul nu poate pretinde nici odată să fie cap; tot asemenea, un om de clasa de jos nu i poate trece prin minte că s'ar ridica vre odată la dignitatea de Bramin. Această împărțire în clase este eternă și neschimbătoare. Deosebitele clase s'au numit *Caste* *).

Lumea întreagă este a Braminilor. Ei formează clasa luminată. Numai ei cetesc și au dreptul a interpreta Vedalele; numai ei aduc sacrificii plăcute zeilor. Ei sunt consiliarii necesari ai regilor, cari sunt datori să asculte de sfaturile lor. Pentru dinșii nu sunt pedepse; pentru că un Bramin este sfânt; el nu poate greși. Familia lor este de asemenea sfântă; și numai lor li este permis a ieși din lume și a se consacra studiului și meditațiunilor religioase, într'un deșert îndepărtat. Cea mai mică ofensă care li s'ar aduce e pedepsită cumplit. Cel care a lovit un Bramin macar cu un fir de iarbă merită grea osindă; și celui care a îndrăznit să i spună vorbă de batjocură i se taie limba. Pentru o mică observație făcută de cătră Sudra unui Bramin, pedeapsa este a i se turna unt de lemn clocotit în gură și în urechi. Așa de sus este condițiunea unui Bramin că nici zeii nu pot să re-

---

servoriul perpetuu al apelor. Pentru a propaga rasa omenească, din gură, din braț, din coapsă, din picior, a produs pe Bramin, pe Șatria, pe Vaișia, pe Sudra. > (Codicele lui Manu, I, 5—14, 31).

*) *Castele.*

Pentru a conserva toată această creațiune, ființa cu desevirșire glorioasă asignă ocupațiuni diferite celor pe cari i produsese din gură, din braț, din coapsă, din picior.

Braminilor li dădu a studia și a învăța Vedalele, a pregăti sacrificiul, a dirige sacrificiile oferite de cătră alții, dreptul de a da și de a primi.

Șatrilor li impuse a protege poporul, a fi caritabili, a sacrifica, a ceti cărțile sacre, și a nu se deda la plăcerile simțurilor.

A îngriji de turme, a face milostenii, a sacrifica, a studia cărțile sacre, a face comerț, a lucra pământul, sunt funcțiunile Vaișilor.

Sudrasilor nu li însemnă altă ceva de cât a servi pe clasele precedente. (Codicele lui Manu, I, 87—72).

nască sub formă de Bramin. *) Este o clasă puternică în India, *Şatria*, regii și reșboinicii. Codicele lui Manu zice că un Bramin de zece ani și un *Şatria* de o sută de ani e ca părintele și fiul; inse părin-

Devoțiunea unui Bramin consistă în cunoștința sfințelor dogme; a unui *Şatria*, în a protege popoarele; a unui *Vaișia*, în datoriile profesiei sale; a unui *Sudra*, în supunere și ascultare. (Ibidem, XI, 235).

*) *Braminii*.

Pintre ființi, cele întâi sunt însuflețite; pintre cele însuflețite, sunt cele care se susțin prin propria lor inteligență; pintre cele inteligente cei întâi sunt oamenii, și între oameni *Braminii*.

Între *Bramini* cei mai însemnați sunt acei cari posedă știința sacră; pintre învațați, acei cari și cunosc datoria lor.

Nașterea lui *Brama* este încarnațiunea eternă a justiției; pentru că *Braminul* născut pentru a urma justiția, este destinat a se identifica cu *Brama*.

Braminul are cel întâiu loc pe pământ: stăpân suprem al tuturor ființelor, el e dator a conserva tesaurul legilor civile și religioase.

Tot ceia ce lumea cuprinde e proprietatea *Braminului*; prin întâia și înalta sa naștere el are drept asupra tot ce există.

Numai *Braminul* mănâncă un nutriment al seu, poartă un vestiment care e a lui, din avutul lui; cei alți oameni se bucură de bunurile lor numai prin generositatea *Braminului*.

Un *Bramin* de zece ani și un *Şatria* ajuns la o sută trebuie să se considere ca tată și fiu; și între ei doi, *Braminul* e părintele.

Nu anii, nici perii albi, nici bogățiile, nici rudele, formează mărirea; sfinții au ordonat următoarea lege; «Cine cunoaște *Vedalele* și *Angalele*, acela e mare între noi.»

Un om nu e bătrân pentru că i s'a cărunțit capul dar acel care, fiind tânăr, a cetit sfinta scriptură, acela e socotit de cătră zei ca om matur.

Braminul să și iea femeie bine făcută, cu nume grațios, care să aibă mersul unei lebăde sau a unui june elefant, corpul acoperit cu un puf moale, cu perii fini, dinți mici, membre suave.

În familia unde barbatul și iubește femeia, și femeia pe barbat, fericirea e asigurată pentru tot d'a una.

Cel care a lovit pe un *Bramin*, chiar cu un fir de iarbă, va renaște de douzeci și una de ori în pîntecele unui animal necurat.

Omul se naște singur; moare singur, și singur și primește resplata faptelor sale.

În timpul copilăriei femeia trebuie să asculte de părinte, în a tinereții de barbat, după moartea acestuia, de fii.

Femeia e datoare să fie pururea veselă, să cârmuiască cu ghimbăcie trebile familiei, să aibă mare grijă de lucrurile din casă, și să nu aibă mâna largă la cheltuieli. (Codicele lui Manu, II—VII, *passim*).

tele e Braminul de zece ani. *) Pe asemenea bază este întocmit întreg codicile de legi.

Mai pre jos de cât cele patru Caste erau o mulțime de nenoroți cari purtau nume de *Parias* «necurați.» Pentru aceștia nu era în vechia Indie nici un drept; unii dintre dinșii, *Ciandula*, nici nu aveau voie a trăi prin orașe și sate, nici a și clădi locuinți. **) Erau foarte numeroși acești *Parias*, clasele urgiseite.

Care sunt cauzele care au modificat așa de adinc societatea indiană? În toate țerile unde s'au așezat popoare care au subjugat pe vechiele populațiuni, am găsit clase superioare, cu drepturi foarte

*) *Regele.*

Lumea fiind fără rege, totul era tulburat de groază; de aceea Domnul a creat un rege pentru conservarea tutulor ființilor.

Pentru a ajuta pe regi în funcțiunile lor, Domnul a creat pedeapsa, protectoarea tutulor ființilor, care esecutau justiția, din esența sa divină.

Toate clasele s'ar corumpe, toate barierele ar fi resturnate, universul ar cădea în confusiune, dacă nu ar fi pedeapsa.

Sculat în zori de ziuă, regele e dator să și arate respectul său către Braminii adinciți în cele trei cărți și în știința morală, și să guverneze după consiliul lor.

Regele e dator să facă deosebite sacrificiuri însoțite de prezente bogate; și pentru a și îndeplini în totul datoria, e dator să procure Braminilor plăceri și bogății.

A nu fugi în luptă, a protege popoarele, a revera pe Bramini, eată datoriile care procură regelui fericirea.

Când un Bramin a descoperit un tesaur în pământ, el 'l poate lua întreg; pentru că el e stăpân a tot ce există.

Dar când un rege va găsi un tesaur, ascuns de mult în pământ, el e dator a da pe jumătate Braminilor.

Regele să și pună toată silința a constringe pe Vaișia și pe Sudra ca să și îndeplinească datoriile; pentru că, de nu le vor observa, ei sunt în stare a resturna lumea. (Codicile lui Manu, VII, VIII, *passim*).

**) «Locuința lor să fie afară de oraș; nu au voie să aibă vase întregi, și nici altă avere de cât câni și magari.

Să aibă drept îmbrăcăminte haine de la morți; vase stricate; fer drept podoabă; și să rătăciască neconținut de la un loc la altul.

Nici un om credincios datoriei sale să nu aibă relațiune cu ei; să nu aibă afaceri de cât numai între ei; între ei să se căsătoriască.

Măncarea ce li se va da de către alții să li se dea în vase stricate; să nu i apuce noaptea în orașe sau sate. (Codicile lui Manu, X, 51—55).

mari, și clase de jos, fără nici un drept. Nicăirea inse în lume nu găsim o pozițiune așa de înjosoare ca a Pariasilor în India. Numai cucerirea Indiei de către Ari nu ni poate explica acest fenomen.

Braminii au ajuns a tot puternici în India pentru două motive: a) serviciile aduse poporului și superioritatea lor intelectuală; b) groaza religioasă pe care au putut-o inspira tutulor claselor din societate.

Poporul indian era foarte religios. Pentru motive religioase Arii din India s'au despărțit de frații lor, Zendii. În numele și cu sprijinul zeilor au întreprins ei cucerirea Indiei. În cursul războaielor pentru cucerirea țerei, în luptele groznice ce au urmat mai pe urmă, victoria atirna mai în tot d'auna de la preutul care știa să roage bine pe zei, de la poetul care știa a înflăcara inimile vitejilor. Prin urmare, aveau drept a fi respectați, să ceară drepturi mari, acești preuți poeți; pentru că, în definitiv, numai lor se datoră cucerirea și pacinica stăpânire a Arilor asupra acestei țeri bogate. Odată sfârșită cucerirea, acești Bramini și consacră tot timpul lor ocupațiilor intelectuale. Familia lor e un model de sfințenie; numai ei se ocupă cu științele și artele și, când un Bramin și a îndeplinit datoria către societate, dând naștere la fii cari să continue familia, el se retrage într'un deșert, unde și petrece timpul în austeritate și lipsă, meditând asupra celor mai îndrăznețe cestiuni care și le poate pune o minte omenească. *) Putem dar să ni explicăm pentru ce au ajuns ei la atâta autoritate.

---

*) «Nici ne-ființa nu era, nici ființa, atunci; atmosfera nu era, nici firmamentul mai pre sus de ea. Unde era dar invălită lumea? unde? în ce era închisă ea? apele erau ele? prăpastia peste putință de măsurat?

Moartea nu era, și prin urmare nici nemurirea: nici o deosebire între noapte și zi. — De la sine însași se ridică o suflare, ieșită din nici un piept! Aceasta era ființa, *Cel Unul*, și nime nu mai era atunci de cât el și nime mai pre sus de cât el.

Întunericul a fost. Invăluit în noapte la început, tot universul acesta era numai o undă nedeosebită. *Cel Unul*, formidabil, înfășurat în vid, născu atunci prin puterea căldurei.

Iubirea, eată ființa care se născu la început; iubirea care a fost germenele primar al cugetării și în care înțelepții, când și întreabă inima lor, descopăr legătura dintre ne ființă și ființă.

Raza transversală care a făcut urzala lumilor, venia ea de sus, venia ea de jos? Erau puteri fecundante, și puteri de creștere? Natură jos, energie sus?

Atunci nu li a mai ramas de cât să lucreze ca această putere să rămână pentru de a pururea in mâna lor. Aceasta au făcut'o ei prin Codicele lui Manu și prin introducerea credinței in *Transmigrațiunea sufletelor*. Legea dictată de cătră D-zeu impunea omului o mulțime de datorii, pe care trebuia să le urmeze cu sfințenie. Cea mai mică greșală sau omisiune era considerată ca păcat și păcatul avea, pentru Indian, urmări grozave. Indianul nu muria. Indată după moarte sufletul mortului trecea in o altă ființă și incepea o nouă viață pe pământ. Codicele de legi prevedea o gradațiune infinită, care incepea de la lucruri și ființele neinsuflețite și ajungea până la ființele superioare, până la om și la Bramini. Legea dictată de cătră D-zeu arată ființa in care trecea omul care a făcut un păcat. Lacomul, d. e. se prefăcea in porc și trecea succesiv prin intreaga serie a ființilor de la acest animal până la clasa din care a făcut parte, in mai multe renașteri succesive. Aceasta dacă nu făcea nici o greșală ca animal sau om din o clasă inferioară ; căci, in acest cas, cădea și mai jos și incepea din capăt. Prin urmare nenorocitul Indian era pururea cu groaza in suflet ca să nu facă nici cea mai mică greșală ; pentru că o pedeapsă teribilă 'l aștepta. Nu pedeapsă pe lumea ceia altă ; ci suferinți grozave pe această lume, in o altă condițiune. *) Ca să scape de

Cine știe ? Cine ar putea spune de unde a ieșit această creațiune ? Zeii sunt posteriori e.nisiunei sale ; prin urmare, cine știe de unde a ieșit ea ?

Această emisiune, de unde a ieșit ea și dacă cineva a făcut'o sau nu, *Acela* care din inaltul firmamentului supraveghiază această lume, acela știe !—Poate că nici el nu știe. » (Rig-Vedă, X, 129).

*) A cugeta să pună mâna pe lucrul străin, a medita o faptă vinovată, a urma ateismul sau materialismul, sunt cele trei fapte rele ale spiritului.

A spune injurii, a minți, a vorbi rău de oameni, a vorbi fără vreme, sunt cele patru fapte rele ale cuvintului.

A se face stăpân pe lucruri nedate, a face rău unor ființi insuflețite fără autoritatea legii, a îndrăgi femeia altuia, sunt cele trei fapte rele ale corpului.

Pentru faptele criminale provenite de la corp omul trece in o creatură fără mișcare ; pentru vinele cuvintului, el devine pasere sau selbătăciune ; pentru cele mintale, el se renaște in cea mai desprețuită condițiune.

După moarte sufletele oamenilor cari au făcut fapte rele ieau un alt corp, la formarea căruia concurg cele cinci elemente subtile și e destinat torturilor infernului.

această groază vecinică, i rămânea numai un singur lucru : să se supună Braminilor, să asculte orbește de prescripțiunile lor. Ast-fel această credință a contribuit foarte mult la întărirea puterii Castei preuțești.

X Această stare de lucruri a ținut până în viacul al VII a. Chr. când s'a arătat în India «Mântuitorul» care avea să scape pe popor din apăsarea sub care gemea. Acest om a fost *Siddarta*, fiul unui rege din Kapilavastu. Acest tânăr principe, după ce avu un copil, se retrase în deșert sub numele de *Sakiamuni* (călugăr din familia Sakia) și după o petrecere îndelungată aice fu numit *Budha*. Știința contimpurană a pus în indoială existența acestui întemeitor de religieune. S'a susținut că existența lui e numai o legendă. Dar mai bine de patru sute milioane de oameni, Budiștii, cred în el. 622

Cărțile Budiștilor spun că ceia ce l'a făcut mai mult pe dînsul să părăsiască palatul părinților sei a fost incredințarea că această lume e o lume de miserie «Nimic nu i statornic pe pământ, zicea el. Viața e ca o scânteie produsă din frecarea lemnelor. Ea se aprinde și se stinge : noi nu știm nici de unde vine, nici unde se duce. Viața e ca sunetul unei lyre și în zadar se întreabă înțeleptul de unde a venit, și unde se duce. Trebuie să fie vre o știință supremă în care am putea găsi noi repaosul. Dacă ași putea ajunge la această știință, aș aduce lumina în omenire. Dacă aș fi liber eu însu-mi, aș putea libera lumea.» Iar ca motiv care l'a făcut să plece numai de cât a

---

Sufletele inzestrate cu bunătate dobîndesc natura divină ; cele stăpânite de patimi, au condițiune omenească ; cele cufundate în întineric sunt prefăcute în animale : aceste sunt cele trei transmigațiuni mai de frunte.

După ce au trecut multe serii de ani în grozavele chinuri ale infernului, la sfîrșitul acestui period păcătoșii sunt condamnați la aceste transmigațiuni.

Cel care a ucis un Bramin intră în corpul unui căne, a unui asin, cămilă, taur, ciandala, etc.

Braminul care bea băuturi spirtuoase renaște în formă de insectă, vierme, pasere, animal feroce.

Braminul care fură se va preface de mii de ori în broască, șerpe, animal de apă.

Cel care a fost crud va renaște în animal carnivor ; cel care a mâncat bucate oprite, în vierme ; hoții, în ființe care se mănîncă între sine ; cel care îndrăgește femei de jos, în spirite.» (Codicele lui Manu, XII, *passim*).

fost priveleştea ce i s'a infăişat inaintea ochilor când a voit să ieasă la preumblare pe porşile cetăţii. *)

El se retrage intr'un deşert şi spăimântă pe cei mai pioşi Bramini prin austeritatea vieţii sale. Toţi declară că i au intrecut in post, rugăciune şi in sdrobirea simşurilor. Atunci el se crede pregătit pentru chemarea sa. Budha părăseşte pustietatea, se arată intre oameni şi incepe a predica. Aceasta era o intregă revoluţiune ; pentru că până atunci era obiceiul ca un înşelept să se adreseze numai la câţi-va discipuli aleşi ; pe când el se adresa la lumea intregă, fără deosebire de Castă şi de origină. Toţi cari fac bine sunt vrednici de mântuire. **)

*) «Intr'o zi Budha iese pe poarta de la resărit a cetăţii. Aice el vede un om căzut de bătrăneţă. Atunci gândi el : «Vra să zică, creatura ignorantă şi slabă, cu judecata rea, e mândră de tinereta care o inbată, şi nu vede bătrăneţa care o aşteaptă. Cât despre mine, mă duc. Vizitiu intoarce repede carul. Eu care am să fiu in viitor lovit de bătrăneţă, ce mai caut eu plăcere şi bucurie?»

Peste câteva zile voi să ieasă la preumblare pe poarta despre mează zi, când dădu peste un om greu bolnav, părăsit de toţi, fără nădejde. «Vra să zică, sanatatea, zise el, e ca jucăria unui vis, şi frica de boală are forma această nesuferită. Care e omul înşelept care după ce a văzut ce este ea va mai putea avea ideie de bucurie şi de plăcere?» şi intră in cetate.

A treia oară, abia ieşise pe poarta despre apus şi se găsi in faţa unui convoiu funebru. «Ah ! strigă el, vai de tinereta pe care are să o distrugă bătrăneţa ; vai de sanatatea pe care o distrug atâtea boale ; vai de viaţa, in care omul petrece aşă de puţin. Când n'ar fi nici bătrăneţă, nici boală, nici moarte. Dacă s'ar putea ca bătrăneţa, boala, moartea, să fie inlănţuite pentru de a pururea!»

In fine, ieşind pe poarta despre nord, a întâlmit un cerşitor cu mantaua călugărilor bramini. «Bine, zice el. A te departa de lume, eată fapta lăudată de cătră înşelepti ; aceasta va fi scaparea mea şi scaparea celor alte creaturi ; ea va ajunge pentru mine un fruct de viaţă, de fericire şi de nemurire.»

**) «Am venit ca să dau ignorantilor înşelepciunea. Comoara înşelepciunei este milostenia, ştiinţa şi virtutea ; eată meritele care nu se imprăştie. A face puţin bine face mai mult de cât a indeplini fapte grele. Dacă ar voi omul să înşeleagă cât e de mare fructul milosteniilor, n'ar inghiţi cea de pe urmă bucăţică mai inainte de a o da. Bunavoinţa este cea întâi dintre virtuţi ; ea este mama devotamentului. Omul desevărsit nu i nimică, dacă nu imprăştie bine faceri asupra creaturilor, dacă nu mângăie pe cei intristaţi. Invăţătura mea e o invăţătura de milă ; pentru aceia cei fericiţi pe lume o găsesc grea. Ei sunt mândri de naşterea lor şi nu se gândesc că fructele aceluiasi arbore sunt toate de aceiaşi origină. Trebuie respectată ordinea de lu-

Toți nenorociții, toți cei apăsați de cătră Bramini, se string în jurul tinărului magistru ; pentru că el mângâia pe toți ; arata tutulor calea cătră mântuire și scapa pe Indianul, atâta vreme îngrozit de cătră Bramini, de frica *Metempsicozei* (transmigrării sufletelor).

Învățătura lui era o învățătură de pace și de dragoste ; morala lui este sublimă comparată cu a Braminilor. El combate toate viciile : învață pe oameni să fie recunoscători cătră cei ce li au făcut vre un bine, moderați în timp de fericire, blânzi și cătră animale. Numai el dintre întemeitorii de religii păgâne a impus să ierte omul injuriile ce i s'au făcut ; să nu facă rău pentru rău. Dragostea și mila sunt isvorul tutulor virtuților, zicea el *). Toți oamenii sunt egali și toți sunt chie-

cruri stabilită, dar calea mântuirii este deschisă pentru toată lumea ; nașterea nu condamnă pe nici o ființă la ignoranță și nenorocire. Tot omul poate ieși din lume și a face parte dintre înțelepți. Braminul, care vrea să spintece pământul ca focul, e născut din o matcă de femeie ca și ciandala, cel de pe urmă dintre oameni, căruia el i închide calea mântuirii. Dar nime nu poate închide această cale, afară de Mara, demonul păcatului și al morții. Fugiți de el, sau mai bine, luptați-vă cu el scotind necontenit strigătul de resboiu în contra patimilor voastre. Nimiciți patimile voastre cum restoarnă un elefant o colibă de trestie. Se înșală acel care crede că va putea scăpa de patimile sale așezându-se în asilul munților și a sihăstriilor ; cel mai bun adăpost în contra răului, e realitatea sănătoasă. Poate scăpa cineva de înteririle simțurilor și de plăcere, a îndeplini legea și a fi un perfect călugăr, macar că trăiește în lume și e gătit cu podoabe. Eu am venit să readuc creaturile la realitatea sănătoasă, de la care le au îndepărtat prin învățături mincinoase, care vor aduce înfricoșata epocă a sfârșitului timpurilor.» (Discurs a lui Budha).

*) Tot ceia ce suntem e rezultatul a ceia ce am cugetat noi : cugetările noastre sunt temelie, cugetările noastre sunt substanța. Vorbește sau lucrează omul cu gând rău ? pedeapsa 'l urmează, cum urmează roata pașii celui care trage căruța.

Înțeleptul, în viața aceasta de pe pământ, samănă albinei care culege sucii florilor, pentru ca să facă miere, fără a li cășuna nici un rău.

Acești copii sunt ai mei ; această avere e a mea ; aceste gânduri necăjesc pe nebun. Și el nu e stăpân nici macar pe el ; cu atât mai puțin pe copii și averea lui.

Nimine să nu cugete la rău cu ușurință, zicând în inima sa : răul nu se va apropia de mine. Nimine să nu cugete la bine cu ușurință, zicând în inima sa : binele nu-mi va folosi. Picăturile de apă care curg câte una sunt de ajuns a împleni un vas.

Omul a căruia fapte rele sunt întrecute prin cele bune, respândește strălucirea sa asupra lumii ca și luna când iese dintre nouri.

mați la mântuire ; de aceea, datoria lor este a se tracta ca frații ; a nu și face rău ; a fi virtuoși ; a și stăpâni aplecările rele și a se sili prin toate chipurile ca să ajungă la perfecțiunea morală și să aspire a fi *Bodhi* (inteligenta supremă). Cu chipul acesta tot omul poate ajunge la *Nirvana* (nimicire) «când nu mai rămâne nimic din agregare ; când nu mai rămâne nimic din esistență ; când nu mai rămâne absolut nimic,» adică, când omul reintră în sinul ființii supreme din care a ieșit.

Încunjurat de o mulțime de discipuli, cari se string cu dragoste în jurul seu, Budha străbate întreaga Indie, predicând în timp de cinci zeci de ani, și moare după ce a pus bazele temeinice a unei religii care numără astăzi așa de mulți închinători. *)

Învățăturile lui Budha fuseseră predicate prin viu graiu. După moartea magistrului, discipulii sei se întruniră pentru a pune în scris doctrinele lui. Acesta a fost cel întâiu *Conciliu* al Budiștilor, alcătuit din cinci sute de bătrâni. El a ținut șapte luni, în care timp s'a întocmit religieuna budistă. Atunci s'a compus *Abhidarma*, metafisica Budismului. În curind s'a făcut *Tripitaka* sau culegerea de scrieri relative la morala, disciplina și metafisica acestei religii, care fusese atât de simplă în concepțiunea întemeitorului ei. Noua religie s'a lătit foarte repede în centrul și apusul Indiei ; îndată după moartea

Omul să răspundă la ură prin iubire, la rău prin bine, la avaricie prin dărnicie, la minciună prin sinceritate.

Nu tunderea transformă în sfânt pe omul fără disciplină : poate fi sfânt omul rob de dorințele și lăcomia sa ? (Parabole de a lui Budha).

*) «Nu mă indoiesc a adaoge că, afară numai de Christos, nu se află între înființătorii de religii, nici o figură mai pură și nici mai duiosă de cât a lui Budha. Viața lui este fără nici o pată. Eroismul lui statornic este egal cu convicțiunea sa ; și dacă teoria lui poate fi falsă, exemplele personale pe care le dă sunt fără nici un cusur. El e modelul desevărsit a tuturilor virtuților pe care le predică ; abnegarea lui, caritatea lui, blândeța lui neschimbăcioasă, nu se desmintesc nici un minut ; el părăsește la două-zeci și nouă de ani curtea regelui, părintele seu, ca să se facă călugăr și cerșitor ; pregătește în tăcere doctrina sa prin șese ani de retragere și de meditație ; o propagă numai prin puterea cuvintului seu și a convingerei, în curs de mai bine de cinci zeci de ani ; și când moare în brațele discipulilor sei, el moare cu seninătatea unui înțelept care a practicat binele în toată viața sa, și care e asigurat că a găsit adevărul.» (Barthélemy Saint-Hilaire, *Le Boudha et sa religion*).

lui Budha ea s'a intins in toată India cuprinsă de cătră Ari. In viacul V s'a ținut un al doilea Conciliu, in care au luat parte șapte sute de membri și care a ținut opt luni. Atunci s'a mai complectat învățătura lui Budha.

In cursul timpurilor, s'au alcătuit atâtea opere relative la teologia și disciplina Budiștilor că astăzi corpul cărților primite ca bune se alcătuiește din două colecțiuni mari, *Kanjur* și *Tanjur*, formând la un loc peste trei sute de volume. Invățătura lui Budha s'a depărtat de la simplitatea primitivă. S'au fundat o mulțime de mănăstiri, mai cu samă in Tibet ; s'a creat o mithologie cu legende de multe ori estravagante ; ceia ce a permis Brahmanismului să cuceriască din nou cea mai mare parte din India, pe care o pierduse la inceput. Așa că Budismul inflorește astăzi mai mult in țerile vecine cu patria sa primitivă.

§. 4. Cultura Brahmanică.

Braminii au concentrat in mâna lor toată cultura indiană. Ei au modificat vechia religiune arică ; au făcut progrese foarte mari in toate ramurile științei și, invinși pentru un moment de cătră Budism, ei au capatat iarăși marea influință ce o avuseseră odinioară in India.

Am văzut că sub influința lor s'a modificat vechia religiune a Arilor, atât de nobilă in concepțiunile sale, atât de simplă in cultul seu. Din moment ce *Brahma* «rugăciunea» adică felul de a face rugăciunea a fost considerat ca cel întâiu dintre zei, se înțelege că vechiele zeități au trebuit să se pogoare intr'un rang secundar. In frunte e *Brahma*, sufletul lumii, cea întâi manifestare a Ființei de sine stătătoare. Zeul suprem și arată voințile sale prin *Manu*, revelatorul legii eterne. Dar *Indra* nu mai este zeul suprem de odinioară ; el a ajuns unul din cei opt zei, mai mari peste cele opt regiuni in care este împărțită lumea. Nu i vorbă, Indra domnește asupra părții de la nord-vest, unde e Aryavartha, unde e muntele *Meru*, vechia locuință a Arilor și are primul rang intre zei. *Varuna* a ajuns domn al Oceanului. Focul continuă a fi adorat sub nume de *Agni* ; *Surya* (Soarele) și *Ciandra* (Luna) sunt zeități de frunte ; după cum, de asemenea, se numeră intre zei *Marutii* (Vînturile) și *Aditya* (zeii luminoși). Mai pre jos, sunt o mulțime infinită de zei, emanațiuni a lui *Brahma*, a căror număr ajunge până la trei sute trei zeci de milioane.

Dar această mitologie brahmanică, de și bine întocmită, nu era înțeleasă de cătră popor. Erau prea multe abstracțiuni, prea multe explicațiuni, care o făceau neaccesibilă pentru vulg. Poporul știa că este un zeu superior, care stă deasupra pământului, în acel firmament în care se petrec revoluțiunile Soarelui ; el vedea că de la acest Soare atîrnă fertilitatea pământului, inundările Gangelui, variațiunea anotimpurilor ; cu un cuvînt tot ce contribuiește a întreține viața și a face să sporiască omul pe pământ. Acest zeu e *Vișnu*, Soarele, zeul luminei, care locuiește în nouri. Acest zeu se ocupă cu guvernarea lumii. El sprijine binele și combate răul ; el are pururea ochii sei deschiși spre binele lumii și a oamenilor. Nu e numai Providența care îngrijește de toate. La nevoie, el se incarnează și vine pe pământ pentru ca să sprijine binele și să zdrobiască răul. «Macar că, zice el însuși, macar că în natura mea eu nu sunt supus a naște sau a muri ; macar că stăpînesc întreaga creațiune ; cu toate acestea, eu ordon propriei mele naturi și mă fac vizibil pentru puterea mea ; și, ori de cîte ori în lume virtutea slăbește, viciul și nedreptatea ridică capul ; de atâtea ori mă arăt și apar din timp în timp, ca să scap pe cei dreți, să distrug pe cei răi și să întăresc virtutea sdruncinată.» Astfel s'a întemeiat o religiune populară a căreia zeu de frunte era *Vișnu*.

Pe lingă această religiune populară s'a întocmit cu timpul o a treia care recunoștea de zeu principal pe *Siva*. Aceasta era o religiune cu totul materialistă și consta, mai cu samă, în adorarea vieții și a fenomenelor de distrucțiune și generațiune. *Siva*, sau mai bine zis, părechea alcătuită din *Siva* și *Kali*, reprezentau cruzimea și varsarea de sânge, voluptatea, melancolia neagră și desfrinarea. Era religiunea crudă și desfrinată a claselor apăsate din societatea indiană. Aceste clase, silite a îmbrățișa religia învingătorilor, s'au întors cu timpul la vechiele lor religiuni. Cu timpul a pătruns pîntre *Sudras* și chiar între *Vaișia*.

Braminii au înțeles îndată că ei au ramas izolați cu religiunea lor. Aceasta era mare primejdie ; mai ales că Filosofia făcea progrese foarte mari și Budismul se arata amenințător. Ghibaci cum erau ei, au căutat să-și atragă clasele de jos introducând *Trimurti* sau Treimea. Ei s'au aratat îngăduitori față cu aceste religiuni populare ; și prin Treimea întocmită, ei au făcut loc și celor două divinități de frunte, *Vișnu* și *Siva*. Aceasta s'a făcut cam în acelaș timp cu aparițiunea

Budismului. De acum înainte, în fruntea Panteonului indian este Treimea alcătuită din *Brahma* (Creatorul), *Vișnu* (Conservatorul) și *Siva* (Distrugătorul). Vra să zică, nu mai sunt trei religii rivale, ci trei ramuri din același trunchiu. Era înseși fie-care liber să creadă că zeul său era superior în Treime. Cu această purtare înțeleaptă, Braminii și au atras din nou clasele populare, au putut rezista Budismului și, în fine, a și recăpătat influența pierdută.

În ceea ce privește știința indiană, cunoaștem multe din rezultatele la care a ajuns ea; dar nu avem multe cunoștințe asupra epocii precise când a început și când s'a dezvoltat. Aceasta vine din împrejurarea că Braminii aveau pretenția de a prezenta toate descoperirile științifice ca o revelație divină. Știința fiind împărtășită oamenilor de către zei trebuia să rămână nemutabilă. Când se făceau descoperiri nouă, atunci se ascundeau cu îngrijire toate descoperirile anterioare, sau se puneau aceste nouă pe numele vre unui scriitor vechiu, ca să li se piardă urma. Știința lor dar e impersonală și absolut fără istorie. Noroc numai că dacă nu i cunoaștem istoria, cel puțin suntem în stare să constatăm gradul la care a ajuns.

a) Braminii au făcut progrese foarte mari în *Știința limbii*. Această știință făcea parte din științele religioase; pentru că servia la interpretarea și conservarea Vedalelor. Ei au făcut mai mult de cât ori ce popor din lume în ceea ce privește cunoașterea legilor limbii, gramatică, lexicografie, metrică. Gramatica lui *Panini* este cel mai important monument al științei filologice a Braminilor. Acest autor a trăit către anul 140 a. Chr. El a coordonat, sistematizat și completat lucrările înaintașilor săi. Erau o mulțime de vocabulare pentru interpretarea Vedalelor. Metrica a fost, de asemenea, foarte dezvoltată; pentru că chiar multe opere didactice erau în versuri. Scrierea s'a introdus târziu în India; Vedalele s'au păstrat multă vreme și s'au transmis oral. Alfabetul lor, derivat din cel fenician, este cel mai bogat din lume și e singur care, prin ordonarea sa, arată o cunoștință adâncită a regulilor limbii. El se numește *Devanagari* «scrierea zeilor.»

b) Ei au început, de timpuriu, să observe stelele; pentru că aveau nevoie de aceste observații pentru cultul religios: sacrificii solemne la lună nouă și plină, la începutul anotimpurilor, etc. Cu toate acestea *Astronomia* a progresat foarte încet. Ei aveau un an de 360 de zile; la cinci ani mai adăugiau încă o lună de treizeci de zile, pen-

tru ca anul astronomic să concoarde cu cel civil. Ei distingeau Planetele. Numiau pe Marte roș, pe Venus alb, pe Saturn incet la mers. Știau că sunt șapte planete. Dar numai târziu, după contactul cu Grecii, Astronomia începe a avea un caracter curat științific.

Erau foarte tari în Trigonometrie, Algebră și Geometrie; determinaseră raportul razei către circumferința pământului, și, în *Matematice*, știința Braminilor poate susține comparația cu știința modernă.

c) *Medicina* lor la început era mai mult Magie. Pe urmă, înse, a ajuns o adevărată știință, revelată de către zei. Făcuse mari progrese pe la începutul erei creștine. E o artă originală. Aveau observațiuni făcute cu multă îngrijire; farmacologia lor era înaintată; și Chimia, macar că era cu totul empirică, cu toate aceste ajunsese a face o mulțime de descoperiri foarte importante. Medicii lor erau foarte îndrăzneți; ei, cei întâi pe lume, au îndrăznit a întrebuița mineralele pentru cura internă.

Făcuseră, de asemenea, mari progrese în Chirurgie; macar că religiunea opria disecțiunile. Cu toate acestea, aveau peste o sută de instrumente chirurgicale și făceau operațiuni foarte importante.

Medicina veterinară a progresat mult. Aveau multe opere asupra boalelor de cai și de elefanți.

d) *Geografia* a rămas pururea foarte înapoiată; pentru că ei nu au căutat nici odată serios a cunoaște țerile străine. Au stat tot la Geografia mitică a strămoșilor din vechime.

e) Cu *Filosofia* s'au ocupat foarte de timpuriu. În privința aceasta Braminii au meritul că au fost foarte toleranți. Ei au lasat să se desvolte sistemele cele mai opuse, chiar și pe cele care ajungeau la o negare absolută, pe câtă vreme se mărginau numai a face filosofie. Au persecutat numai pe Budiști; pentru că aceștia căutau să restorne întreg edificiul social.

Filosofia indiană și a pus și a căutat să resolviască cele mai îndrăznețe cestiuni, pe care și le poate pune mintea omenească. Ei au căutat să cerceteze originea lumii, problema existenței, a ființei și a vieții; și au pus întrebarea, cum ar putea omul să scape de Transmigrarea sufletelor și să ajungă la fericirea supremă. Filosofii lor învățau prin *Aforisme*, cam greu de înțeles fără comentariu.

Erau o mulțime de scoale filosofice. Una admitea numai *percepțiunea*, *inducțiunea* și *mărturia* ca izvoare ale cunoștințelor omenești;

susținea că Natura e materia eternă, producătoare și neprodusă. De aceia Braminii o numiau scoala ateistă și materialistă. Altă scoală de filosofie nega existența Ființei supreme ; pe când altă sistemă admitea că există suflet și un D-zeu, regulatorul suprem. După această scoală, omul putea scapa de influința materiei numai prin contemplare. Alte sisteme se ocupau numai cu Logica, sau avînd pretențiunea de a rămâne ortodocse, căutau să determine sensul revelațiunei și să esplice cărțile sfinte.

MEDIA ȘI PERSIA

§. 1. Imperiul Mezilor.

La răsărit de Tigrul se întinde un podiș nemărginit, care poartă numele de podișul *Iran*. El se mărginește spre mează noapte cu lanțul de munți Elburz, care, plecând din munții Armeniei, se îndreptează spre marea Caspică și se unește cu munții Hindu-kuh, mai sus de Cabulul de astăzi; spre apus vine Zagros care se întinde pe malul stîng al Tigrului, formând mai multe șiruri paralele până la Farsistan. La mează zi sunt o mulțime de dealuri care se întind de a lungul Persiei și a Belucistanului de astăzi, ținându-se în tot d'a una la oare care departare de marea Indiilor; în fine, spre răsărit, se mărginește cu munții Soliman și cu alte șiruri de munți, prin cari se desparte de valea Indului.

Partea centrală a acestui podiș formează o infundătură în care se scurg apele din munți, formând mai multe lacuri, mai toate sărate. Cea mai mare parte este cu totul stearpă, formând deșerturi nemărginite. Lacul Urmiah e mai jos de cât nivelul mării și în el nu pot trăi pești. În partea apusană este o regiune întretăiată de curenți puternici și prăpăstii adînci; munți cu virfuri neaccesibile dar și văi roditoare. Dincolo de muntele Zagros pămîntul are ploaie la vreme; populația este numeroasă; în interior înse apare deșertul. Numai caravanele cu cămile se pot aventura pe acele locuri; nu înse și armatele. Căi comerciale sunt numai pe la extremitățile podișului, pe unde sunt pămînturi cultivate și cetăți împoporate. Chiar locurile pe unde sunt întemeiate cetățile, fiind la o înălțime de peste o mie de metri, sunt arse de frigul iernei și de arșița verei. Aceiași uscăciune în regiunea despre marea Indiilor; climatul e cu totul arzător și sec.

În vechime, partea răsăriteană a podișului Iran se împărțea în următoarele țeri:

a) *Sogdiana*, la nord, foarte roditoare la centrul ei, cu capitala *Maracanda*. Ea se despărțea prin piscuri înalte de

b) *Bactriana*, câmpie roditoare, străbătută de fluviul Oxus. Această țară era vestită prin caii sei ; și fiind că era foarte împoporată, era cel mai puternic stat din Iranul oriental. Capitala sa era Zariaspa, numită în de comun *Bactra*.

c) *Chorasmia* ; d) *Margiana* ; e) *Aria* cu capitala Artakoana, aproape de Heratul de astăzi.

f) Țara de la sud de munții Parapanisos (Hindu-Kuh), naltă mai bine de o mie de metri, purta numele de *Arachosia* și *Drangiana* (Afganistanul de astăzi) ; g) *Gedrosia*, partea sud-estică a podișului, a fost multă vreme locuită de cătră o populație oacheșă, Etiopienii din resărit, cum li ziceau Grecii.

În partea apusană erau următoarele țeri :

a) *Persia*, cea mai despre mează zi. Foarte muntoasă ; cu greu se pătrunde în ea prin partea vestică și sudică. Are câteva pământuri bune pentru cultură ; dar, în genere, e mai mult loc de pășune. Cea mai însemnată câmpie era domeniul Pasargazilor, cu cetatea de asemenea numire. Aice era mormintul lui Cirus. De ceia altă parte a acestei câmpii se afla vestita cetate *Persepolis*, unde s'au găsit o mulțime de ruine cu sculpturi și inscripțiuni.

b) *Carmania* spre resărit ; c) *Parthia*, puțin roditoare ; dar foarte vestită mai târziu.

d) *Media*, cea mai însemnată dintre provinciile Arice din Asia Anterioară ; tot odată și cea mai bogată în producțiuni, cu câmpii întinse, bune pentru agricultură și pentru creșterea vitelor. Aice se aflau următoarele cetăți : Rhagai, vechia capitala a Mezilor ; *Ecbatana*, la o înălțime de 2000 de metri, cu un climat temperat.

Arii cari au părăsit locuința primitivă și s'au așezat în podișul Iran, s'au despărțit de frații lor, Arii din India, pentru cauze religioase. Aceasta se dovedește prin faptul că Mezii numiau demoni pe zeii Indienilor, vechii zei ai Arilor ; după cum și Indienii treceau pe Mezi și pe Perși în numărul popoarelor inferioare și blestemate. Atâta ură nu se poate explica de cât numai prin certe religioase, cele mai grozave dintre toate neînțelegerile omenești. Acești Ari cari s'au pogorit spre mează zi, s'au numit *Mezi* și *Perși*. Nu mai este nici o îndoială : Mezii și Perșii sunt același popor. Ei vorbiau aceeași limbă ; aveau a-

ceiași religione, moravuri și obiceiuri. Cei Vechi nu făceau nici o deosebire între aceste două popoare. Ei formează grupul *Iranic*, în care intră și Sciții și Tracii.

Istoria Mezilor și a Perșilor ni este bine cunoscută. Ei au intrat târziu în Istorie și au strălucit în epoca când această știință era dezvoltată la Greci ; au fost în relațiuni cu Ebreii și, pentru aceasta Biblia și scriitorii Greci : Herodot, Ctesias, Diodor și Strabone sunt izvoare importante pentru Istoria lor. Afară de aceasta, mai avem documente curat persane. În viacul trecut Anquetil Duperon a tradus și publicat cartea lor religioasă *Zend-Avesta*. *) După el, *Eugène Burnouf*, frații *Rawlinson*, *Spiegel*, *Oppert*, *Darmestetter*, au mers pe urmele lui ; s'au cercetat, descoperit și publicat ruinele cetăților înflorite din Iran ; ast-fel că astăzi și istoria acestor popoare se face, în mare parte, după documente originale. Studiile *zendice* au luat o dezvoltare foarte mare ; și astăzi ni este cunoscută dezvoltarea politică și culturală a acestor Ari, despărțiți, de atâtea mii de ani, de frații lor din Europa.

Cele dintăi noțiuni istorice despre Mezi le găsim în inscripțiunile assiriene. De timpuriu regii Assirienilor și îndreptară armele în contra Mezilor ; dar numai după lupte de secole, ei au isbutit a sdrobi pe popoarele care li închideau drumul spre Media ; atunci ei au intrat în țara Mezilor ; au supus câteva cantoane de ale lor ; dar nu au

---

*) *Anquetil-Duperon* dedică *Braminilor* cartea *Upanishads*.

«Nu desprețuiți, o înțelepților, această operă a unui om care e din familia voastră. Ascultați, vă rog, care e feliul meu de traiu : nutrimentul meu consistă din pâne, puțin lapte, brinză și apă din isvor și mă costă patru soldii de Galia (20 de bani), ceia ce e a dousprezecea parte din o rupie englesă ; obiceiul de foc în timpul iernei, de saltele și prostiri pe pat, mi e lucru necunoscut. Fără venit, fără liafă, fără funcție, destul de sănătos pentru vrsta mea (era de 70 de ani) și munca trecută, trăiesc cu roada lucrărilor mele literare ; fără femeie, fără copii, fără slugi, lipsit și scutit de toate bunurile și de toate legăturile de pe lume, singur, absolut liber, de și iubind pe toți oamenii și mai ales pe oamenii de bine ; în această stare, purtând un resboiu de moarte simțurilor, sdrobind toate ispitele lumii, sau cel puțin desprețuindu-le cu inima veselă, aspirând cu o silință continuă spre Ființa supremă și perfectă, aștept în liniștea sufletului disoluția acestui corp, de care nu sânt tare departe.»

fost în stare a și mântînea multă vreme stăpînirea asupra acestui popor.

În viacul IX Assirienii ajung cu cuceririle lor pînă în locurile, unde are să se ridice, mai pe urmă, Ecbatana. Raman-Nirar III numără pe Media între țerile tributare *) ; dar el nu a cucerit întreaga țară ; pentru că ar fi zis atunci, după cum a zis despre alte țeri, că le a cuprins în totalitatea lor. Sub Teglat-pal-assar II stăpînirea assiriană s'a întins mai mult și s'a întărit și mai bine în aceste regiuni. **) În fine Marele Sargon, sub care imperiul assirian ajunge la apogeul său, numește Media «țara cea îndepărtată.» El numește pe Mezi tot puternici. Media se revoltă de mai multe ori pe timpul acestui puternic monarch ; el i pedepsește ; ni spune în inscripțiunile sale că i s'a

*) Palatul lui Raman-Nirar rege mare, rege puternic, rege universal, rege al țerei Assur... care a mers cu ajutorul lui Assur, domnul său, și care a supus la picioarele sale pe regii celor patru regiuni, eșercitând dominațiunea sa de la Musiluna soarelui resărind asupra țerei Tsab, țerei Illibi, țerei Kharkhar, țerei Arazias, țerei Misu, țerei *Madai*, țerei Ginubunda în totalitatea sa, țerei Munna, țerei *Parsua*, țerei Allabria, țerei Abdadana, țerei Nahri, în toată întinderea sa, țerei Andiu a căreia situație este departe, țerei de jos în toată întinderea sa pînă la marea cea mare a soarelui resărind. Începând de la termurile Eufratului, eu am supus jugului meu țara Khati (Syria), țara Akharri (Fenicia) în totalitatea sa, țara Tsurra (Tyr), țara Tsidunu (Sidon), țara Khumri (a lui Omri din Israel), țara Udumu (Edom), țara Palasta (Filistinilor), pînă la marea cea mare a soarelui apunând. (*Inscripțiune* a lui Raman-Nirar III).

**) Regele care, prin hotărîrea lui Assur, a lui Samas, a lui Marduk, marii zei, de la Marrati Bit-Yakin (golful Persic) pînă la țara Bikni, la resăritul soarelui, și de la marea apusului pînă la țara Mutsri (Egiptul), de la apus pînă la resărit, a subjugat țerile și a eșercitat regalitatea asupra lor.

Am năvălit în toată întinderea lor în țerile (în număr de 33)... țara *Parsua*.... țara *Sikrakideaur*, canton din țara Mezilor.

Am ucis soldații lor în mare număr ; am luat 60,500 de oameni în robie cu averile lor, cu caii lor... cu boii lor, cu oile lor, fără număr. Am dărămat, am pustiet, am ars orașele lor, le am redus în grămezi de ruine și le am prefăcut în locuri de plantat vii.

Am adaos la teritoriul lui Assur țerile (în număr de 15)... cetatea Zikruti din țara Mezilor puternici ; am reorganizat orașele care se găseau acolo ; am stabilit respectul lui Assur, domnul meu ; am așezat în ele pe oamenii locului supuși de mîna mea. Am pus în fruntea lor pe ofițerii mei ca prefecti. (*Inscripțiune* a lui Teglat-pal-assar II).

plătit tribut de către capii Mezilor dar nu zice nici odată că a supus pe Media întreagă, cum vorbește despre alte țeri. Din contra, întemeiază o cetate puternică pentru ca să poată ținea în respect pe «Mezii rebeli.»

Prin urmare, în tot timpul strălucirii puterii asiriene Mezii și au pastrat existența lor națională. Faptul că erau unele colonii ebraice aduse în Media nu dovedește nimic în contra acestei afirmări. Herodot ni descrie foarte bine starea Mezilor din acel timp. El ni spune că nu era nici o legătură între deosebitele triburi medice. Fiecare localitate și avea existența sa deosebită. Căpiteniile poporului aveau puțină autoritate asupra capilor din deosebitele cetăți. Media aproape întreagă, și pastrase independența sa; pentru că Sennacherib zice într-o inscripție a sa că a primit un tribut considerabil de la Mezii îndepărtați, despre țara căroră părinții sei nu auzise vorbindu-se, și că i a supus jugului seu. Mezii erau foarte bogăți; pentru că același rege ni spune că a trebuit să măriască magazinele regale pentru ca să poată încăpea în ele toate bogățiile aduse din Media. Cu toate aceste imperii asirian este atacat și slăbit foarte de către Cimmerienii, aliați cu Mezii, și, la jumătatea viacului VII-le, Media se întocmește într'un singur regat.

Herodot zice că Media, împărțită cum era în mai multe cantoane rivale, se afla pradă capilor puternici cari apăseau pe popor. Pe fie-care zi se întâmplă câte o crimă care rămânea nepedepsită; nu mai era dreptate. Atunci s'a făcut cunoscut un om numit *Dejoco*. Acesta era vestit prin înțelepciunea sa. El căuta să împace toate neînțelegerile și judeca cu atâta dreptate și nepărtinire că toată lumea venia la el ca să capete dreptate. Când a văzut că toți au nevoie de el, *Dejoco* a refuzat a se mai ocupa cu împărțirea dreptății sub cuvânt că și neglige afacerile sale particulare. Nedreptatea și violența au început a domni din nou între Mezi. Atunci prietini lui au imbrăștiet vorba pînă la popor că nu este alt chip de îndreptare de cât numai să se dea lui *Dejoco* puterea supremă. *) Ceia ce s'a și făcut. Atunci *Dejoco* a pus

---

*) Era la Mezi un om înțelept numit *Dejoces*. El aspira la domnie, și eată ce mijloc întrebuiță ca să ajungă. Mezii trăiau imbrăștiet în mai multe cătune. *Dejoces*, fruntaș în cătunul seu, judeca cu atât mai mare zel și aplicare, cu cât în toată Media legile erau desprețuite, și știia că cei apasați pe nedreptul urăsc nedreptatea. Locui-

să se zidiască cetatea Ecbatana ; a întărit'o cu ziduri ; s'a încunjurat cu o gardă și a început a domni ca un rege absolut. După Dejoce, care a domnit cinci zeci și trei de ani, a urmat fiul seu *Fraorte*. Acesta a supus triburile de prin prejurul Mezilor ; apoi a plecat in contra Assirienilor și a pierit in luptă cu aceștia, după o domnie de douzeci și doi de ani.

Ast-fel ni povestește Herodot istoria celor dintâi regi ai Mezilor. Istorici foarte însemnați se indoiesc de existența acestor doi regi și susțin că cel întâiu rege și adevăratul întemeitor al imperiului Mezilor a fost *Cyaxare* (624—583). Ei se întemeiază pe faptul că Dejoce prea samănă a tiran grecesc ; susțin că e peste putință ca să fi existat un imperiu medic înainte de Assurbanipal ; pentru că atunci monarhii assirienii ar fi căutat să 'l spulbere ; nu și pot esplica cum *Cyaxare* a fost privit in genere ca întemeitor al imperiului medic ; arată greutatețile chronologice care nu se impacă cu domnia cea îndelungată a celor doi regi ; și conchid că istoria lor e o simplă plâsmuire a lui Herodot. Când ne gândim inse că fundarea unei cetăți in lumea vechiă era un act foarte important, indeplinit cu anume formalități religioase, a căror amintire se celebra in fie care an ; că o personalitate ca a lui Dejoce a putut să facă mare impresie contimpuranilor și amintirea lui să se păstreze ; că mai înainte de perioada de strălucire

torii din cătunul seu, martori ai moravurilor sale, 'l aleseră judecător. Dejoces, care aspira la domnie, se purtă cu multă înțelepciune și dreptate. Această purtare i atrase mari laude din partea concetățenilor sei. Locuitorii din cele alte cătune, apasați până atunci prin sentințe nedrepte, auzind că numai Dejoces judeca conform cu regulele equității, alergară cu plăcere la tribunalul seu, și nu mai voiră să fie judecați de cătră altii ci numai de cătră el.

Mulțimea clienților creștea pe fie care zi, incredințați cum erau toți de dreptatea judecăților sale. Când Dejoces văzu că toate pricinile sunt numai pe umerii lui, el refusă a se sui la tribunal, de unde judecase până atunci, și se lăsă formal de funcțiunile sale. El preteastă că și face lui rău lăsând in părăsire propriile sale trebi, și trecându-și timpul cu judecarea altora. Hoțiile și anarchia începură din nou cu mai mare violență de cât mai înainte. Mezii se adunară, și se sfătuiră între ei. Amicii lui Dejoces vorbiră cam in acești termini : « Pentru că viața pe care o ducem nu ni mai permite să trăim in această țară, hai să ne alegem un rege ; atunci Media fiind cărmuită de legi bune, vom căuta in pace de câmpiile noastre, fără a ne teme că vom fi isgoniți prin nedreptate și violență » (Herodot, I, 96, 97).

de sub Cyaxare, a trebuit să fie o perioadă pregătitoare, de organizare ; că, tocmai la finele viacului VII-lea, regii assirieni aveau a lupta de ajuns cu greutățile ce intimpinau in propriul lor imperiu, fără a mai avea timp să se ocupe cu «Mezii indepărtați» ; atunci putem admite că au existat acești doi regi, fără să luăm de bune și cele spuse de Herodot asupra timpului cât au domnit ei. In trăsături generale, istoria lor poate fi adevărată. Se înțelege că nici vorbă nu poate fi despre *Arbace*, care ar fi domnit cu mult mai înainte și care ar fi ruinat odinioară Niniva. Această poveste a găsit-o Ctesies fabricată la curtea regilor persani. Intr'o vreme când Mezii și Pers-ii domniau asupra Asiei întregi nu li venia să spună ca originile lor sunt foarte modeste. Trebuia să creadă lumea că imperiul lor e foarte vechiu

Cu Cyaxare să începe istoria sigură a Mezilor. El și formă o armată regulată ; bătu pe Lydieni și, in unire cu Babilonenii, se ridică in contra Assirienilor. Câștigase deja mai multe victorii și era aproape de Niniva, când se întâmplă invasiunea Sciților. Față cu această grozavă invasiune, Cyaxare fu nevoit să și amâne planurile sale in contra Assiriei ; pentru că și propria sa țară era amenințată de către barbari. Dar Sciții au contribuit la realizarea planurilor lui ; pentru că, de sigur, Assirienii nu ar fi căzut, dacă nu ar fi fost slăbiți tare prin această invasiune, inaintea căreia nime nu era in stare a se opune. Cyaxare a fost nevoit să și plece capul ; până când a isbutit să scape de Sciți prin o strategemă. Tradițiunea spunea că s'ar fi supus lor ; că li-s'a aratat credincios ; până când a putut ucide pe toți capii Sciților, intruniți de către el la un banchet *). Prin această ucidere Sciții au fost nevoiți a părăsi Asia, cu toate că unele cete o mai pradară încă mulți ani.

După alungarea Sciților, Cyaxare reluă planurile sale in contra Assirienilor. El se uni cu Nabopalassar al Babiloniei și cuprinse Niniva. Invingătorii și împărțiră imperiul assirian. Babilonenii și luară

*) Sciții domniră asupra Asiei in timp de două zeci și opt de ani, și causeră o ruină generală prin tirania lor fără frâu. Ne mulțemiți de a cere de la fie care partea sa de tribut, ei cutrierau toate țările, prădând tot ce găsiu in calea lor. Cyaxare și Mezii poftind la masă o mulțime de Sciți, i imbatară și i uciseră. Astfel și au scapat Mezii imperiul lor ; ei supuseră sub jug pe vechii lor supuși, cuprinseră Niniva, și supuseră Assiria întreagă, afară de Babilona. (Herodot, I, 106).

provințiile de la sud ; pe când Mezii rămăneau stăpâni peste toată partea nordică a imperiului. Atunci ei anecsară și Susiana.

Cyxare cuprinse cu ușurință Armenia, ruinată mai înainte de către Sciți ; apoi se înaintă spre apus ; cuprinse Cappadocia și mai multe popoare din drumul seu și ajunse până în mijlocul Asiei Mici. În această regiune se ridicase regatul *Lydienilor*, care ajunsese puternic sub *Alyatte*. Puterea acestui regat se întindea până la hotarele Armeniei și regii sei erau vestiți prin bogățiile lor. Din pricina unor bande de Sciți care și găsiseră adăpost la *Alyatte* ; sau mai bine, din nevoia în care erau Mezii de a și întinde imperiul, se începu un război teribil între Mezi și Lydieni, care ținu cinci ani. În anul al șeselea se întâmplă o eclipsă de soare, care făcu pe amândouă părțile să încheie pace (28 Maiu 585). Fluviul Halys rămănea hotar despărțitor între cele două țeri și fiul lui Cyxare lua în căsătorie pe fiica lui *Allyate* *). Doi ani după aceasta muri și Cyxare, după ce a întemeiat un puternic imperiu, care se întindea de la Halys până la *Helmend*.

După moartea lui Cyxare se sui pe tronul Mezilor fiul seu *Astyage*. El a domnit mai bine de trei zeci de ani, fără a se însemna prin nici o faptă strălucită. Afară de un război în contra *Cadusilor*, cari au fost ușor biruiți, nu mai avem nimic de spus despre el. El era un tiran crud și prepuielnic ; trăia retras în palatul seu și neglija mai cu samă organizarea militară a imperiului. Vecinii Mezilor s'au folosit de această indolență a lui *Astyage*. *Babilonenii* și au format un imperiu întins sub *Nabuchodonossor* ; *Perșii* se organizează sub *Cirus*, nepotul lui *Astyage* ; iar *Lydienii* la apus supuneau întreaga *Asia Mică*. Era văzut lucru că *Asia* era amenințată a cădea din nou sub mâna unui stăpân și că, în curînd, se va distruge echilibrul în-

---

*) Războiul continuînd fără vre un rezultat definitiv, în anul al șeselea, într'o luptă, tocmai când erau să se apuce la bătăie, s'a întâmplat că ziua s'a schimbat în noapte. *Thales* din *Milet* prezisese *Ionienilor* această schimbare, și chiar ficsase anul în care are să se întimple. Cât despre *Lydieni* și *Mezi*, văzînd că noaptea a înlocuit ziua, încetară războiul și, din amîndouă părțile, se făcură mari încercări pentru a se face pace. *Syennesis* din *Cilicia* și *Labynt* din *Babilonia*, cari se puseseră la mijloc, grăbiră încheierea tratatului și 'l confirmară prin o căsătorie. Ei voră ca *Alyatte* să dea pe fiica sa *Aryenis* lui *Astyage*, fiul lui *Cyxare*, pentru că fără o legătură puternică tratatele nu se întăresc. (*Herodot*, I, 74).

tocmit după căderea Ninivei. Nime inse nu și putea inchipui că tocmai Perșii vor fi moștenitorii strălucitelor imperii din Asia. Arie din Persia fuseseră foarte necunoscuți până atunci și nime nu se aștepta că tocmai ei vor ajunge domni peste întreaga Asie Anterioară, o parte din Europa și peste Egipt.

Evenimentul a fost așa de neașteptat că s'au format o mulțime de legende care căutau să 'l esplice. Ni este greu a lămuri adevărul istoric, intunecat prin povestirile lui Herodot și a altor istorici greci ; dar pe cât se poate lămuri lucrul, se pare că s'au întâmplat următoarele fapte. Astyage măritase pe fiica sa după Cambise I, regele Perșilor. Din această căsătorie s'a născut **Cirus**, care a trăit multă vreme la curtea bunului seu, ca nepot al suveranului dar și ca ostatic. Suit pe tronul Perșilor după moartea părintelui seu, Cyrus înțelese că din pricina caracterului pacinic a lui Astyage s'a slăbit constituția militară a Arilor din Media. El formă atunci îndrăznețul plan de a se revolta în contra bunului seu a pune Imperiul Perșilor în locul Imperiului Mezilor. Departe de corupțiunea moravurilor babilonene Perșii conservaseră mai multă simplitate în moravuri și mai multă energie de cât Mezii. Puteau dar aspira ca să li iea locul. După ce organiză puterea militară a Perșilor și strinse într'un singur mănunchiu deosebitele triburi prin restabilirea, în toată puritatea sa, a cultului religiuinei lui Zoroastru, Cyrus se revoltă în contra bunului seu. Acesta nu avea copii ; prin urmare, singurul seu moștenitor era Cyrus. S'ar părea că nu mai era nevoie de revoltă ; cu toate aceste este sigur că a fost resboiu între ambii suverani. Chiar la începutul revoltei sale Cyrus a fost ajutat de cătră Tigrane, regele Armeniei, unul din regii cei mai cântați în legendele Armenilor *). Astyage nu avea nici o grijă,

---

*) Era cu părul blond, argintiu la vîrf, cu fața colorată, cu privirea dulce ca mierea ; membrele sale erau robuste, umerii largi, piciorul ușor ; tot d'a una sobru la ospețe și regulat în plăcerile sale. Strămoșii noștri celebrau în sunetul pamprinului moderația lui în plăcerile simțurilor, mărimea lui de suflet, eloquența, calitățile lui foarte folositoare pentru omenire. Tot d'a una drept în judecățile sale și prietin al dreptății, el ținea în mâna sa balanța și cântăria faptele fie căruia. Nu purta invidie celor cari erau mai mari de cât el ; nu desprețuia pe cei cari i erau inferiori, și nu avea altă ambițiune de cât a întinde asupra tutulor mantia solitudinii sale. (*Moise din Khorena* după poesile populare ale Armenilor).

el care numia pe Cyrus «micul seu servitor» cum ni spun inscripțiunile *). El plecă în contra lui Cyrus și, după mai multe lupte sângeroase, fu bătut și făcut prizonier. Capitala Ecbatana fu cuprinsă și întreaga Medie se supuse biruitorului (548). Ast-fel Cyrus, din dinastia Achemenizilor, ajunse *Rege al Perșilor și al Mezilor*. În realitate, a fost numai o schimbare de dinastie. E acelaș Imperiu.

§. 2. Imperiul Perșilor.

Persia, Farsistanul de astăzi, se afla pe țărmul resăritean al golfului Persic. Despărțiți de frații lor, Perșii au trăit multă vreme în stare nomadă și din pricina feliului lor de traiu și a climatului aspru, ei și au pastrat neatinsă vigoarea lor militară. Se zice că Cyrus ar fi stăruiet mult ca să nu părăsiască ei țara lor cea aspră și aproape neroditoare pentru a se strămuta într'o țară cu o climă mai dulce; pentru că zicea el «țerile cele mai frumoase produc în genere numai oameni molatici și afemeiați, și în pământul care dă fructele cele mai frumoase nu se nasc oameni resboinici.» Au continuat dar Perșii a trăi în vechia lor patrie, și aice și au înălțat ei cetățile lor de frunte, cum au fost *Persepolis, Pasargade* etc. Ei se împărțiau în zece triburi și în trei clase sociale. Cel mai însemnat era tribul Parsagazilor; în acest trib era familia Achemenizilor, din care se luau regii. Ducând o viață foarte simplă, ei erau foarte energici; și nu e de mirare că au biruit așa de ușor pe frații lor Mezi, cari se molesiseră prin bogățiile

---

*) Astyage și adună armata, și merse în contra lui Cyrus, regele cetății Ansan, ca să 'l prindă, și... armata lui Astyage se revoltă în contra regelui său; ea 'l făcu prizonier și 'l dădu pe mâna lui Cyrus. Cyrus merse asupra țerei Agamtana (Ecbatana), cetatea regală, și luă argintul, aurul, tesaurele, și duse din țara Ecbatana în țara Ansan obiectele și bogățiile pe care le pradase. (*Inscripțiune* a lui Cyrus).

Marduk mi vorbi ast-fel: Nabonid, rege al Babilonei, suie-te pe carul tău, rezidește zidurile templului Hulhul și restabilește tronul lui Sin, marele zeu care reșede în acest loc. — Eu am respuns cu respect zeului Marduk: voi rezidi templul de care vorbești, distrus de cătră regele Mezilor, pentru că violentă era puterea sa. Dar în anul al treisprezecelea, el avu neînțelegeri cu Cyrus, regele țerei Ansan, micul seu servitor. Acesta veni cu o mică armată; făcu prizonier pe Istu-vegu (Astyage), regele din Urvanda; i luă tesaurele și armata sa. (*Inscripțiune* a lui Nabonid).

adunate și prin o pace îndelungată. Perșii trăiseră împărțiți în triburi până pe timpul lui Cyrus. El însuși fusese ales rege în Adunarea fruntașilor națiunii. Multă vreme au ramas la ei urme de această independență primitivă.

Nu știm nimic din istoria lor până la Cyrus. Știm atâta că Perșii aveau, de multă vreme, în fruntea lor regi; pentru că Cyrus, în o inscripțiune a sa, se intitulează strănepot de rege. Prin urmare, la suirea sa pe tron el era al patrulea rege din dinastia Achemenizilor, cari domniau în țara *Ansan*, la resăritul Susiane. După desființarea imperiului medic, Cyrus a părăsit vechia capitală a părinților sei și a zidit cetatea Parsagade sau Pasargade. În ruinele acestei cetăți s'au găsit remășițele unui palat zidit de cătră el; un bas relief represintă pe Cyrus. În apropiere se află un monument, care se presupune a fi mormintul părintelui seu.

Cyrus (548—529).

Supunerea Mezilor făcea pe Cyrus stăpân peste toate țerile care se întindeau până la Iaxarte și până la munții Hindu-Kuh. Mai înainte de a și îndrepta armele sale în altă direcțiune, el căută să se asigure de aceste țeri care veniau la nordul imperiului seu. Toate țerile arice recunoscuseră supremația tinărului invingător, cel mai strălucit reprezentant al rasei lor. El luă măsuri pentru a asigura liniștea acestor provincii în contra năvălirii Sciților și a popoarelor turanice; întemeie mai multe cetăți care dominau vadurile Iaxartelui și trecătorile munților; supuse mai multe triburi turanice și luă măsuri pentru ca să se asigure de credința lor; primi în armatele sale mai multe cete dintre acești barbari: și asigurat, la nord și est, se îndreptă în contra popoarelor de pe lingă Caucas. Aice i a fost mai greu. Națiunile din Caucas și au apărat cu multă energie independența lor. Dar cu toată bravura lor, ele au fost nevoite să se supună; pentru că nimic nu putea rezista armatelor persane. Albania și Iberia, populațiunile vestite prin industria lor metalurgică, au fost supuse și imperiul lui Cyrus se întinse, în această direcțiune, până la culmile muntelui Caucas. Aceste lupte au ținut mai bine de patrusprezece ani; ceia ce este mare onoare pentru popoarele supuse. Imperiul seu avea drept margini: Pontul Euxin, Caucasul, marea Caspică, Aral și Iaxartele, la nord; golful Persic la sud; fluviul Halys și nordul Eufratului

la apus. În curînd are să fie cuprînsă Chaldeia și Asia Mică ; iar spre răsărit, Cyrus are să caute a se apropie de Indus.

De la 558 se suise pe tronul Lidyei vestitul *Cresus*. Foarte bogat, el căutase a și atrage pe Greci prin darurile neprețuite pe care le trimitea la sanctuarele zeilor. Dar Grecii n'au căzut în cursă ; ambițiosul monarch se hotărî a cuprinde prin violență ceia ce nu putuse atrage prin lingșiri și presente. El căută să supună cetățile grecești din Asia Mică. Din nefericire, aceste cetăți n'au putut înțelege, nici în ziua primejdiei, foloasele ce le ar putea trage din unire. Ele continuară a se governa separat ; ceia ce înlesni foarte mult planurile lui *Cresus*. El cuprinse pe rînd mai multe cetăți între care Efesus și Smirna ; și plănuia să întocmiască o flotă cu care să supună cetățile din insule, când auzi de căderea cumnatului seu *Astyage*. El înțelese îndată primejdia ce 'l amenința din partea Perșilor. Pentru aceasta, *Cresus* și propuse a supune toate țerile până la muntele *Taurus*, pentru ca astfel să fie în stare, cu numeroasele sale puteri, a se opune lui *Cirus*. În mai multe campanii fericite el cuprinde toate țerile care mai rămăseseră libere în Asia Mică. *Misya*, *Bitinia*, *Paflagonia*, *Caria* și *Pamfilia*, au fost subjugate pe rînd. Numai *Lycia* și *Cilicia* rămăseră independente. Atunci *Cresus* crede că e cel mai puternic rege de pe fața pămîntului. În capitala sa *Sardes*, el arata un lucș și o pompă care uimea pe popoarele din apus. Pe lingă prăzile enorme, pe care le luase de la popoarele supuse, *Cresus* mai avea aur din năsipul riului *Pactol* și din minele pe care le deschisese lingă *Pergam*. Din această cauză *Lydia* are onoare de a fi inventat *moneta*, lucru necunoscut până atunci în lumea vechiă. Pe lingă minele de aur, *Lydia* mai era bogată prin comerțul și industria sa. Parfumăriile și covoarele ei erau vestite în lumea întregă.

În aceste timpuri *Cirus* cuceria țerile de lingă *Caucas* și ajungea vecin cu *Lidienii*.

În fața primejdiei care 'l amenința, *Cresus* se hotărî se ia ofensivă. Mai înainte înse de a pleca în contra Perșilor, el trimise să consulte oracolele grecești. De aici i se aduse răspuns că dacă va trece fluviul *Halys* el va resturna un mare imperiu *).

---

*) *Lidienii* însărcinați a duce aceste presente la oracolul de la *Delfi* și la a lui *Amfiaraus*, aveau ordin a întreba dacă era bine ca

la auzirea acestui răspuns, pe care Cresus 'l interpreta în favoarea sa el trimise de a doua oară, să întrebe dacă imperiul lui are să țină multă vreme. Oracolul i răspunde că are să dureze până când un catâr se va sui pe tronul Mezilor. Acest răspuns 'l întări și mai mult în planurile sale. El încheiă un tractat de alianță cu Ahmes, regele Egiptului, cu Lacedemonii și cu Nabonid, regele Babilonei, și decise să înceapă războiul cu Perșii.

În primăvara anului 549, Cresus trecu fluviul Halys și cuprinse Cappadocia. Atunci Cyrus alergă în fruntea armatelor sale. Se dădu o luptă teribilă, dar fără nici un rezultat. Cresus se retrase în statele sale ca să strângă oști nouă și vesti pe aliații sei ca să fie gata primăvara viitoare ca să atace din nou pe Cyrus. El nu se aștepta ca războiul să continue și peste iarnă. Dar pe când Cresus tot consulta oracolele, Cyrus intră în Lydia și ajunsese până sub zidurile cetății Sardes. Cresus ieși în fruntea călărimii sale, vestită în lumea întreagă, și începu lupta. El fu bătut și nevoit a se închide în cetate. El tot nădăjduia că cetatea va putea rezista multă vreme; drept care și trimise răspuns aliaților sei ca să grăbiască a i veni în ajutor. Dar pe când aceștia erau gata de plecare, li veni vestea că cetatea Sardes a căzut și că Cresus e făcut prizonier. Cetatea fusese cuprinsă numai după patru-spre-zece zile de asediu.

După căderea regatului Lydiei Grecii din Asia Mică trimiseră deputați la Cyrus ca să i facă cunoscut că ei se închină cu condițiune ca să fie supuși la aceleași îndatoriri ca și sub Cresus. Regele Perșilor li respinse propunerea și lor și, făcând o excepțiune numai pentru Milet, întreprinse supunerea celor alte cetăți. Aceste cerură ajutor de la Sparta, care li refuză ori ce ajutor; dar trimise o ambasadă

Cresus să facă războiul Perșilor, și să uniască trupe auxiliare pe lângă armata sa. La sosirea lor, Lidienii prezentară ofrandele și consultară oracolele în acești termeni: «Cresus, rege al Lidienilor și al altor națiuni, incredințat că numai voi sunteți oracole adevărate din lumea întreagă, vă trimite aceste prezente, vrednice de ghibăcia voastră. Acum, el vă întreabă dacă e bine să plece în contra Perșilor, și dacă trebuie să mai ia și trupe auxiliare.» Ambele oracole s'au potrivit în răspunsuri. Amîndouă profetisară lui Cresus că de va întreprinde războiul în contra Perșilor are să distrugă un mare imperiu, și 'l sfătuiră să caute prietinia celor mai puternice state din Grecia. (Herodot, I, 53).

la Cyrus ca să 'l înștiințeze că Sparta nu va suferi să se facă vreun rău unei cetăți grecești. Regele Perșilor respunse cu despreț la această amenințare. După care se întoarse la Ecbatana, însărcinând pe satripii sei să supună cetățile grecești. Perșii cuprind Priena ; pradă ținuturile Magnesiei și asedie Focea. Atunci locuitorii din această cetate și au părăsit patria lor și se duseră în alte părți *). Tot așa făcură și cei din Teos. Toate cetățile din Ionia, Caria și Licia au fost supuse, cu toată energica lor rezistență.

Pe când generalii sei supuneau cetățile grecești din Asia Mică, Cyrus aducea la ascultare pe populațiunile de la nord-estul imperiului seu. După aceasta el și îndreptă armele în contra Babilonei. Regele Nabonid intrase în alianță cu Cresus în contra Perșilor. Acesta era destul motiv pentru un războiu. Afară de aceasta, ocasiunea era minunată ; pentru că Nabonid ridicase în contra sa pe preuții din Babilona, prin pietatea sa către zeii din Chaldea, și pe întreaga populațiune din capitală, prin preferința ce o arăta către popoarele supuse. Cyrus plecă din Ecbatana ; ajunsese în Mesopotamia ; cuprinsese tabăra întărită, întemeiată de către Nabuchodonosor, și încunjură Babilona, care era aparată de fiul regelui ; pentru că acesta se închisese în reședința regală din Tema. În 538, Cyrus cuprinsese Babilona, în timpul unei serbători. El abătu cursul Eufratului și intră în mijlocul cetății. Locuitorii s'ar fi putut apăra încă multă vreme, dacă ar fi închis por-

---

*) Pe când Harpag și retrăgea trupele de dinaintea cetății, Foceienii dădură drumul vaselor în marea, puseră în ele pe femeile, copiii și mobilele lor ; pe urmă, statuiele și ofrandele din temple, afară de picturi și de statuiele de bronz și de piatră. După ce și au transportat pe vase toate lucrurile aceste, ei se imbarcară și porniră spre Chios ; fiind gășind cetatea părăsită, o cuprinseseră.

Fiind că locuitorii din Chios n'au voit să li vîndă insulele Oenuse, ei se deciseră a pleca în Corsica. Dar, mai înainte de a se îndrepta într'acolo, ei se întorseră la Focea și măcelăriră garnisoana lasată de către Harpag. Pe urmă blestemând cumplit pe cei cari vor părăsi flota, ei aruncară în marea o bucată de fier înroșită în foc, și se jurară de a nu se mai întoarce la Focea, până când această bucată de fier nu va ieși la suprafața apei. Pe când erau în drum, mai bine de jumătate, unii, plini de jale, și regretându-și patria pierdută și vechiele lor locuinți, și calcară jurămîntul și se întorseră la Focea. Cei alți, mai religioși, plecară de la insulele Oenuse și și continuară drumul. (Herodot, I, 164, 165).

țile de bronz care se aflau pe cheurile Eufратelui și care puneau în comunicațiune cele două părți ale cetății. Dar ocupați cu serbătoarea, ei neglijaseră a le închide.

Inscripțiunile găsite în Babilona ni prezintă pe Cirus ca pe un instrument a lui Marduk și a celor alți zei babiloneni, cari voiau să și resbune pe necredinciosul Nabonid *). Aceasta se dovedește și prin faptul că populațiunea din Babilona se revoltase în contra regelui. Dacă Babilonienii au primit cu bucurie a fi guvernați de către noul stăpân ; cu atât mai mult a trebuit să fie salutată venirea sa de către popoarele supuse. Orientul și schimba cu indiferință stăpânii ; pentru că, în definitiv, condițiunea popoarelor supuse nu putea fi mai rea. Cu atât mai mult trebuia să fie primit cu bucurie Cirus care protegia pe agricultori ; căuta să indulciască, pe cât era cu putință, nenorocirile războiului ; și dădea libertate popoarelor transplantate de către Babiloneni. «Am adunat aceste popoare și li am dat voie a se întoarce în patria lor» zice însuși el. Prin urmare, nu poate fi pus la îndoială edictul dat de către el relativ la Ebrei. Acest edict se află în Bi-

---

*) Regele zeilor (Marduk) era întristat de această umilire și toți zeii cari locuiesc în templele din Babilona părăsiseră sanctuarele lor ; Marduk și cele alte divinități nu mai veniră la procesiunile din Kalanna, ci ei se retraseră în alte cetăți care nu li refuzau omagiile lor. Cu toate acestea, poporul Sumer și Accad, în doliu mare, 'l rugară să revină. Marduk ascultă rugăciunile lor și le satisfăcu alegând un rege pentru a guverna țara după voința sa divină. El proclamă pe Cirus (Kurus), regele cetății Ansan, ca rege al întregii lumi și anunță acest titlu tuturilor națiunilor. Țara Guti și toate popoarele pe care le pusese sub picioarele sale, Cirus le guverna cu înțelepciune și dreptate. Marduk, mare domn, restauratorul poporului său, văzu cu bucurie faptele vicarului său, dreptatea mânărilor sale și a inimii sale. El i ordonă a merge în contra Babilonei, propria sa cetate, și el conduse armata persană ca pe un amic și binefăcător. Trupele lui, asemenea valurilor Eufратelui, și săbiile soldaților săi, au fost numai o podoabă zădarnică : Marduk le conduse fără luptă și fără a împina nici o rezistență până la Kalanna, apoi el încunjură și cuprinse propria sa cetate. Nabonid, regele care 'l desprețuise, fu dat de către el pe mâinile lui Cirus. Locuitorii din Babilona cu toții și cei din țările Sumer și Accad, nobilii și preuții cari se sculară în contra lui Nabonid și nu mai voiseră să i mai sărute picioarele, toți se bucurară de venirea lui Cirus și i jurară credință ; pentru că domnul care aduce pe morți la viață și e gata a alerga în ajutor la toată nenorocirea și scârba i acordase favoarea sa.» (*Inscripțiune* din Babilona).

blie *). Măsura era generală. Cyrus s'a aratat plin de pietate cătră zeii celor alte popoare. El a adus sacrificii zeilor din Babilona; și, in loc de a prada templele zeilor, el a inapoiat tutulor templelor bogățiile și odoarele de care fuseseră despoiate sub regii anteriori.

După cuprinderea Babilonei, Cyrus cuprinse cele alte cetăți din Chaldea, mai fără nici o greutate. Apoi petrecu in liniște mai bine de opt ani. La sfirșitul domniei sale (529) el întreprinse o expedițiune in contra Massagetilor, cari locuiau la nord de Iaxarte. Se zice că Cyrus ar fi murit in acest resboiu. Corpul seu a fost adus la Pasargade și inmormintat lingă palatul regal. S'a găsit in apropiere un monument funebru, pe care e sculptată o figură omenească cu patru aripi. De asupra e figura lui Ormuz. Mai jos e o inscripțiune care cuprinde următoarele cuvinte: «Eu sunt Cyrus, regele Achemenid.» Acest monument se crede a fi mormintul Marelui Cyrus **).

Cambise (529—522).

Intemeitorul Imperiului Perșilor a murit, cum zice tradițiunea, intr'un resboiu in contra Massagetilor. Cu toate aceste nici unul din popoarele supuse nu s'a incercat să scuture jugul. Aceasta este deja un semn de trăinicia imperiului creat de cătră Cyrus. Marele barbat a înțeles că atâtea sute de popoare nu puteau trăi sub un singur stăpân, de cât cu condițiunea ca să li se lase fie-căruia legile, morăvurile, limba și religiunea sa. Pentru întâia dată se ridica in Asia o putere care lăsa oare care răgaz popoarelor supuse. Nu numai că nu s'a revoltat niminea; dar nici popoarele amenințate de cătră Perși nu au căutat a se uni între sine pentru a putea infrunta primejdia care le amenința.

Mai înainte de moartea sa, Cyrus lăsă de urmaș pe fiul seu Cam-

---

*) «Așa zice Cyrus, regele Perșilor. Iahveh, zeul cerului, mi a dat toate regatele pământului, și el mi a ordonat a i zidi un templu la Ierusalim, care este in Iudea. Toți cari sunteți din poporul său, fie cu voi zeul vostru; suiți-vă la Ierusalim, care este in Iudea, și zidiți templul lui Iahveh, D-zeul lui Israel; acesta e zeul din Ierusalim. Și toți cari, din lipsa de mijloace, vor rămănea inapoi in locurile in care sunt stabiliți, oamenii locului vor fi datori a i ajuta cu argint, cu aur, cu vite și cu alte bunuri, afară de darul de bună voie pentru templul lui D-zeu care este in Ierusalim.»

***) Eu sunt Cyrus, rege al cetății Ansan, fiul lui Cambise, rege al cetății Ansan, nepot a lui Cyrus, rege al cetății Ansan, strănepot a lui Teispes, rege al cetății Ansan. (*Inscripțiune a lui Cyrus*).

bise incredinând celui alt fiu al seu, Bardias (Smerdis), guvernământul provinciilor resăritene. Îndată după suirea sa pe tron, Cambise respinse și pedepsi cumplit pe Massageții, apoi și îndreptă armele în contra Egiptului, doritor de a mări imperiul moștenit de la părintele seu. Mai înainte înse de a pleca în această expedițiune, el ordonă a se ucide fratele seu și, pentru ca să nu se afle crima sa, împrăștie vorba că l'a închis în o cetate din Media. După această ucidere, el se îndreptă în contra Egiptului. O singură bătălie dată la Pelusium decise de soarta Egiptului.

Cambise avu la început o politică foarte înțeleaptă față cu Egiptenii. El căută a și atrage pe cei mai însemnați dintre Egipteni ; se arată plin de respect cătră religiunea lor ; luă titluri egiptene și costumul vechilor Faraoni și luă parte la serbătorile pompoase ale cultului egiptean.

Căderea Egiptului a făcut o impresiune adâncă asupra popoarelor de prin prejur. Libyenii se supuseră fără luptă ; Grecii din Cyrena plătiră tribut. Dar Cambise nu se mulțemi numai cu atâta. El și propuse a trimite o flotă în contra Cartagenei ; a supune pe locuitorii din Oaza lui Ammon și a cuprinde Etiopia. Expediția în contra Cartagenei nu s'a putut face, din pricină că Fenicienii au refuzat a lua parte în contra strălucitei lor colonii și Cambise n'a îndrăznit a și instrăina pe Fenicieni, cari se supuseseră de bună voie și cari formau puterea sa maritimă.

Mai înainte de a pleca în contra Etiopiei, el trimise spioni cari să se informeze despre această țară. Furios de respunsul care i s'a adus, *) el se puse în fruntea armatei și plecă repede, fără să iea nici o măsură care să poată apăra armata de căldură, de foame și de sete. Ajuns la Teba, el trimise un corp de 50000 de oameni ca să cuprindă oaza lui Ammon și el apucă pe Nil în sus, cu restul armatei sale. Ca să mai scurteze drumul, el părăsi valea Nilului și apucă de a dreptul prin deșert. «Infundați în mijlocul unor câmpii nemărginite

*) Etiopianul nu a căzut în cursă și înțelese că are a face cu niște spioni. » Regele Perșilor, zise el, nu v'a trimis să mi aduceți daruri și voi nu spuneți adevărul. Scopul vostru este ca să spionați regeatul meu... Ei bine, duceți i acest arc și repetați i cuvintele următoare : Regele Etiopienilor dă următorul sfat regelui Perșilor : când Perșii vor fi în stare a întinde așa de ușor, cum fac eu, arcuiri de mărirea aceasta, atunci, și dacă vor fi foarte numeroși, vor putea îndrăzni a ataca pe Etiopienii Macrobi. Până atunci, să mulțemiască ei zeilor că aceștia n'au inspirat Etiopienilor ambițiunea de a și mări teritoriul patriei. » (Herodot, III, 21).

de năsip, fără locuitori, fără arbori, fără nutreț pentru animale, fără apă, fără nici un feliu de ajutor, soldații lui se aflară în lipsa cea mai cumplită. Cât timp au mai putut smulge câte ceva din pământ, soldații tot se mai ținură cu ierburi; dar și aceste li au lipsit îndată ce au dat de năsipuri; atunci unia au ajuns a face o faptă grozavă: trăgeau la sorti și mâncau un om din zece.* Nici n'au ajuns la a treia cataractă și au fost nevoiți a se întoarce înapoi, după ce s'a pierdut în deșert cea mai mare parte din armată. Corpul trimis în contra Ammonienilor a pierit în deșerturile Libyei. Nici un om nu s'a mai întors în Egipt. *)

Aceste nenorociri au sdruncinat mintea lui Cambise. Mai bine de un an el a fost un nebun în toată puterea cuvîntului.

Spre nenorocirea Egiptenilor, la întoarcerea sa el găsi pe Egipteni în o foarte mare veselie. Se găsisse un bou Apis și, ca tot d'auna, Egiptenii serbătoriau acest mare eveniment. Lui Cambise nu i a venit să creadă un asemenea lucru. El a crezut că Egiptenii erau așa de veseli din cauza nenorocirilor care i se întimplaseră lui. El ordonă să omoare pe Egiptenii cari serbau; ucise pe boul Apis și începu a persecuta cumplit pe Egipteni. Dreptul de proprietate a fost calcat în picioare; cultul egiptean a fost desființat; ceremoniile religioase oprite. El se purtă, de asemenea, foarte crud și cu Perșii. Ucise pe sora sa; îngropă de vii doi-spre-zece nobili de la curte și ucise pe mai mulți.

Pe când aceste scene de nebunie se petreceau în Egipt, în Persia isbucni o revoltă. Un Mag, Gaumata, care semăna foarte bine cu fratele lui Cambise, se sui pe tron, dându-se drept fiu a lui Cyrus **) și făcu tutulor provinciilor cunoscut că s'a suit el pe tron, în locul ne-

---

*) Se zice că armata Perșilor a ajuns până acolo; dar nime nu știe ce s'a mai întimplat mai pe urmă, afară de Ammonii și de cei cari au auzit de la ei. Ceia ce este sigur, este că ea n'a ajuns până în țara Ammonienilor și că nu s'a mai întors în Egipt. Ammonienii povestesc, că această armată, după ce a plecat din Oază, și a făcut prin năsipuri pe jumătate drumul care e între ei și această cetate, s'a ridicat, pe când ea se odihnia și mânca, un vînt groznic despre mează zi care a îngropat'o sub munți de năsip și a nimicit'o cu desevîrșire. Așa a pierit această armată, spun Ammonienii. (Herodot, III, 26).

**) «Când Cambise ucise pe Smerdis, poporul n'a știut că Smerdis a fost ucis. Cambise s'a dus în Egipt. Pe când Cambise se afla în Egipt, poporul deveni rebel. Minciuna era pretutîndinea, și în Persia, și în Media, și în cele alte provincii.

bunului de Cambise. Cum auzi de aceasta, Cambise plecă în fruntea armatelor credincioase ca să pedepsiască pe usurpator. Tradițiunea spune că s'ar fi rănit cu propria sa sabie, când încăleca pe cal, și că a murit într'un sat din Syria.

Gaumata se crezu sigur de domnie. Pentru a și atrage în partea sa pe populațiunile Imperiului, el le scuti de impozite și de serviciul militar, pe timp de trei ani. Cu toate acestea, în curînd începe a se naște în popor indoiala că ar fi fiu a lui Cyrus. Noul rege petrecea ascuns în palatul seu, ceia ce nu se potrivea cu sângele lui Cyrus Cel Mare, și trăia în prea mare intimitate cu Magii Mezi, pe cari i încărca cu privilegiu. Atunci câți-va dintre nobili și au adus aminte că era pe vremea lui Cyrus un Mag care semăna foarte bine cu fiul seu Smerdis ; și că Cyrus ordonase ca să i se taie urechile, spre a îndepărta ori ce confuziune pe viitor. Trebuia, prin urmare, să se afle dacă noul rege are urechi. Aceasta s'a constatat foarte ușor. Gaumata luase femeile lui Cambise. Una dintre ele înștiință pe fratele seu că urechile

---

Era atunci un mag Gaumates. Acesta se ridică în Pasargade, unde este un munte numit Arcades ; el s'a sculat în 24 a lunii Vîyahna (februar 522). El amăgi pe popor cu aceste cuvinte : «Eu sînt Smerdis, fiul lui Cyrus, fratele lui Cambise.» Atunci întreg poporul deveni rebel, se duse la el părăsind pe Cambise, și Persia și Media și cele alte provincii. Acesta puse mîna pe putere !... După aceasta, Cambise muri rînindu-se singur.

Acest imperiu pe care Magul Gaumates l' răpise de la Cambise, acest imperiu era al rasei noastre de multă vreme. După ce Magul Gaumates a răpit lui Cambise și Persia, și Media, și cele alte țeri, el făcu după voia sa : el fu rege. Nu era nici un om, nici în Persia, nici în Media, nici macar un om de rasa noastră, care să îndrăzniască a smulge corona acestui Mag Gaumates. Poporul se temea de el din pricina cruzimei sale. El ar fi ucis pe toți cari cunoșteau pe vechiul Smerdis : ar fi ucis poporul întreg, pentru ca să nu se mai afle că nu era el Smerdis, fiul lui Cyrus. Nime nu îndrăznea să zică nimic lui Gaumates, până ce n'am venit eu. Atunci m'am rugat lui Ormuz ; Ormuz m'i a venit în ajutor. În 10 a lunii Bagayadis (April 521) am omorît, însoțit de oameni credincioși, pe Magul Gaumates și pe complicii sei mai de frunte. I am luat imperiul. Prin voința lui Ormuz, am ajuns rege. Ormuz mi dădu suveranitatea.

Imperiul, care fusese smuls de la rasa noastră, l'am restaurat. L'am pus la loc. Cum fusese înainte de mine, așa l'am restabilit. Altarele pe care le resturnase Magul Gaumates, eu le am ridicat ca un mîntuitor al poporului ; am restabilit sfintele ceremonii ale cultului antic ; am restabilit ordinea în Persia, în Media, și în cele alte provincii ! (*Inscripțiunea de la Behistun*).

regelui sunt tăiate. Atunci nu a mai fost nici o indoială : regele care domnia era Magul Gaumata. Șapte nobili din familia Pasargazilor făcură o conspirațiune ; siliră intrarea palatului ; măcelăriră gardele care se opuneau și uciseră pe usurpator. După aceasta au ucis pe toți Magii cari incunjurau pe Gaumata. Acest eveniment a fost celebrat multă vreme în Persia sub nume de *Magofonia* (521). Falsul Smerdis domnise șese luni. Dariu, fiul lui Histaspe, din familia Achemenizilor, s'a suit pe tron. Acest eveniment și cei întâi ani ai domniei lui Dariu ni sunt cunoscuți din Herodot și din marea inscripțiune de la Behistun. *)

Dariu fiul lui Histaspe (521—485).

La suirea sa pe tron, Dariu găsi pretutindinea revolte. Mezii erau ne mulțemiți că și au pierdut supremația, pe care credeau că și au recăștigat'o pentru un moment sub falsul Smerdis ; Babilonenii regretau vechiul lor imperiu ; Armenii se revoltau pentru că se uitaseră vechiele servicii făcute Perșilor și erau tractați ca un popor cucerit ; în Persia chiar erau nemulțemiri în contra unui guvern care, sub Cambise, ajunsese cu totul absolut. Așa că începuturile domniei lui Dariu au fost foarte grele. Noroc că noul rege era vrednic de sarcina ce și luase pe umerii sei. Pogoritor din vechia familie regală a Achemenizilor ; foarte viteaz și, mai pre sus de toate, organizator înțelept, Dariu poate fi pus alături cu ilustrul întemeitor al Imperiului. În adevăr, dacă Cyrus a ridicat pe Perși din obscuritate în care zăcuseră până atunci, și i a făcut domnitori ai Asiei, Dariu a organizat acest mare imperiu ; a întins hotarele sale și l'a întemeiat pe base temeinice, pentru două sute de ani.

---

*) Stinca de la Behistun e perpendiculară și are o înălțime de patru sute cinci-zeci și șese de metri. Pe dinsa e sculptat un bas-relief colosal cu o inscripțiune de patru sute șese-spre zece rinduri. Ea ni arată suirea pe tron a lui Dariu și faptele regnului seu până la 515 a. Chr. Inscripțiunea a fost tradusă de Rawlinson și Oppert.

Scena de pe bas-relief e interesantă. De asupra tabloului și dominându'l, se vede marea figură a lui Ormuz în discul aripat, semnul divinității supreme în panteonul assirian. Dariu, răzimat pe arcul seu și făcând un gest de comandă, pune piciorul pe pieptul unui nenorocit care ridică bratele ca și cum ar cere iertare, el se uită la alte persoane care sunt în picioare înaintea lui, cu funia la gât, legați unul de altul și cu mâinile la spate. Lingă rege, stau ofițeri ai curții.

Nu ni sunt bine cunoscute resboaiile pe care le a susținut el, la începutul domniei, pentru a înăduși revoltele ; dar știm că i a trebuit mai bine de șese ani pentru ca autoritatea lui să fie recunoscută în întreg imperiul. După ce a restabilit ordinea în provinciile resăritene, el s'a îndreptat în contra Babilonei. Babilonenii făcuseră mari pregătiri. Uciseseră cea mai mare parte dintre femeii ca să nu fie espuși la foamete ; întăriseră infricoșatele ziduri ale cetății lor ; construiseră o flotă pe Tigru, pentru ca să opriască trecerea fluviului de către armata persană ; și, pe de altă parte, erau cu ochii deschiși asupra Eufratului ; pentru ca să nu se mai întâmple ca pe vremea lui Cirus. Ast fel pregătiți, ei așteptau cu incredere venirea Perșilor. Darius trecu Tigru cu mari pierderi ; bătu pe Babiloneni întâia oară și apoi, șese zile după aceasta, câștigă o nouă victorie asupra lor. Cu toate aceste înfringeri, Babilonenii nu și pierdură nădejdea. Ei se închiseră în cetatea lor și susținură un asediu de două-zeci de luni. Numai cu sacrificii foarte mari, cetatea a fost cuprinsă. Herodot zice că a fost cuprinsă prin devotamentul lui Zopyr. *)

Resistența îndelungată a Babilonenilor incurajă și pe alte popoare la revoltă. Ani întregi regele Darius a fost nevoit să poarte lupte sângeroase până ce introduse pretutindinea ordinea și liniștea. Inscripțiunea de la Behistun ni vorbește de nouă regi, pe cari a trebuit

*) Zopyr, fiul unuia dintre Perșii nobili conjurați în contra lui Gaumata, cugetând că Babilona nu va putea fi luată de cât numai dacă se va sluți el, trecând apoi la dușmani ca fugar, nu stătu un moment la îndoială, și nu mai ținu socoteală de o diformitate, peste puțină de lecuit. El și tăie dar nasul și urechile, și rase jurul capului, și făcu trupul numai sânge cu biciul și fugi spre porțile cetății, după ce se arătă lui Darius în această stare. Cei de pe turnuri s'au pogorit repede, cum l'au văzut ; și deschizind o porțiță l'au întrebat cine este și ce dorește. El respunse că e Zopyr și că a venit la Babiloneni. Gardele l' conduseră înaintea Adunărei. Când a venit, el începu a și plânge nenorocirea sa ; spuse că Darius l'a adus în așa stare, pentru că el l'a sfătuit să ridice asediul. «Și acum, zise el, vin către voi, Babilonenilor, pentru marele folos al vostru, și spre marea nenorocire a lui Darius, a armatei sale și a Perșilor. Toate planurile lui mi sunt cunoscute ; va ști el că nu mă poate sluți fără să și iea plata»... Pe când Babilonenii se aparau în contra armatei lui Darius, Zopyr deschise porțile și introduse pe Perși în cetate. (Herodot, IV, 154, 156).

el să i supună *). După aceasta el s'a ocupat a da Imperiului seu o organizare împărțindu-l in *Satrapii*, pentru ca să facă imposibilă, pe viitorime, ori ce încercare de rescoală.

In fine, doritor de a întinde marginile Imperiului, și voidnd, pe de altă parte, să dea Perșilor ocașiune de a face resboiu, pentru că numai armele erau meseria lor, Dariu întreprinse taimoasa Expedițiune in contra ⁵¹³ **Sciților**. **) Sciții alcătuiau un popor foarte puternic care stăpânia întinsa regiune de la resăritul Europei, de la Carpați până dincolo de marea Caspică. Ei erau împărțiți in mai multe triburi, fie care trib cu capul seu deosebit, cu cultul și obiceiurile sale particulare. *Sciții regali* formau tribul cel mai puternic și in jurul seu se grupau toate cele alte in vreme de primejdie. Cea mai mare parte dintre Sciți erau nomazi; dar erau unia cari se ocupau cu agricultura. Foarte viteji, divinitatea lor principală era o sabie infiptă in pământ ***). Credeau in nemurirea sufletului; drept care se îngrijiau ca

---

*) «Eată cei nouă regi pe cari i am făcut prizonieri și i am sdrobit in lupte. Aceste țeri mi erau rebele, minciuna mi le răpise; acești regi amăgiau pe popor; dar armata mea i-a prins; Ormuz i a dat pe mâinile mele, i a lasat la voia mea și eu li am smuls puterea. O tu care vei fi rege după mine, ferește-te de minciună, de omul care minte; pedepsește-l greu, și dacă vei domni in acest chip, țara mea va fi puternică.» (*Inscripțiunea* de la Behistun).

) Pentru tot ceia ce privește pe Sciți și, in genere, pe popoarele care au locuit in vechime in văile Dunărei, a se vedea: **Istoria Critică a Românilor de D. B. P. Hasdeu și **Dacia înainte de Romani** de D. Gr. C. Tocilescu.

***) Eată ceremoniile ce observă ei in ce privește pe zeul Marte. In fie care nomă, i se ridică un templu in chipul următor. Intr'o câmpie destinată pentru adunările națiunei, se adună bucăți de lemne, și se face o gramadă de trei stadii in lungime și in lățime; ceva mai mică in nălțime. Pe această gramadă, se face o podeală patrată, neaccessibilă prin trei laturi; laturea a patra e mai trăgănată, pentru ca să se poată sui pe ea. In fie care an aduc o sută cinci-zeci de cară de lemne, ca să se mai nalțe gramada, care se tot lasă din pricina vremilor rele. In virful acestei grămezi, fie care națiune scită infige un iartagan vechiu de fier, care li ține loc de imagine a lui Marte. Ei oferă in fie care an acestui iartagan sacrificii de cai și de alte animale, și i jertfesc mai multe victime de cât celor alți zei. I jertfesc de asemenea și a suta parte din prizonieri, dar nu ca pe animale; ceremonia este cu totul deosebită. Fac mai întâi libații cu vin peste capetele acestor victime omenești; pe urmă i junghie de asupra unui vas; duc vasul acesta sus pe movilă, și varsă sângele peste iartagan. (Herodot, IV, 72).

regii lor să nu ducă lipsă pe ceia lume ; și, pentru aceia, omoriau și îngropau, împreună cu dînsul, femei, sclavi și cai ; îngropînd de asemenea și armele și uneltele de care putea avea mortul nevoie. *) Erau foarte cruzi ; jupiau de piele și prefăceau în cupe de băut craniurile celor întăi dușmani căzuți pe câmpul de luptă. **) Lumea vechiă se cutremurase adesea ori numai la auzirea numelui de Sciți.

Espedițiunea lui Darius în contra Sciților a fost descrisă pe larg de cătră Herodot. Dar povestirea lui nu se potrivește cu cele ce știm despre Darius. Este peste putință ca înțeleptul rege să fi plecat cu o armată de peste șapte sute de mii de oameni în contra unor triburi nomade, care fugiau înaintea lui. Nu putem crede că el a urmărit pe Sciți timp de două luni prin deșerturile Sciției. O armată așa de co-

*) După ce l'au purtat prin toate provinciile și pe la toate națiunile supuse lui, corpul (regelui mort) e adus în țara Gerrilor, la estrema-tatea Sciției, și e pus în locul de înmormintare, pe un pat de ver-deață și de frunze. Pe urmă, se infig în jurul corpului sulite ; se pun de asupra lemne, acoperite cu crăci de salcie. În locul remas gol se pune o concubină de a regelui, pe care s'au îngrijit a o gătui mai înainte, pacharnicul, bucătarul, scutierul, ministrul seu, un servitor, cai ; ș'apoi, tot ce e mai însemnat dintre uneltele cu care se servia el, și cupe de aur ; pentru că ei nu cunosc nici argintul nici arama. După ce au făcut toate aceste, ei umplu groapa cu pămînt ; și muncesc cu toții, întrecându-se care de care, ca să ridice o movilă foarte înaltă, peste locul de îngropare. (Herodot, IV, 71).

**) În ceia ce privește resboiul, eată ce obiceiuri au ei. Scitul bea sângele celui întăi om pe care l' doboară ; taie capetele la toți pe care i omoară în luptă, și le duce la rege. Dacă i a prezentat un cap de dușman, atunci are parte din pradă ; fără aceasta, el nu ia nici o parte. Ca să jupiască un cap, Scitul taie pielea de jur împre-jur, și, apucându-l de creștet, i scoate pielea scuturându-l. Pe urmă freacă pielea aceasta cu mânilor, după ce i a ras toată carnea cu un os de bou ; după ce a făcut'o moale, se servește cu ea ca cu un șervet. O atiră la friul calului, și se mîndrește de aceasta : căci cu cît un Scit are mai multe șervete de aceste, cu atăta e socotit mai voinic și mai viteaz. (Herodot, IV, 64).

Când Sciții incheie cu cineva un tractat, ori cu cine, ei toarnă vin într'o cupă mare de lut, și cei cari se leagă amestecă sânge de a lor, făcându-și mici tăieturi pe corp cu un cuțit sau cu o sabie ; după aceasta, ei moaie în această apă un iartagan, săgeți, o secure și o sulită. După ce s'au sfîrșit aceste ceremonii, ei pronunță o rugă-ciune lungă ; apoi beau o parte din ceia ce este în cupă, și, după ei, persoanele cele mai de samă din suita lor. (Herodot, IV, 70).

losală, ar fi pierit de foame în câteva zile și Darius nu era un Cambise. Nu putem admite, de asemenea, că Darius ar fi fost pierdut, împreună cu toată armata sa, dacă Grecii ar fi tăiet podul de peste Dunărea, cum i învața atenianul Miltiade. Nu putea el lăsa paza podului pe mâna Grecilor, de cari nu era de feliu sigur. Pe de altă parte, rezultatele acestei campanii nu au fost așa de nenorocite, cum ni spune istoricul grec. Adevărul este următorul. Este sigur că Darius a întreprins o expedițiune în contra Sciților. Doritor de a lăți marginile Imperiului spre apus, el a plecat în persoană în contra acelor popoare care erau mai viteze de cât toate, în contra Sciților. A trecut Helespontul ; a supus pe toate popoarele tracice din drumul său și s'a înaintat spre nord. El știa foarte bine că hotarele posesiunilor din Europa nu vor fi sigure, pe câtă vreme nu va fi dat un exemplu teribil acelor Sciți, cari spăimântaseră lumea întreagă. A trecut dar Dunărea ; a ars și pustiet toate în drumul său și a zdrobit ori ce rezistență până dincolo de Tanais ; și s'a întors înapoi, deplin incredințat că ori ce grijă din partea Sciților a dispărut de acum înainte. Nu a fugit dar spăriet de mesagiul ce i l'au trimis Sciții : o broască, o pasere, un șoarece și câte-va săgeți. Nu s'a grăbit el a fugi spre Dunărea ; pentru că Sciții l'amenințaseră că numai atunci va scăpa din țara lor, când va putea înota pe sub apă ca broasca, a trece pe sub pământ ca șoarecele sau prin aer ca paserile. S'a retras în liniște marele monarch, după ce a pus fluviul Dunărea ca hotar imperiului despre nord vest ; după cum pusese Indul la est. Dovadă despre aceasta avem în faptul că el s'a retras în Persia, lăsând generalilor săi însărcinarea a supune Tracia întreagă și Macedonia. Ceia ce s'a și făcut. Tracia a fost supusă. *) Macedonia plăti tribut ; iar cât despre Sciți nu se mai vorbește despre ei în Istorie după expedițiunea lui Darius. Lumea cultă putea fi de acum înainte liniștită de invasiunile lor. Scopul Marelui rege fusese ajuns (508).

---

*) Tracii sunt, cel puțin după Indieni, cea mai numeroasă națiune de pe fața pământului. Dacă ar fi ei guvernați de către un singur om ; sau dacă ar fi uniți strâns între dinșii, ei ar fi, după părerea mea, cel mai puternic popor din lume ; dar această unire e imposibilă, și eată pentru ce sunt ei slabi. Ei au fie-care un nume deosebit, după diferitele cantoane ce le ocupă ; cu toate aceste legile și obiceiurile lor sunt aproape aceleași la toți. (Herodot V, 3).

Dar după aceste cuceriri trebuia să urmeze numai de cât cucerirea Greciei. *Resboaiiele Medice* erau fatale. ^{intre 490-480} Sub Darius s'a trimis de două ori armate in contra Grecilor. Amîndouă încercările n'au avut nici un rezultat. Mai mult încă. Desastrul Perşilor la **Maraton** putea să aibă urmări triste pentru Imperiu ; pentru că s'ar fi aflat in lume că se poate găsi un popor care să reziste Perşilor. Darius făcu pregătiri urieşe şi era gata a veni in persoană in contra Grecilor, când se intimplă o revoltă in Egipt. Darius înăduşi această revoltă, dar se purtă bine cu Egiptenii. El lăsă o bună amintire despre petrecerea sa in această ţară şi legile înțelepte date de cătră el au făcut pe Egipteni să'l treacă in numărul marilor legislatori ai lor.

Domnia lui Darius este insemnată şi pentru Geografia lumii vechi. El ordonă a se construi o flotă pe Indus şi puse in fruntea ei pe grecul Scylax din Caryanda. Această flotă, construită in apropiere de Kaşmirul de astăzi, s'a pogorît pe fluviu până la marea ; pe urmă apucând spre apus, a luat de a lungul coastele mării Erytreie şi, după trei-zeci de luni de călătorie, a ajuns la marea Roşie, in portul de unde plecaseră Fenicienii trimişi de catră Nechao ca să facă jurul Africei. Scylax a făcut o descriere a călătoriei sale şi astfel, pentru întâia oară, a avut lumea apusană noţiuni positive despre călătoria pe marea Erytreie şi despre acea Indie, vestită prin bogățiile ei dar absolut necunoscută.

Darius muri in mijlocul pregătirilor ce le făcea ca să şi resbune asupra Grecilor, in 485.

Urmasii lui Darius (485—330).

«După Darius urmă fiul seu Xerxes. Acesta pedepsi pe Egipteni ; înăduşi revolta lui Kabişa ; umili pe Babilona care se incerca să ridice capul. Cetatea a fost pedepsită ; vechiele morminte ale regilor au fost violate şi templul lui Bel-Marduk profanat. Ast-fel numai după ce a asigurat in lăuntru pacea, Xerxes reluă planurile părintelui seu contra Grecilor şi organisă invasiunea. Pentru a doua oară, Asia venia asupra Europei. Bătăliile memorabile de la **Salamina** şi **Platea** (480 şi 479) sdobiră pe Asiatici cari au fost nevoiţi să se întoarcă inapoi. In curînd flotele ateniene, luând ofensiva, ameninţară Cyprul şi termurile Asiei Mici. Xerxes, care se pare că şi a petrecut cei de pe urmă ani ai regnului seu in trândăvie şi desfrinare, a fost ucis de doi ofiţeri din garda sa (465).

Un resboiu civil isbucni intre cei doi fii a lui Xerxes cari și disputau puterea : Histaspe, satrapul Bactrianei, și Artaxerxe ; acesta remase invingător. El domni patru-zeci de ani (465—425) luptându-se neconținut în contra Egiptenilor cari se revoltau, și în contra flotelor grecești care pradau țărmurile Mediteranei sau ajutau pe Egipteni. După mai multe succese ale Grecilor, Artaxerxe consimți ca toate cetățile de pe coasta Ioniei să rămână libere. Din nenorocire tocmai atunci se revoltară satrapii din Siria și Lydia și se proclamară independenți. Acesta era semnul desmembrării imperiului lui Dariu, pe care numai victorii continuie îl mai puteau întări. După Artaxerxe, nu mai vedem la curtea din Susa de cât numai intrigi de palat și ucideri domestice. Un Xerxes II, fiul lui Artaxerxe, a fost asasinat după o domnie de patru-zeci și cinci de zile de cătră fratele seu Sogdian, care, și el, a fost detronat după șese luni de cătră un alt fiu a lui Artaxerxe, care luă numele de Dariu II Nothos. Atunci, pe când *Resboiul Peloponesiac* pustiia Grecia, în Asia Mică sunt numai revolte de ale satrapilor. Aceste revolte sunt înădușite ; dar la moartea lui Dariu II, isbucnește un alt resboiu civil între cei doi fii ai sei, Cyrus Cel Tânăr și Artaxerxe II. Cyrus a căzut mort pe câmpul de luptă de la Cunaxa.

Artaxerxe II Mnemon a fost nevoit, ca și înaintașii sei, să înădușe o nouă revoltă în Egipt sub Amyrteu. Acesta făcuse Egiptul independent cu ajutorul lui Agesilau, regele Spartei. În acelaș timp, Evagoras, regele din Salamina, și întindea autoritatea asupra Ciprului întreg și flota sa neliniștea coastele Ciliciei și pe ale Siriei. Cu toate aceste, cu toate greutățile în mijlocul cărora se afla, Artaxerxe a fost destul de ghibaciu ca să arunce desbinarea între Greci, să deștepte gelosiile dintre ei, și să și găsiască pînă ei aliați. Acesta a fost secretul politiceii sale, și această manoperă a reușit pe deplin. Spartanii căzură în cursă și atunci s'a subscris vestitul tractat a lui Antalcidas (387), care a mai amănat pentru cinci-zeci de ani căderea imperiului persan.

Atunci, scapat de ori ce primejdie esternă, Artaxerxe și a putut pune toate silințele pentru a înăduși revoltele din interior. Armele lui au fost îndreptate mai întăi în contra Ciprului. După șese ani de blocare și de lupte crîncene, Evagoras recunoscă autoritatea Regelui Regilor, care i lăsă tronul cu condițiune ca să plătiască un tribut anual (380). Regele Egiptului, Nectanebo I, după doi ani de lupte civile,

înțelese că și Egiptul era amenințat. El întări fruntaria asiatică a statelor sale și așteptă cu incredere armata persană care și veni, în adevăr, la începutul anului 372. Ea era comandată de cătră satrapul Farnabaze și număra două sute de mii de oameni, fără mercenari și fără flota de cinci sute de vase. Armata persană fu bătută sub zidurile cetății Pelusium și Egiptul și recăstigă, pentru multă vreme, independența sa. Cei de pe urmă ani ai domniei lui Artaxerxe II au fost plini de revolte de ale satrapilor. El muri de durere că a văzut pe doi fii ai sei revoltându-se în contra sa (360).

Artaxerxe III Ochos (359—338) și întări autoritatea sa măcelărind pe toți membrii familiei sale. Apoi și propuse a restabili dominațiunea persană în valea Nilului. Respins întâia dată de armatele lui Nectanebo II, el văzu că se revoltă regii din Cipru și satrapii din Asia Mică și Fenicia. Două armate trimise în contra Ciprioților au fost bătute. Aceasta spăimântă pe Ochos ; drept care și propuse a ridica o armată nenumărată. Trei sute de mii de Asiatici, ajutați de zece mii de mercenari greci, veniră înaintea Sidonului. Locuitorii se rugară de pace. Rugămintea lor a fost respinsă. Atunci ei s'au închis prin casele lor și li au dat foc : patru-zeci de mii de oameni preferară a muri arși de cât a fi măcelăriți de cătră Perși. Siria era domolită pentru multă vreme. Remânea Egiptul, unde Nectanebo pregătise totul pentru o rezistență desperată. După o luptă crâncenă, Pelusium, mai pe urmă Memfisul, deschiseră porțile lor Marelui Rege și Nectanebo scăpă în Etiopia. Imperiul persan ajungea din nou până la marele deșert al Africei (345).

Artaxerxe III Ochos a fost, prin urmare, un mare cuceritor, vrednicul urmaș a lui Cyrus și a lui Darius Cel Mare. El guverna ca un tiran oriental, cu cei doi favoriți ai sei, Bagoas, care avea administrația provinciilor din interior, și Rodianul Mentor, care avea provinciile maritime.

Ordinea nu prea era perfectă în toate părțile, și multe popoare erau supuse numai cu numele, cum erau cele de pe lângă Caucas ; cele care trăiau în munții Taurus, Zagros sau ai Armeniei, cele de pe lângă India și Scitia, plăteau tribut numai când voiau. Imperiul cu toate succesele sale militare, era prea întins pentru ca să poată ținea multă vreme ; și cu toate silințele și victoriile cele mai strălucite, se simția că se desface întreaga mașină. Intrigile de palat, care au fost în tot

d'a una nenorocirea monarhiilor orientale, grăbiră căderea bătrânei lumi asiatice. Artaxerxe III muri, otrăvit după indemnul primului seu ministru Bagoas. Arses ocupă tronul numai un an și au fost numai un instrument in mânilor lui Bagoas, care a scapat de dînsul punînd ca să 'l omoare, îndată ce tinărul principe s'a încercat să scuture jugul a tot puternicului ministru. Ne îndrăznînd să ia primejdiosul titlu de Rege al Perșilor, Bagoas 'l oferi unuia dintre complicitii sei, *Dariu III Codomanos*, strănepot a lui Dariu II. Aceasta se întimplă in acelaș an, in care **Alesandru Cel Mare** se suia pe tronul Macedoniei. »

Cu tinărul rege macedonean, Asia se întalnia iarăși cu Europa pe câmpurile de bataie de la Granic, Issus și Gaugamella. Aceste bătălii au fost fatale pentru nenorocitul Dariu III care, de sigur, merita o soartă mai bună. Bătut in toate aceste lupte, el a fugit in părțile nordice ale imperiului cu scop de a organiza apararea națională in vitezele provincii, patria originară a Mezilor și a Perșilor. El a fost ucis de cătră un satrap al seu. Cu dînsul apune și mărirea Perșilor, cari domniseră asupra Asiei mai bine de două sute de ani.

Dar imperiul a căzut numai din pricina despotismului și a relelor obiceiuri care se introduseseră la Curte. Mezii și Perșii erau încă plini de vigoare. De aceea, in curînd ei au să apară mai spăimîntători. Sub nume de *Parți* ei au să facă să tremure chiar și poporul care nu s'a temut de nimine pe această lume, poporul **Roman**. Și cînd, in urma unor crâncene resboaie, susținute de mari căpitani ca Traian, Septimiu Sever, și alții, imperiul Parților va slăbi, de pe rui-nile sale se va ridica in viac. III d. Chr. *Noul Imperiu Persan*, înfricoșat pentru dușmanii sei și stăpân al Asiei Anterioare in timp de șapte secole. Numai energia Arabilor, unită cu fanatismul aprins al religiunii lui Mahomet, a putut ingenunchia intr'un mod definitiv pe acești străluciți reprezentanți ai Arilor din Asia.

§. 3. Civilizațiunea Medo-Perșilor.

Religiunea lui Zoroastru.

Religiunea primitivă a Mezilor și Perșilor este vechia religiune a Arilor : adorarea și personificarea fenomenelor naturei, mai cu samă a fenomenelor luminoase. Universul e impoporat de cătră o mulțime de zei, in fruntea căroră este un zeu superior, *Părinte al zeilor și al*

oamenilor. Acest zeu suprem are suprema putere, suprema înțelepciune și e foarte drept. Organisateur al lumii, rege universal, a toate știutor și judecător infailibil, astfel e *Varuna* la Indieni. Creator, cârmuitor al lumii, a toate știutor și judecător necoruptibil e și *Ormuz* (Ahura-mazda) al Perșilor. Asemine atribute le vom găsi la *Zeus* al Grecilor, iar Romanii se vor mulțumi a zice despre zeul lor suprem că e *Jupiter Optimus Maximus*, cuprinzind astfel numai în două cuvinte toate atributele principale ale zeului suprem. Această ființă supremă e *Cerul*. *) El strălucește luminos, se întunecă, este adunător de nouri, are în mână trăsnetul; el dă drumul ploilor, numai el vede toate și știe toate. Romanii ziceau «sub Jove frigido» în loc de sub cerul recoros. Ori unde poate ajunge ochiul omului, dă de cer; tot ce există, este în această boltă nemărginită; tot ce se naște și moare, se naște și moare între aceste hotare. Tot ce se petrece aici, merge după o lege care nu se desminte nici o dată. Ființa supremă este dar *Ordinea universală*. Această ordine din cer trebuie să domniască și pe pământ! Ființa supremă e numai Lumină și Lumina știe Adevărul; ea este Adevărul. Zeul cere ca în lume să domnească Ordinea și Adevărul, de aceea este pedepsită Minciuna și Zeul suprem are misiunea de judecător. Aceste idei erau comune tuturor Arilor, mai înainte de despărțirea lor; pentru că le găsim, aproape sub aceiași formă, la toate popoarele Indo-germane.

Cu timpul și, de sigur, înainte de 2000 a. Chr. s'a produs o desbinare în grupul resăritean al Arilor. Pe când Indienii au ramas credincioși vechei religii, în ramul *Eranic* s'a făcut o reformă religioasă, care, se zice, că a fost introdusă de cătră *Zoroastru* (Zaratustra). Sunt învățați cari susțin că acest personaj nu n'a existat. În adevăr, nașterea ca și viața sa sunt încunjurate cu atâtea legende că ni este absolut imposibil a deosebi adevărul. Se zice că s'a năs-

*) Muritorii vedeau că se mișcă într'o ordine ficsă revoluțiunile regulate ale Cerului și deosebitele anotimpuri ale anului și nu puteau descoperi prin ce cauze se întâmplă aceasta. Și nu aveau altă scapare de cât a lăsa toate în mâinile zeilor și a crede că toate merg după voia lor. Și ei au pus în cer scaunul și domeniul zeilor; pentru că în cer se văd mergând noaptea și ziua, și astrele triste ale nopții și făcliele nocturne rătăcind pe Cer, și flăcările sburânde, nouri, soarele, ploile, neaua, vânturile, fulgerile, grindina și toate vuietele mari și amenințătoare. (Lucretius, *De Rerum Natura*).

cut la Rhagai, într'o vreme pe când triburile medice trăiau încă în Bactriana. Din sânge regal, el a fost ales de cătră zei pentru a predica religiunea cea adevărată și a regenera lumea, mai înainte de a se naște. Din frageda sa copilărie și până la vârsta bărbăției, el a avut a se lupta în contra demonilor, cari se încercau să'l biruiască pentru ca credința cea adevărată să nu străluciască asupra lumii. S'au repezit spiritele necurate asupra mamei sale ca să'l scoată cu sila din ea, mai înainte de a se naște; n'au isbutit pentru că i a apucat ziua. S'a născut rizind. A fost aruncat în flacări, și el a dormit liniștit în mijlocul lor; a fost espus a fi călcat de picioarele cailor și a boilor, și el a scapat viu și nevatamat; lupii au venit să'l sfășie; au fost goniți numai prin un gest al seu. La vârsta de trei zeci de ani el s'a dus înaintea lui Ormuz. Dorind să cunoască numele și funcțiunea ângerilor, natura și atributele spiritului rău *), a fost supus la o mulțime de încercări. A străbătut un munte de flacări; i s'a deschis corpul și i s'a turnat metal topit, fără a i se cășuna nici un rău. Atunci Ormuz i a incredințat *Avesta* „Cartea Legei“. Cu această carte în mâni, el se duse la Balk, la curtea regelui Vitaspa, care domnia asupra Bactrianei. Șezzeci de învățați, adințiți în ale legii, luptară cu el în timp de trei zile. El a dovedit superioritatea inteligenței și a noiei sale învățături. Atunci i se permise a ceti regelui *Avesta*. Cu toate aceste, încercările nu se sfârșiseră. El mai avu a se lupta cu preuții și învățații cari 'l acuzau de magie; până ce, ieșit triumfător din toate ispitele, el isbuti a converti pe rege cu întreaga sa curte și o mare parte din popor. Din acel timp el a trăit liniștit la curtea regelui, propoveduind doctrina sa și a murit la adinci bătrânețe, ucis de trăsnet sau asasinat.

---

*) Te conjur, spune mi adevărul, Ahura! Cine a fost la început părintele creaturilor curate? Cine a făcut calea pe care se mișcă soarele și stelele? Cine, dacă nu tu, face să crească și să deașcească luna? Aceasta și mii de alte lucruri voiesc să știu, Mazda.

Te conjur, spune mi adevărul, Ahura!. Cine ține suspendat pă-mântul și nourii așa ca să nu cadă? Cine susține marea și astrele? Cine a dat regegiune vinturilor și nourilor? Cine e creatorul Spiritului bun?

Te conjur, spune mi adevărul, Ahura! Cine a făcut lumina bine-făcătoare și întunericul? Cine a făcut somnul binefăcător și deșteptarea? Cine a făcut diminețile, lunile și noptile? Cine a făcut pe acela care cântărește și măsoară legile? (Yaçna, XLIV).

Dar dacă personalitatea întemeitorului *Mazdeismului* este pusă în discuțiune, nu este tot așa și cu religiunea întemeiată de către el. Această religiune ni este foarte cunoscută prin cărțile religioase, care s'au pastrat până în ziua de astăzi. Cele mai însemnate dintre aceste cărți sunt : *Avesta*, colecțiune de scrieri sau fragmente compuse în deosebite timpuri, remășiți din o literatură mult mai bogată ; *Bundehesh*, operă de cosmogonie teologică. *Avesta* se împarte în : a) *Yaçna*, sacrificii și rugăciuni la sacrificii ; b) *Vispered*, laude adresate puterilor superioare ; c) *Vendidad*, legea dată în contra spiritelor rele, cartea care conține, afară de tradițiuni vechi, și legile morale și pentru ceremonii, cu prescripțiunile relative la puritate. Aceste trei cărți luate la un loc alcătuiesc *Vendidad* cea pură (*Vendidad-sade*), cartea bisericască a Parsismului. La început *Vendidad-sade* cuprindea douăzeci și una de cărți. Multe dintre ele s'au pierdut mai cu samă în timpul cuceririi Persiei de către Arabi când s'a introdus religiunea mahometană. Numai *Vendidad* ni s'a conservat întregă.

Pe lângă aceste opere mai avem *Yast*, imne pentru sacrificii și *Gathas*, poeme religioase lirice ; apoi *Yaçna* în prosă alcătuită din șapte capitule.

Toate cărțile religioase ale Zendilor sunt relativ nouă. Cea mai vechiă se suie până la sec. VI d. Chr. De sigur înse că alcătuitoarii lor s'au servit de documente foarte vechi. Chiar pe atunci, limba *Avestei* era o limbă moartă. Aceasta este și cea mai vechiă dintre toate.

Zeul suprem al *Mazdeismului* este *Ormuz* (*Ahuramazda*). El reprezenta la început «Cercul întreg al Cerului» cu corp de lumină «suverană și infinită» ai căreia ochi era Soarele. Mai pe urmă, el a devenit abstract și a ajuns : «a toate știutor, luminos, strălucitor, prea mare și prea bun, prea perfect și prea activ, prea inteligent și prea frumos». *) El nu a fost creat ; dar el a creat toate prin cuvîntul seu. Mai înainte de a zice el să se facă lumea, nu era nimic. El le a fă-

---

*) „Proclam, celebraz pe creatorul Ahura Mazda, strălucitor, luminos, prea mare, prea bun, prea frumos, zeul suprem al ordinii, prea înțelept, izvor înbelșugat de plăceri, care ne a făcut, care ne a format, care ne a nutrit, care e cel mai binefăcător dintre spirite.“ (*Yaçna*, I, 1).

căt toate din nimic. *) El are pe lingă dinsul șese genii superioare, *Amesaspentas*, cu dinsul șapte sfinți ne muritori, între cari erau : spiritul bun, puritatea deplină, împărăția dorită, abundența și sanatarea, înțelepciunea. Spiritul bun era geniul care proteje pe oameni ; i primește în locuința sa cerească și mărește creațiunea lui Ormuz ; puritatea deplină era geniul focului, dușmanul boalei și al morții, adversarul tuturor spiritelor rele, pururea unită cu *Atar*, focul, fiul lui Ormuz. Toți acești șapte «au aceiași cugetare, acelaș cuvint, aceiași acțiune, acelaș părinte, acelaș domn». **) Mai pre jos de cât acești șapte, veniau *Yazatas*, o mulțime nenumerată de spirite imprăștiete în

*) *Ahura Mazda, Creator.*

«Prin mine trăiește, fără colonne pe care să se sprijine, în natura sa cerească, firmamentul cu îndepărtate hotare, făcute din rubinul strălucitor ; prin mine pământul care poartă ființele materiale, fără de nici un sprijin pentru a ține lumea ; prin mine soarele, luna, stelele și preumblă în atmosferă corpul lor care aruncă raze ; eu am organizat grăunțele în așa feliu că, semanate în pământ, ele incolțesc, se fac mari și ies afară ; eu am desenat vinele în fie care specie de plantă ; eu care am pus în plante și în toate ființele un foc care nu le consumă ; eu care pun și creez în matrice pe noul născut ; care, membru cu membru, formează pielea, unghiile, sângele, picioarele, ochii, urechile și toate organele ; eu care am dat apă picioarelor ca să poată alerga ; eu care am făcut nourii cari aduc apă lumii aceștia și fac să cadă ploaia unde li place ; eu care am făcut aerul, care, cum se vede, sub puterea vântului, se suie, se pogoară în drumul seu cum i place, fără ca vre o mână omenească să'l poată prinde. Toate aceste lucruri, eu le am făcut». (*Bundehes*, 71, 9, 72, 3).

Puternic este Ahuramazda !
El a făcut acest pământ, aice ;
El a făcut acest cer, colo sus ;
El a făcut pe muritori.

(*Inscripțiunea* din Elvend.)

**) Adorăm pe Ahuramazda, curatul, domnul curăției ; adorăm pe *Amesaspentas*, posesorii binelui, distribuitorii binelui ; adorăm tot ceia ce spiritul bun a creat, tot ceia ce poate servi spre binele creațiunii sale și spre lățirea bunei credinți. Lăudăm toate cugetările bune, toate cuvintele bune, toate faptele bune, care sunt sau care vor fi, și conservăm în curățenie tot ceia ce este bun. Ahuramazda. fi-
intă tot d'auna bună, tot d'auna fericită ! ne silim a cugeta, a vorbi, a lucra după cum se cuvine ca să ajutăm cele două vieți. (*Yaçna*, XXXV, 1—3).

univers, cari au însărcinarea a privilegia la conservarea creațiunii lui Ormuz. Între aceștia, cei mai iscusiți erau : *Mithra*, zeul luminei, *Hoama*, zeul băuturii care aducea nemurirea, *Anahita*, probabil de origine străină. Veneau pe urmă zeul vîntului, geniile focului, aerului, apelor și astrelor. În fine, mai erau *Fravasii*, spiritele bune care sunt pe lingă fie care creatură, sufletele morților și protectorii oamenilor pe cât ei trăiesc. Acești „ângerii păzitori“ sunt creați înainte de nașterea oamenilor și sunt nemuritori. După moarte, ei se prefac în spirite independente, puternice pentru bine dacă creatura pe lingă care fuseseră s'a purtat bine.

Mazdeismul și a făcut inse de timpuriu întrebarea : dacă lumea e creată de cătră Ormuzd, Binele și Înțelepciunea supremă, pentru ce există pe lume animale și plante rău făcătoare, pentru ce este boală și moarte ? Ormuz nu putea face pe toate ființele bune, vecinic sănătoase și nemuritoare ? La această întrebare a răspuns că în lume sunt două împărății adînc despărțite între dănsese : regnul luminei, al adevărului și al purității și domnia întunericului, minciunii și a impurității. Această divisiune se întinde la totalitatea creațiunii, organice și anorganice, materială și spirituală. Sus, în sferile cele mai înalte, este împărăția Domnului cel atot înțelept ; jos, în adîncimea abisului, e regatul puternicului seu adversar ; între ele, este lumea : teatrul luptelor neconținute dintre ei.

În fruntea spiritelor rele sau întunecate este *Ahriman* (Angromayinius), spiritul care atacă și lovește, creatorul a tot ce este necurat, atît în partea fizică cît și în cea morală, și adversarul lui Ormuz. *) El nu a fost de la început. Cît timp n'a fost lumea, n'a

*) »Ormuzd știa cum au să se sfîrșiască toate. El se pogori înaintea lui Ahriman și i propuse pace zicînd : Ahriman, fii bun pentru creațiunea mea, fă omagiu ; în schimb, fie ca creațiunea ta să fie, și ea, scutită de moarte și de bătrîneță, de foame și de sete.

Ahriman și zise : Ormuzd e neputincios, pentru aceia umblă el după pace. El răspunde : nu, nu voi ceda ; nu voi fi bun pentru creațiunea ta ; nici o dată nu mă voi împăca cu tine ca să fac bine ; voi distruge în tot d'a una creaturile tale ; le voi face dușmane ție, prietene mie.

Ormuzd reluă : Tu nu ești nici a toate știutor, nici a tot puternic, o Ahriman ; tu nu ai să poți face să piară creațiunea mea și tu nu poți face ca să se depărteze ea de la mine (Bundeheș, 2, 10).

existat nici Răul. Ahriman e geniul distrucțiunii și al necazurilor ; el este tot ce e urit și rău : intuneric, crimă, păcat. Și el este creator ; dar creațiunea sa e în totul opusă lui Ormuz. El a creat pe oamenii răi, animalele vătămătoare, plantele nefolositoare sau veninoase. Ajutat de câtră spiritele necurate, *Daevas* (devas a vechilor Ari) între care cel mai însemnat este *Aesma*, Mânia, el nu numai a creat tot ce e rău ; dar caută să nimiciască creațiunea lui Ormuz, atrăgând'o spre rău. De aceia, după cum Fravasii, spiritele cele bune, proteg pe om, de asemenea *Drujas*, înșelătorii, mincinoșii, milioane de spirite rele, caută să împingă pe om spre păcat, să se depărteze de Ormuz. Dar acești demoni, de la Zoroastru în coace, nu se pot arăta de cât numai sub formă de animale.

De la începutul lumii, s'a încins o luptă teribilă între Ormuz și spiritele bune de o parte, Ahriman și demonii necurați de ceia altă. Această luptă care s'a început o dată cu creațiunea, are să aibă un sfârșit. La sfârșitul timpurilor, vor apărea trei Profeți, cari vor aduce trei cărți nouă pentru a complecta mântuirea lumii. Atunci va înceta lupta dintre *Bine* și *Rău*. Angromayinius va recunoaște, și el, atotputernicia și bunătatea lui Ormuz. El va înceta de a trăi, contopindu-se în Ormuz. Atunci «Universul va deveni etern viu, etern crescând, stăpân pe sine». Intunericul va dispărea înaintea Luminei, Moartea înaintea Vieții, Răul înaintea Binelui. Atunci va fi numai *Perfecțiune*.

Cu timpul, s'a introdus în teologia zendică și *Zervan* «timpul fără margine» din care s'au născut Ormuz și Ahriman. După această concepțiune, *Dualismul* era numai cu numele. Binele și Răul emana din o singură substanță divină. Cei doi frați, desbinați pentru câtva timp, aveau a se intruni din nou în sinul Ființei supreme din care au ieșit.

Morala Mazdeismului este o morală superioară. Cea întâi și singura datorie a omului este a urma pe căile lui Ormuz. Atacat de câtră *Daevas*, el e aparat de câtră *Yazatas*. Cultivatorul de pământ are un loc de onoare, pe lângă preut și soldat. A stărpi buruienile nefolositoare ; a seca mlaștinile ; a face un pământ bun de cultură și a semăna semințe bune, e a face cele mai bune fapte, e adevărata pietate. A domestici animalele, a le îngriji, e a urma porunca divină. *) Om

*) E sfânt, acel care și a construit aici pe pământ o casă în care întreține focul, vite, femeie, copii și turme bune. Cel care face

bun și drept e acela care are cuget bun, cuvinte bune, faptă bună. Cine intrunește în sine aceste trei virtuți e în o stare de ordine și de puritate completă. Dar faptă bună se numește a combate pe Ahriman și pe toate creaturile lui. Prin urmare, a omori broaștele, șerpele, furnicile ; a curăți bălăriile ; a lecui boalele ; a mărita o fată tânără și sănătoasă cu un barbat drept : sunt fapte foarte plăcute lui Ormuz. Omul era dator să creadă, să se roage și să aducă sacrificii. Să fie simplu cu inima, sincer în cuvinte, leal în toate faptele sale.

Cultul era foarte simplu ; ceremoniile sale de asemene. Nu erau nici statui, nici sanctuare misterioase, nici altare ; ci, pe înălțimi, se ridicau altare în care flacăra sacră era alimentată neconținut de cătră preuți, cari erau datori să nu o lase să se stingă. *) Victima principală era calul ; se sacrificau inse și boi, capre și oi. După ce se împărția la cei de față băutura sfințită, *Haoma*, preutul tăia animalul și punea bucățile, nu în foc care s'ar fi pătat prin contact, ci înaintea vetrei. Ceremonia se sfârșia, de ordin, prin un banchet solemn, când se mânca carnea victimei. **)

pe pământ ca să producă grâu ; cel care cultivă fructele câmpurilor ; acela cultivă puritatea : el face să crească legea lui Ahuramazda ca și cum ar fi făcut o sută de sacrificii. (Yaçna, XXXIII, 2—3).

*) Eată acum obiceiurile Perșilor, pe cât le cunosc eu. Ei nu au obiceiul a ridica zeilor statuie, temple, altare ; consideră ca nebuni pe cei cari fac aceste ; aceasta vine, cum cred eu, pentru că ei nu admit că zeii au formă omenească, cum cred Grecii. Au obiceiul a sacrifica lui Jupiter pe virfurile celor mai înalți munți, și numesc Jupiter pe întreaga circonferință a cerului. Ei mai fac sacrificii soarelui, lunii, pământului, focului, apei și vinturilor, și numai acestor divinități aduc ei sacrificii. Mai în urmă au adaos și cultul Venerei cerești sau Urania, pe care l'au împrumutat de la Assirieni și de la Arabi. Assirienii numesc pe Venerea Mylitta, Arabii Alitta, și Perși Mitra (Herodot, I, 131).

**) Eată riturile ce observă Perșii când sacrifică zeilor : Când voiesc să jertfiască victimele, ei nici nu fac altar, nici nu aprind foc, nu fac libațiuni, și nu întrebuintază nici flaute nici cordele sacrate, nici orz amestecat cu sare. Vrea să aducă un sacrificiu ? Conduc victima într'un loc curat, și, cu capul coperit cu o țiară incununată de ordin cu myrt, el invoacă pe zeu. Nu e permis acelu care oferă un sacrificiu să se roage numai pentru el : trebuie să se roage pentru prosperitatea regelui și pentru a tuturor Perșilor în general ; pentru că și el este cuprins în această enumerare generală. (Herodot, I, 132).

După moarte, corpurile nu se îngropau, nu se aruncau în apă, nici nu se ardeau; pentru că s'ar fi pângărit pământul, apa ori focul; ci se învăliau în ceară ori miere, și așa se puneau în pământ; ori se puneau în turnuri înalte, pentru ca să fie mâncate de paseri. Sufletul mai stătea trei zile pe lângă casă; apoi se ducea la locul de judecată. Aice geniul *Rasnu* 'l cântăria. Pe urmă, el trecea puntea Șinvat. Cel rău cădea și devenia sclav a lui Angromayinius; cel bun trecea și intra în Raiu. Acolo aștepta învierea corpurilor.

O religie așa de simplă și de pură nu avea nevoie de preți. Cu toate acestea, mai târziu «*Magii* ajung intermediarii necesari între om și D-zeu. Nime nu putea oferi un sacrificiu, ori face un act religios, în lipsa lor. Înbracați în haine lungi albe, cu tiare înalte în cap, în mâni cu vergi de tamarisc, fără care nici un rit nu era valabil, ei se suiau în procesie la altare, preparau victima, vărsau libațiunile și cântau formulele misterioase. Se laudau că au puteri supranaturale, că pot explica și da oracole, că pot prezice viitorul. Autorii clasici afirmă că sub aparență de austeritate, ei ascundeau vicii monstruoase. Nu putem afirma întru cât aceasta este adevărat. Dar știm de sigur că ei aveau mare putere asupra poporului și asupra nobilimei; și se poate ca să fi abusat ei de această mare putere.»*)

Organisarea Imperiului.

Perșii erau un popor foarte resboinic. Scriitori greci laudă virtuțile lor militare. **) Chiar în timpul Resboaielor Medice, chiar în

*) *Remășiți de ale Mazdeilor.*

Mazdeismul, isgonit din Persia prin cucerirea musulmană, nu mai este practicat de cât de câtră credincioșii cari au fugit de persecuție și 'și au găsit un adăpost în India ducând, împreună cu focul sacru, și depositul vechielor tradițiuni iranice. Ei trăiesc astăzi imprăștiți prin satele din jur de Bombay, în Guzerata și Kirman, în număr cam aproape de 150,000: sunt cunoscuți sub numele de Ghebri sau Parsis. În fie care zi, la resăritul soarelui, Parsiul și spală mâinile și fața cu urină de taur, care ferește corpul de atingerea demonilor, și 'și pune cingătoarea recitând: «Impărat fie Ormazd, înjosit fie Ahriman.»

**) De la cinci până la două zeci și patru de ani, tinerii Perși învățau numai a trage cu arcul, a arunca sulți, a călări și a spune adevărul. Institutorii lor, tot deauna aleși pîntre oamenii cei mai înțelepți și cei mai virtuoși, se îngrijesc, într'un scop moral și util, a

timpurile cele de pe urmă ale imperiului, când erau pretutindene numai revolte, și când se părea că lumea asiatică nici nu îndrăznește a se măsură cu Grecii, istoricii greci laudă moravurile lor cele simple și curajul lor neînving. Dacă a căzut imperiul așa de curind vina este că curtea regală s'a incunjurat cu un lucș asiatic ; că la această curte se petreceau scene scandaloase, care se imitau apoi la reședințele tuturilor satrapilor. Dar poporul persan, în genere, s'a ținut departe de această moleșire și, multă vreme, Arieri din centrul Asiei au rămas cei întâi soldați din lume ; multă vreme familia persană a fost un model de virtuți. *) Cirus a servit pentru Grecii ca tipul unui om mare.

Imperiul era foarte bine organizat. Îndată ce a putut restabili pretutindinea liniștea, Dariu, fiul lui Histaspes, s'a pus să reorganizeze imperiul pentru ca să preintimpine, pe viitorime, ori și ce revolte. Până atunci, Imperiul fusese numai o aglomerare de triburi slab unite cu guvernul central. Regele și toți Perșii se considerau ca stăpâni absoluți peste averea și viața supușilor lor. Această idee a domnit și la noua organizare. Regele era absolut ; el guverna ca și vechii regi asirieni. Numai în Persia propriu zisă puterea regală avea oare care mar-

amesteca prin lecțiunile lor ficțiuni ingenioase și povestiri sau cânturi, în care se celebrează opera zeilor și istoria oamenilor mari... Se cere ca elevii să și dea samă de fie care lecție, și sunt exercitați la alergare pentru ca să li se desvolte vocea, pieptul, plămâni. Mai caută de asemenea a li face nesimțitori la căldură, la frig, la ploaie, și, spre acest scop, i deprind să treacă torențele fără a și muia nici armele, nici veșmintele lor, a paște turmele, a petrece noaptea pe câmp, și a se mulțemi drept mâncare cu fructe selbatice de terebint, stejar și jir. Dar în timp ordinar, eată regimul lor : în toate zilele, după exercițiile gimnasiunii, fie care primește o pâne, o turtă de grâu, salată, sare, și o bucată de carne fiartă sau friptă. Să mai spunem că nu beau de cât apă. El vânează în tot dauna de călare, cu arcul, sulia ori praștia (Strabon, XV, III, 18).

*) După virtuțile resboinice, ei socotesc ca un mare merit a avea mulți copii. Regele dă în fie care an presente celui care are mai mulți. Ei cred că puterea constă în număr. La vârsta de cinci ani încep a i învăța ; și până la douăzeci de ani i învăță numai trei lucruri : a călări, a trage cu arcul și a spune adevărul. Mai înainte de vârsta de cinci ani nici un copil nu se presintă înaintea părintelui seu ; e pe mâinile femeilor. Și aceasta o fac ei, pentru ca, dacă moare în acest timp, pierderea lui să nu măhniască pe părinte. (Herodot, I, 136).

gini; pentru că aice se mai conservaseră oare care urme de instituțiuni liberale și pentru că mai trăia încă ceva din vechiul spirit de libertate, patrimoniul popoarelor Arice.

Pe lângă Rege era un feliu de Ministru Primar, care păstrează pecetia regală și înaintea căruia toți se prosternă ca și înaintea Suveranului. Dar acest ministru, așa de puternic, este un adevărat sclav înaintea suveranului. Acesta numește ministru pe cine vrea, chiar pe un sclav, și'l poate resturna ori când. Sub acest ministru, este un feliu de consiliu permanent, a căruia membri au în mâna lor administrarea imperiului. Apoi veneau cei șapte capi ai eunucilor, consultați uneori asupra treburilor publice; aceștia pun în lucrare ordinele regale.

În cazuri extraordinare, când era vorba d. e. a se întreprinde vre o mare expedițiune militară, se convoca o Adunare alcătuită din satrapi, din comandanții trupelor, ofițerii coroanei și cei mai frunțași din aristocrația militară a Perșilor. Adunarea avea dreptul a și da părerea asupra întreprinderii, și persoana a căreia părere se adopta răspundea cu capul pentru succesul întreprinderii.

Palatul imperial purta numele de *Poartă*; în el nu putea pătrunde poporul; era foarte greu de pătruns până la rege. Miniștrii, curtenii întrebuințați în funcțiunile din lăuntru palatului, stăteau în curțile exterioare. În juriul palatului se mai afla, de asemenea, o mulțime nenumărată de sclavi și servitori. La aceștia era dator să se adreseze cineva mai înainte de a intra în palat; și era pedepsit cu moarte tot cel care pătrundea fără să fi capatat audiență de la monarh.

Organizarea Imperiului era admirabilă. Pană atunci stăpânii Asiei se mărginiseră numai a prada țerile supuse; a le zdrobi în cas de revoltă; și a transplanta popoare întregi, când nu se mai stăpărau. Meritul lui Darius este că el a încercat, cel întâiu în Asia, a organiza într'un chip definitiv, regulat și pacific, o întindere de pământ așa de mare și atâtea popoare. Opera lui a ținut mai bine de două sute de ani.

Grija principală a lui a fost ca să nu se facă abusuri cu stringerea impositelor și să nu se întimple revolte. El nu s'a încercat, ceia ce ar fi fost peste putință, ca să contopiască într'un singur tot pe popoarele supuse. Li a lasat dar legile, limba, religiunea lor. Dar

a împărțit întreg Imperiul în nouăsprezece *Satrapii*. *) Numărul acestor divisiuni a sporit neconținut. La această împărțire s'a luat de normă ca să intre în o satrapie mai multe popoare mici; iar țerile mai mari se împărțiau între mai multe satrapii. Prin aceasta, el făcea imposibile revoltele; pentru că greu se putea întâmpla ca toate popoarele din o satrapie să fie deopotrivă dispuse la revoltă. Pe de altă parte, națiunea bucățită între mai multe provincii cu greu putea izbăvi

*) *Cele nouă-spre-zece Satrapii.*

1. Grecii din Asia Mică, Ioni, Magneti și Eoli, cu Caria, Lycia și Pamfilia; tribut anual: 400 talanți de argint.

2. Lydia și Mysia, cu diferite triburi care trăiau în munții dintre aceste două țeri, Lasoni, Cabali și Hygeni; tribut: 500 talanți de argint.

3. Țermurile Helespontului, Frigia, Bitinia, Paflagonia și Cappadocia; tribut: 360 talanți de argint.

4. Cilicia; tribut: 300 cai albi pentru serviciul casei regelui, și 500 talanți de argint.

5. Fenicia, Syria, Palestina și Insula Cipru; tribut: 350 talanți. Triburile arabe din deșertul Syriei și de pe fruntaria Egiptului depindeau de această satrapie, dar erau scutite de ori ce tribut.

6. Egiptul, Libya și Cyrenaica; tribut: 700 talanți de argint.

7. Sattagyzi, Gandarii, Dadicii și Aparyții, națiuni din munții de la Indul de sus; tribut: 170 talanți.

8. Susiana; tribut: 300 talanți.

9. Babilonia și Assiria; tribut: 1000 talanți.

10. Media; tribut: 450 talanți.

11. Hyrcania, cu diferitele sale populațiuni, Caspieni, Pantimați și Dariti; tribut: 200 talanți.

12. Bactriana; tribut: 360 talanți.

13. Armenia, cu câteva districte pe care le adăogise Cyrus pentru a respăți serviciile lui Tigran I; tribut: 400 talanți.

14. Sagartii, Sarangeii, Thamaneii, Mycienii și Utienii, cari se par a fi fost popoare din Carmania Drangiana, precum și locuitorii insulelor de la intrarea în golful Persic; tribut: 600 talanți.

15. Sacii; tribut: 200 talanți.

16. Parthia, Chorasmia, Sogdiana și Aria; tribut: 300 talanți.

17. Paricanii și Etiopienii sau Kusiții din Gedrosia; tribut: 400 talanți.

18. Iberia și Albania, între Araxe și Caucas; tribut: 400 talanți.

19. Pontul, cu națiunile mai mici care îl locuiau, Moschienii, Tibarenii, Macronii și Mosynoecii; tribut: 300 talanți.

Când Darius a unit la imperiul său și ținutul drept al Indului, a format atunci a doua-zecea satrapie care dădea în fie care an, ca tribut, 360 de talanți în pulbere de aur.

ca să pregătiască revolta, fără a se prinde de veste. Pe lângă aceasta, Darius a dat drepturi deosebite la diferitele provincii. Satrapii erau egali între ei ; ei aveau pretutindinea aceleași puteri militare și financiare ; dar sistema de administrație internă presenta diferenți foarte mari. Ca și în imperiul asirian, erau provincii administrate direct de către trimișii puterii centrale și provincii numai vasale, care 'și păstrau autonomia lor interioară, instituțiunile și capii lor naționali. Erău administrate direct ținuturile unde era teamă de vre o revoltă, cele însemnate pentru poziția lor strategică și cele deprinse de mult cu acest fel de guvernare. În aceste provincii, satrapul comanda armatele, strângea impozitele, administra prin agenții sei și se îngrija mai cu seamă de agricultură. În ținuturile vasale, satrapul comanda trupele regale care țineau garnisoană în punctele mai importante și strângea dările ; nu administra înse, ci se mărginea a controla administrațiunile indigene. Două satrapii erau în o pozițiune excepțională. Armenia, ca o răsplată pentru serviciile lui Tigran I și Pontul, alcătuit din o mulțime de popoare mici, și guvernat de către un membru al familiei regale. Provinciile vasale aveau în fruntea lor regi și, de aceea, stăpânul suprem se putea intitula cu drept cuvânt *Rege al Regilor*. Acești regi plăteau tribut ; erau datori să se ridice cu oștile lor în cas de război ; dar guverneau după vechile legi naționale ; puneau impozite asupra supușilor lor și aveau chiar dreptul a încheia tractate cu principii de prin prejur. Ei aveau dreptul a bate moneta. Cu toate că moneda se întrebuinta mai mult în provinciile apusane ; în răsărit era tot vechiul obicei : bucățile de metal se cântăreau.

După ce a luat măsuri în contra revolțelor popoarelor, Darius s'a îngrijit să prevină pe ale satrapilor.

« În fie care satrapie regele era reprezentat prin trei persoane, cu deosebite grade și cu atribuțiuni care se contrabalăntau. *Satrapul* era însărcinat cu administrațiunea civilă și militară ; el era numit de către rege, pe un timp ne hotărît. Tocmai această nesiguranță în ceea ce privește durata puterii sale 'l făcea să fie și mai mult în mâna regelui. Când te uitai la pompa desfășurată de către satrap în guvernământul seu, la palatele, parcurile, curtea, mulțimea de femei, de garde, de eunuci, ai fi socotit că e un rege. Dar el nu era nimic în fața monarhului din Susa care 'l condamnă la moarte, ordona să fie ucis chiar de către oamenii sei, numai după un cuvânt, pe un

simplu prepus. Lingă el, *Secretarul regal*, însărcinat în aparență cu serviciul cancelariei, era în realitate un spion care pândia neconținut; și fiind că forțele militare erau în mâinile unui *Comandant* militar, era greu de închipuit o intrunire de evenimente care ar uni într'o acțiune comună pe trei persoane, naturalmente rivale și dușmane între sine. Pe lingă aceasta, niște Inspectori, cari erau numiți *Ochii și Urechile* regelui, țineau în friu pe toți oamenii aceștia și făceau să circule în acest corp administrativ imens un spirit de grabnică supunere și de absolută credință».

Pentru ca deosebitele provincii să poată comunica repede între dinsele și pentru ca Curtea din Susa să fie pururea înștiințată de ceia ce se petrecea pretutindenea, Darius a întemeiat Curieri împărțiți pe stațiuni, așezate la distanță de o zi de cale, cari duceau ordinele regelui și aduceau raporturile satrapilor. Herodot ni a lasat descrierea drumului de la Sardes la Susa, drum care se făcea în nouă-zeci de zile.*)

O dată cu noua organizare administrativă, Darius a regulat și sistema contribuțiilor. Afară de Persia care era scutită de impozite, toate cele alte provincii sunt supuse la un tribut în bani și în natură. Aceasta era o mare binefacere pentru populațiunile supuse; pentru că era fixat o dată pentru tot d'auna, ceia ce trebuiau să dea și nu

---

*) În tot drumul sunt poste și ospătării frumoase; și trece tot prin țeri locuite și sigure. Se numără în Lydia și în Frigia două-zeci de stațiuni și nouă-zeci și patru de parasange (o parasangă avea 5550 de metri) și jumătate. La ieșirea din Frigia, e fluviul Halys, pe care se află un fort însemnat cu porți, prin care trebuie să treci ca să ajungi pe cel alt mal al fluviului. În Cappadocia pe care o treci pe urmă, până la fruntaria Ciliciei, sunt două-zeci și opt de stațiuni și o sută patru parasange. La fruntarie, treci două porți între două forturi. Continuând prin Cilicia, întâlnești trei stațiuni; sunt cinci-spre-zece parasange și jumătate. Între Cilicia și Armenia, curge Eufratele pe care 'l treci cu corabia. În Armenia sunt cinci-spre-zece stațiuni cu ospătării, cinci-zeci și șese parasange și jumătate, și un fort pintre stațiuni. După ce ai trecut patru fluvii cu corabia, ieși din Armenia și găsești la Matieni patru stațiuni, apoi unspre-zece la Cissieni; se numără patru zeci și două parasange și jumătate până la Choaspe, pe care 'l treci cu luntrea și pe care e zidită Susa: ceia ce face în totul unspre-zece stațiuni. De la Sardes la Susa, sunt atâtea ospătării câte și stațiuni. (Herodot, V, 52).

mai erau lasate in voia guvernatorilor, ca până atunci. Herodot ni a lasat lista deosebitelor satrapii, împreună cu suma dărilor. Ținând socoteală de valoarea banilor pe acele vremi, vedem că Marele Rege incasa peste 662 de milioane de lei; sumă mică in comparație cu mărimea imperiului. Dar nu trebuie să scăpăm din vedere că aceștia erau numai banii cari se trimiteau la Curte; provinciile mai erau datoare a întreținea pe satrapii și curtea lor, armatele din garnisoană, și, pe deasupra, guvernele lor locale. Afară de aceasta, tributurile in natură erau de asemenea foarte mari. *) Cu toate aceste, cu toate sumele aceste mari, cu toate abuzurile satrapilor, popoarele resăritului sunt mult mai fericite de cât sub stăpânii de mai înainte. N'au isbutit regii persani să țină tot d'auna in respect pe satrapii, cari aveau prea mari puteri in guvernamentele lor; s'au intimplat multe revolte; provinciile au ajuns niște adevarate domenii exploatate de către satrapii; căderea imperiului ni arată cât de slab erau legate între sine deosebitele părți ale Imperiului, cu toate acestea, Perșii au marea onoare de a fi fost cel întâiu popor din lume, care a căutat să întemeieze un Imperiu, iar nu numai să aibă mai mulți supuși de exploatat.

Cancelaria Statului era foarte bine organizată. Perșii au adoptat scrisoarea assiriană, după cum au imprumutat întreaga cultură a vechilor popoare din Mesopotamia. Prin urmare ei scriiau limba lor arică cu caractere cuneiforme. Aceasta a și contribuit, după cum am văzut, ca să se poată descifra inscripțiunile remase de la Chaldei și Assirieni. Ei au făcut inse mare progres in scriere; pentru că scrierea lor e alfabetică, fără nici o urmă de silabism sau ideografism. De la ei ni au ramas o mulțime de inscripțiuni, care se încep de pe timpul Achemenizilor și țin până la noul Imperiu Persan, întemeiat in via-cul III d. Chr. Cele mai importante sunt ale lui Dariu I.

---

* (*Imposite in natură.*)

Afără de impositul in bani, mai erau in natură. Media dădea pe fie-care an 3000 de cai, 4000 de catări și 100000 de oi; Egiptul dădea venitul de pe păscuirea lacului Moeris și griul necesar pentru nutrimântul a 120000 de soldați cari țineau aice garnisoană; Armenia avea un imposit de 30000 harnasari; Cilicia, 360 de cai albi; Babilonia și Assiria trimiteau in fie-care an 500 de tineri eunuci la palatul Regelui Regilor.

Fiind că guvernau atâtea popoare deosebite, regii Perşilor aveau mai multe cancelarii deosebite şi scriiau ordinele lor in mai multe limbi. Multe din inscripţiuni sunt de asemenea, in două sau trei limbi. S'au găsit unele in Egipt in patru : persană, medică, assiriană şi egipteană. Guvernatorii 'şi aveau cancelaria lor deosebită. Dintre toţi cuceritorii vechi, Perşii au fost cei mai toleranţi şi cei mai înţelepţi. Nici o dată regii lor n'au căutat să confisce libertăţile provinciale, impunând, in numele centralisărei administrative, moravurile, religia, limba şi scrierea Perşilor.

Arta.

Arta Perşilor este mai mult o imitare a artelor anterioare. Se găseasc urme de o artă naţională independentă, dar nu ni a remas nici un monument după care să ni facem o idee lămurită despre gradul de înaintare la care a ajuns ea. De pe timpul celor dintâi Achemenizi se observă imprumul făcut din arta celor alte popoare. Indată după cuprinderea Babilonei, palatul regelui incepe a se umplea cu bas-reliefuri copiate după cele din Chaldea. După supunerea Asiei Mici se ridică un palat asemenea cu cele din cetăţile greceşti din Ionia. O mulţime de arhitecţi greci intră in serviciul Marelui Rege. Când s'a cuprins Egiptul, incepe a apărea imitaţia monumentelor egiptene. Din aceasta a urmat că arta persică a fost o combinaţiune din deosebite elemente artistice, combinaţiune care nu e lipsită de orice valoare artistică. Această artă oficială o găsim in numeroasele reşedinţi ale regilor persani : Ansan, Ecbatana, Pasargade, Babilona, *Suzā*, mai cu samă, şi *Persepolis*. Aice construi Dariu un palat măreţ, iar fiul seu Xerxes înălţă cea mai vastă reşedinţă regală de pe faţa pământului. Dintre ruinele cercetate până astăzi cele de la Pasargade şi Persepolis, şi cele din Susa, ni dau cele mai bune lămuriri asupra artei persane. Aici s'au găsit ruinele unor edificii măreţe care poartă astăzi numele de «Tronul mamei lui Solomon» şi mormintul părintelui lui Cirus. Amindouă sunt nişte turnuri pătrate, făcute din pietre calcarice, fără mortariu, legate prin cârlige de fer. Sus este o sală patrată, cu lespezi mari pe jos ; in afară era o scară. Samână cu mormintele din Licia. Mormintul lui Cirus, descris de cătră autorii greci, semăna cu

aceste turnuri. *) Bas-reliefulurile de pe părății palatelor samână cu sculpturile ninivite. Cirus e infățışat cu patru aripi ca geniile assiriene. Fața e arică ; dar barba e increțită ca a Assirienilor ; costumul și chiar bumbii sunt ca la Niniva.

Ruinele din Persepolis, ni arată influința egipteană. Cetatea e mai toată conservată. O mulțime de terațe cu palate și o pădure de colonne in picioare sau pe jumătate căzute, scări cu bas-reliefuluri, bucăți de zid de cărămizi, grămezi de sculpturi : eată Persepolis. Teme-liile sunt tot din stinci foarte mari, legate cu cârlige de fer ; o scară. cu o sută unsprezece trepte, așa de mare că se pot sui zece oameni alătura, ducea până in virful teraței ; apoi un drum pentru trăsuri. Sus trei terațe, comunicând între ele prin scări de marmură. Scara principală era impodobită cu o colonadă și cu tauri mari cu cap de om, de marmură albă. Pe terața cea mai înaltă, patru palate. Pe cea de la mijloc, remășițele unei sale mari, cu o sută de colonne, pe o suprafață de cinci mii de metri pătrați : Sala de onoare din palatul lui Xerxes. Palatul avea trei zeci și șese de ferestre, dintre care numai trei dădeau lumină ; celelalte erau condamnate, pentru ca să nu între prea multă căldură. Colonnele erau foarte înalte ; unele au și acuma șapte-spre-zece metri. La nici un popor, colonnele n'au fost așa de elegante și grațioase ; pentru că nu aveau de purtat greutate mari. Părății sunt de cărămizi arse ; dar ușile, ferestrele, colonnele, scările, erau de porfir cenușiu sau de calcar alb. Erau impodobiți cu faianță smălțuită albastru-deschis ; la razele soarelui, această decorațiune strălucitoare trebuie să fi produs un efect minunat. **)

---

*) „Mormintul era in mijlocul grădinelor regelui ; era incunjurat cu arbori, cu isvoare și verdeață. Era in forma unui turn patrat nu tocmai înalt, așa că era ascuns in umbra deasă care'l incunjura. Partea inferioară era solidă și era compusă din pietre mari cubice. In partea superioară, era camera sepulcrală acoperită cu un acoperemint de piatră. Intrați in lăuntru prin o ușă foarte îngustă. Aristobul a văzut aice un pat de aur, o masă cu cupe pentru libațiuni, un basen aurit pentru spalat și scaldat, și o mulțime de haine și juvaieruri. Se comunica, prin o scară, cu camera in care erau preuții însărcinați cu paza mormintului“.

**) Când mă încerc să mi inchipuiesc aceste edificii mărețe, când văd acele portice cu colonne de marmură și de porfir lustruit, acei tauri bicéfali a cărora coarne, picioare, ochi și sgarde, erau înbracate

Influența assiriană se arată mai ales în sculptură. Taurii cu aripi de la porticele palatelor lui Darius și Xerxes sunt întocmai ca cei din Niniva; numai sunt de două ori mai mari și sculptați cu mult mai mare talent. Sunt mai bine observate proporțiile deosebitelor părți ale corpului. Bas-reliefulurile în care figurează mai în tot d'una regele ca și la Niniva sunt imitate tot după Assirieni. Monumentele funebre a lui Darius și a urmașilor sei sunt niște grote săpate în munte, cu intrarea împodobită cu bas-reliefuluri și sculpturi. Păreții din lăuntru sunt tăiați în formă de bolte; nu sunt nici picturi, nici sculpturi; sarcogațiile samănă cu cele din Egipt.

Ruinele Susei formează o movilă așa de mare că se poate lua drept un munte natural. Ruinată cu totul de cătră Assurbanipal, această cetate renăscu din cenușa sa îndată ce Darius decise să strămute aice capitata imperiului. Ruinele sale au fost explorate de cătră *Dieulafoye*. Acest cercetător a găsit ruinele palatului lui Artaxerxe Mnemon. S'au găsit o mulțime de obiecte și o mulțime de cărămizi smălțuite care serviau pentru decorarea interioară a palatelor regale. S'au găsit câteva rămășiți din perioada istoriei vechi a Elamiților. Cu cărămizile găsite în urmă s'a putut reconstrui un părete întreg, reprezentând niște arcași, din cei Zece Mii Nemuritori, garda regelui Perșilor. „Cu toate aceste, ori cât de interesante sunt aceste monumente, ele nu ni pot da de cât o idee necompletă despre acele palate din Susa, moștenitoare directe a celor din Babilona, acărora lucsfieric era legendar pe vremea lui Herodot.“

în foi subțiri de aur, grinzile de sus de cedru, mosaicurile de cărămidă asemenea unor dantele grele aruncate ca o înbrăcăminte pe păreți, acele cornice coperite cu plăci de smălțuri albastre terminate prin o rază de lumină, când 'mi inchipuiesc draperiile spânzurate înaintea ușilor, păturile groase de covoare aruncate pe lespezi, mă întreb une ori dacă monumentele religioase ale Egiptului, dacă templele Greciei chiar puteau produce asupra imaginațiunei visitorului o impresiune așa de satisfăcătoare ca palatele Marelui Rege. (*Dieulafoy, L'art antique de la Perse.*)

A P E N D I C E

Lumea vechiă in momentul cuceririi macedonene.

(după G. Maspero).

Susiana și popoarele de la nord ; Assiria și Babilonia.

La mează-zi, pe vechia fruntarie a raselor semitice, Elamul se împărțise in două regiuni cu soartă deosebită. In munți Uxienii, Elymeii, Cosseienii, și conservau independenta lor și prădau cu insolentă terile vecine, fără ca să se găsiască cineva ca să i pedepsiască in visuniile lor. Din contra, populațiunea de la câmpie primise cu bucurie dominațiunea persană și se arata gata a primi fără rezistență pe ori cine s'ar fi prezentat ca stăpân. Fericita pozițiune a Susei atrăsese de timpuriu atențiunea Achemenizilor ; vechiul palat al suveranilor elamiți, zidit pe o colină artificială, recorit vara de cătră vinurile de la munte, încălzit in timpul iernei de adierile căldute ale golfului Persic, ajunsese reședința lor favorită. Darius, fiul lui Histaspes, găsindu-l prea mic 'l reconstruise. A ars pe timpul lui Artaxerxe I și a fost restaurat, aproape un secol mai târziu, de cătră Artaxerxe II. Aice, intr'o sală hypostilă măreață la vedere, satrapii, principii vasali, ambasadorii națiunilor străine și chiar cei greci, veniseră ca să se prosterne, in curs de două viacuri, inaintea urmașilor degenerați a lui Darius. Edificiile mai mici, a căror ruine sunt aproape de această sală, arată locul unde era palatul și văzuseră desfășurându-se, an cu an, deosebitele drame din harem, comploturile eunucilor și ale femeilor, desfrinările unora ca Amytis și Amestris, resbunările grozave ale unei Parysatis și Statira ; Xerxe I căzuse aice sub pumnarul lui Artabanos și Aspamithres, și chiar de curind Bagoas inveninase aice pe rind doi regi. Grecii, preocupați de aceste crize interne in care se decidea soarta a jumătate de lume, nu se mai gândiau să se informeze despre ceia ce a fost Susa odinioară, și indigenii resignați la condițiunea lor presentă, nu și mai băteau capul cu gloriile trecutului. Suveranii naționali, incursiunile lor in Chaldea și in Syria, campaniile adese ori victorioase in contra cuceritorilor niniviți, discordiile launtrice, infringerea lor de cătră Assurbanipal, totul era uitat : imagina-

ția Grecilor înlocuise douăzeci de dinastii prin un singur erou, Memnon, fiul lui Tithon și al Aurorei, cel care venise în ajutorul lui Priam cu o armată de Etiopieni și a căruia moarte pregătise ruina Troiei.

Națiunile care locuiau la hotarele Asiei Mici, și munții Tigrului și ai Eufratului, Urarti și Van, Muskaia și Tabal, vecinii Assiriei de către Nord, decimați prin invasiunea Scitilor, se plecaseră înaintea unor rase mai tinere și mai puțin încercate. Muskaia și Tabal fuseseră tăiați în două trunchiuri: mai multe triburi de ale lor, amestecate probabil cu remășiți de ale Cimmerienilor, tot se țineau în văile profunde ale muntelui Taurus, în Melitena și în Cataonia; cei alți, împinși spre nord, locuiau, în timpul lui Herodot, munții cari vin lângă Pontul Euxin, la un loc cu Macronii, cu Moesyneții și cu Marii. Când cuceritorul med ajunsese spre locurile pe care le ocupaseră ei și cărora el li a dat din nou numele de Katpatuca (Cappadocia), el a găsit numai pe Syrienii albi, remășiți de a Hititilor, și un popor nou, pe Armeni. Armenii ieșiți din Frigia către finea sec. al șeptelea, se așezaseră mai întâi în cantoanele vecine cu patria lor de origină, apoi se înaintaseră cu încetul până către izvoarele fluviului Halys; în timpul lui Herodot, ei stăpâneau cantoanele de la răsărit de Eufrate, Armenia Mică a geografilor romani, și partea apusană din cursul fluviului Arsanius. Ei formau ei singuri o satrapie, a treisprezecea, pe când oamenii din Urarti, Alarodienii, era, cuprinși în a optsprezecea, cu Matienii și Saspirii. În timpul tulburărilor ce urmau după campaniile din Grecia, fața țerei se mai schimbă. Moskii se despărțiră de Tibareni și se duseră spre a se uni cu Colchii în basenul fluviului Fasis. Alarodienii, împinși spre nord, se amestecară cu populațiunile pe jumătate arice care se răzimbau pe Caucas. Armenii îndreptați din ce în ce mai spre est, puseră cu încetul mâna pe masivul muntos care se înalță între Asia Mică și Caspica și se pogoriră în câmpiile Araxului. Când Alesandru apărui în Asia, mișcarea lor de evoluțiune era terminată: ei absorbiseră sau distruseseră pe locuitorii primitivi cari n'au fost emigrați, și principii lor, sub modestul titlu de satrap, exercitau o adevărată autoritate regală. Cappadocia se împărțise în două provincii, Cappadocia propriu zisă și Pontul, a căror guvernatori erau ereditari, înrudiți cu familia achemenidă, și așteptau numai ocaziunea de a se declara regi. Vechiele dinastii, vechiele nume, vechiele rase, lumea resboinică și barbară pe care o cunoscuseră cuceritorii assirieni între câmpia Mesopotamiei și marea Neagră nu mai exista: trei regate nouă se născuseră pe ruinele sale și i ștersese până și amintirea.

În domeniul propriu al raselor semitice, între țărmurile Mediteranei și cele de pe urms povirnișe ale podișului Iran, decadența nu era așa de generală și mai cu samă nu era așa de simțită. Numai jumătate din popoarele de altă dată dispăruseră. Dincoace de Eufrate, Rutenu erau morți, morți și Hititii, mort Karkemis, mort Arvad, mort Codsu; cetățile care scapaseră de distrucțiune, Batnae, Kalybou, Hamath, Damascul, vegetau în obscuritate și cantoane întregi se prefăcuseră în deșert, din lipsă de brațe pentru cultură. Fenicia, sărăcită prin distrugerea Sidonului și a Tirului, cu greu și repara nenorocirile

sale : nu i rămăsese nici o colonie, și micile regate din Cipru care mai erau sub influința ei, cel din Kition și cel din Amathonte, de abia și puteau apăra independența lor în contra Grecilor. Assiria însăși era o amintire pierdută în negurile trecutului. Partea ei de teritoriu cuprinsă între Tigru și Eufrate era aproape un deșert. Unele din cetățile așezate în vecinătatea munților, Sangara, Nisibis, Resaina, Edessa, mai păstrau un rest de vigoare și trăiau mai bine sau rău din propriile lor mijloace, dar, cu cât te înaintai spre sud, numai grămezile de ruine mai aratau locul unde fuseseră numeroasele cetăți pe care cuceritorii niniviți le întâlneau odinioară în drumul lor spre Syria. Prin prejur se întindeau, cât puteai cuprinde cu ochii, câmpii sterpe și lipsite de păduri, acoperite cu ierburi aromatice, pline de lei, onagri, struți, antilope și Arabii Sceniți cari rătăceau în toate părțile. Pe malurile Eufratului și ale afluenților sei câteva cetăți părăsite, ca Korsote, câteva tirgușoare servind drept piețe pentru Beduini. Pe malurile Tigrului populațiunea nu era nici deasă nici fericită. Esilații assirieni, liberați de cătră Cyrus după căderea Babilonei, rezidiseră Assur și se înbogățiseră prin cultură și prin comerț; dar cantonul care desparte cele două Zaburi era numai un deșert, și Assiria propriu zisă încă nu se ridicase din lovitura care o primise. Kalah era nelocuită. «Zidurile ei erau groase de douăzeci și cinci de picioare și înalte de o sută, jurul era de două parasange. Erau de cărămizi arse, dar se basau pe o temelie de piatră, 'naltă de douăzeci de picioare.» Turnul piramidal din templul cel mare subsista încă : «era de piatră, de un plethru de gros și doi plethri de 'nalt.» Niniva presenta aceiași privesște ca și vecina sa. «Basa zidului era de piatră șlifuită, incrustată cu scoice, de cinci-zeci de picioare grosime și pe atâta înălțime; pe ea se afla un zid de cărămizi, gros de cinci-zeci de picioare și înalt de o sută; jurul era de o sută de parasange.» Numai două sute de ani trecuse de la moartea celui de pe urmă rege al Ninivei, în momentul când Xenofon trecea prin țară, și deja locuitorii satelor de prin prejur nu mai știau ale căror cetăți erau ruinele lângă care trăiau. Pe cea întâi o numiau Larissa, pe a doua Mespila; și istoricii nu erau mai înștruiți. Acel șir de cuceritori, care începe cu Tugultinip și ține până la Assurbanipal, era reprezentat la ei numai prin două personaje de o potrivă de fabuloase, Semiramis și Sardanapal. Semiramis luase pe socotiala ei victoriile și cuceririle. Sardanapal reprezenta partea rafinată și sensuală a rasei. Tot ce întâlneau călătorii făcut de cătră Assirieni se atribuia uneia sau celui alt. Semiramis a ridicat principalele monumente din Babilona, Semiramis a întemeiat cetăți în Armenia și în Media, Semiramis a lasat inscripțiuni comemorative pe muntele Bagistan și a consultat oracolul lui Jupiter Amon. Piramida de la unul din templele cele mari din Niniva era morminul lui Sardanapal. După uniia, Cyrus l'ar fi distrus pentru ca să și întărească tabăra sa în timpul asediului cetății și ar fi găsit un epitat pe care l'a pus în versuri poetul Khoerilos din Iassos : «Am domnit și cât am văzut lumina soarelui, am băut, am mâncat, am iubit, știind cât este de scurt timpul cât trăiesc oamenii, și la câte nenorociri și miserii

sunt ei supuși!» Alții credeau că regele Assiriei ar fi îngropat în apropiere de Tars. Mormîntul avea de asupra o statuă reprezentînd un om care plesnia din degete; o inscripțiune cu litere chaldeiene zicea: «Eu, Sardanapal, fiul lui Anakynderaxes, am fundat Anchialul și Tarsul într'o zi, dar acum am murit.» Istoria unui popor întreg ajunsese numai materie de povești de copii și de declamațiuni morale.

Numai într'un singur punct bătrîna civilizațiune de pe termurile Eufратului părea că se perpetuă în strălucirea sa. Chaldea, perzîndu-și independența sa, nu și pierduse nici bogăția nici prestigiul seu. Desele sale revolte nu i prea făcuseră mult rău, și cele mai multe din cetățile sale erau încă în picioare, micșurate, ce i dreptul. Ur ajunsese numai un sat neînsemnat; dar Uruk era scaunul unei scoale de teologie și de știință celebră în tot Orientul, ca și cea din Borsippa. Grecii nu prea cunoșteau pe locuitorii din Chaldea de jos: Herodot se mulțemește a ni spune că trei dintre triburi se nutriau numai cu pește. «După ce l'au prins ei 'l usucă la soare, apoi 'l pun într'o puiă, 'l pisază și 'l trec prin o petică; apoi prepară din el plăcinte sau iau aluatul care se coace ca și pânea.» Pentru cei mai mulți călători, Babilona singură reprezenta pe întreaga Chaldea. Babilona era în adevăr a doua capitală a imperiului persan: curtea reședea aice o parte din an și căuta aice resursele comerțului și ale industriei care lipsiau la Susa. În primul secol care urmase după cucerire, ea se încercase de mai multe ori a restaura dinastia sa națională; dar de la Xerxe care o pradase, ea părea că s'a resignat pentru servitute. Zidurile prin mijlocirea cărora Nabuchodonosor crezuse că o va protege în contra invasiunii tot mai subsistau și deșteptau prin dimensiunile lor admirația străinilor... De pe acum ea ajunsese prea mare pentru populația care trăia aice; cartiere întregi erau numai grămezi de ruine; și pe locurile unde fuseseră odinioară clădiri erau numai grădini. Edificiile publice suferiseră din pricina resboiului ca și casele particulare. Templele fuseseră despoiate de cătră Xerxe și nu fuseseră restaurate: chiar și templul lui Bel, era pe jumătate acoperit de sfărămături. Acest templu se înalta în centrul cetății și domina pe toate cele alte edificii ce se aflau în ea; statuiele de aur care fuseseră în virful lui erau răpite de cătră regii perși, și turnul cel mare lipsit de această splendidă coronă servia acuma numai pentru observațiunile astronomice ale preuților. Palatele vechilor regi cădeau pentru că nu mai erau întreținute; în citadelă numai se aratau vestitele grădini suspendate. Se zicea că sunt făcute tot de cătră Semiramis, dar oamenii bine informați știau de sigur că au fost făcute de cătră un rege din urmă pentru o soție a sa...

Chiar lipsită de monumentele sale, cetatea ar fi oferit multe lucruri de mirare călătorului. Contrar obiceiului observat în cetățile grecești, ea era zidită după un plan regulat, și ulițele erau tăiate în unghiu drept, unele paralele, cele alte perpendiculare cu Eufratele: aceste de pe urmă se terminau la o poartă de aramă care era deschisă în zidăria de pe cheu și pe ea se pogorau la fluviu. Mulțimea care circula pe aceste strade cuprindea specimene din toate rasele asiatice,

pe care comerțul le inprospăta în fie care zi. Indigenii se cunoșteau după costumul lor elegant. Ei erau înbracați în o tunică de in, care venia până la picioare, pe deasupra căreia mai puneau o a doua tunică de lână și un feliu de guler alb.

Grecii căutau în Babilona origina unei părți din științele lor exacte. E oare care esagerare a se declara, cum spuneau ei adese, că cei mai de frunte învățați ai lor, Ferecide din Scyros, Pitagora, Democrit din Abdera, au studiat la școala *magilor* principiile filosofiei, matematicilor, teologiei. Dar contimpuranii lui Alesandru cunoșteau că sunt biblioteci de lut, a căror file erau cărămizi scrise și arse în foc; Callistene puneă să i se comunice unele observațiuni astronomice care se aflau în acele biblioteci și le comunica învățătorului său Aristotele. Dar acesta e un cas aproape izolat: disprețul ce aveau Grecii pentru studiul limbilor barbare i a împedat de a utlisa documentele îngremădite în arhivele templelor, pe cât ar fi trebuit să facă. Atențiunea lor a fost oprită de un subiect mult mai interesant pentru ei de cât metodele științifice ale preuților. Chaldeii erau vestiți de multă vreme pentru descoperirile lor în magie și în astrologie. Superstițioasa Greceie a găsit la ei un Codice complect de legi și de instrucțiuni care li permitea de a judeca ce legături strinse leagă mișcările boltei instelate cu evenimentele de pe pământ, de a esplica acțiunea astrilor asupra fenomenelor naturii sau asupra destinațelor omenești, de a prezice viitorul prin pozițiunile relative și prin aparența corpurilor cerești. Ea se inchina înaintea superiorității lor în materie de astrologie și li conceda privilegiul de a esploata tesauzele de înțelepciune indoielnică pe care o adunase ei în cursul viacurilor. Găcitorii de noroc, magii, profetii, sau au fost originari de pe malurile Eufratului, sau au trebuit să se laude, ca să și capete mușterii, că au studiat în vechiele sanctuare din Borsippa sau din Uruk: Chaldeian devenise sinonim cu vrăjitor. Încă un secol, și Berosiu va deschide la Cos un curs public de astrologie: magia chaldeiană cucerește lumea în momentul chiar când Chaldea și dă ultimul suspin.

Supremația incontestată în aceste științi indoielnice nu e singura moștenire ce a lasat-o ea lunei semite: limba sa trăi și domină multă vreme în țerile care fuseseră supuse armelor sale. Idiomul rafinat de care se serviau scribii din Niniva și din Babilonia pentru redacțiia inscripțiunilor oficiale nu mai era de multă vreme de cât numai un feliu de limbă nobilă, înțeleasă de câți-va oameni aleși, necunoscută celor alți. Acelaș popor de prin cetăți și de pe la țară vorbia dialectul Aramean, mai greoiu, mai clar și mai prolific: pe acesta l'au lătit cuceritorii în toate părțile pe unde au umblat. Din timp imemorial ei erau deprinși a strămuta în departare pe prizonierii pe cari i culegiu în expedițiunile lor, și a i așeza în cetățile de curând anexate la domeniul lor. Sub Sargonizi, Babilonenii propriu zisi și Arameienii de la gurile Tigrului au format cea mai mare parte din acești coloniști fără voie. Cantoanele de pe lângă Eufrate și de pe Oronte au primit un mare număr cari au fost așezați în Bit-Adini, pe lângă Hamath și Damasc, la Hittiți. Întărit neconțenit prin grupe de noi esilați,

imulțiți prin adaosul de bună voie primit de la triburile din deșert, triburi Arameiene ca și ei, acțiunea lor a fost mare, rezistența indigenilor așa de slabă, că ei au câștigat îndată o preponderanță văzută, apoi absorbiră remășițile vechielor populațiuni. Căderea Ninivei, victoria lui Nabuchodonosor la Karkemis, punându-i sub autoritatea directă a fraților lor remași în Chaldea, mai adăosară încă puterea lor de absorpțiune : Syria de Nord deveni unul din centrele principale a rasei arameiene, și aproape Aram prin escelință. Când dominațiunea persană succese celei chaldaice, limba arameică nu pierdu nimic din importanța sa. Ea deveni limba oficială a imperiului în toate provinciile occidentale : o găsim pe monetele din Asia Mică, pe papyrus și pe monumentele din Egipt, în edictele și în corespondența satrapilor și chiar în a Marelui Rege. De la Nisib la Rafia, de la țărmurile golfului Persic până la ale mării Roșie, ea se substituie mai tuturilor limbilor, semitice sau nu, vorbite până atunci. Limba feniciană i resistă la început cu succes, și se mai mântinu încă multă vreme pe țărm și în insula Cipru ; dar ebreă, deja invadată în timpul captivității, se feri înaintea ei și dispăru aproape cu totul în contactul cu dialectele vorbite de către populațiunile vecine cu Ierusalimul. Ea remase ca «o limbă nobilă a aristocrației remase credincioasă vechei discipline a lui Iuda,» pe urmă, când arameiana a isgonit'o și de aici, ca limbă literară și liturgică.

E G I P T U L

Assiria nu mai era ; Babilona și Fenicia muriau ; Ebreii trăiau mai mult în trecut de cât în prezent ; numai nestricăciosul Egiptescapase de un naufragiu și părea că are să trăiască după rivalele sale, după cum li fusese anterior în istorie. Era una din țările orientale pe care Grecii o cunoșteau mai bine ; neguțitorii, mercenarii, călători și străbăteau liber, și relațiunile lui Hecateu din Milet, a lui Herodot din Halicarnas, a lui Hellanicos din Lesbos, i arătaseră toate curiozitățile. Se intra în Egipt pe la apus, cum fac și astăzi turiștii sau neguțitorii europeni. Înainte de Alesandru, Racoti era numai un sat, și insula Faros n'avea altă glorie de cât că a fost cântată de către Homer. Dar se aflau, rinduite de a lungul gurei canopice, Naucratis și tirgușoarele care atirneau de el, Anthylla, Arkhandrupolis. Aceste erau ca un felu de prelungire a Greciei ; adevăratul Egipt începea la Sais, câteva leghe mai spre resărit. Sais era plin de dinastia XXVI ; aici se arăta palatul unde Psametic II primise o deputațiune a Eleienilor veniți ca să'l consulte asupra jocurilor Olimpice, și cel în care Uahabra fusese închis, apoi tăiat după înfringerea sa. Propileiele templului zeiței Nit păreau gigantice unor oameni deprinși cu miclele dimensiuni acelor mai multe din templele grecești. Zeița era primitoare față cu străinii : Greci sau Perși, ea i primia la pompele sale și i iniția la misterele sale fără a cere de la ei de cât numai puțină discrețiune. În sara din 1770 Herodot a văzut pe locuitori bogați sau saraci, înșirând în jurul casei

lor lămpi mari pline, cu undelemn și sare care ardeau toată noaptea, în onoarea lui Osiris și alui Morbilos. El a pătruns în templul zeului cu nume nespus și a asistat, pierdut în mulțime, la scenele vieții, pasiunii și a învierii pe care preuții le reprezentau pe lacul sacru. Teologii nu descoperiau barbarilor chiar fondul doctrinei lor, dar puțin cât lasau să se întrevadă implea pe călătorii greci de respect și de mirare.

Ca și astăzi nu se prea umbla atunci prin cetățile situate în centru și la est de Delta. Căutau numai să vadă una sau două drept probă, și să afle numai noțiuni asupra celor alte. Dar ceia ce auziau de la indigeni li deștepta foarte mult curiozitatea. Mendes adora pe zeul seu sub forma unui țap viu și avea pentru toți indivizii de această specie ceva din venerațiunea ce o avea pentru țapul divin. Locuitorii din Atarbiki, în insula Prosopitis, aveau cultul taurului. Când muria vre un bou acolo sau aiurea, 'l îngropau în mahalale, lăsând afară numai un corn sau două ca să se știe locul. Odată pe an, bărci pornite din Atarbiki făceau jurul țerei ca să ia corpurile în starea de putregiune sau cioalanele, și le îngropau mai pe urmă cu mare grijă în o necropolă comună. Egiptenii din Busiris aveau o religieune resboimică; în cursul serbătorei zeiței Isis, ei se apucau la bataie, și furia lor fanatică se comunica străinilor prezenți. Carienii chiar găsiseră mijlocul a întrece pe indigeni; ca și musulmanii Șiiți la aniversara morții lui Hussein, ei și scrijălau fruntea cu cuțitele. La Paprimis bataia făcea de asemenea parte din cult, dar era regulată într'un chip deosebit. În sara serbătorei lui Onhuri, la apusul soarelui, câți va preuți făceau un sacrificiu repede, pe când cei alți preuți se puneau la ușa templului, cu c'omege în mână. Cum se sfârșia ceremonia, ei încarcu imaginea zeului într'un car cu patru roate, ca și cum ar duce-o în alt templu; dar cei alți preuți se opuneau la plecare, și li închidea drumul. Aiunci numai interveniau credincioșii: dădeau la pământ ușa și se repeziau asupra preuților cari i așteptau cu ciomegele. Aceste erau groase, bratele vinjoase și lupta ținea multă vreme, fără ca să fi murit vre-o dată cineva în această luptă; cel puțin așa ziceau preuții.

Herodot citează cetățile din Delta mai în tot d'auna când e vorba de un templu sau de o serbătoare, și, în adevăr, în cetățile secundare din Egipt ca și în miclele cetăți italiene, nu era de văzut de cât numai monumentele consacrate cultului. Herodot visita Buto sau Tanis, cum vizităm astăzi Orvieto sau Lorette, pentru a admira un templu sau a se închina într'un sanctuar celebru. În cele de mai multe ori cetatea nu era nimic: zid de jur împrejur, câte-va căsuțe, în care trăiau cei bogați și funcționarii, apoi, pe movile ruine vechi îngrămădite din viac în viac, bordeie de lut sau de cărămizi nearse la soare, împărțite în grupe neregulate prin uliți strâmte și cotite. Tot interesul se concentra asupra templului, și asupra celor ce locuiau în el, oameni și zei. Călătorul pătrundea cum putea, contempla ceia ce bine voiau să i arate, și se ducea aiurea pentru acelaș lucru, fericit dacă i se întâmpla câte odată, ca Herodot la Bubasta, ca să ajungă în momentul serbătorei anuale. Peregrinii alergau cu gramada din toate părțile Egiptului, barbați și femei îngrămădiți la un loc pe corăbii mari. Tot

drumul era numai o petrecere. De câte ori ajungeau la uscat, femeile se pogorau cu castanete și cu flaute, și mergeau să provoace și să insulte pe femeile din partea locului săltând și sărind care de care. Serbătoarea zeiței Bastit nu se deosebia, pentru străini, de cele alte serbători egiptene: era o procesiune solemnă cu imnuri și sacrificii. Dar în cele câte-va săptămâni de dinainte sau după ziua de serbătoare, cetatea Bubasta nu era de cât un loc întins de plăceri. «Zei din cer jubilau, strămoșii se veseliau, cei de față se îmbătau cu vin avînd pe cap o cunună de flori; populația alerga în toate părțile nebună de bucurie, cu capul parfumat, copiii săltau în onoarea zeiței, de la răsărit până la apusul soarelui.» Oamenii locului spuneau, și nu fără mândrie, că se bea mai mult vin într'o zi, în timpul serbătorii, de cât în anul întreg.

Mlaștinile de pe țerm aveau o populațiune specială în contra invasiunii Perșilor și în contra vizitei turiștilor. Erau oameni foarte curajoși, neconținut în luptă cu străinul, dar săraci și rău hrăniți. Ei estrăgeau oloiul lor de luminat nu din maslin, ci din ricinul comun, și beau numai bere, din lipsă de grâu, și mâncau rădăcinele sau grăunțele plantei lotus; unia trunchiu de papirus fiert sau fript. Partea principală a nutrimentului consta în pești de care era plin Menzaleh și lacurile vecine. De satele și monumentele lor nu se vorbea și poate că nici nu meritau a fi vizitate. Afară de câți-va negustori sau soldați de aventură, cari erau atrași în aceste mlaștine prin dorința de căștig, cea mai mare parte din străinii cari veniau prin calea de la est luau drumul militar de la Pelusiu la Dafne și de la Dafne la Bubasta. Aproape de Kercasou, în vîrfurile Deltei, piramidele începeau a se arata la orison, mici la început, în curînd așa de înalte că în timp de inundatie, în momentul când întregă vale, de la munții Arabiei până la munții Libyei, formează numai un fluviu imens, barca se părea că naviga pururea pe lingă ele, mai la umbra lor. Remănea la stînga Heliopolis și templul seu dedicat Soarelui, carierile din Traja, și ajungeau în fine la cheurile din Memfis.

Pentru Grecul de pe acele vremi, Memfisul era ceia ce Cairul a fost multă vreme pentru moderni, cetatea orientală prin escelință, reprezentantul și un felu de tip viu al bătrînului Egipt. Cu toate nenorocirile care l'lovise în cele de pe urmă secole, tot era o cetate foarte frumoasă, cea mai mare din Orient după Babilona. Serbătorile religioase, mai ales ale bouului Apis, atrăgeau aice, în unele timpuri ale anului, myriade de peregrini. Comerțul aducea neconținut bande de străini veniți din toate unghiurile Africei și ale Asiei. Portul și stradele sale trebuiau să represinte, ca stradele Cairului de astăzi, privilegiștea împestrițată a sute de rase și a sute de costume deosebite, Fenicienii, Ebreii, Arameeni, Grecii, Libyenii, de la preutul egiptean cu capul ras, înbrăcat în alb, până la soldatul persan din fortăreața Zidului Alb și până la negrul din Sudan, cu capul șiclit de grăsime, cu pene de struț pe cap, cu inele în nas, la urechi, la brațe, la picioare și cu pantaloni scurți cu dungi în culori bătătoare la ochi. Cele mai multe din popoarele care veniau prin cetate și aveau un cartier par-

ticular cu numele seu : Fenicienii *Câmpul Syrian* ; Cariii *Zidul Carian*. Erau *Caramemfiți* și *Hellenomemfiți* pe lângă Memfiții indigeni. Animalele pe care nu te ai fi așteptat să le vezi pe stradele unei cetăți mari circulau fără frică prin mijlocul mulțimei, vaci și capre, pentru că oamenii de rînd, în loc de a trăi deosebiți de animale cum fac cei alți oameni, trăiau familiar cu dinsele și locuiau la un loc cu ele. Și nu era singurul obicei curios pentru un nou venit. Ar fi zis cineva că Egiptenii se purtau anume ca să pară ciudați străinilor. Pitariul pe care 'l vedeai la treabă prin ușa pităriei sale frămănta pânea cu picioarele ; în schimb, pietrarul nu avea nici un instrument pentru a și putea lipi tencuiala sa și oamenii din popor stringeau noroiul cu amîndouă mânele ca să și dreagă păreții bordeiului. În Grecia, cei mai săraci intrau a casă ca să stea la masă cu ușile închise ; Egiptenii nu se feriau a mânca și a bea pe stradă, căci, ziceau ei, faptele urite și josnice trebuie să se facă în secret și cele oneste în public. Cel întâiu colț dintr'un ungher, un loc liber între două bordeie, o scară la ușa unei case sau a unui templu, tot li era bun pentru sală de mîncare. Nu i prea incurcau feliurile de bucate. Un feliu de turtă cu un gust acriu, une ori o ceapă sau un praj, câte o dată o bucată de carne sau de pasere, udată cu un ulcior de vin sau de bere : nu prea era de ațîțat pofta străinului, și apoi n'ar fi nimerit timpul ca să se poftiască singur. Grecul, care se nutria cu carne de vacă, era necurat în cel mai înalt grad : nici o dată barbat sau femeie de jos nu ar fi consimțit a mânca din acelaș blid cu el, nici a 'l săruta pe gură în semn de salutare. Politeta egipteană nu admitea atîta familiaritate ca cea greacă : dar prietnii cînd se întâlneau se opriau la oare care distanță unul de altul, și făceau reverință și și imbrățișau genunchii sau se făceau că i imbrățișiază. Tinerii se dădeau în lături înaintea bătrînilor, sau, dacă ședeau jos, se sculau ca să 'l lase să treacă. Călătorul și amintia că așa făceau și Lacedemonii și nu se mira așa mult de acest semn de respect ; dar nimic în Grecia nu 'l pregătia de a vedea pe femeile cinstite ducându-se și venind în libertate, fără escortă și fără vâl, cu sarcini pe umere, deosebindu-se de bărbații cari purtau sarcinile pe cap, mergînd prin piață, ținînd dughiană, pe cînd barbatul sau părintele stetea închis a casă, țesea pânză, calca lut pentru vase și lucra la meseria sa. Nu era departe a crede că barbatul era sclav și femeia stăpînană. Unia ziceau că acest obicei era tocmai de pe timpul lui Osiris, alții din vremea lui Sesostriș : Sesostriș era scaparea supremă a istoricilor greci cînd erau incurcați.

Imprejurimile cetății, mai ales cele de pe lângă vechiul cartier regal, erau apărate prin mai multe iazuri, remășiți din vechile lacuri sacre sapate din nou de cătră Uahabri. Vechiul palat al Faraonilor de pe atunci începuse a cădea în ruine, dar *Zidul Alb* tot era sgomotos și plin de animație. El cuprindea pe timpul lui Herodot o adevărată armată persană, cea care înădușise revolța lui Amyrteu și care fusese lasată la dispoziția satrapului pentru cazul cînd s'ar ivi o nouă seditiune. Cetatea proprie era plină de temple : în cartierul străin, templul Astartei feniciene, în care, de pre timpul dinastiei XVIII, preuți de o-

rigine syriană celebrau misterele marei zeițe, templul lui Baalzefon, templul Marnit; în cetatea egipteană, templul lui Ra, templul lui Ammon, alui Tum, Bastit, Isis. Templul lui Ftah, încă neatins, oferia admirației visitorului un spectacol cel puțin comparabil cu cel ce ni oferă templul lui Ammon tebanul la Karnak. Fie care rege modificase planul primitiv după capriciul său, adăogând, unul obeliscuri sau statuie colosale, altul un pilon, cel alt o sală hipostylă. Ast-fel complectat prin munca succesivă a trei zeci de dinastii, el ajunsese un feliu de muzeu de antichitate egipteană, în care fie care imagine, fie care inscripțiune, fie care statuă atrăgea atențiunea curiosului. Voia să afle care erau popoarele curios îmbracate pe care le vedea într'un tablou de bătălie, numele regelui care le invinsese, cuvintele care 'l determinase a construi cutare parte a edificiului, și nu lipsiau oameni în stare de a satisface curiositatea visitorilor. Interpreții erau de față pentru a da informațiuni, și călătorii cari au avut ocaziunea de a întrebuița un dragoman și inchipuiesc ușor cam ce feliu de lămuriri se capata cu acest chip. Preuții din clasa de jos erau deprinși a fi interpreți și cam știau în trăsături grosolane istoria templului în care trăiau. Mena l'a fundat, Miri a zidit propileiele de la nord, Rampsinet cele de la vest, Psametic cele de la sud, Asykhiz cele de la est, cele mai frumoase dintre toate. Se știa cine a fost Mena Un om din Memfis, născut la umbra templului lui Ftah și a piramidelor, era familiar cu Mena și cu Kuvu și dispus, prin urmare, a li atribui lor tot ceia ce se făcuse mare în timpul vechielor dinastii. Mena nu numai că a zidit templul; el a creat și cetatea; nu numai a creat cetatea, dar a scos din ape pământul pe care era zidită ea. Înainte de el, întreg Egiptul era numai o mlaștină, afară de provincia Teba, și nimic nu se vedea din cantoanele care sunt la nord de lacul Moeris. Aluviunile astupase golful, păturile de măr se îngământise; Mena a dat o altă direcțiune cursului fluviului, și a zidit Memfisul, pe acest pământ secăt de el. Și autorul învățat aprobă, pentru că observase prin sine însuși ce isprăvi face mărul: la distanța de o zi de la țerm, nu se putea arunca sonda fără a nu o scoate, acoperită cu un măr negricios, dovada văzută că Nilul continua a ocupa pământ ce fusese al mării. Am regăsit pe Mena în fruntea listei Faraonilor; dar de geaba am căutat pe monumente pe Miri, Asykhis, Feron, Proteu, și pe cea mai mare parte dintre persoanele, a căror istorie o povestește Herodot. Protocolul egiptean designa în mai multe chipuri pe suveran. Pe un pilon inscripțiunea e săpată cu numele regelui, pe un altul cu pronumele sau cu vre o poreclă populară, ca Sesostris; a-iurea e numai un simplu titlu. Pruti sau Fero, încunjurat sau nu de cartuș, designă într'un chip general, pe suveranul a căruia nume a fost înscris pe o altă parte a edificiului. Aceasta inducea în eroare pe turiștii egipteni; ei luau un mormint de la Beni-Hassan drept o capelă a lui Kufu. Străinii, increzându-se în buna credința dragomanilor, erau scușabili că personificau un titlu regal și schimbau pe Pruti sau Fero într'un personagiu constructor de temple, Faraonul Proteu sau Faraonul Ferou. Povestirile sunt ca și numele proprii: une ori era

un fond de adevăr istoric, alte ori era numai o potrivire din romanele care se povestiau prin populațiunea din Memfis. Povătuitorii povestiră lui Herodot, și Herodot ni povestește cu gravitatea unui istoric, cu ce leacuri s'a vindecat Feron de orbirea sa, aventurile lui Paris și a Elenei la curtea lui Proteu, cum a înșelat un hoț șiret pe regele Ramsinit. Și pretutindenea, la Piramide, la Heliopolis, în Fayum, călătorul întâlnea aceleași nume de regi care i deșteptase curiozitatea la Memfis : acele cicile de istorie populară cuprindea toate monumentele, și ceia ce se auzia într'un loc complectea sau părea că complectează ceia ce se auzise în altul.

Nu știu dacă mulți călători aveau timp sau dorință de a se înainta dincolo de lacul Moeris : se pare că resboaietele întrerupsese comerțul regulat pe care Grecii contemporani ai Saților și a primilor regi persani întrețineau cu oazele prin calea de la Abydos. Străinul care se aventura în Tebaida era în aceeași poziție cu Europeanul care în secolul trecut și propunea să meargă până la întâia cataractă. Acelaș punct de plecare, sau aproape acelaș, Memfisul și Cairul ; acelaș punct de sosire, Elefantina și Assuan. Aceleași mijloace de transport : nimic nu samănă mai bine cu dababiele moderne de cât barcele ligurate pe monumente. Acelaș anotimp : pornia după retragerea apelor, în Novembre sau în Decembre. Acelaș timp întrebuințat pentru excursiune : drumul de la Cairo la Assuan cere numai o lună, dacă e vântul favorabil, și dacă merge cineva fără a se opri de cât numai timpul strict necesar pentru reînnoirea proviziunilor. Cea mai mare parte din timp se pierdea în dusul de la un punct la altul ; nevoia de a profita de un vânt favorabil făcea pe călători să neglige multe localități interesante. În cele câteva locuri în care stăpânul barcei consimția a se opri, populațiunea era dușmană Grecului. Adaogeți că interpretii, mai toți originari din Delta, nu aveau de multe ori ocaziunea a face călătoria pe Nil, și trebuiau să se simtă la Teba mai așa de străini ca și călătorul. Rolul lor se mărginea a traduce noțiunile date de către oamenii locului, când consimțiau a li da. La Panopolis, ceia ce impresionase mai mult pe Herodot, era un templu și jocuri gimnice consacrate lui Perseu, fiul Danaei. Cum de se prefăcuse zeul Min în Perseu ? Poate că inscripțiunile ni o va spune într'o zi. Dragomanii povestiau că Danaos și Lynceu erau din această cetate ; că Perseu întorcându-se din Libya cu capul Medusei, se abătui din drumul seu că să viziteze locul originii sale, și că a instituit, în amintirea trecerei sale, jocuri în care învingătorul primia, o dată cu premiul, vite, haine și piei. Teba nu era de cât numai o cetate moartă. Guvernătorii perși nu și mai băteau capul a repara templele, și principii ei erau sau prea săraci sau prea avari pentru a repara neglijența stăpânilor țerei. Herodot nu spune mai nimic despre această cetate și despre monumentele ei. Hecateu o descriesese înainte de el, și opera acestuia era de ajuns pentru curioși. El s'a mulțumit a constata că spusele Tebanilor se potriviau în genere cu ale Memfiților : o cestiune numai l'a interesat și i s'a părut că merită lungi desvoltări. Preuții lui Ammon i povestiseră între alte lucruri că două preutese răpite din

Teba de cătră Fenicieni și vindute, una in Africa, ceia altă in Grecia, stabiliseră cele întâi oracole in aceste două țeri. El 'și aduse indata aminte că i se spusese in Epir despre două porumbețe sburate din Teba și ajunse, una in oaza Ammon, ceia altă la Dodona : aceasta s'a pus pe un fag și a început a vorbi cu glas omenesc ca să se intemeieze in acest loc un oracol lui Jupiter. Herodot nu mai poate de bucurie că divinațiunea greacă se leagă prin ceva cu cea egipteană : el credea, și compatrioții sei cu el, că se mai inobiliază originea culturilor hellenice dacă se deduc din culturile Egiptului. Ajuns la Elefantina, trebuia se te oprești. Elefantina era in adevăr cea de pe urmă garnisoană persană. Mai departe se incepea teritoriul Nubiei, tot d'una contestat intre stăpânii Egiptului și ai Etiopiei. Din norocire pentru curioși, Elefantina era, ca și Assuanul de astăzi, centrul unui comerț important : se găsiu prin bazare Etiopieni din Meroe, negri de pe Nilul de sus și de la lacul Ciad. Ammonieni, de la cari se puteau capata lămuriri. Cataracta care domină chiar intrarea in port se putea trece uneori ; locuitorii de pe țărmuri aveau drept să treacă cu vasele de comerț. Suișul ținea patru zile in loc de două sau chiar trei cât ține astăzi : la ieșire, Nilul forma un feliu de lac semănat cu insule dintre care două sau trei, Philae, Begeh, erau sanctuare celebre pe care Egiptenii le împărțiau cu Etiopienii.

Cu un cuvint, străinii nu vedeau chiar Egiptul, ci decorul esternal al civilizațiunei egiptene, măreția monumentelor și a mormintelor, pompa ceremoniilor. Gravitatea și desvoltarea mistică a formulilor religioase, lovia privirile lor și li inspira mare respect pentru ceia ce nu vedeau ei : înțelepciunea egipteană era proverbială la Ebrei și la Greci. Și cu toate aceste frumusețele aceste esterne de abia ascundeau o decadență fără remediu. Când te uitai de aproape, recunoșteai că arta nu mai inainta, că științele erau o rutină, că religiunea se degrada pe fie care zi. Căderea dinastiilor tebane adusese cu ea și căderea monoteismului ; din moment ce Ammon nu mai putea ținea pe credințioșii sei și pe preuții sei in primul rang, ce mai insemnau pretențiunile lui la regalitatea divină ? Un zeu care nu mai era destul de puternic pentru a triumfa asupra celor alți zei nu mai era zeul singur. Pe de altă parte, autoritatea dinastiilor care urmase după a doua zecea nu ținuse nici o dată destul timp pentru a permite divinităților sub protecția cărora trăia ele de a moșteni rolul important pe care 'l avusese trinitatea tebană. Feudalitatea divină triumfă pretutindinea la umbra feudalității umane, și zeii din Mendes nu mai consimțiră a se lăsa ca să fie absorbiți de cătră cei din Sais după cum Mendesianii nu voiră să și plece capul inaintea Saiților. Simțimentul religios, divizat in acest mod, nu slăbi cu toate aceste ; din contra, deveni și mai puternic și ajunse in curind simțimentul comun Egiptului integ. Instinctul național nu fusese nici o dată foarte puternic in omul din clasele de jos ; puțin i pasa lui cine stringea impositul, pentru că el era obligat să plătiasea tot așa de scump in ori ce cas. Nobilii feudali nu prea țineau nici ei la patrie : ei se revoltau și in contra Faraonilor cum se revoltau in contra Marelui Rege, și turbulența lor fusese de

multe ori fatală țerei. Numai într'un singur punct, al religiunei, fellahi și principi se intruniau într'o singură cugetare. Ceia ce i umilia mai mult în infringerea lor, e că vedeau divinitățile Egiptului bătute de ale Persiei și ale Greciei : apăsarea nu i scotea din rabdare, dar cea mai mică insultă adusă animalelor sacre ale lor pricinuia o revoltă. Se resignau a suferi toate numai cu condiție ca nime să nu se atingă de zeii lor : zeii era tot ceea ce li mai rămăsese viu din trecutul lor.

Numele Regilor.

Numele proprii din Istoria Vechiului Orient se transcriu în deosebite chipuri. Până să se ficeze cetirea lor, am crezut că e mai nimerit a întrebuița numirile primite în știința curentă. Ni s'a părut prematur a introduce numiri care nu sunt admise în genere. Cu toate aceste dăm în tabloul de mai jos numele așa cum le transcrie D. Maspero față cu cele întrebuițate în lucrarea noastră.

EGIPTUL.

Mena	Mfal
Teta	Têti
Hesepti	Housapaïti
Kakeu	Kakoon
Bainuteru	Binoutêrou
Cheops	Khoufou
Chefren	Khâfri
Mycerin	Menkeri
Papi	Pepi
Miriura	Mirinri
Mentuhotep	Montouhotpou
Apapi	Apopi
Ahmes	Ahmos
Tutmes	Thoutmos
Hatasu	Hatshopsitou
Amenhotep	Amenhotpou
Horemheb	Harmhabi
Meneftah	Minephtah
Set-nekt	Nakhtseti
Sesonk	Shashanqou
Tafnekt	Tafnakht
Pianki-Meri-Amun	Pionki-Miamoun
Sabaka	Shabakou
Taharka	Taharqou
Psametic	Psamitik
Neko	Niko
Kahisa	Khabbisha

CHALDEIA.

Nemrod	Nimrod
Sargon	Shargina
Ur-Nina	Ourbagous
Kudur-Nahunta	Koudour-Nakhounte

ASSIRIA.

Teglat-pal-assar	Tougoultipales-harra
Assur-Nazir-pal	Ashshournazirpal
Assurbanipal	Ashshourbanipal
Nabopolassar	Naboupaloussour
Nabuchodonossor	Naboukoudouroussour
Nabu-nahid	Nabounâhid

MEDIA.

Arbaces	Arbakès
Fraorte	Phraortès
Dejoces	Dayakkou
Cyaxare	Kashtaritou
Astyage	Ishtouvegou

PERSIA.

Cirus	Kouroush
Cambise	Kambouzla
Darius	Dâryavous
Xerxes	Khshayarsha
Artaxerxes	Artakhshathra

TABLA DE MATERII.

EGIPTUL.

I. Egiptul înainte de Istorie.

§. 1.	Geografia Egiptului. Fluviul Nil.	1
§. 2.	Isvoarele Istoriei Egiptului	6
§. 3.	Origina Egiptenilor. Timpurile ante-istorice	8

II. Istoria Egiptului.

§. 1.	Perioada Memfită	13
	Cultura în perioada Memfită	16
§. 2.	Vechiul Imperiu Teban Invasiunea Păstorilor	19 22
§. 3.	Noul Imperiu Teban	25
	Tutmes III.	27
	Seti I.	31
	Ramses II.	33
	Meneftah.	37
	Ramses III.	39
§. 4.	Primul Imperiu Sait	43
§. 5.	Al doilea Imperiu Sait	47

III. Civilizația Egiptului

§. 1.	Poporul	48
§. 2.	Administrațiunea	54
§. 3.	Religiunea	58
§. 4.	Cultura	63

CHALDEIA ȘI ASSIRIA.

I. Chaldea.

§. 1.	Geografia țărilor dintre Tigru și Eufrate	68
§. 2.	Isvoarele Istoriei Mesopotamiei	72
§. 3.	Origina Chaldeilor și Assirienilor	74
§. 4.	Imperiul Chaldean	76

II. Assiria.

§. 1.	Cei întâi regi ai Assiriei Teglat-pal-assar I.	82 85
§. 2.	Dinastia lui Belitaras	89
	Teglat-pal-assar II.	93
§. 3.	Sargonizii	95
	Sargon	96
	Sennaherib	100
	Assarhaddon	103
	Assurbanipal	106

III. Babilonia. . . . .

IV. Cultura Chaldeiană.

§. 1.	Administrațiunea	116
§. 2.	Religiunea	124
§. 3.	Cultura	130

FENICIA.

§. 1.	Geografia și origina Fenicienilor	137

§. 2. Istoria Feniciei . . .	141
Supremația Sidonului.	142
Supremația Tirului . . .	148
§. 3. Cultura Feniciană . . .	157

CARTAGENA.

§. 1. Termul nordic al Africei. Cartagena . . .	162
§. 2. Istoria Cartagenei . . .	163
§. 3. Cultura Cartaginesilor	169

PALESTINA.

§. 1. Geografia Palestinei. Originele	173
§. 2. Istoria Israelitilor . . .	180
Perioada de unitate națională	181
Cele două regate	185
§. 3. Religiunea Israelitilor.	192

INDIA.

§. 1. Popoarele Arice . . .	198
-----------------------------	-----

§. 2. Așezarea Arilor In India	205
§. 3. Brahmanismul și Budismul	212
§. 4. Cultura Brahmanică . . .	223

MEDIA ȘI PERSIA.

§. 1. Imperiul Mezilor . . .	228
§. 2. Imperiul Perșilor . . .	237
Cirus	238
Cambise	243
Darius fiul lui Histaspe	247
Urmașii lui Darius . . .	252
§. 3. Civilizațiunea Medo- Perșilor	255
Religiunea lui Zoroastru	255
Organisarea Imperiului	263
Arta	270
<i>Apendice</i>	273
<i>Numele Regilor.</i>	286